EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

13

Çeviren
PROF.DR.
S. KEMAL SANDIKÇI

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 13

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

MÜ'MİN (ĞÂFİR) SÛRESİ

FUSSILET SÛRESİ

ŞÛRÂ SÛRESİ

ZUHRUF SÛRESİ

DUHÂN SÛRESİ

CÂSİYE SÛRESİ

AHKĀF SÛRESİ

MUHAMMED SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orijinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radıyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtüridî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: XIII

(Mü'min (Ğâfir), Fussılet, Şûrâ, Zuhruf,
Duhân, Câsiye, Ahkāf, Muhammed)

Çeviren
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

[§]MÜ'MİN (ĞÂFİR) SÛRESİ[1] 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

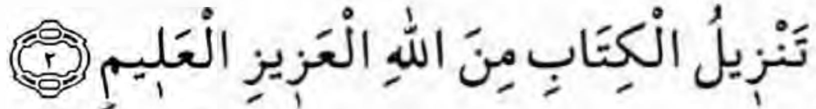

1. "Hâ-mîm."

Bazıları **Hâ-mîm** lafzının, şanı yüce olan Rabb'imizin isimlerinden olan hicâ harfleri olduğunu söyler. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür. Bazıları da bütün sûrelerin girişidir, diğer hurûf-i mukattaa da böyledir, der. Bazıları ise onun aslının (حُمَّ) olduğunu ve hükmolundu mânasına geldiğini söyler. Nitekim şair (Nâbiğa) bir beytinde şöyle der:

Verilen hükmün gerçekleşeceğini görmüyor musun?

Yani verilen karar mutlaka gerçekleşecektir. Ancak o bunu alfabe harfleriyle ifade etti, tıpkı Zeyd kelimesini de alfabe harfleriyle (ز ی د) zikrettiği gibi. Biz deriz ki: Hurûf-i mukattaanın tefsiri, devamında gelen âyette zikredilen şeydir. İnsanların bu konudaki sözlerini ve farklı görüşlerini çeşitli yerlerde aktarmıştık, dolayısıyla burada onları tekrar etmemize gerek yoktur[2]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*2. **"Kitabın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah'ın katındandır."*** 8

Kitabın indirilişi. Bu beyanı Zümer sûresinin başında açıklamıştık. Yalnız oradaki beyan, "Azîz ve Hakîm olan Allah'ın katındandır"[3] şeklinde idi. Burada ise **Azîz ve Alîm olan Allah'ın katındandır** buyurulmaktadır. Bunların ikisi de aynı mânaya gelirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur ve 85 âyettir.

2 Meselâ bk. el-Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetleri.

3 ez-Zümer, 39/1.

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾

3. "Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lütfu bol olan Allah'ın katındandır. O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır."

Günahı bağışlayan. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, günahtan yüz çeviren anlamına gelir; bu, özellikle müminler hakkındadır. İkincisi, günahları örten mânasına gelir; bu da kâfir ve mümin herkes hakkında mümkün olan bir haldir. Çünkü Allah dünyada mümin ve kâfir herkesin günahını örter ve onları rezil etmez. Fakat özellikle âhirette müminin günahlarından yüz çevirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Tövbeyi kabul eden. Cenâb-ı Hak burada, günahlar çok ve büyük olsa da yapılan tövbeyi kabul edeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece[4] şöyle dedi: Tevb (التوب) kelimesi, tevbenin çoğuludur. **Cezalandır-**
9 **ması şiddetli** sözü de, tövbe etmeyenler hakkındadır. [§]**Lütfu bol** meâlindeki "zi't-tavl" (ذی الطول) kelimesine Ebû Avsece, güç ve kudret sahibi anlamını verdi. İbn Kuteybe[5] ise lütuf sahibi mânasını verdi. Lütfeyle anlamına gelmek üzere "tul aleyye bi-rahmetike" (طُلْ عَلَيَّ بِرَحْمَتِكَ) denilir[6]. Bu kelimeye varlıklı ve zengin mânası da verilmiştir. Nimetler sahibi de denilmiştir. Bunların hepsi de birbirine yakın mânalardır.

O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır. Cenâb-ı Hak bu âyette zatının yegâne ilâh olduğunu beyan etmekte ve yaratılmışların âhirette kendisine döneceklerini, onlara yaptıklarının karşılığını vereceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

4 "Ebû Avsece, Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî, Semerkant'a gitti ve orada ikamet etti. Edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ taraftarı idi. İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Arap edebiyatı alanında hocası idi. Ondan, Eştâbdîze mahallesinden müeddib Seyhan b. Hüseyin b. Hâzim rivayet etti" (Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 115).

5 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî el-Kâtib, çeşitli ilimlerde otorite idi. Bağdat'ta oturdu. Farklı ilim dallarında gerçekten çok eser kaleme almıştır. *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* ve *Müşkilü'l-Kur'ân*, onun önemli eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine Kutebî denilir. (ö. 276/889) (bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 296-300).

6 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 385.

مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾

4. "İnkâra sapanlardan başkası Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişmez. Onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın."

İnkâra sapanlardan başkası Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişmez. Yani Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerden başka hiç kimse, Allah'ın âyetlerini tartışmaz ve onlara dil uzatmaz. Burada, onların sözü edilen tartışmalarından maksat, "Gerçeği ortadan kaldırmak"[7], yani hakkı yok etmek istemeleridir. Şüphesiz küfür ehli, Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele ederler ve bu maksatla âyetlere dil uzatırlar. Müminler ise, âyetlerin inişinden sevinç duyarlar, bu sayede imanları da artar. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Fakat inanç gruplarından onun bir kısmı-
nı inkâr eden de vardır"[8]. [§]Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: 10
"Müminlere Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır"[9]. Bu mânada başka ilâhî beyanlar da vardır. Müminler âyetlere teslim olurlar, onları kabul eder ve büyük bir saygı ile benimserler. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın. Mâlumdur ki onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmeleri Resûlullah'ı (s.a.) yanıltmıyordu. Ancak Cenâb-ı Hak burada Hz. Peygamber'e hitap etmekte, fakat ondan başkalarını murat etmektedir. Çünkü, kâfirler çeşitli beldeleri dolaşmak konusunda güven içinde oldukları ve varlık içinde yaşadıkları, buna mukabil müminlerin zorluk, darlık ve korku içinde oldukları için bazı kişiler, onların hak, kendilerinin bâtıl yolda olduklarını zannedebilirlerdi. Böyle bir düşüncenin akla gelmesi mümkündür. Azîz ve Celîl olan Allah, kâfir bir insanın güvenli ve varlıklı olmasının hak yolda olduğunun, mümin bir kişinin de darlık ve zorluk içinde olmasının bâtıl yolda olduğunun delili olmadığını; bunun bir sınama olduğunu, kullarını bazan varlık ve güvenle, bazan da darlık ve korku ile sınadığını haber vermektedir. Bunun delili de yolları farklı, sözleri

---

[7] el-Mü'min, 40/5. Aynı şey el-Kehf, 18/56'da da geçmişti.

[8] er-Ra'd, 13/36.

[9] "Müminler, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

de birbirine aykırı olmalarına rağmen bu iki halin her kesimde görülmesidir. Âyet-i kerîmede Mekkeliler'in kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre âyete şöyle bir mâna verilir: Başka yerlerde yaşayan insanların başlarına gelenleri gördükten sonra Mekkeliler'in çeşitli şehirleri rahat rahat dolaşmalarına, güvenli ve varlıklı olmalarına aldanarak hak yolda olduklarını zannetmesinler. Diğer ümmetlerin başına gelen belâlar, üzerinde yaşadıkları mekândan dolayı onlara gelmemektedir; çünkü o belâlara uğramamaları ve güven içinde olmaları, ancak Beytullah'a yakın yerlerde oturmalarından, Kâbe'nin saygınlığından ve şerefinden dolayıdır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ
بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ
فَاَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾

11 [§]5. ***"Onlardan önce Nûh'un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilâhî gerçeği yalanlamış, her topluluk kendi peygamberlerini yakalayıp etkisiz hale getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi; sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler!"***

Onlardan önce Nûh'un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilâhî gerçeği yalanlamışlardı. Cenâb-ı Hak bu beyanı, kavminin kendisini inkâr etmelerinden ve asılsız iddialarla ona karşı mücadele etmelerinden dolayı Resûlullah'ın (s.a.) sabretmesi için belirtmiştir. Yani Allah şunu söylemektedir: Milleti tarafından ilk defa yalanlanan ve asılsız iddialarla ilk defa kendisiyle mücadele edilen peygamber sen değilsin. Senden önceki ümmetler de peygamberlerini inkâr etmiş ve asılsız iddialarla onlara karşı mücadele etmişler, ama onlar buna sabır göstermişlerdi. Onlar sabrettikleri gibi, sen de kavminin seni inkâr etmesine ve asılsız iddialara dayanarak seninle mücadele etmelerine karşı sabır göster. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[10]. Allah Teâlâ'nın, **Her topluluk kendi peygamberlerini ya-**

---

[10] "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?" (el-Ahkâf, 46/35).

kalayıp etkisiz hale getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi meâlindeki ilâhî kelâmında kastettiği anlam da budur; her ümmet burada belirtilen tavırları kendi peygamberine uygulamıştır. Ancak Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin peygamberlerini öldürmelerinden ve asılsız iddialarla giriştikleri mücadelelerden elçilerini lütfuyla korumuştur. Bu da onların peygamber olduklarını gösteren delillerden biridir. Kâfirler sayıca kalabalık, peygamberlerin ise yardımcıları ve koruyucuları yokken Allah, onların peygamberlere yapmak istedikleri kötülüklerden elçilerini korumuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler! Yani benim cezalandırmam nasılmış gördüler mi? Peygamberlerin, başlarına geleceğini haber verdikleri ilâhî cezaların hak olduğunu görmediler mi? Yahut o cezaların can yakıcı ve çok şiddetli olduğunu görmediler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ
النَّارِ ۝٦

[§]*6. "Böylece* (kavminden) ***inkâra sapanlar hakkında Rabb'inin verdiği, 'Onlar artık cehennemliktir' şeklindeki hüküm gerçekleşmiş olacak."*** 12

İnkâra sapanlar hakkında Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşmiş olacak. Bu âyet-i kerîmede muhtemelen şu âyetlerde belirtilen kanuna işaret edilmektedir: "Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur"[11]; "İnkâr edenler yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir"[12]. **İnkâra sapanlar hakkında Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşmiş olacak.** Bu beyandan maksadın, Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[13] meâlindeki âyette belirtilen vaîd olması da muhtemeldir. Onlar hakkında Rabb'inin sözünün yerine gelmesinden maksat işte budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[11] el-Ahzâb, 33/62.

[12] "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

[13] "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119).

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ
رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ
الْجَحِيمِ ﴿٧﴾

7. "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"

Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. Daha önce farklı âyetler münasebetiyle de açıkladığımız üzere, onların Rab'lerini hamd ile tesbih etmeleri cümlesinden maksat, Rab'lerini övmeleri, yaratılmışlara ait bütün vasıflardan, özelliklerden ve dinsizlerin söyledikleri bütün sözlerden Allah'ı tenzih ederek O'na hamdetmeleridir.

[Peygamberler Müminler İçin Bağışlanma Dilerler]

O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler. Bu ilâhî kelâm, müminlere en çok ümit bahşeden âyettir. Peygamberlerin müminler için bağışlanma dilediklerine dair başka âyetler de vardır. Meselâ Nuh aleyhisselâm şöyle dua etmişti: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[14]. İbrahim aleyhisselâm da şöyle dua etmişti: "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[15] Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.) hem kendisi, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için mağfiret dilemesini
13 emretmişti: [S]"Kendi günahın için ve erkek kadın müminler için Allah'tan af dile"[16]. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e müminler için af dilemesini emrettiği halde, sonra af dileyince onları affetmemesi ihtimali yoktur.

Mûtezile'den bazıları şöyle dediler: Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi günahın için ve erkek kadın müminler için Allah'tan af dile" buyurması, ancak Allah'ın cezalandırmayacağı küçük günahlar içindir. Çünkü onlara göre Cenâb-ı Hakk'ın

---

14 Nûh, 71/28.
15 İbrâhim, 14/41.
16 Muhammed, 47/19.

bir insanı küçük günahlardan dolayı cezalandırması, büyük günahları ise bağışlaması söz konusu değildir. Açıklamaya çalıştığımız **tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla** meâlindeki âyeti de bu görüşlerine delil gösterirler. Allah Teâlâ, peygamberine, ancak günahına tövbe eden müminler için af dilemesini emretmekte, tövbe etmeyenler için af dilemesini ise emretmemektedir. Bu iki âyete göre doğru olan hüküm, bizim söylediğimizdir.

Ancak biz deriz ki: Şayet onların iddialarına göre Hz. Peygamber'in Allah'tan af dilemesi, sadece küçük günahlar için olsaydı, Cenâb-ı Hak peygamber aleyhisselâma sanki şöyle demesini emretmiş olurdu: Onları bağışla ve onlara zulmetme! Çünkü Mûtezile'ye göre onların günahları bağışlanmıştır. Böylece onların sözü doğru olmuş olurdu. Bu ise küfürdür ve sözün en kabasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra onların iddiası, Mûtezile'nin ve Hâricîler'in, insanların isyandan en uzak olan ve taatlere en yakın duran kimseler olmasını, bizim ise yaratılanların Allah'a isyana en yakın ve taatlere en uzak olan kimseler olmamızı gerektirir. Çünkü onlar kurtuluşu, sadece yaptıkları amellerden beklemektedirler. Allah'ın rahmetini ve herhangi birinin şefaatini düşünmemekte, sadece amellerine güvenmektedirler. Bu durumda onların her gün ve her saat itaat ve ibadet halinde olmaları, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah'a âsi
olmamaları gerekir. [§]Bize gelince, biz kurtuluşu sadece yaptığımız amellerde 14
görmüyoruz; fakat kurtuluşu amellerimizle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinde ve Allah'ın şefaat etmesine izin verdiği kişilerin şefaatinde görüyoruz. Buna göre biz, itaatlerle meşgul olmanın dışında Allah'ın rahmetine ve lütfuna da güvenmekteyiz. Sonra hakikat şudur ki, onlar yaratılmışların Allah'a isyan etmeye en yakın olanları ve itaatlerden en uzak duranlarıdır. Biz ise itaatlere en çok sarılan ve isyanlardan en uzak duranlarız. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın bize vermemiş olduğu bazı lütufları ve hayırları kendi katında tuttuğuna inanıyoruz. Eğer Allah onları bize verseydi, bizden hayır ve itaatten başka bir şey görülmez ve bizler her türlü isyandan ve kötülüklerden korunmuş olurduk. Böylece bizim kendimizi tamamen itaate vererek o lütuflara ulaşmamız gerekirdi. Onlar ise, Allah katında herhangi bir lütfun kalmadığını düşünmektedirler. Aksine onlar diyorlar ki: Allah bize her şeyi vermiştir, o kadar ki O'nun katında dinî bakımdan kullarına sağlayan bir lütuf ve fayda kalmamıştır. Bu durumda onların, yukarıda belirttiğimiz halde olmaları gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üstelik, Cenâb-ı Hak bizi rahmetiyle ve kendisine şefaat etme iznini verdiği kişilerin şefaatiyle kurtaracaktır, şeklindeki sözümüze gelince, bu konuda biz Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen bir habere dayanıyoruz: "Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez". Kendisine, sen de mi yâ Resûlallah?

diye soruluyor, "Allah, rahmetiyle beni kuşatmadığı takdirde, ben de giremem"
15 buyurdu[17]. [§]Mûtezile ise şöyle demektedir: Hayır, biz cennete kendi amellerimizle gireceğiz. Hâriciler de aynı şeyi söylemektedir. Bizim söylediğimiz ise şudur: Daha önce sözünü ettiğimiz âyetlere dayanarak diyoruz ki, Cenâb-ı Hak küçük ve büyük her çeşit günahtan dolayı kullarına ceza verebileceği gibi, şirk ve inkâr (küfr) dışındaki bütün günahları bağışlaması da O'nun gücü ve yetkisi dâhilindedir.

[Allah'ın Rahmeti]

Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Bu beyandaki **sen, rahmetinle her şeyi kuşattın** cümlesinde yer alan rahmet kelimesiyle dünya rahmeti kastedilmiş ise, mümin ve kâfir herkes bu rahmete dâhildir. Eğer âhiret rahmeti kastedilmiş ise, o sadece müminlere hastır. Mûsâ aleyhisselâm kıssasında zikredilen rahmet de böyledir, Hz. Mûsâ şöyle dua etmişti: "Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım"[18]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır"[19]. Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Onlar dünyada inanan ve inanmayan herkes içindir, fakat kıyâmet gününde sadece iman edenlere mahsustur. Buna göre **sen, rahmetinle her şeyi kuşattın** cümlesi, Allah'ın dünyadaki rahmetini ifade eder; bu rahmete de ister mümin olsun ister kâfir, herkes dâhildir. Âhiret rahmeti ise, sadece iman edenlere mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyette geçen **ilim** kelimesi de, Allah, yaratılanlardan o rahmete dâhil olanları bilir anlamına gelir.

16 [§]**Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla.** Bu ilâhî beyan farklı mânalara gelebilir. Birincisi, şirkten tövbe edip senin dinin olan İslâm'a girenleri bağışla anlamına gelebilir. İkincisi, büyük günahlardan ve ahlâksızlıklardan tövbe edip senin yoluna gidenleri, yani sana itaat edenleri bağışla anlamına

---

17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 53; Buhârî, "Rikâk", 18; Müslim, "Sıfatü'l-cenne ve'n-nâr", 73. Yukarıdaki ibare *el-Müsned*'den alınmıştır.

18 "Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım" (el-A'râf, 7/156).

19 el-A'râf, 7/32.

gelebilir. Üçüncüsü de, büyük küçük her türlü günahtan tövbe edip sana itaat edenleri bağışla mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları cehennem azabından koru!** Bu, mânası açık olan bir cümledir.

Sonra Mûtezile'ye göre **Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın** meâlindeki ilâhî beyanla amel edilmez. Çünkü onlara göre Allah'ın rahmeti, sadece tek bir günahla ilgili değildir, dolayısıyla hepsini affetmesi de söz konusu değildir. Onlara göre büyük günah işleyen birine Allah'ın rahmetle muamele etmesi mümkün değildir, onu ebedî azapla cezalandıracaktır. Onların görüşleri böyle olduğuna göre Allah'ın rahmeti geniş değildir demektir. Sonra onlar şunu da söylüyorlar: Yüce Allah her kâfire hidâyet yolunu göstermiş ve hidâyete erenlere verdiği lütfunu onlara da vermiştir. Ancak onlar hidâyete ermediler, Allah'ın katında da hidâyete erenlere verdiği lütuftan bir şey kalmamıştır. Bu söze göre Allah'ın rahmeti, kâfirin hidâyete ermesini kapsamaz. Öyleyse onların iddiasına göre ilâhî rahmet, Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği ve geniş olmakla nitelediği durumun aksinedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Bize göre ise, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah'ın rahmeti her şeyi 17
kapsar. Ancak az önce de söylediğimiz gibi bu rahmetten maksat, dünyadaki rahmettir. Yahut ifade ettiğimiz gibi Allah'ın katındaki lütuflardır, hidâyeti benimseyenlere onları verecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ
وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۙ ﴿٨﴾

8. "Rabb'imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin."

Rabb'imiz! Onları vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Bu ilâhî beyanın da farklı mânalarda yorumlanması mümkündür. Birincisi, buradaki vâd bütün müminler içindir; onlar bu vâdde hususiyet ihtimali bulunduğundan dolayı bir kavmi işaret yoluyla ve bizzat tayin ederek bu vâdin içine dâhil etmesini Allah'tan istediler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlara, bu vâdi hak edecek vesileler ve amellerle hayatlarını tamamlamalarını nasip etmesini Allah'tan istediler. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, Allah bu vâdi onların istemeleri şartıyla kendilerine vermiş olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak

ezeli ilmiyle bu şartın, yani onların istemelerinin vuku bulacağını biliyordu, bundan dolayı onlara bunu vâdetmişti. Bu gibi haller caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir"[20]. Allah ancak onların isteği üzerine bunu vâdetmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın takdiri ve uygulaması, insanlar Allah'tan istedikleri zaman onlara azap etmeyeceğine ve insanların da isteyeceklerini bildiğine dayanmaktadır. Bu mânaya işaret eden bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
18 "Şüphesiz sadaka ömrü uzatır"[21]. [§]Aslında Allah'ın ezeldeki takdiri, sadakanın verileceği, ancak sadaka vermeyeceği bilinse dahi ömrünün uzun olacağı idi. Fakat şarta bağlanan bir hükmün, şart yerine getirildiği takdirde gerçekleşeceğine, şart yerine getirilmezse gerçekleşmeyeceğine dair kullar hakkında söz konusu olan hükmün Allah hakkında düşünülmesi caiz değildir. İnsanların o şeyin neticesini önceden bilmeleri söz konusu değildir, fakat Allah bütün sonuçları bilmektedir. Dolayısıyla o şart olmasa dahi onun nasıl sonuçlanacağını Cenâb-ı Hak bilmesine rağmen, sözü edilen o şartın yerine getirileceği bilindiği için Allah'ın ezelde şarta bağladığı bir hükmün gerçekleşmesi kaçınılmazdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âyetin zâhiri ise Allah onları cennete sokacağını vâdettiği zaman, bunun mutlaka gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu gibi durumlarda vâdi tasdik etmek ve caymaktan kaçınmakla ilgili bir talep mânası akla gelmekte ise de bu ilâhî beyan hakkında böyle bir talep mânası anlamsızdır. Âyet, bizim söylediğimiz mânaya gelmektedir.

Atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanlar... Söylediğimiz gibi melekler, o vâde bunların da dâhil edilmelerini istemişlerdi.

وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذٰلِكَ هُوَ
الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

9. "Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur."

---

20 "Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir" (el-Furkân, 25/16).

21 Bu hadisin muhtelif rivayetleri ve sahihliği konusunda bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, s. 28-29.

[Melekler Müminler İçin Dua Ederler]

Onları kötü sonuçlardan koru. Arşın çevresindekilerin Allah'tan, o insanları âhirette korku, endişe ve diğer azaplara mâruz kalmak gibi kötü akıbetten korumasını talep etmiş olmaları mümkündür. Âyet-i kerîme, onları dünyada şirk ve benzeri kötülüklerden korumasını istedikleri mânasına da gelebilir. **O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir** mealindeki ilâhî beyan bu mânaya işaret etmektedir, yani sen dünyada kimi kötü sonuçlardan korumuşsan, o gün onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. **İşte en büyük kurtuluş da budur.**

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ
إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾

10. "İnkâra sapanlara (âhirette) ***şöyle seslenilecek: Siz inanmaya çağırılıp da inkâr ederken Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir."***

İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir. Rivayet edildiğine göre cehennem ehli cehenneme girip dünyada inkâr etmiş oldukları tekrar dirilmenin ve azaba uğramanın gerçek olduğunu bizzat gördüklerinde, her biri kendisine öfkelenecek [§]ve kendini kınayacak. O zaman onlara şöyle seslenilecek: 19
Lâneti ve azabı hak etmeniz sebebiyle Allah'ın size olan öfkesi, sizin kendinize olan öfkenizden daha fazla ve daha şiddetlidir. Bu, yukarıdaki ilâhî beyanın bir yorumudur. Başka bir yoruma göre de onlara şöyle denilmesi mümkündür: Allah'a isyan ettiğiniz ve işlediğiniz kötülükleri yaptığınız sırada Cenâb-ı Hakk'ın size duyduğu öfke, sizin azabı gördüğünüz ve cehenneme girdiğinizde kendinize duyduğunuz öfkenizden daha büyük ve daha şiddetlidir. Çünkü o kötülükleri ve günahları işlediğinizde şayet Allah'ın size duyduğu öfkesini üzerinize indirdiğini görmüş olsaydınız, sizi bu işlediğiniz günahlardan ve kötülüklerden alıkordu ve Allah'ın sizi davet etmiş olduğu tevhide ve O'na imana koşardınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Allah'ı anmak her şeyden önemlidir"[22] mealindeki ilâhî beyanın tevili de bu iki yoruma benzemektedir. Birincisi bu âyet, Allah'ın sizi rahmetle ve mağfiretle anması, sizin O'nu namazınız ve ibadetinizle anmanızdan daha büyük

---

[22] "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir" (el-Ankebût, 29/45).

ve daha yücedir, anlamına gelir. İkincisi de Cenâb-ı Hakk'ın, isyan etmeyi yasakladığı birinin kötülük işlediği sırada Allah'ı anması, ondan kaçınmaktan ve bizzat namazın onu kötülükten vazgeçirmesinden daha önemlidir. "Kuşkusuz namaz hayasızlık ve kötülüğü yasaklar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir"[23] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi her ne kadar namaz onu kötülükten alıkoysa da, Allah'ı anmak daha üstündür. Çünkü o sırada namaz kılmak, insanın o yasağı hatırlamasının önüne geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

20 [§]**Sizin kendinize öfkenizden.** Bu ilâhî beyan da iki mânaya gelir. Birincisi, "sizin birbirinize öfkenizden" mânasına gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[24]. İkincisi de, herkes işlediği isyan ve küfürden dolayı kendine öfke duyacaktır. Yukarıdaki ilâhî beyan bu iki mânaya da gelebilir, çünkü insanları Allah'a itaatten, O'nun emir ve yasaklarına uymayı engelleyen bizzat insanın kendisi olabileceği gibi, bazan insanlar da birbirlerini engeller. Bundan dolayı bu beyan her iki mânaya da gelebilir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[25]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"[26]. Yani birbirinizi tehlikeye atmayın. Çünkü herkes bilir ki, akıl taşıyan bir insan kendini helâk etmez, tehlikeye de atmaz. Aynı şekilde kendine de selâm vermez. Az önce kaydettiğimiz âyetin zâhiri ise, bir insan içerde kimse olmadığı sırada eve girdiğinde kendi şahsına selâmı vermesi mânasını da ifade etmektedir. Bu ilâhî beyan, insanın çok kızdığı sırada ve başka durumlarda kendini helâk etmesini yasaklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا
فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾

---

23 el-Ankebût, 29/45.

24 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

25 en-Nûr, 24/61.

26 "Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin" (el-Bakara, 2/195).

11. "Ey Rabb'imiz, diyecekler; bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"

[İki Hayat ve İki Ölüm]

Ey Rabb'imiz, diyecekler; bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Bazı müfessirler bu cümleye şu anlamı verdiler: Onlar henüz dünyaya gelmemişlerdi, babalarının üreme yapısı içinde idiler. Sonra Allah onlara dünyada hayat verdi. Sonra kaçınılmaz olarak dünya hayatları sona erdi. Sonra Allah kıyâmet gününde onları tekrar diriltti. İşte iki hayat ve iki ölümden maksat budur. Rivayet edildiğine göre bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) ve İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür[27].
[§]Müfessirler diyorlar ki: Bu âyet-i kerîme, "Siz cansız nesneler iken O size 21
hayat verdi, sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek"[28] meâlindeki âyet gibidir. Bazıları şöyle dedi: **Ey Rabb'imiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin.** Bu beyanda geçen iki ölümden biri, dünyadaki eceli sona erdiği sıradaki ölümdür. Sonra Allah onları kabirde diriltecek, sonra tekrar öldürecek, sonra da kıyâmet günü tekrar diriltecektir. İşte iki ölüm ve iki dirilmeden maksat budur. İbnü'r-Râvendî[29] bu görüşü benimser. Bu âyet, kabir azabının varlığına da delil gösterilir. Bu, doğruya daha yakın ve daha uygun olan görüştür. Çünkü onların, babalarının üreme mekanizması içindeki cansız halleri için **bizi öldürdün** denilmez, zira onlar zaten ölü, yani cansız halde idiler.

Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu? Onların itiraf etmiş oldukları günahları, muhtemelen dünyada iken, Allah'ın insanları öldürdükten sonra diriltmeye ve onlara azap etmeye kâdir olduğunu inkâr etmeleridir. Bu gerçeği gözleriyle görüp müşahede ettiklerinde onu ikrar ederler. Onların işledikleri günah, bunu inkâr etmeleri idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların itiraf ettikleri günahın Mülk sûresinde sözü edilen soru ve cevap olması da muhtemeldir. Cehenneme atıldıklarında muhafızların "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" sorusu üzerine şöyle demişlerdi: "Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve 'Allah

---

27 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 23-24.

28 "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/28).

29 Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshak er-Râvendî (ö. 301/913 [?]). Önceleri Mûtezile kelâmcılarındandı, sonra zındıklıkla itham edildi. Ancak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî onu nübüvveti ikrar edenler arasında zikretti ve *Kitâbü't-Tevhîd*'de bu konuda ondan nakilde bulundu (bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 628).

hiçbir şey göndermemiştir' demiştik"[30]. İşte onların itiraf ettikleri günahları bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُٓ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَاِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

12. "Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O'na ortak koşulduğunda buna inanırdınız. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir."

Bu duruma düşmenizin sebebi şudur. Yani yukarıda sözü edilen ilâhî öfkenin ve onlara gelen azabın sebebi, ancak **Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapmanızdır.** Yani Allah'ın birliğini inkâr etmenizdir. **O'na ortak koşulduğunda,** yani Allah'ın birliği kabul edilmeyip O'na ortaklar koşulduğunda **buna inanırdınız.** Yani bunu tasdik ederdiniz. Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğu gibidir: "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün"[31]. Bu ikisi, aynı mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

22 [§]**Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir.** Katâde şöyle dedi: Harûrîler[32] ortaya çıktığında Hz. Ali (r.a.), bunlar kimdir? diye sormuştu. Kendisine, bunlar "muhakkim"lerdir (Allah'tan başka hakem tanımayanlardır) denilmişti. Bazıları da, onlar kurrâdır (Kur'ân okuyanlardır) demişti. Hz. Ali (r.a.), onlar kurrâ değildir, fakat ayıplayanlar ve hüsrana uğrayanlardır, diye karşılık vermişti. İnsanlar dediler ki: Onlar, Allah'tan başka kimsenin hüküm verme hakkı yoktur diyorlar. Hz. Ali (r.a.) buna şu cevabı vermişti: Bu hak bir sözdür, fakat onunla bâtıl murat edilmektedir. Bâtıl bir gaye için Allah'ın adı anılmaktadır.

---

30 "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar. Şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve 'Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!' demiştik" (el-Mülk, 67/8-9).

31 ez-Zümer, 39/45.

32 Onlar Hâricîler'dir, önceleri Hz. Ali'nin (r.a.) yanında yer alırlarken bilâhare ona karşı çıkmışlardı. Hakem olayından sonra Harûrâ mevkiinde toplandıkları için onlara Harûri denilmiştir. Bunlar ilk Hâricî fırkasıdır.

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُنٖيبُ ﴿١٣﴾

13. "Size işaretlerini gösteren, sizin için gökten rızık (yağmur) *indiren O'dur. Ama Allah'a yönelenden başkası* (bundan) *ders çıkarmaz."*

Size işaretlerini gösteren O'dur. Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, onların atalarından peygamberleri inkâr edenlerle tasdik edenlerin akıbetini onlara göstermesidir. Çünkü peygamberleri inkâr edenleri yok etmiş, tasdik edenleri ise kurtarmıştı. Peygamberleri inkâr edenleri yalnızca inkârlarından ötürü helâk ettiğini, tasdik edenleri de sırf bu tasdikleri sebebiyle kurtardığını ve hayatta bıraktığını onlara gösterdi. Cenâb-ı Hak bunu, müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlamaktan sakınmaları için haber vermiştir. Bazıları da şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, düşündükleri takdirde birliğine, Rab oluşuna, kudretine ve hükümranlığına dair delillerin göklerde ve yerde var olduğunu işaret etti. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde nice deliller vardır"[33]. Cenâb-ı Hak insanlara göklerde ve yerde nice delillere dikkat çekmiş, vahdâniyetine ve rablığına dair delilleri göstermiştir. Onlar ise bu delillerle karşılaşırlar ve geçip giderler, yani onları görürler, fakat yüz çevirirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları da şöyle dedi: **Size işaretlerini gösteren O'dur.** Yani ey Mek- 23
keliler! Yeryüzünde dolaştığınızda sizden öncekilere ait işaretleri, onların konak yerlerini ve helâk edilmelerine ilişkin alâmetleri görürsünüz. Bu da aynen önceki görüş gibidir.

Sizin için gökten rızık (yağmur) indiren O'dur. Cenâb-ı Hak, yeryüzünü ve gökleri yaratanın tek bir ilâh olduğunun anlaşılması için, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen göklerin faydaları ile yeryüzünün faydalarını birleştirmiştir, böylece vahdâniyetinin delillerinden birinin bütün yaratıkların rızkını gökten indirmesi olduğunu haber vermektedir. Yaratılanların gayretleri rızkı gökten indirmeye asla yetmez. Başka bir ihtimal de şudur: Müşrikler, rızıklarını gökten indirenin taptıkları putlar değil Allah olduğunu bildikleri için Cenâb-ı Hak bu âyette insanlara verdiği nimetleri hatırlatmaktadır; bunu

---

33 "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler" (Yûsuf, 12/105).

bildikleri halde neden o insanlar kulluklarını ve şükürlerini Allah'tan başkasına yöneltmektedirler?

Ama Allah'a yönelenden başkası (bundan) ders çıkarmaz. Kendisine itaatle Allah'a yönelenden başkası bunları düşünmez ve bunlardan ders çıkarmaz. Yahut Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah'ın delillerinden ve uyarılarından, ancak emirlerine râm olup buyruklarına itaat eden ve O'na yönelenler öğüt alır, bunlardan ders çıkarır.

فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Haydi, inkârcıların hoşlarına gitmese de içten bir dindarlıkla yalnız Allah'a bağlanarak O'na dua edin."

Bu ilâhî kelâm sanki daha önce geçen şu beyanların sılası gibidir. "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur"[34], "Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız"[35]. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ey Muhammed ümmeti! Ve ey içten bir dindarlıkla inanan müminler! Kâfirler hoşlanmasalar da siz Allah'a dua edin ve O'nun birliğine inanın! Mekkeliler'in şirk koştukları gibi sakın sizler O'na şirk koşmayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ
مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾

24 [§]***15. "O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."***

[Yüksek Dereceler]

O'nun dereceleri yüksektir. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, gökler, biri diğerinin üzerine yükseltilerek derece derece ve tabaka tabakadır. İkincisi, insanlar derece bakımından birbirlerinden farklı oldukları için onların âhiretteki konak yerleri ve dereceleri de birbirinden yüksektir.

---

34 ez-Zümer, 39/45.

35 el-Mü'min, 40/12.

Nitekim yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: *"Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır"*[36]. Allah, âhirette insanların derece bakımından birbirlerinden farklı olacaklarını haber vermektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki yüksek derecelerden maksadın, bu âyette belirtilen anlam olması mümkündür. Eğer sözü edilen yüksek derecelerden maksat, göklerin tabaka tabaka yükseltilmesi ise o zaman gökleri tabaka tabaka yükselten ve bütün ağırlığına ve büyüklüğüne rağmen o tabakaları hiçbir nesneye dayanmadan havada tutan Cenâb-ı Hakk'ın kudretini ve hükümranlığını haber vermesi anlamına gelir. Kaldı ki tabakalar hafif bile olsalar onları havada tutan nesnel bir dayanak yoktur. Bunları böylece yükseltip havada tutmaya Allah'tan başka kimin gücü yeter? Hiçbir şey, bir vasıta ve müdahale olmadan bulunduğu yerden ne yukarı çıkar, ne aşağı iner, ne de bulunduğu yerden düşer! Bunu yapma gücüne sahip bulunan Allah'ı herhangi bir şeyin aciz bırakması yahut O'ndan gizlenmesi veyahut O'nun isteğine engel olması ihtimali asla yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Eğer derecelerden maksat, müminlere âhirette verilecek 25
olan dereceler ise o zaman bu ilâhî beyan, inananlara faziletlerine göre verilecek olan makamları haber vermektedir, onlar bu makamları ancak kendilerine o hayırlı amelleri yapma gücünü veren Allah'ın lütfu sayesinde kazanmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Arşın sahibidir; kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Burada kastedilen Cebrâil'dir, o Allah'ın kullarından dilediğine vahyi indirir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulur: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye Rûhulemîn indirmiştir"[37]. Onun indirilişinde bir karışıklık olmadığının, bazı Râfiziler'in söyledikleri gibi aslında o falancıya gönderilmişti, fakat başkasına verildi gibi iddiaların doğru olmadığının bilinmesi için, onun "emîn", yani güvenilir olduğunu haber vermektedir. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki rûh kelimesinden maksat, vahiy ve risâlettir; Allah, **onu indirir** buyurmaktadır, yani vahyi Allah'ın kullarından uygun gördüğü ve kendisinin seçtiği birine indirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Buluşma Günü]

Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları, maksat yeryüzü ehli ile gök ehlinin buluştuğu gündür, dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Önceki ümmet-

---

[36] el-İsrâ, 17/21.

[37] eş-Şuarâ, 29/193-194.

lerle sonraki ümmetlerin buluştuğu gündür. **Buluşma günü**'nden maksadın, insanın dünyada iken yapmış olduğu kendi amelleri ve işleriyle buluştuğu gün mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

26 [§]Bâtınîler şöyle dediler: Maksat, cesetlerden doğan suretlerin, dünyadaki iyi ve hayırlı amellerin ruhanî suretleriyle buluştuğu gündür. Onların anlayışına göre ölen herkes, kendisinin hayırlı amelleriyle ruhani sûrette tekrar doğar; bedenlerden doğan bu suretler, beden öldükten sonra cesetlerden çıkan suretleriyle buluşurlar. Dolayısıyla onlara göre tekrar dirilme ruhlar için söz konusudur, bu nuranî ruhlar da halis ve katışıksız nurla birleşirler. Bu görüşlerine, "O gün onlar ortaya çıkarlar"[38] meâlindeki âyeti delil gösterirler. Yani o ruhani suretler cesetlerden ortaya çıkar derler; çünkü bütün yaratılanlar her zaman ve her türlü ahvalde Allah tarafından bilinir, hiçbir zaman Allah'tan gizlenemezler.

Ancak bu, doğru olmayan bir görüştür, çünkü şayet mesele Bâtınîler'in söylediği gibi olsaydı, canlılar uyurken ve ruhanî suretler bedenden ayrılırken, gerçek olmayan birtakım karışık rüyalar görürler. Halbuki uyanıkken gördükleri gerçektir ve karışık değildir. Bu gerçek, meselenin onların düşündükleri ve vehmettikleri gibi olmadığını gösterir. Bu mesele, bizim söylediğimiz gibidir.
27 *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu işin aslı şudur: Cenâb-ı Hak burada **buluşma günü** anlamına gelen ifadeyi kullanmış, başka bir yerde buna "Toplanma günü"[39] demiş, bir başka yerde "Kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ortaya çıkacağı gün"[40] adını vermiş, başka bir yerde de "Haşir günü"[41] diye isimlendirmiştir. O gün için bunlara benzer farklı isimler kullanmıştır, bu isimlerin her birinin diğerinden farklı bir anlamı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ
لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

16. "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) ***çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"***

[38] el-Mü'min, 40/16.
[39] eş-Şûrâ, 42/7.
[40] et-Teğâbün, 64/9.
[41] Kâf, 50/44.

O gün onlar (kabirlerinde) çıkarlar. Bazıları buna şöyle mâna verdi: Onlar, kendilerini örtecek bir şey olmadığı halde ortaya çıkarlar, yani o gün bütün örtüler kalkar. Bu yorum, şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[42]. Yani orada gizlenecek hiçbir şey yoktur. İnsanlardan bazıları, nesneler örtülerle Allah'tan gizlenir dediklerinden dolayı Cenâb-ı Hak, onların iddialarını reddetmek için bunu özellikle belirtmiştir. O güne ortaya çıkma günü denilmesi, muhtemelen insanların dünyada iken ihtilaf ettikleri meselelerde ittifak etmeleri ve aynı kelimede birleşmeleri sebebiyledir; o gün herkes tevhit kelimesini ikrar ve ittifak ederek ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* O güne ortaya çıkma günü, dönüş günü, gidiş günü gibi farklı isimlerin verilmesinin sebeplerinden biri de şu olabilir: Dünyayı ve dünyadaki varlıkları yaratmaktan maksat o gündür ve o yurttur. Buna göre dünyayı ve içindekileri yaratmanın bir hikmeti vardır, [§]mâlum olduğu üzere bir şeyi özellikle yok 28
etmek için yaratmakta ise bir hikmet söz konusu değildir. Her ne kadar herkes her durumda Allah'a açık ve ortada olsalar da söylediğimiz bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak o günü özellikle belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın, yani her şey açık ve ortada olacak. Bu cümle, nesneler Allah'tan gizlenir diyenleri reddetmektedir. Cenâb-ı Hak bu türlü iddialardan yüce, pek çok yücedir.

[Hükümranlık Kimindir?]

Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır! Müfessirlerin geneli şöyle der: Cenâb-ı Hak yer ve gök ehlini helâk ettiği ve âlemde kendisinden başka hiçbir canlı kalmadığı sırada şöyle buyurur: **Bugün hükümranlık kimindir?** Buna cevap verecek kimse yoktur. Bunun üzerine Allah, kendi sorusuna kendisi cevap verir: **Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!** Ancak müfessirlerin bu yorumu, uzak bir ihtimaldir. Kendisinden başka hiçbir canlı olmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın, **bugün hükümranlık kimindir?** diye sorması, sonra da kendi sorusuna yine kendisinin, **elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır** diye cevap vermesi, ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü birinin kendine soru sormasında ve sonra yine kendisinin cevap vermesinde bir hikmet yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun doğrusu şudur: Cenâb-ı Hak insanları tekrar diriltip can verdiğinde onlara sorar: **Bugün hükümranlık kimindir?** Yaratılanlar da hep birlikte cevap verirler: **Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!**

---

[42] Tâhâ, 20/106-107.

Böylece her ne kadar bazı insanlar dünyada hükümranlık konusunu tartışmışlar ve hükümranlığın kendilerinde olduğunu iddia etmiş olsalar da, o gün hep birlikte hükümranlığın ve rablığın dünyada da âhirette de sadece Allah'a ait olduğunu ikrar ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ
الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

17. "O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çok hızlıdır."

O gün herkes yaptığının karşılığını bulur, yani yapmış olduğu her türlü iyilik ve kötülüğün karşılığını görür. **O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır,** yani herkes sadece kendi yaptığının karşılığını görecektir. **Haksızlık olmayacak** cümlesi, yapmış olduğu iyiliklerde herhangi bir eksiklik yapılmayacak, işlediği kötülüklere de hiçbir ilâve yapılmayacaktır mânasına da gelebilir. Bu konuya biz daha önce temas etmiştik. **Kuşkusuz Allah'ın hesabı çok hızlıdır.** Bu cümleyi de daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَ مَا
لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾

29 ***[§]18. "Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır."***

Yaklaşan gün konusunda onları uyar. O günün gelmesi sürekli yaklaştığından dolayı Cenâb-ı Hak ona yaklaşan gün adını verdi. Bu mânada olmak üzere o güne yarın[43] ve yakın gün diye de isim vermiştir. Nitekim âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Vakit yaklaştı"[44]; "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı"[45]. Bunun gibi devamlı yaklaştığı için de o güne, yaklaşan gün

[43] "İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri! Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!" (el-Kamer, 54/25-26).

[44] "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı" (el-Kamer, 54/1).

[45] "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler" (el-Enbiyâ, 21/1).

dedi. Falancı falana yaklaştı denildiğinde de "ezife" (أزف) fiili kullanılır. Bu cümlenin mânası şudur: Onları varacakları ve görecekleri akıbetle uyar. Çünkü ancak akıl ve temyiz gücüne sahip olanlar, kendi akıbetleri ve işlerinin varacağı netice için çalışır, gayret gösterirler. Bundan maksat da işte o gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mahşerdeki Sıkıntı Hali]

Çünkü dehşet içinde yürekleri ağızlarına gelmiş olacak. Cenâb-ı Hak burada, o gün insanların nasıl büyük bir korku içinde olacaklarını ve durumlarının zorluğunu haber vermektedir. Onların kalpleri gerçek mânada yerlerinden sökülecek ve gırtlaklarına dayanacak değildir, fakat bu sözlerle âyet o gün onların ne kadar zor durumda olacaklarını, ne kadar büyük bir korku ve endişe içinde olacaklarını ve kalplerinin nasıl daralacağını tasvir etmektedir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzü geniş olmasına rağmen size dar gelmişti"[46]. Yani karşılaştığınız zorluk ve korku yüzünden göğsünüz ve kalbiniz daralmıştı. Bu âyette gerçek mânada yeryüzünün daralması ve onların yeryüzüne sığmamaları kastedilmemektedir, fakat onların mâruz kaldıkları belânın büyüklüğünden dolayı göğüslerinin sıkışması şeklinde nitelenmektedir. Yeryüzünün daralması, göğüslerinin sıkışmasından kinâye yapılmıştır. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyette geçen kalplerin gırtlağa dayanması ifadesi de, hallerinin zorluğundan ve başlarına gelen belânın büyüklüğünden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Gırtlak anlamına gelen "hanâcir" (الحناجر) kelimesi çoğuldur ve hayvanların kesildikleri boğaz kısmına denir, kelimenin tekili "hanceretün" (حنجرة) gelir.

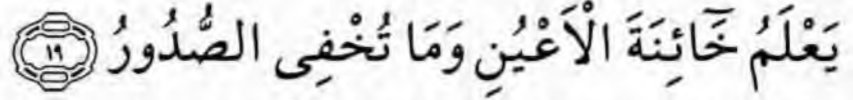
[§]**Yutkunmak** anlamına gelen "kâzımîn" (الكاظمين) kelimesini bazıları 30
şöyle açıklar: Bu kelime, dünyada yaptıklarından dolayı kederi içinde yoğrulup duran dertli insan anlamına gelir. Bu kelimeye, korkudan dili tutulduğu için konuşamayan mânası da ağzını açamayan kişi anlamı da verilmiştir. Bunların hepsi birbirine yakın mânalardır.

O gün zâlimlerin dostu yoktur, yani elinden tutacak bir yakını yoktur. "Hamîm" (الحميم) kelimesine, arkadaşının derdiyle yakından ilgilenen, onun başına gelen belaları defetmeye çalışan dost anlamı verilmiştir. **Sözü dinlenen bir şefaatçisi de yoktur.** Cenâb-ı Hak bu âyette, âhirette onların, dünyada ol-

---

[46] "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

duğu gibi dertleriyle ilgilenen bir yakını ve sözüne itibar edilen bir aracısı olmayacağını haber vermektedir. Nitekim başka bir âyette de "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[47] buyurmaktadır. Yani şefaatleri kendilerine fayda verecek şefaatçileri olmayacaktır. Bu husus, Allah'ın başka bir âyette "O gün dostluk ve aracılık yoktur"[48] buyurduğu gibidir.

19. "Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir."

[Gözlerin Hain Bakışı]

Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını bilir. Kur'ân'da kullanılan "el-hâinetü" (الخائنة) ve "el-hıyânetü" (الخيانة) kelimeleri aynı mânaya gelirler. Allah, şu âyette de aynı kelimeyi kullanmıştır: "Onlardan daima bir hainlik görürsün"[49]. Bazıları bu kelimeye tekrar tekrar bakmak mânasını verdi; ilk bakışta bir sıkıntı yoktur, fakat ikincisi günahtır[50]. **Kalplerin sakladıklarını bi-**
31 **lir;** [§]yani insanın yapmadığı ve söylemediği, sadece içinden geçirdiği şeyleri de bilir. Cenâb-ı Hak bütün bunları bilir. Bazıları şöyle dedi: **Gözlerin kötü niyetli bakışı,** helâl olmayan bakış ve göz kırpmak anlamına gelir. Bu da önceki mâna ile aynıdır. Bu cümleye bazıları, insanların gaflet anını beklemek anlamını verdi; insanların farkında olmadıkları sırada arzu ettiği ve bakması helâl olmayan kişiye bakar. **Kalplerin sakladıklarını bilir.** Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette ifade buyurduğu mânaya gelmektedir: "Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir"[51]. Allah, insanlar devamlı kendilerini kontrol etsinler, bakmaları, dinlemeleri ve düşünmeleri helâl olmayan fiillerden kendilerini korusunlar diye bunu belirtmektedir. Nitekim başka bir âyette bunu da ifade etmektedir: "Şüphesiz kulak, göz ve

---

47 el-Müddessir, 74/48.

48 "Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zâlimlerin tâ kendileridir" (el-Bakara, 2/254).

49 el-Mâide, 5/13.

50 Büreyde'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle der: "Ya Ali! Tekrar tekrar bakma! İlk bakış senin hakkındır, fakat sonrakine hakkın yoktur" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 44; Tirmizî, "Edeb", 28). Tirmizî, bunun hasen garib bir rivayet olduğu söyledi. Hâkim de *el-Müstedrek*'inde (II, 231) tahric etti ve hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söyledi.

51 en-Neml, 27/74.

gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"[52]. İşte Allah, insanlar sürekli olarak sakınsınlar ve doğabilecek kötülüklerden korksunlar diye bunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يَقْضٖي بِالْحَقِّ وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ
اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿٢٠﴾

20. "Ve Allah adaletle hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir."

[Hüküm Kelimesinin Anlamı]

Allah adaletle hüküm verir. Müfessirler buna hak ile hükmeder anlamını verdi. Kur'ân'da geçen ve hüküm anlamını da içeren "kadâ" (القضى) kelimesi iki anlam içerir. Birincisi emretmektir. Nitekim şu ilâhî beyanda bu mânada kullanılmıştır: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti"[53]. Başka bir âyet de şöyledir: "Allah ve resûlü bir hüküm verdiklerinde..."[54] Yani bir emir verdiklerinde... Buna göre Allah hak ile hüküm verir cümlesi, hakkı emreder mânasına gelir. Onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler, yani onların hakkı emretmeye güçleri yoktur, öyleyse nasıl olur da Allah'tan başkasına kulluk yaparsınız?

[§]İkincisi, vahiy ve haber mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şu be- 32
yanda "kadâ" kelimesini bu mânada kullanmıştır: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik"[55]. Yani onlara vahyetmiştik. Allah sanki şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak hakikati vahyediyor ve hakkı bildiriyor, Allah'tan başkasına kulluk yapanlar ise vahye ve ilâhî habere nail olamazlar. Böyle iken o ilâhlık nispet ettikleri varlıklara tapmayı, hakkı vahyedene ve hakikati haber verene kulluk yapmaya nasıl tercih edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

52 "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur" (el-İsrâ, 17/36).

53 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti" (el-İsrâ, 17/23).

54 "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz" (el-Ahzâb, 33/36).

55 el-İsrâ, 17/4.

Üçüncüsü, varetmek ve yaratmak mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah onları yedi gök olarak yarattı"[56] meâlindeki âyette bu mânada, yani onları yarattı anlamında kullanmıştır. Buna göre açıklamaya çalıştığımız yukarıdaki cümle de, **Allah hakkı yaratır** anlamına gelmektedir; insanların taptıkları O'nun dışındaki tanrılar ise hiçbir şey yaratamazlar. Herkes bilir ki, yaratmak ve can vermek, ancak kulluk yapılmaya lâyık olan gerçek Tanrı için mümkündür. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"[57], "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[58] Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların Allah'tan başka taptıkları tanrılar, Allah'ın yarattığı gibi yaratmışlar da bu benzerlikten dolayı şaşırıp onlara mı tapmışlar? Yani her şeyi yaratanın Allah olduğunu, onların ise hiçbir şeyi yaratmadığını bildikleri halde yahut yaratanın yaratmayan gibi olmadığını bildikleri halde nasıl olur da Allah'ı bırakıp onlara taparlar? Onların hiçbir şey yaratmadığını siz de biliyorsunuz, öyleyse nasıl onlara taparsınız? *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirlerin bu cümleye **Allah hak ile hüküm veriyor** mânasını vermelerine gelince, bu iki şekilde yorumlanır. Birincisi: Allah, dünyada herkesin anlayabileceği âyetler, deliller ve kanıtlarla hüküm verir anlamına gelir. Söylediğimiz gibi burada hakkı söylemek ve haber vermek mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

33 [§]İkincisi: Allah âhirette hak ile hüküm verir mânasına gelir, bundan maksat da şefaattir. Yani şefaat edecekleri ümidiyle onlara tapanlara o tanrıların şefaat etmeleri mümkün olmayacaktır. Nitekim Allah onların bu ümidi taşıdıklarını şöyle haber vermektedir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[59]. Ancak Allah'ın kendilerinden razı olduğu kişiler şefaate nail olacaklar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[60]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 "Allah onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti" (Fussılet, 41/12).

57 en-Nahl, 16/17.

58 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır" (er-Ra'd, 13/16).

59 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

60 "Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!" (el-Enbiyâ, 21/28).

Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Allah'ın işitmesi müminlerle, görmesi de kâfirleri cezalandırmakla alakalıdır. Yani Allah, taleplerine cevap vermek için mümini işitir, kâfiri de yaptıklarını cezalandırmak için görür. Bu âyete, Allah onların söylediklerini işitir, yaptıklarını görür mânası da verilmiştir. Bu ilahî kelâmın, daha önce geçen "Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir"[61] meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Buna göre mânası şöyle olur: Allah onların açıktan söyledikleri sözleri ve yaptıkları şeyleri işitir, gizli yaptıkları ve kalplerinde gizledikleri düşünceleri de görür. Cenâb-ı Hak bunu, insanların her zaman, gizli ve açık her durumda kendilerini kontrol etmeleri ve kötülüklerden korumaları için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ
اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾

21. "Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı; kendilerini Allah'a karşı koruyan da olmadı."

[Geçmişte Yaşanandan İbret Almak]

Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güç itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi Hasan-ı Basrî'nin yorumudur: Onlar yeryüzünde gezip dolaşsınlar, kendilerinden önce peygamberleri inkâr edenlerin geride bıraktıkları eserleri görüp düşünsünler de bu
sayede onlar gibi davranmasınlar ve inkârdan vazgeçsinler. [§]Bazıları şöyle 34
dedi: Bu ilâhî beyan, haber mânasına gelir, yani onlar yeryüzünde dolaştılar ve kendilerinden önce yaşayanların eserlerini gördüler. Fakat onlar, bunlara ibret gözüyle bakmadılar, bundan dolayı onların başına gelen belâ, bunların da başına geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Şunu söyleyenler de vardır: Bu ilâhî beyan

---

61 el-Mü'min, 40/19.

emir mânasına gelir, yani yeryüzünde dolaşın ve sizden önce orada yaşayanların geride bıraktıkları eserlerini görün. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Yeryüzünde dolaşın da görün!"[62] Fakat biz deriz ki: Âyet-i kerîme, ayaklarla yeryüzünde dolaşmak ve gözle görmek mânasında değildir, aksine öncekilerin bıraktıkları eserler üzerinde, peygamberleri inkâr edenlerle tasdik edenlerin akıbetlerinin ne olduğunu düşünmek ve ibret almak için Allah'tan gelen emir mânasındadır. Bu da insanların, peygamberleri inkâr edenlerin yaptıklarına benzer bir davranış yapmaktan sakınmaları, onları tasdik edenlerin yaptıkları gibi davranmaya özenmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Önceki İnsanlar Daha Güçlü Kuvvetli İdiler]

Onlar, güç itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Yani şahsen ve bedenen daha güçlü kuvvetli idiler. **Yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle de bunlardan daha üstün idiler.** Yani dünyada geride bıraktıkları haberler ve şöhret itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Bu cümle, yeryüzünde daha çok çalışmış ve daha çok iş yapmışlardır anlamına da gelebilir. Bu ilahî kelâm, Mûtezile'den bazılarının söylediği gibi onlar hayırlar yapmakta bunlardan daha üstün idiler mânasına gelmez, eğer böyle olsaydı, o zaman onların daha salih kimseler olması gerekirdi. Böyle bir mâna uzak bir ihtimaldir ve yakışık olmayan bir sözdür. Doğrusu bizim söylediğimiz gibidir; onlar şahsen ve bedenen bunlardan daha güçlü-kuvvetli idiler.

Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Cenâb-ı Hak, öncekilerin bunlardan daha güçlü-kuvvetli ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle de bunlardan daha üstün olduklarını haber vermekte, sonra da daha güçlü-kuvvetli ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün olmalarının kendilerini yakalayıp cezalandırmasını önleyemediğini, Allah'ın azabı geldiğinde kendilerini bile koruyamadıklarını söylemektedir. Buna göre siz ey Mekkeliler; güç ve saldırı açısından onlardan daha aşağıda olduğunuz halde Allah'ın azabı başınıza geldiğinde kendinizi nasıl koruyacaksınız? *En doğrusunu Allah bilir.*

35 **[§]Kendilerini Allah'a karşı koruyan da olmadı.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin, şefaatçi olacakları ve sizi Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle putlara taptığınız gibi, onlar da âhirette kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapıyorlar ve putlara tapmanın

---

[62] "De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!" (en-Neml, 27/69).

kendilerini Allah'a yaklaştıracağını[63] zannediyorlardı. Eğer putlara tapmanın şefaat yolunda onlara faydası olsa ve onları Allah'a yaklaştırsaydı, dünyada da onları Allah'ın azabından koruması gerekirdi. Nitekim Yahudiler de kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı, Allah ise onların iddialarını şöyle reddetmektedir: "De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?"[64] Yani şayet iddianız doğru ise, Allah neden dünyada sizi cezalandırıyor? Çünkü hiç kimse kendi oğlunu ve sevgilisini helâk etmez. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlama gelir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَاْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ
اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

22. "Bunun sebebi, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleriydi. İşte bunun için Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Çünkü O güçlüdür, cezası çok çetindir."

Bunun sebebi, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleriydi. Buradaki bunun sebebi anlamına gelen "zâlike" (ذلك) işaret ismi, onların başına gelen bu azabın ve helâkin sebebine işaret etmektedir. İşte bu azap ve helâk, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleri, âyetleri ve kendilerinin Allah'ın elçisi olduklarına dair getirdikleri delilleri inkâr etmeleri yüzündendi, o musibetler de başlarına bu sebepten gelmişti. Bundan dolayı siz ey Mekkeliler! Hz. Peygamber'in getirdiği açık seçik kanıtları ve peygamber olduğuna dair gösterdiği delilleri inkâr ederseniz, sizden öncekilerin âyetleri ve delilleri reddetmeleri ve inatla karşı koymaları yüzünden başlarına gelenler sizin de başınıza gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٣﴾

---

63 Muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, sadece 'bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

64 "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: 'Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız'" (el-Mâide, 5/18).

36 [§]23. *"Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla gönderdik."*

Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle gönderdik. Yani Allah'ın kendisine verdiği deliller ve mûcizelerle gönderdik. Apaçık bir kanıtla; bu ifade muhtemelen açık seçik kanıtlar mânasına gelir. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi ile "sultân mubîn" (سلطان مبين) lafzının, aynı mânaya gelmesi muhtemel olduğu gibi farklı anlamlara gelmesinin de ihtimal dâhilinde olduğunu daha önce belirtmiştik[65].

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾

24. "Onu Firavun, Hâmân ve Kārun'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler."

Onu Firavun, Hâmân ve Kārun'a gönderdik. Cenâb-ı Hak bir yerde "Firavun ve yakın çevresine"[66], başka bir yerde "Firavun ve kavmine"[67] diye buyurmakta, burada ise Firavun, Hâmân ve Kārun'a demektedir. Bu ifade farklılığı, Hz. Mûsâ'nın, onların bir kısmına değil hepsine gönderildiğinin bilinmesi içindir.

Ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler. Onların Hz. Mûsâ için, **o bir yalancı, bir sihirbaz** demelerinin sebebi şudur: Mûsâ aleyhisselâm, onlara, kendilerinin benzerini yapmaktan ve aynıyla karşılık vermekten aciz oldukları çeşitli mûcizeler ve deliller getirmişti. Bundan dolayı onlar, insanların Mûsâ'ya tâbi olacaklarından korkmuşlar, işi sulandırmışlar ve **o bir yalancı, bir sihirbaz** diyerek insanların ona uymalarının önüne geçmek istemişlerdi. Çünkü insanlar, herkesin sihirbazlığı bilmediğini ve insanların çoğunun sihir yapmaktan aciz olduğunu biliyorlardı. Onlar sihirin aslı olmayan bir aldatmaca olduğunu da biliyorlardı. Bundan dolayı onlar bu sözle Mûsâ'nın davasını,
37 ona tâbi olanların zihinlerinde karıştırmaya çalışıyorlar, [§]Mûsâ'nın yalan söylediği asla görülmediği halde onu yalancılıkla itham ediyorlardı. Firavun, Hz. Mûsâ'nın getirmiş olduğu delillerin ve kanıtların, gerçek bir delil ve kanıt olduğu insanlar tarafından açıkça görüldüğü için halkın kendisine tâbi olacak-

---

65 bk. Hûd, 11/96.

66 "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!" (el-A'râf, 7/103).

67 "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim oldular" (en-Neml, 27/12).

larından korkarak Mûsâ'nın davasını kavmine karşı sulandırmaya ve onların zihinlerini karıştırmaya devam etti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onun sözlerini şöyle haber vermektedir: "O, yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[68]; "Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış!"[69] Firavun bu sözleri, sihirbazlar Mûsâ'ya tâbi olup ona iman etmelerinden sonra söylemişti. Bu sözlerle de henüz Mûsâ'ya tâbi olmayan insanların kafalarını karıştırmak istiyordu. Cenâb-ı Hak başka bir âyette Firavun'un şöyle dediğini haber vermektedir: "Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır"[70]. Firavun, insanların kafalarını karıştırmak için bunlara benzer sözler söylemişti. İşte onlar, Mûsâ bir sihirbaz ve bir yalancıdır şeklindeki sözlerini de bu amaçla söylemişlerdi. Onların, "Mûsâ yalancıdır" sözünü, Allah'ı bırakıp putlara tapmayı alışkanlık haline getirdiklerinden dolayı söylemiş olmaları da mümkündür. Hz. Mûsâ, onların çok sayıda putlara tapma alışkanlıklarına karşı çıkıp tek olan Allah'a kulluğa davet edince onlar, Mûsâ yalan söylüyor demişlerdi. Aynı şekilde efendimiz ve peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm için Mekkeliler de benzeri sözler söylemişlerdi: "Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[71] Hz. Peygamber onları çok sayıda putlara tanrı diye tapınmak alışkanlığını bırakıp tek olan Allah'a kulluğa davet ettiği için kendisine yalancı demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾

[§]25. ***"Mûsâ, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde, 'Onunla birlikte olan inanmış kişilerin oğullarını öldürün, kızlarını diri bırakın!' dediler. Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır."*** 38

---

68 "Firavun, adamlarına şöyle dedi: Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?" (eş-Şuarâ, 26/34-35).

69 "Sihirbazlar, 'Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler. Firavun dedi ki: 'Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış!'" (eş-Şuarâ, 26/47-49).

70 "Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır" (el-A'râf, 7/123).

71 "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/4-5).

Mûsâ, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde... Bazıları şöyle dedi: Mûsâ onlara tevhit inancını getirmişti. Bazıları da ilâhi risâleti getirmişti, dedi. Burada sanki bundan başka bir mâna daha uygun düşmektedir: Hz. Mûsâ'nın getirdiği ve insanların delil ve mucize olduğunu açık seçik gördüğü olayları ve kanıtları, bizim katımızdan getirmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onunla birlikte olan inanmış kişilerin oğullarını öldürün, kızlarını diri bırakın, dediler. Kendi tâbilerine, Mûsâ'ya iman edenleri imanlarından vazgeçirmek için onların çocuklarını öldürmelerini emretti. Çünkü insanların kafalarını karıştırmak için söylediği sözlerin ve yaptığı işlerin, halkın Mûsâ'ya tâbi olmasını engelleyemediğini, aksine daha çok kişinin ona tâbi olduğunu görmüştü. O zaman da onların çocuklarını öldürmekle tehdit etti. Nitekim senin iktidarın şöyle şöyle bir çocuğun eliyle yok olacak denildiğinde de dünyaya gelen erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır. Onların tuzaklarının âhirette boşa çıkacağında şüphe yoktur, ancak dünyada görülen tuzakları da boşunadır. Çünkü onun tuzağı, hilesi ve insanların kafasını karıştırması, halkın Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmasını engelleyemedi.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونٖٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُۚ اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ
دٖينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾

26. "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)***! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum' dedi."***

Firavun, bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim, dedi. Bu sözü Firavun, Mûsâ'ya tâbi olanların çocuklarını öldürme emrini verdiği halde halkın yine de ona tâbi olmaktan vazgeçmediğini gördüğünde söylemişti. İşte o zaman,
39 **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim**, demişti. Sonra [§]**Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim** sözü farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Firavun, Mûsâ aleyhisselâmı öldürmeye karar vermişti, fakat kavmi veya kavminin önde gelenleri onu bu kararından vazgeçirdi. İşte **bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim** sözünü o zaman söylemişti. İkincisi, muhtemeldir ki Firavun bu sözü başlangıçta, onun Mûsâ'yı öldürmesine kavmi engel olmadan önce söylemişti. Bu durumda bu âyet, şanı yüce olan Rabb'imizin Resûlullah'a (s.a.) söylemiş olduğu, "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana

bırak!"[72] meâlindeki âyet-i kerîme gibidir. Burada da Allah bu sözü, Resûlullah (s.a.) o kişiyi cezalandırmaktan vazgeçmeden önce söylemişti. Arap kelâmında bu türlü sözler vardır; insanların yapmak istedikleri bir şeyi önceden, yani birinin gelip ona mani olmasından önce söylemesi câizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim,** yani Mûsâ'yı öldürmemden dolayı beni kınamayı bırakın, onu öldürdüğümde beni kınamayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)? Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunu Firavun söylemiş olabilir: **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim de tanrısına yalvarsın bakalım,** eğer peygamberlik iddiasında doğru söylüyorsa, onu öldürmeme Allah mani olabilecek mi? Çünkü elçi gönderen kişi, birinin elçisini öldürmesine veya ona zarar vermesine niyetlendiği zaman, öncelikle elçiyi gönderen kişi ona engel olur. İşte Firavun da buna dayanarak o sözü söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu sözün Hz. Mûsâ'ya Allah'tan gelen bir emir olması da mümkündür; buna göre Firavun Hz. Mûsâ'yı öldürmeye niyetlendiğinden dolayı Allah onun helâk olması için kendisine beddua etmesini emretmişti. Bu mânaya göre de şunu söylemek gerekir: Peygamberler, kendilerine karşı firavunlaşan insanlara, inatla karşı koyanlara ve büyüklenenlere, bu inat ve direnmelerinde son hadde vardıklarında, helâk olmaları için onlara beddua etmelerine izin verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden kaygı duyuyorum.** Ortada 40
bir din değiştirme olayı vardı, Mûsâ aleyhisselâm onlara hak dini getirmiş ve Firavun'un etbâından bir kısmı ona inanmıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **dininizi değiştirmesi** sözüyle sanki asıl dininizi yok edecek demek istiyordu. **Yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum.** Lânetli Firavun bu sözü söyledi, bu sözle de yeryüzünde tevhit inancının yerleşmesine ve İslâm dinine "fesâd" (الفساد) adını veriyordu. Firavun, her ne kadar iddiası bâtıl olsa da, her iddiacının bir şeye dayandığının bilinmesi için bunu söylüyordu; ona göre kendisi hakka, hasmı da bâtıla dayanıyordu. Bir insanın başka birine karşı söylediği bir söz, ancak bir delile dayanıyorsa kabul edilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Lânetli Firavun, **ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum** sözüyle, Mûsâ'nın, çocuklarını öldüreceğini kastetmiş olması da muhtemeldir. Yani sizin onların çocuklarını öldürmenizin cezası olarak Mûsâ da sizin çocuklarınızı öldürecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[72] el-Müddessir, 74/11.

وَقَالَ مُوسٰىٓ اِنّ۪ى عُذْتُ بِرَبّ۪ى وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ
الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

27. "Mûsâ ise, 'Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım!' dedi."

Bu âyetteki **her kibirli kişi** sözü ile tevhide karşı kibirlenen herkes kastedilmiştir. Peygamberlere karşı kibirlenen herkesin kastedilmiş olması da mümkündür; bundan maksat da peygamberin, Allah'ın varlığı ve birliği davetine inanmamaktır. Yahut peygamberlere karşı kibirlenen herkes ile, Peygamber'in, hesap gününe iman etmek davetine inanmamak kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ
يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا
فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ى يَعِدُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْد۪ى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

41 ***[§]28. "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz."***

Firavun ailesinden bir kişi şöyle dedi. Bu cümlenin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, adam görünüşte Firavun'un ailesinden idi, çünkü imanını gizliyordu, onlara göre zâhirde onun ailesindendi. Ancak o adam hakikatte Firavun'un ailesinden değildi, ancak Mûsâ'nın ailesindendi ve ona tâbi idi, çünkü Mûsâ'ya tâbi olmuş ve Firavun'a tâbi olmaktan vazgeçmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, adam Firavun'un ailesinden idi, yani nesep itibariyle onun soyundandı, çünkü onun Firavun'un amcasının oğlu olduğuna dair bir rivayet vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Can Korkusuyla İmanını Gizlemek]

İmanını gizliyordu; çünkü canından korkuyordu. Buna göre kendi milletinin yaptıklarına muhalif olduğu için öldürülmekten endişe eden biri, canından korktuğu için bu düşüncesini gizleyebilir. Onların yaptıklarını uygun gördüğünü açıklamadan durumunu gizlemeye gücü yeterse, yaptıklarını uygun gördüğünü de açıklamaz. Küfrünü açıklamaya zorlanan insanın durumu da böyledir, kendisinden istenen inkâr sözünü (küfür kelimesini) telaffuz etmemeye gücü yeter ve bunu yapmadığı takdirde öldürülmez ise küfür sözünü telaffuz etmesi caiz değildir. Eğer buna gücü yetmezse, o zaman küfür sözünü telaffuz edebilir. Açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîme de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz? Bu ilâhî kelâm, o kişinin canından korktuğu için imanını gizlediğini haber vermektedir. Allah'ın elçisi Mûsâ aleyhisselâmın öldürülmesinden korktuğu zaman, içinde gizlediği endişeyi açıklamıştı. Her ne kadar içindekini açıklamakta kendi hayatının tehlikeye girme riski bulunsa da, peygamberlerden biri kurtuluş ümidinden
hareketle bunu açıklamıştı. [§]Aynı şekilde içindekini açıklamakta can tehli- 42
kesi bulunsa dahi, onu açıkladığı takdirde Allah'ın elçilerinden birinin hayatını kurtarma ümidi, birtakım delillerle bu cinayeti önleme ve o peygamberi ölümden kurtarma ihtimali varsa, gizlediği endişeyi gizlemeye devam etmesi caiz değildir. Bundan dolayıdır ki Mekkeliler Resûlullah'ı öldürmek istediklerinde Hz. Ebû Bekir (r.a.) kendini ortaya attı ve daha önce imanını gizleyen adamın söylediği **Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz?** sözünü söyledi. İşte bu âyet-i kerîme Resûlullah'a o zaman indi, daha önce değil[73]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Yani size onu, Mûsâ aleyhisselâmın kendisinin uydurmadığını, aksine Allah'tan gelen âyetler olduğunu gösteren birtakım açıklamalar getirmiştir. Bu âyetler, onun söylediklerinin ve davasının doğru olduğunu göstermektedir. **Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin**

---

[73] Urve b. Zübeyr anlatıyor: Abdullah b. Amr b. Âs'a dedim ki: Müşriklerin Resûlullah'a yönelik olarak yaptıkları eylemlerin en kötüsü ne idi? Şu cevabı verdi: Resûlullah (s.a.) Kâbe'de namaz kılarken Ukbe b. Ebû Muayt geldi, hırkasını boynuna dolayıp şiddetle sıktı. Hemen Ebû Bekir (r.a.) geldi, Ukbe'nin omuzundan tutup geri çekti ve onu Resûlullah'tan (s.a.) uzaklaştırdı. Sonra da şöyle dedi: "Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir" (Buhârî, "Tefsir", 41; "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 5. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 15-17).

bir kısmı başınıza gelecektir. Yani, eğer o sizi inanmaya davet ettiği peygamberlik davasında yalan söylüyorsa, yalanı kendi aleyhinedir, yalanının günahını siz değil kendisi yüklenecektir. Fakat söyledikleri ve iddiası doğru ise o zaman sizi uyardığı tehditlerin bir kısmı mutlaka başınıza gelir. Hiç şüphesiz o mümin adam, Hz. Mûsâ'nın söylediklerinin doğru ve hak olduğunu biliyordu, ancak o milletin içinde bulunduğundan dolayı, Hz. Mûsâ'nın öldürülmesine engel olmak için onların iddialarını da dikkate alarak böyle söylemişti.

43 [§]Burada problem, adamın **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** sözündedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Mûsâ'nın kavmini uyardığı şeylerden bir kısmı başlarına gelmişti. Ancak bir peygamber kavmini bir konuda uyarmışsa, onun tamamı başlarına gelir. Dolayısıyla peygamberlerin haber verdiklerinin aksine bir durumun meydana gelmesi veya söylediklerinden daha az bir musibetin gelmesi caiz değildir. Fakat bu ilâhî beyanda, **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** denilmektedir. Bu durumda, farklı ihtimalleri dikkate alarak yorumlamak gerekir. Birincisi, Hz. Mûsâ'nın onları uyarması, dünyada ve âhirette başlarına gelecek olan azaba karşı idi. Adamın, **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** sözü ise bu uyarıdan maksadın dünyada başlarına gelecek olan musibet anlamındadır. Âhirette başlarına gelecek olan musibet konusundaki uyarısını ise başka bir zamanda, âhiret gününde göreceklerdir. Dünyada onların başına gelenler, o uyarının sadece bir kısmıdır. Yapılan uyarı ise, dünyada ve âhirette başlarına gelecek olan musibetlerle ilgili idi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, muhtemeldir ki Hz. Mûsâ onları farklı musibetlerle uyarmıştı, bunlardan bazıları da başlarına gelmişti; meselâ tufan, çekirge istilası, haşarat, kurbağalar, kan ve benzer ifadeler gönderilmişti[74]. Yaptığı uyarının bir kısmı da onların helâk edilmeleriydi. Bu durumda onlara sanki şunu söylemektedir: O uyarıların pek çoğu başınıza geldi, size yaptığı uyarıların diğer kısmı olan helâk edilmeniz de gelecektir. Bunu da sakındırmakta mübalağa mânasına gelmek üzere söylemiştir. Yapılan uyarılardaki azaplardan bir kısmı başlarına geldiğine göre onun uyarısı yalan değildir. Öyleyse Hz. Mûsâ'nın uyarısının diğer kısmı olan helâk edilmeniz nasıl yalan olur? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Üçüncüsü, buradaki **bir kısmı** sözcüğü ile tamamı murat edilmiş olabilir. Çünkü bir kısmı ifadesiyle helâki murat etmiştir, helâk olmak uyarının en son kısmıdır,
44 dolayısıyla üstteki de bu hükme girer. [§]Çünkü çeşitli azaplarla uyardığın-

---

[74] "Biz de açık seçik mücizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

da helâk etmek de o azap çeşitlerine girer. Helâk, uyarının en son noktasıdır. Çünkü dünyada helâk olmaktan büyük bir azap yoktur. Dünyadaki diğer azap çeşitleri ise helâk olmadan önce görülür. Eğer âyet-i kerîmede helâk edilmek murat edilmiş ise ondan önceki azap çeşitleri de bu ifadeye dâhil kabul edilir. Bu durumda bir kısmı ifadesiyle tamamı kastedilmiş demektir. Çünkü diğerleri olmadan helâk da olmaz. İşte bundan dolayı **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** demişti. Yani sizi uyardığı şeylerin hepsi başınıza gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak aşırılığı ve yalancılığı tercih edeceğini bildiği kimseleri doğru yola ulaştırmaz. İkincisi, iradesini kullanacağı zaman aşırılık ve yalancılık istikametinde kullanan kimseyi doğru yola ulaştırmaz.

يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ
بَاْسِ اللّٰهِ اِنْ جَٓاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَٓا اُرِيكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْدِيكُمْ
اِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾

29. "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir? Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi."

Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir? Bu ilâhî kelâmın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Hz. Mûsâ bu sözü muhtemelen, insanlar ondan kendi tâbi oldukları dinlerine uymasını istemeleri üzerine söylemiştir. Burada şunu demek istiyor: Eğer dediğinizi kabul eder ve size uyarsam, sizler varlık ve iktidara, korumalara ve hizmetçilere sahipsiniz, ama bunların hiçbiri bende yoktur; bu durumda Allah'ın cezası ve azabı geldiğinde siz sahip olduğunuz güçlerle onu engelleyebilirsiniz, bunların hiçbiri bende olmadığına göre beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Her ne kadar Hz. Mûsâ, onların sahip oldukları gücün gerçekten kendilerini Allah'ın azabından koruyamayacağını

biliyor idiyse de bu sözü, kendi hayatını korumak ve onların kendisini öldürmemelerini sağlamak amacıyla onların Allah'ın azabına karşı korunma düşüncelerine atıfta bulunarak söylemişti. Bu düşünce ile söylenen bu türlü sözlerde
45 bir sakınca yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* [Ş]İkincisi, Hz. Mûsâ bu sözü, onlara yumuşak yaklaşmak ve görünürde kendileriyle aynı şeyi düşündüğünü göstermek için söylemişti. Şunu söylüyordu: Allah'tan bize hakkı ve doğru yolu gösteren açık seçik deliller geldi, biz bunları reddeder ve inkâr edersek Allah'ın cezası ve azabı hepimizi yakalar. Dolayısıyla biz Allah'ın emrine karşı çıkar ve O'nun dinine uymaktan yüz çevirirsek Cenâb-ı Hakk'ın azabından bizi kim koruyacak ve kim bize yardım edecek? Bu âyet-i kerîme, işte bu iki şekilde yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum' dedi. Bazıları, burada Firavun'un şunu söylemek istediğini kaydeder: Ben size, kendim için düşündüğümden başka bir şeyi emretmiyorum. Bazıları da şöyle dedi: Bu konuda ben sadece kendim için istediğimi sizin için de istiyorum. Fakat lânetli Firavun'un sadece kendisi için istediğini insanlar için istemiş olması söz konusu değildi; çünkü o, insanların kendisine kul-köle olmalarını istiyordu, ama kendisi onlara köle olmayı istemiyordu. Dolayısıyla bu söz yalandı.

Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum, dedi. Firavun, ben sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum derken de yalan söylüyordu, aksine insanları sapıklığa yönlendiriyordu.

وَقَالَ الَّذ۪ٓي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِۙ
﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَاْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ
يُر۪يدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾

30. "İnanan kişi de şöyle dedi: Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) ***gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum."***

31. "Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi. Allah asla kulları için zulmü istemez."

Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan

sonrakilerin durumu gibi. Bu ilâhî beyanda sanki gizli bir cümle var gibidir, o şunu söylüyordu: Gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâket gününün benzerinin, yani Nuh kavminin, Âd ve Semûd kavminin felâket günleri gibi bir günün sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle, daha önce geçen şu ilâhî beyanın bağlantısı (sılası) gibidir: "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir?"[75] Bu sözü söyleyen mümin kişi, Hz. Mûsâ'nın getirdiği açık seçik delillerle onlara nasihat etmektedir. Şunu da söylemişti: "Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir"[76]. Buna rağmen siz ona uymaktan yüz çeviriyor ve size âyetler getirmeyene tâbi oluyorsunuz. Buradaki, "size Rabb'inizden açık seçik deliller getirdiği halde kendisine uymaktan yüz çeviriyor ve adamı öldürmek istiyorsunuz, sonra da hiçbir delili ve kanıtı olmayanın peşinden gidiyorsunuz" cümlesi onlara karşı getirilen bir delil idi ve yapmak istedikleri eylemde ne kadar beyinsizce hareket ettiklerini gösteriyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Adam yumuşak ve ince bir ifade ile onlara şöyle nasihat ediyordu: "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir?"[77] *En doğrusunu Allah bilir ya,* o mümin adam şunu demek istiyordu: Size açık seçik deliller getirdiği halde Mûsâ'ya uymaktan yüz çevirir ve onu öldürürseniz, mutlaka başınıza Allah'ın azabı ve cezası gelecektir. Allah'ın elçisini haksız yere öldürdüğünüz için o zaman sizi o azaptan kim koruyacak ve size kim yardım edecek? 46

Sonra o mümin adam, önceki ümmetlerden peygamberini inkâr edenlerin başlarına gelen felâketleri hatırlatarak onlara nasihat etmeye devam ediyor: **Vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi.** Adam diyor ki: Mûsâ aleyhisselâm Allah'ın elçisi olduğuna dair size açık seçik deliller getirdiği ve onun sözlerinde ve davasında doğru söylediği ortaya çıktığı halde ona uymaktan yüz çevirir ve Allah'ın elçisi Mûsâ aleyhisselâmı yalanlarsanız ilâhî cezanın başınıza gelmesinden korkarım. Nitekim Hz. Mûsâ'nın getirdiği açık seçik delillerle doğru söylediğini bildiğiniz halde sizin ona karşı

---

75 el-Mü'min, 40/29.

76 el-Mü'min, 40/28.

77 el-Mü'min, 40/29.

davranışınızda olduğu gibi, sizden önceki gruplar da peygamberlerinin doğru söylediğini açıkça gördükleri halde onları yalancılıkla itham edenlerin ve onlara sizin gibi aynı şekilde karşılık verenlerin başlarına Allah'ın cezası yağmış-
47 tı. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra burada gruplar anlamına gelen "ahzâb" (أحزاب) kelimesinden kastedilen kişiler, muhtemelen âyetin devamında açıklandığı gibi Nuh, Âd ve Semûd kavmidir. Onlardan başkalarının kastedilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi.** Bu âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Bundan maksat şudur: Nuh kavminin ve ismi geçen diğer kavimlerin yaptıkları gibi yapmayın. Bazıları ise şöyle söyledi: Nuh kavminin ve adı geçen diğer kavimlerin başlarına gelen azabın benzerine uğramayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah asla kulları için zulmü istemez. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle en aşağı düzeyde bir ilişki vardır. Onlar şöyle diyorlar: Siz Sünnîler diyorsunuz ki: Allah kulların fiillerinden zulüm ve haksızlık türünden olanları yapmalarını dilemiştir. Oysa Allah kulları için zulmü dilemez buyurmaktadır. Ancak incelendiği takdirde bu beyan Mûtezile'nin aleyhinedir. Zira başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor"[78]. Cenâb-ı Hak burada, onların âhirette hiçbir nasiplerinin olmamasını istediğini haber vermektedir. Mûtezile'nin iddiasına göre şayet Allah onlardan azabı gerektirecek zulüm fiilini yapmalarını istemese ve buna rağmen onlara azap etseydi, bu azap insanlara zulüm olurdu. Bu da göstermektedir ki Allah onların azabı gerektirecek fiilleri yapmalarını istemiştir ki, o da zulümdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, irade, isteyerek fiil yapan her failin sıfatıdır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah kullarına zulmetmez. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez"[79]. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada başkasının günahından dolayı kimseyi cezalandırmayacağını, başkasının işlediği suçtan dolayı kimseyi sorgulamayacağını, kimseye hak ettiğinden daha fazla azap etmeyeceğini ve kimsenin yaptığı iyiliğe vereceği sevabı azaltmayacağını haber

---

78 "(Resûlüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin; Onlar Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/176).

79 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

vermektedir. Nitekim âyette meâlen şöyle buyurur: "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"[80]. Bu mesele onların zannettiği gibi değildir; Cenâb-ı Hakk'ın kimseye hak ettiğinden fazla ceza vermeyeceğini haber veren buna benzer âyetler oldukça fazladır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

[§]32. ***"Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum."*** 48

33. "Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız ama sizi Allah'tan kurtaracak hiçbir güç bulamazsınız! Allah kimi şaşırtırsa artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur."

Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum. Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız. Mümin adam bu sözlerle de kavmine âhiret azabını hatırlatarak nasihat etmektedir. Peygamber onlara dünya azabını hatırlattığı, önceki ümmetlerin yaptıkları günahlar yüzünden başlarına gelen belâların, aynı günahları yaparlarsa kendilerine de geleceğini söyleyerek nasihatte bulunduğu halde, peygamberden yüz çevirmelerinden ötürü pişman olmanın âhirette işe yaramayacağını söylemekte ve şöyle demektedir: **Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum. Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız.** Burada geçen ve çığrışma günü anlamına gelen "yevme't-tenâd" (يوم التناد) tamlaması üç şekilde okunur. Birincisi, "yevme't-tenâdî" (يوم التنادي) diye, ikincisi "yevme't-tenâdi" (يوم التناد) diye, üçüncüsü de "tenâddi" (التنادّ) diye. Üçüncü şekilde okunduğunda kelime "nedde, yeniddu, nedden" (ندّ، يندّ، ندًّا) kökünden gelir, Allah'ın azabını gördüğü zaman ürkerek yüzünü dönüp kaçmak demektir. "Deve ve benzeri hayvanlar ürküp kaçtılar" denilirken bu fiil kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* İlk okuyuş tarzına göre fiil tefâul bâbından nida etmek anlamına gelir, kıyâmet günü insanlar birbirlerine seslenirler demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabb'imizin bize vâdettiğini gerçek bulduk; siz de Rabb'inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?' diye

80 "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir" (en-Nisâ, 4/40).

seslenir"[81]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan biraz da bize verin!' diye seslenirler"[82]. Başka bir âyet de şöyledir: "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğu-
49 nu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar"[83]. [Ş]Bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar"[84]. Bu mânaya gelen başka âyetler de vardır. İkinci kırâat şekline göre okununca da, sondaki "yâ" (ي) harfi hazfedilmiş demektir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Artık sen neye hükmedeceksen et"[85]. Kelimenin aslı yâ harfi ile ve "et-tenâdî" (التنادي) şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız. Bazıları bu cümleyi şöyle açıkladı: Arkanızı dönüp cehennemden kaçacağınız gün. Bazıları da şöyle dedi: Dönüp cehenneme doğru koşacağınız gün. Bu beyanın, "O gün kişinin kardeşinden kaçacağı gündür"[86] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelmesi mümkündür. **Sizi Allah'tan kurtaracak hiçbir güç bulamazsınız!** Yani Allah'ın azabı geldiğinde sizi o azaptan kurtaracak hiç kimseyi bulamayacaksınız. **Allah kimi şaşırtırsa artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur.** Bu cümlenin yorumunu daha önce yapmıştık.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا
جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا
كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ ﴿٣٤﴾

34. "Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti; ama onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz. Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz. Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır."

---

81 el-A'râf, 7/44.

82 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler" (el-A'râf, 7/50).

83 el-Kasas, 28/62.

84 el-Kasas, 28/65.

85 "Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin" (Tâhâ, 20/72).

86 Abese, 80/34.

Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Yani Mûsâ aleyhisselâmdan önce Hz. Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Buradaki "beyyinât" (البينات) kelimesi, onun peygamberliğini ve doğru söylediğini gösteren mûcizeler ve deliller anlamına gelir. Bu sözün de o mümin adam tarafından söylenmiş olması mümkündür, bu sözle Mûsâ'dan önce Mısır yurdunda Hz. Yûsuf'u inkâr eden insanların ne kadar beyinsizce davrandıklarını, [§] Hz. Yûsuf'un getirdiği 50
mûcizeleri ve kanıtları reddettiklerini ve onun ölümünden sonra söyledikleri sözleri kavmine haber vermektedir. Aynı zamanda hem onların, hem de öncekilerin, peygamberlerin getirdikleri mûcizeler ve delillere dair hep kuşku içinde olduklarını da haber vermektedir. Cenâb-ı Hak da aynı şeyi ifade buyurmaktadır: **Onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz.** Allah, sizin âdetiniz de sizden öncekilerin âdeti de hep böyledir buyurmaktadır.

Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz. Her ne kadar Cenâb-ı Hak **Yûsuf size açık kanıtlar getirmişti** cümlesinde, **Onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz** ilâhî kelâmında ve **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** meâlindeki âyette onlara hitap etmekte ise de hakikatte onların atalarını ve öncekileri kastetmektedir. Çünkü Yûsuf aleyhisselâm, öbürlerinin döneminde peygamber gönderilmiş değildi ki, babaların yaptıkları yüzünden çocukları azarlamış olsun. Nitekim bazı âyetlerde bu azarlamanın örneklerini görmekteyiz: "Daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?"[87], "Sonra Mûsâ'nın ardından (altın) buzağıyı put edindiniz"[88]. Halbuki bu insanlar peygamberleri öldürmemiş ve altın buzağıya da tapmamışlardı, bunları onların ataları ve öncekiler yapmıştı. Fakat atalarının ve öncekilerin yaptığı kötülüğün azarı bunlara gelmişti. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Her ne kadar bu beyanda belirtilen kötülük ve inkâr ile onlara hitap ediyorsa da gerçekte bu sözle onların atalarından ve öncekilerden haber vermiş olması mümkündür; böylece onları öncekilerin yaptıkları gibi peygamberleri yalancılıkla itham etmekten, delillerini reddetmekten, Hz. Yûsuf aralarından ayrıldıktan sonra söyledikleri türünden laflar ve artık Allah peygamber gönder-

---

87 "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Resûlüm!) Onlara de ki: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?" (el-Bakara, 2/91).

88 "Andolsun Mûsâ size apaçık mûcizeler getirmişti. Sonra onun ardından haksızlıkla (altın) buzağıyı put edindiniz" (el-Bakara, 2/92).

meyecektir gibi sözlerle Allah'a iftira etmekten sakındırmaktadır. Şunu söylemektedir: Onu inkâr etmekten, getirdiği mûcizeleri ve kanıtları reddetmekten ve Hz. Mûsâ öldüğü zaman **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** gibi sözlerden sakının. Nitekim sizden öncekiler, Hz. Yûsuf ölünce de ondan sonra artık peygamber gelmeyecek demişlerdi: **Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz.** Âyet-i kerîmenin zikrettiğimiz bu mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

51 [§] **Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır.** Bu ilâhi kelâmın iki şekilde yorumlanabileceğini daha önce kaydetmiştik[89]. **Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz.** Bu cümle de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanlar ona iman etmişler, fakat ondan sonraki peygamberleri inkâr etmişlerdi. Çünkü, **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** demişlerdi. İkincisi, peygamber hayatta iken onun peygamberliğini inkâr etmişler ve ona iman etmemişler, ölünce de onun kendilerine peygamber olarak gönderildiğini inkâr etmişlerdi. İşte bu ilâhi beyan, onların yaptığı gibi yapmamaları için onları uyarmaktadır. Onlar o peygambere iman etmişler, fakat ondan sonra gönderilecek olan peygamberlerin peygamberliklerini inkâr etmişlerdi. Yahut Allah şunu söylemektedir: Peygamber hayatta iken onu inkâr eden, ölünce de onun peygamberliğini inkâr edenler gibi olmayın! Bu sözle de insanları, öncekilerin beyinsizce davranmalarından sakındırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

35. "Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler."

---

89 bk. el-Mü'min, 40/28 nolu âyetin tefsiri.

Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Yani ellerinde Allah'tan gelen veya kendilerinin bulduğu bir delil ve kanıt olmadan Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele ediyorlardı. Yoksa müminler, onların Allah'ın âyetleri olduğu ortaya çıkınca onlara inanıp tasdik ediyorlar iman ve o âyetler uğrunda mücadeleye girişiyorlardı. Ancak âyetin mânası bizim ilk söylediğimiz gibidir, yani kendilerine gelen Allah'ın âyetlerini reddetmek için haksız yere mücadele ediyorlardı. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi"[90]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Böyle tavırlardan Cenâb-ı Hak nefret ettiği gibi inananların da nefret etmeleri gerekir. Yahut Allah'ın nefret ettiği düşmanlarından müminlerin de nefret etmeleri gerekir. Nitekim rivayet edildiğine göre sizin en hayırlı ameliniz, Allah'ın sevdiklerini sevmeniz ve Allah'ın nefret ettiklerinden nefret etmenizdir. En kötü ameliniz de Allah'ın nefret ettiklerini sevmeniz ve O'nun sevdiklerinizden nefret etmenizdir[91].

[§]**Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.** 52
Yani hiçbir delile dayanmadan Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele eden herkesin kalbini Allah işte böyle mühürler. Yahut âyetlere ve peygamberlere karşı büyüklenen, kibirlenen ve gururlanan herkesin kalbini işte böyle mühürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle olanı Allah işte böyle mühürler, bunu yapanı Allah işte böyle saptırır şeklindeki ifadelerin hepsi, bir sebebe işaret etmekte ve Allah öylelerini hidâyete erdirmeyişin ve doğru yoldan saptırmasının sebebini açıklamaktadır. "Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz"[92] ve "Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır"[93] meâlindeki âyetler ve benzerleri de böyledir, yani tabiatı ve âdeti aşırılığa sapmak olanı, yalan söyleyeni, nankörlük edeni, delilsiz ve kanıtsız olarak Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı mücadele edeni hidâyete eriştirmez. Fakat tabiatı ve âdeti

---

90 el-Mü'min, 40/5.

91 Bu rivayet hadis kaynaklarında aynı lafızlarla yok ise de, benzer mânada hadisler vardır. Ebû Zer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 146; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 3). Bu lafız Ebû Dâvûd'dan alınmıştır.

92 el-Mü'min, 40/28.

93 el-Mü'min, 40/34.

böyle olmayan, fakat bunlardan cahil olan, ama düşüncesi kıt ve kendince doğrusu budur diye zanneden veyahut dünya işlerine batmış olan veyahut da herhangi bir sebepten dolayı yanlış yolda olanları ise Cenâb-ı Hakk'ın hidâyete erdirmesi mümkündür. Bu âyetler, işte bu mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre lânetli Firavun'un yaptığı gibi, Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği mûcizelerin ve delillerin reddedilecek bir tarafı olmadığını bildiği halde Hz. Mûsâ konusunda halkının kafasını karıştırmaya çalışması da aynı şeydir. Âdeti ve tabiatı söylediğimiz gibi kafaları karıştırmak olan, hiçbir delile dayanmadan âyetleri reddetmek için mücadele eden ve bu âyetlere karşı büyüklenenleri Allah asla hidâyete eriştirmez ve onun kalbini mühürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا لَعَلِّى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ ﴿٣٦﴾
اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا
وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُٓوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ
فِرْعَوْنَ اِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

53 [§]36-37. ***"Firavun, 'Ey Hâmân!' dedi, 'Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.' İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun'un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı."***

Firavun, 'Ey Hâmân!' dedi, bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim! Müşebbihe bu beyanın zâhirî anlamına bağlı bir delil ileri sürmüştür. Onlar diyorlar ki: Şayet Mûsâ aleyhisselâm, Firavun'a, tanrının gökte olduğunu haber vermeseydi, Cenâb-ı Hakk'ın lânetli Firavun'un dilinden haber verdiği üzere göğe ulaşmak ve Mûsâ'nın ilâhını görmek için Hâmân'dan yüksek bir kule yapmasını istemezdi.

Fakat biz deriz ki: Bu beyan, onların iddialarına delil olmaz. Bu sözün, Mûsâ aleyhisselâm meselesinde halkının kafasını karıştırmak için Firavun'un başvurduğu hilelerden biri olması mümkündür. Nitekim onun başvurduğu hilelerden bazıları âyetlerde meâlen şöyle ifade edilir: "O bir sihirbazdır, bir

yalancıdır"[94]. "O size sihri öğreten büyüğünüzdür"[95]. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[96]. Bunlara benzer hileli sözlerle insanların kafalarını karıştırıyordu. İşte **Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim** sözü de Hz. Mûsâ konusunda insanların kafasını karıştırmak amacını güdüyordu. O, şunu demek istiyordu: Mûsâ, insanları gökte olan bir tanrıya inanmaya davet ediyor, ben de yeryüzünde tanrı gibiyim! Hz. Mûsâ'dan, Allah'ın gökte olduğuna dair bir haber ve bir söz duyulmadığı halde, bu sözlerle Mûsâ hakkında insanların kafasını karıştırıyordu. Diğer karıştırma çabaları da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Firavun bu sözü, her türlü hayır ve 54
bereketin gökten inmiş olmasına dayanarak da söylemiş olabilir. Bunda dolayı Allah'ın da gökte olduğunu zannetmiştir.

Âyette belirtilen "esbâb" (أسباب) kelimesine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Göklerin sebeplerinden maksat kapılarıdır. Göklerin sebepleri ile göğe çıkan yolların kastedilmiş olması da mümkündür. Aslında bunların ikisi de aynı mânaya gelir. "Esbâb" kelimesinin gerçek anlamı, istenilen hedefe kendisiyle ulaşılan vasıtadır. Lânetli Firavun, sözünü ettiği kule ile o hedefe ulaşamayacağını şüphesiz biliyordu. Fakat az önce de söylediğimiz gibi bu sözle halkının kafasını karıştırmak istiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum. Yukarıda kesin bir ifadeyle Hz. Mûsâ'nın yalan söylediğini ve yalancı olduğunu söylemişti, burada ise onu yalancı olduğunu zannettiğini söylüyor. Burada bu ifade, Hz. Mûsâ'nın hak yolda olduğu ve risâlet davasında doğru söylediği bilinsin diye kullanılmıştır. Ancak Firavun, insanların kafasını karıştırıyordu.

İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü. Bazıları şöyle dedi: Yaptığı o çirkin işi şeytan kendisine güzel gösterdi. Şöyle denilmesi de mümkündür: Onun yaptığı çirkin iş, halka hükmetmesi, servetinin çok olması ve kendilerine dünyalık verdiği maiyeti sebebiyle kendisine güzel gösterildi. Yani yaptığı çirkin işler, kendisine verilen birtakım imkânlar sebebiyle kendisine güzel gösterildi. Dolayısıyla bu imkânları ona Cenâb-ı Hak verdiğinden dolayı, çirkin işini ona Allah güzel göstermiş olmaktadır. Daha önce söylediğimiz gibi hakikatte çirkin olsalar da, yaptığı işi güzel görmesi, çirkinlikleri güzel görecek bir tabiatta yaratılmış olmasından dolayı da olabilir.

---

94 el-Mü'min, 40/24.

95 "Firavun şöyle çıkıştı: Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür" (Tâhâ, 20/71).

96 eş-Şuarâ, 26/35.

55 [§]**Doğru yolu bulması engellendi.** Buradaki "sudde" fiili üstünlü olarak "sadde" (صَدَّ) diye de okunmuştur. Bu şekilde okunursa iki mânaya gelir. Biri, kendisinin doğru yolu bulmasını kendisi engelledi anlamına gelir. Diğeri de, insanların doğru yolu bulmasını engelledi mânasına gelir. "Sudde" (صُدَّ) diye okununca da engelleneceği yolu tercih edeceği önceden bilindiğinden dolayı doğru yolu bulmaya muvaffak kılınmadı anlamına gelir.

Firavun'un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı. Buradaki "tebâb" (تباب) kelimesi hüsran anlamına gelir. Tebbet sûresinde geçen "Ebû Leheb'in elleri kurusun!"[97] sözü de hüsrana uğrasın anlamına gelir. Bu kelimenin, helâk olmak mânasına geldiği söylendiği gibi, "tebbet yede'r-recüli" (تبت يدا الرجل) cümlesinin "adam zarar etti" mânasına geldiği de ifade edilmiştir.

وَقَالَ الَّذٖٓى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبٖيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾

38. "Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim."

Sonra Cenâb-ı Hak, Firavun'un aile çevresinden olan o mümin kişinin öğütlerine şöyle devam ettiğini haber vermektedir: **Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim.** Yani size doğru yolun hangisi olduğunu açıklayacağım. Adam bazan, peygamberleri inkâr ettikleri ve onlardan yüz çevirdikleri için önceki ümmetlerin başlarına gelen belâlarla kavmini korkutuyor, bazan kötü işler yapmak suretiyle bizzat kendilerine kötülük yaptıklarını söyleyerek akılsızca davrandıklarını açıklıyor, bazan da onlara nasihat ediyor, kendilerine doğru yolu göstermesi ve o yola götürmesi için Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmaya davet ediyor. Bunları söylerken de iman ettiğini açıkladığı için hayatının tehlikeye girdiğinden endişe etse dahi ölüme aldırmıyor. Kisâî şöyle dedi: "Raşâd, rüşd, raşed" (رَشَاد، رُشْد، رَشَد) kelimeleri aynı mânaya gelen üç sözcüktür, ancak burada raşâd kelimesinden başkası kullanılmaz.

يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ دَارُ
الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

---

[97] Tebbet, 111/1.

39. "Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır."

Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir. Yani dünya, hayatınızın son bulacağı âna kadar süren bir çıkar ve menfaat alanıdır. Eceli son bulana kadar âsi de itaatkâr da ondan yararlanır. Bu beyan, dünyanın ve bu yararlanmanın çok kısa bir zamanda sona ereceğini, [§]âhiretin ise ebedî 56
karar yurdu olduğunu haber vermektedir. Yani insan eğer hayır ehli ise orada asla sona ermeyecek, ebediyen sürecek hayırlar içinde olacaktır. Şayet kötülük ehlinden ise o da sonsuz devirler boyu kötülükler içinde kalacaktır.

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

40. "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."

[Mûtezile ve Büyük Günah Meselesi]

Sonra Cenâb-ı Hak, düşmanlarına karşı âdil, dostlarına karşı da lütufkâr davranacağını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir.** Yani Allah ona sadece suçu kadar ceza verecek, işlediği suçtan daha fazla bir ceza asla vermeyecektir. Çünkü her konuda eşitlik, adaletin gereğidir. Allah da, kimseye işlediği suçtan fazla bir ceza vermeyeceğini, herkese sadece suçu oranında ceza vereceğini haber vermektedir. İyiliğin karşılığı olan mükâfata gelince, hak ettiği lütuf ve ihsan oranında onun mükâfatını arttıracaktır. Sonra bu beyanda, Mûtezile'nin, büyük günah işleyen ebedî cehennemde olacağına dair iddiasıyla çelişen bilgiler vardır. Eğer bu mesele Mûtezile'nin ileri sürdüğü gibi olsaydı, büyük günah işleyenlerle müşriklerin aynı konumda olmaları gerekirdi. İster şirk koşanın cezası hak ettiği miktardan az, ister büyük günah işleyenin cezası hak ettiğinden fazla verilsin, neticede ikisinin de aynı yerde olması icabederdi. Halbuki Cenâb-ı Hak, herkese ancak işlediği suç oranında ceza vereceğini haber vermektedir. Dolayısıyla Mûtezile'nin iddiası, âyetin açık anlamına aykırıdır.

Kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler. Bu ilâhî kelâm, iman olmadan sadece yararlı amelin kimseye fayda getirmeyeceğine ve kimseye mükâfat kazandırmayacağına işaret etmektedir. **Orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir** cümlesi, çalışıp yorulmalarına gerek kalmadan onlara nimetler verilecek anlamına gelebileceği gibi, sayıya ve miktara gelmeyecek derecede sayısız nimetler verilecektir anlamına da gelebilir. Bu konuyu biz çeşitli yerlerde açıkladık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ مَا لِيٓ اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنِيٓ اِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾

57 **[Ş]*41. "Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz!"***

Sözü edilen mümin kişi burada sanki şunu söylemektedir: Ey kavmim! Bu ne haldir? Ben sizi kurtuluşa davet ediyor ve bunun için size öğüt veriyorum, siz ise beni helâke çağırıyorsunuz! Aramızda dostluk ve birliktelik ne zaman gerçekleşecek? Yani hiç gerçekleşmeyecek demektir. Nasihat sırasında söylenen bu ve benzeri sözler, ancak iş son hadde vardığında ve söylenen sözlerin onlara hiç fayda vermeyeceği anlaşıldığında söylenir. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle demektedir: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[98], "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir"[99].

تَدْعُونَنِي لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَاَنَا اَدْعُوكُمْ اِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾

42. "Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum."

Sonra onların yaptığı davetin ne olduğunu açıklamakta, o adamın ise onları kurtuluş yoluna davet ettiğini beyan etmektedir: **Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koş-**

98 el-Kâfirûn, 109/6.

99 "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim" (Yûnus, 10/41).

mam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum. Bu beyan, mümin adamın yaptığı davetin kurtuluş yolu olduğunu, onların ise helâke çağırdıklarını açıklamaktadır. Sonra **hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları O'na ortak koşmam için** cümlesindeki **hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım** ifadesi, bazan gerçekten bilginin yokluğunu belirtmek için kullanılır, yani böyle bir bilgi bende yok, demektir. Bunda, söylenenin aksine ve zıddına bir bilginin ispatı vardır. Yani adam şunu söylüyor: Ne ortağı ve ne de diğerleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları Allah'a ortak koşmamı istiyorsunuz. Yahut şunu söylemektedir: Hakkında sizin hiçbir bilgiye sahip olmadığınız varlıklar nedeniyle benim Allah'ı inkâr etmemi ve O'na ortak koşmamı istiyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنِي اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا
وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَا اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ
اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

[§]43. ***"Gerçek şu ki, siz beni, bu dünyada da öteki dünyada da çağrıl-*** 58
maya değer olmayan bir şeye davet ediyorsunuz. Kuşku yok ki dönüşümüz Allah'adır ve hakikat çizgisinden sapanlar, işte onlar cehennemliktir."

Sonra onların taptıkları put ve benzeri şeylerin acizliklerini açıklamaktadır: **Gerçek şu ki, siz beni, bu dünyada da öteki dünyada da çağrılmaya değer olmayan bir şeye davet ediyorsunuz.** Buradaki "lâ cerame" (لا جرم) kelimesi, gerçek şu ki anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada şunu söylemektedir: Hakikat şu ki, sizin beni davet ettiğiniz şeylerin hiçbir değeri yoktur. Buradaki **çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesi, farklı şekillerde açıklanmıştır. Bazıları şöyle dedi: Bu, çağrılmaya değer olmayan, yani içinde şefaat bulunmayan bir davettir. Bazıları buna, kabul edilmeye değer olmayan davet diye mâna verdi. Bazıları da **çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesine şöyle mâna verdi: O, yani taptığınız putlar sizi kendine ibadete çağırmıyor. Yukarıdaki ilk mâna daha uygun gibidir, çünkü onlar, kendilerine şefaatçi olacaklar ümidiyle putlara tapıyorlardı. **Çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesi, onlarda şefaat etme gücü olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşku yok ki dönüşümüz Allah'adır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada söylenmek istenen husus şudur: Hepimizin dönüp gideceği yer, Cenâb-ı Hakk'ın bizim için hazırlamış olduğu yerdir; Allah sizin için cehennemi, benim için de cenneti hazırlamıştır. **Hakikat çizgisinden sapanlar, işte onlar cehennemliktir.** Orta yolda gidenler de cennetliktirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَتَذْكُرُونَ مَا اَقُولُ لَكُمْ وَاُفَوِّضُ اَمْرٖى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

44. "Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir."

Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Yani Allah'ın sizin için hazırladığı cezayı ve benim için hazırladığı mükâfatı gözlerinizle gördüğünüz zaman, sizin beni davet ettiğiniz felâkete ve benim sizi davet ettiğim kurtuluşa dair söylediklerimi hatırlayacaksınız. Yahut kurtuluşa ulaşmanız için size verdiğim öğütleri hatırlayacaksınız.

[Durumunu Allah'a Havale Etmek]

59 [§]**Ben durumumu Allah'a havale ediyorum.** Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Birincisi, bu cümleye göre sanki onlar, kendisini çeşitli cezalarla korkutmuşlar, bunun üzerine de **Ben durumumu Allah'a havale ediyorum** ve O'na dayanıyorum, O beni koruyacak, sizin kötülüğünüzden ve yapmak istediğinizden beni muhafaza edecektir demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **durumumu Allah'a havale ediyorum** cümlesi, Allah'a dayanıyorum, iyi ve kötü her konuda O'na güveniyorum, Allah bana kâfidir anlamına gelir.

Üçüncüsü, bu cümle, insanın Allah'a olan ihtiyacını ortaya koymaktadır. Mümin, her zaman ve her saat Allah'a muhtaç olduğunu tereddütsüz açıklayan insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dördüncüsü, **ben durumumu Allah'a havale ediyorum,** yani kendimle ilgili herhangi bir şeyle uğraşmıyorum, onu Allah'a bırakıyorum. Mûtezile'nin iddiasına göre ise insanın durumunu Allah'a havale etmesi doğru değildir. Onlar diyorlar ki: Mükellef olan insanın ihtiyacı olan her imkânı kendisine ver-

mesi Allah'ın görevidir, o kadar ki kendisinde verilmesi gereken hiçbir lütuf kalmayacaktır. Her lütuf kendisine verilince, artık insanın durumunu Allah'a havale etmesinin anlamı kalmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ
﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
اَدْخِلُٓوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

45. "Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti."

46. "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek."

Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu. Bu beyan onların, o mümin kişiye tuzaklar kurduklarına işaret etmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak onların kurdukları tuzaklardan o kişiyi koruduğunu haber vermektedir. Belki adamı öldüreceklerdi veya başka bir kötülük yapacaklardı. Sonra şu mâna da muhtemeldir: Allah, Mûsâ'yı Firavun'un ordusunu helâk edip şerlerinden kurtardığı vakit onu koruması gibi bu mümini korumuştur. Başka bir ihtimal daha var ise de, biz öyle bir yorum yapmayacağız, çünkü ona ihtiyacımız yoktur. Bizim ancak şunu bilmeye ihtiyacımız vardır: Her kim kendini Allah için fedaya hazır olur ve durumunu O'na havale ederse, şanı yüce olan Allah mutlaka onu koruyacak ve muhafaza edecektir.

[Kabir Azabı]

[§] Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti. Bu azap, onla- 60
rın sabah akşam sokulacakları ateştir. Bazıları bu ilâhî beyanı kabir azabının varlığına delil getirmiştir. Âyette **onlar ateşe arzolunurlar** buyurulmaktadır. Onların ancak ruhları ateşe arzolunur. Bundan dolayı bedenleri de kabirde bunun acısını hisseder. Aynı şekilde cennetliklerin ruhları da cennete arzolunur, dolayısıyla elem ile lezzetin duyulacağı bir diriliş gerçekleştikten sonra ruhlarının duyduğu mutluluğu bedenleri de hisseder; bu olay kabirde olur. Sonra Firavun taifesi cehenneme atıldıkları zaman, onlar için sözü edilen azap hali ortaya çıkar, Allah şöyle buyurmuştur: **Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek.** *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin

baş tarafında geçen **ateşe arz** ifadesinin, kıyâmetten ve cehenneme atılmadan önce olması mümkündür. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün! Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!"[100] Onların ateşe arzedilmesi, sorgu için durduruldukları ve tutuldukları zamanla da ilgili olabilir. Sonra cehenneme atılırlar ve bahsedilen cehennem azabı kendilerine uygulanır. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür.

Sabah ve akşam. Bu ifade sabah ve akşam vakti miktarı kadar mânasına gelebilir. Eğer bazılarının söylediği gibi âyetin kabir azabı hakkında olduğu yorumunu esas alırsak, onlara şöyle denilmiş olması muhtemeldir: Burası dünya durdukça sizin kalacağınız yerdir. Ancak sabah ve akşam ifadesi hakiki mânasında değil daima, her zaman anlamında kullanılmış da olabilir; fakat acı ve elem her sabah ve akşam vakti kadar bir zaman diliminde tekrarlanıp devam eder. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Firavun taifesinin ruhları, siyah kuşların karnına yerleştirilmiş gibi,
61 [§]günde iki defa (sabah ve akşam) ateşe götürülürler ve onlara şöyle denilir: Ey Firavun taifesi, sizin gideceğiniz yer işte burasıdır. Abdullah b. Mesûd (r.a.), onların âyette sözü edilen ateşe arzı, işte budur dedi[101]. İbn Mesûd'dan (r.a.) gelen bu rivayet şayet sabit ise o zaman sabah ve akşam ifadesinin tefsiri budur deriz. Bu rivayetin İbn Mesûd'dan geldiği sabitse, mutlaka Resûlullah'tan (s.a.) işittiği bir söz olmalıdır, çünkü bu düşünmekle elde edilebilecek bir bilgi değildir. Bunun yanında İbn Ömer'den (r.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizden biri öldüğünde, gideceği yer kendisine sabah ve akşam gösterilir, eğer cennet ehlinden ise cennetten, cehennem ehlinden ise cehennemden bir parça gösterilir. Sonra ona, 'kıyâmet günü tekrar diriltilip oraya gidinceye kadar senin yerin burasıdır' denilir"[102]. Eğer bu rivayet sabit ve sahih ise o zaman âyet-i kerîme kabir azabının varlığına

---

[100] es-Sâffât, 37/22-24.

[101] Bunu İbn Ebû Hâtim, İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir (İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, X, 3267); Taberî de bu sözün benzerini Hüzeyl b. Şurahbil, Süddi ve Evzâî'den rivayet eder (*Câmi'u'l-beyân*, XX, 337-338).

[102] Hadisin lafzı Mâlik'in *el-Muvatta*'ında şöyledir: "Sizden biri öldüğünde, gideceği yer kendisine sabah ve akşam gösterilir, eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden, cehennem ehlinden ise cehennem ehlinden gösterilir. Sonra ona, 'kıyâmet günü tekrar diriltilip oraya gidinceye kadar senin yerin burasıdır' denilir" (Mâlik, "Cenâiz", 48. Ayrıca bk. Buhârî, "Cenâiz", 89; Müslim, "Cennet", 83).

inanmak gerektiğine işaret eder[103]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir** cümlesinin, oraya sokulduktan sonra onlara hiç ara vermeden azap edilir mânasına gelmesi de mümkündür. Sabah ve akşam kelimeleri, cehennem ateşinin zaman zaman sakinleşmesi, sonra tekrar alevlenmesi mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Cehennemin ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz"[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[En Şiddetli Azabın Firavun'a Yapılması]

[§]Eğer şöyle bir soru sorulur ve denilirse ki: "Diğer kâfirlerden ayrı ola- 62
rak Firavun taifesinin azabın en şiddetlisine sokulacağının özellikle zikredilmesinin hikmeti nedir?"

Buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi, Hz. Mûsâ sihirbazlıkla itham edildiği gibi diğer peygamberler de sihirbazlıkla itham edilmişlerdi. Ancak ileri gelenlerin ve liderlerin, halkın ve avam takımının kafasını karıştırmak amacıyla kendi peygamberleri hakkında ileri sürdükleri sihirbazlık ve yalancılık ithamından mâsum oldukları, onların kavimleri nezdinde bilinmiyordu. Buna karşılık Hz. Mûsâ'nın, Firavun tarafından kendisine yöneltilen sihirbazlık ve yalancılık ithamından mâsum olduğu ve onun peygamberlik iddiasındaki sözlerinde haklı olduğu bizzat Firavun ailesi nezdinde kesin olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayıdır ki Firavun'un bütün sihirbazları, Hz. Mûsâ'nın getirdiklerinin hak ve söylediklerinin doğru olduğunu ikrar etmişlerdi. Onların Mûsâ aleyhisselâma olan imanları açık ve net idi, o kadar ki bu uğurda idam edilmeyi, el ve ayaklarının kesilmesini bile göze almışlardı, Firavun'un tehditleri onları Hz. Mûsâ'ya imandan vazgeçirememişti. Çünkü Hz. Mûsâ'nın asâsının canlı bir yılana dönüştüğünü ve kendilerinin ortaya attığı ipleri yuttuğunu görmüşlerdi. Ancak Firavun taifesinin inadı daha şiddetli idi ve kibirleri de daha çoktu; bundan dolayı özellikle onlar azabın en şiddetlisine müstahak oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[103] Bu âyetin tefsiri için ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 339-340; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 45-46.

[104] "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz" (el-İsrâ, 17/97).

63 [§]İkincisi, Hz. Mûsâ'nın getirdiği mûcizelerin ekserisi hissi mûcizelerdi, diğer peygamberlerin getirdikleri ise daha çok aklî mûcizelerdi. Akıl yoluyla varılan neticeden şüphe etmek bazan mümkün ise de bizzat görülen bir olayın gerçek olduğundan şüphe etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakılınca da Firavun taifesinin inatlarının, diğerlerinin inadından daha şiddetli olduğu anlaşılır.

Sonra onlar, Hz. Mûsâ'nın peygamberlik davasında doğru söylediğine dair çeşitli mûcizeler, açık seçik deliller ve kanıtlar ortaya koyduğu halde ona tâbi olmaya yanaşmamışlar, hiçbir delili ve kanıtı olmadığı halde tanrılık iddiasına kalkan Firavun'a tâbi olmuşlardı. Bundan dolayı da onlar azapların en şiddetlisine müstahak olmuşlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾

47. "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde;"

Onlar ateşin içinde birbirleriyle çekişirken. Onların cehennemde birbirleriyle çekişmelerinin sebebi, hem bu ilâhî beyanda hem de diğerlerinde açıklanmaktadır: **Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' derler.** Zayıflar ve tâbiler, tâbi oldukları güçlülerin, kendilerini bu halden kurtarmaya muktedir olmadıklarını kesin olarak bilirler. Çünkü onların buna güçleri yetseydi, öncelikle kendilerini kurtarırlardı. Kendilerini bu halden kurtaramadıklarına göre başkalarını hiç kurtaramazlar. Fakat zayıflar, acıları ve pişmanlıkları daha çok olsun diye bunu liderlerine söylüyorlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"[105] Dünyada

105 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" (İbrâhim, 14/21).

iken liderlerin kendilerine şöyle demiş olmalarından dolayı, zayıfların o sözü söylemiş olmaları da muhtemeldir: [§]"Gelin bizim yolumuza uyun, günahı- 64
nızı biz yüklenelim"[106]. İşte bundan dolayı zayıflar da âhirette onlara şöyle diyecekler: **Şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?** Yani dünyada biz size uymuştuk, şimdi hiç olmazsa bu azabın bir kısmını bizden alabilir misiniz? Onlar da şu cevabı verirler: "Doğrusu hepimiz onun içindeyiz". Yani hepimiz bu cehennemde azap görüyoruz. "Artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir"[107].

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا كُلٌّ فِيهَا اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾

48. "Büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir."

İki yorumdan birine göre büyüklük taslayanlar tarafından verilen bu cevap, başkalarına değil, zayıflara verilen cevaptır. Bizzat kendilerinin dünyada söylemiş oldukları, "Günahınızı biz yüklenelim"[108] sözünün cevabıdır. Onlar şöyle derler: Allah, yapılan bir kötülüğe gereğinden fazla azap vermeyeceği hükmünü koymuştur. Her birimiz için sadece yaptığımızın karşılığını vereceğini hükme bağlamıştır, buna hiçbir ilâve yapılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

49. "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler."

---

[106] "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır" (el-Ankebût, 29/12).

[107] el-Mü'min, 40/48.

[108] el-Ankebût, 29/12.

Kâfirler, dünyada başlarına bir belâ geldiğinde sürekli yaratılanlardan yar-
dım isterler, ancak mecbur kaldıklarında Allah'a yalvarırlar. İnsanlardan ümit-
lerini kesmeyenler Allah'a yalvarmazlar. Bundan dolayıdır ki onlar âhirette de
yaratılanlara yalvarıyor ve cennet ehlinden su istiyorlar. Bu hususu Cenâb-ı
65 Hak, onların diliyle meâlen şöyle haber vermektedir: [§]"Cehennem ehli cen-
net ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!'
diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[109].
Onlar, cennet ehlinden ümitlerini kesince cehennem görevlisi Mâlik'e yalva-
rırlar: "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin, diyecekler; o da 'Burada kalıcı-
sınız' cevabını verecektir"[110]. Bu sözleriyle onlar, ölümü istemektedirler. Fakat
Mâlik onlara, cehennemde kalıcı olduklarını söyleyince, ondan da ümitlerini
kesip cehennem bekçilerine yalvaracaklar: **Rabb'inize dua edin de bir günlü-
ğüne olsun azabımızı hafifletsin!**

قَالُٓوا اَوَلَمْ تَكُ تَاْت۪يكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِۜ قَالُوا بَلٰىۜ قَالُوا فَادْعُواۚ وَمَا دُعَٰٓؤُا الْكَافِر۪ينَ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

50. "Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler."

Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. Kâfirler, onlardan ve bir günlük dahi olsa azaplarının hafifletilmesi talebinden de ümitlerini kesince, bu sefer Allah'a yalvaracaklar: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım"[111], "Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım"[112]. Onlar, ancak yaratılanlardan tamamen ümitlerini kestiklerinde Allah'a yalvarırlar. Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. Peygamberler gönderilmeden aklın öngördüğü hüküm ve delilleri bağlayıcı görmeyenler, bu âyeti delil

---

109 el-A'râf, 7/50.

110 ez-Zuhruf, 43/77.

111 Fâtır, 35/37.

112 İbrâhim, 14/44.

gösterirler. Çünkü cehennem görevlileri onlara gerekçe olarak, peygamberleri yalancılıkla itham etmelerini ve onların getirdikleri âyetleri reddetmelerini göstermişledir. Buna delil olacak başka âyetler de vardır: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[113], "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de ona uymuş olsaydık"[114], "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez"[115].
[§]Bunlara benzer başka ilâhî beyanlarda da Cenâb-ı Hak, peygamber gön- 66
dermedikçe kimseye azap etmeyeceğini ve hakkında cehennemlik hükmünü vermeyeceğini haber vermektedir. Onlar ancak, peygamber geldiği halde inanmazlarsa azap edilirler.

Ancak bize göre bu âyetler iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu kriter, delilin ve hükmün ancak peygamber vasıtasıyla bağlayıcı olduğuna inanan özel bir kesim hakkındadır. Bunlara karşı benimsedikleri delille istidlâl edilir, getirilen delil sustursun diye böyle bir yöntem uygulanır, her ne kadar kabul etmeseler de delil olma niteliği taşıyan bilgilerle istidlâl edilebilse de. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, her ne kadar hükmün sübutu ve sorumluluğun gerekliliği peygamberden başka bir vasıta ile, yani akıl vasıtasıyla caiz olsa da Cenâb-ı Hak peygamber göndermeyi, ancak mübalağa anlamında kullanmış ve delilde son noktayı göstermek açısından belirtmiştir. Çünkü peygamber göndermek ve mûcizeler göstermek, insanı hakikate daha çabuk ulaştırır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her iki delili de ortaya koymuştur. Her iki delilin de ortaya konulmuş olması, onların inatçılıklarını daha net olarak açığa çıkarmak içindir. Kâfirler, peygamberlerle alay etmelerine, onlara karşı inatla direnmelerine ve benzer davranışları yapmalarına rağmen, onların dünyada azap edilmeleri, bizzat inkâr etmelerinden dolayı değildir. Şüphesiz onlar inkâr etmeleri yüzünden azabı hak ediyorlar, ancak Allah inkâr ve inatçılıkta son hadde varıncaya kadar onlara azap etmemektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen

---

[113] el-İsrâ, 17/15.

[114] "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce senin âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

[115] "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz" (el-Kasas, 28/59).

şöyle buyurmaktadır: "Onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler"[116].
67 [§]Her ne kadar onlar dirilişi inkâr etmeksizin zekâtı reddetmeleri yahut zekâtı reddetmeksizin dirilişi inkâr etmeleri halinde azaba müstahak olsalar dahi, Cenâb-ı Hak bu sözü, onların işledikleri günahlarda son hadde vardıkları anlamında söylemektedir. İşte yukarıdaki âyetlerde Cenâb-ı Hak, peygamber göndermeden de akıl delili bağlayıcı ve cezalandırma hükmü sabit olsa da küfürde son hadde ve sınıra vardıkları anlamında bu âyetleri zikretmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra, "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi..."[117] meâlindeki âyet de, peygamber göndermeden delilin bağlayıcı ve hükmün geçerli olduğuna işaret etmektedir. Eğer delil bağlayıcı ve hüküm geçerli olmasaydı, Cenâb-ı Hak onları cezalandırmakla zâlim olmuş olurdu. Çünkü cezayı gerektiren hükmün şartı oluşmadan onlara azap etmiş olurdu. Buna göre âyet-i kerîme şöyle takdir olunur: Eğer biz bundan önce onlara bir azapla zulmetmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de senin âyetlerine uymuş olsaydık ve sen de bize azap ederek zâlim durumuna düşmeseydin! Ancak Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmesi imkânsızdır. Dolayısıyla âyetin bu şekilde bir mâna içermesi de muhaldir. Dolayısıyla peygamber göndermeden de azap etmek adalettir, hikmet gereğidir ve zulüm değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra, **Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi** meâlindeki kelâm da, söz konusu delilin, peygamberlerin kendileri değil getirdikleri açık kanıtlar olduğuna delâlet etmektedir. Açık kanıtlar ise herkeste vardır, onu bilmenin yolu da akıldır.

68 [§]**O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler.** Bu âyet, onların yalvarmaları için emir değildir. Aksine yalvarsanız dahi bunun size faydası olmayacak anlamındadır. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"[118] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

116 Fussılet, 41/7.

117 "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce senin âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

118 el-Furkān, 25/14.

اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ ﴿٥١﴾

51. "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz."

[Allah'ın Dünyada ve Âhirette Peygamberlere ve Müminlere Yardımı]

Elbette biz, hem dünya hayatında elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz. Bu beyanda sözü edilen peygamberlere ve müminlere yardım konusu farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, dine dair insanlara vermiş olduğu deliller ve kanıtlarla müminlere dünyada yardım eder, bu sayede onlar şeytanın aldatmalarına, sihirbazların kafaları karıştırmalarına karşı kendilerini korurlar ve onların hepsinin üstesinden gelirler. Bu, Allah'ın dünyadaki yardımıdır. Cenâb-ı Hak âhirette melekleri ve kâfirlerin organlarını şahit tutarak peygamberlere yardım eder. Onlar, peygamberleri ve müminleri yalancılıkla itham ettiklerini, insanları tevhide ve imana çağırdıklarını fakat kendilerinin onları yalancılıkla itham ettiklerini ve davet ettikleri dini inkâr ettiklerini itiraf ederler. İşte Allah müminlere dünyada ve âhirette böyle yardım eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, Cenâb-ı Hak her ne kadar işin başında peygamberlere ve mü- 69
minlere yardım etmiş olsa da, nihaî akıbeti ve mutlu sonu onlara lütfetmek suretiyle de kendilerine yardım eder. Hiçbir peygamberin, nihaî akıbetin kendisine ait olduğunu söylediği rivayet edilmemiştir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Güzel sonuç, takvâ sahiplerinindir"[119]. Buradaki yardım, bedenlerini korumak anlamında bir yardımdır. İlki ise dinlerini korumak anlamında yardım idi. Ancak bedenleri korumaya dair yardım, netice itibariyle dini korumak şeklindeki bir yardıma döner. Çünkü din, bedenlerin selâmeti ile ayakta durur ve bu da müslümanlar sayesinde gerçekleşir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak onlara dünyada nimet ve bolluk vereceği anlamında yardım edeceğini söylemiştir. Bunlar, peygamberlere ve müminlere yardım, nimet ve destektir, ancak kâfirler için fitne ve sıkıntıdan başka bir şey değildir; dolayısıyla onlar için yardım ve nimet sözcükleri kullanılmaz. Çünkü Allah'ın yardımı, müminler için ebedî nimetlere ulaşma vasıtasıdır, ancak

---

[119] el-A'râf, 7/128; el-Kasas, 28/83.

kâfirler için ebedî azaba götüren vesiledir, dolayısıyla onlar için gerçek anlamda bir ceza olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[120], "Aksine o nimet bir imtihandır"[121], "Sanıyorlar mı ki, onlara yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz!
70 Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"[122]. [§]Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlere vermiş olduğu mal ve servet, onlar için sadece bir imtihan ve sıkıntı sebebidir. Peygamberler ve müminler için ise yardımdır ve destektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Cenâb-ı Hak burada onlara yardım edeceğini söylemektedir, ancak zaman zaman müminlerin delil göstermekte acze düştüklerini ve mağlup olduklarını, buna karşılık kâfirin galip geldiğini görüyoruz. Bu itiraza iki şekilde cevap verilir. Birincisi, yukarıda söylediğimiz gibi işin sonunda nihaî akıbeti, galibiyeti ve zaferi onlara verecektir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bu yardımı onlara bazı şartlara bağlı olarak vermesi mümkündür, bu şart da öncelikle Allah'ın hakkına vefa göstermeleridir. Yapılan bir münazarada delille yardım görmek ve başarı kazanmak ise ancak delilleri ve kanıtları öğrenmek için ömrünü tüketmeyi göze almakla ve düşünüp inceleme yollarını öğrenmekle olur. Ne zaman bu şart yerine getirilirse, Allah'ın yardımı mutlaka gelir. Savaşta zafer kazanmanın şartı ise müminlerin dünyevî menfaat düşüncesinden uzak olarak sadece Allah'ın dinini yüceltme niyetiyle ve hepsinin aynı düşünce ile savaşmasıdır. Şartlara uyularak savaşa gidilirse, zafer hiç şüphesiz müslümanların olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı buna işaret etmektedir: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[123]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şahitlerin hazır bulunacağı gün. Bazılarına göre buradaki şahitlerden maksat, âdemoğullarının amellerini yazan meleklerdir, onlar insanların yaptıkları eylemlere dair şahitlik edecekler. Bazıları da şöyle dedi: **Şahitler,**
71 [§]peygamberlerdir, onlar âlemlerin Rabb'inin huzurunda kâfirlerin kendilerini yalanladıklarına ve reddettiklerine şahitlik edecekler. Bazıları ise, o gün kendi uzuvları onların aleyhine şahitlik edecekler, dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

120 el-Ankebût, 29/1-2.

121 "İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, 'Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim' der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez" (ez-Zümer, 39/49).

122 el-Mü'minûn, 23/56.

123 el-Bakara, 2/40.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ
الدَّارِ ﴿٥٢﴾

52. "O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Lânet onlaradır, kalınacak yerin en kötüsü de onlar içindir."

O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Cenâb-ı Hak burada mazeretlerinin onlara hiçbir faydası olmayacağını söylemekte, başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "(Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler"[124]. Bu iki âyet arasında en azından zâhirî anlamda bir çelişki vardır; çünkü birinde mazeretleri olsa bile bunun onlara fayda vermeyeceği ifade edilmekte, diğerinde ise onlara mazeretini bildirme izni verilmeyeceği haber verilmektedir. Muhtemeldir ki onlara mazeret bildirme izni verilmeyecek, fakat onlar izin verilmediği halde mazeretlerini dile getirecekler, ancak mazeretleri kabul edilmeyecek ve bunun onlara bir faydası olmayacak. Böylece her iki âyetin de aynı şeyi ifade ettiği anlaşılır. **O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz** cümlesi, mazeretleri olsa bile kabul edilmeyecektir anlamına gelir, ancak mazeret için kendilerine izin verilmez ki mazeret dilesinler, mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O gün kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[125]. Yani onlar, bu imkânlara sahip olsalar da kabul edilmeyecektir. Aynı mânadaki başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[126]. Yani onların, kendilerine yardım edecek şefaatçileri olsa da, şefaatleri onlara hiç fayda vermez, nerde kaldı ki şefaatçileri olsun! Buna göre **O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz** cümlesi, onlar mazeret dilerler, ama mazeretleri kabul edilmez ve mazeretlerinin onlara hiçbir faydası olmaz demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖىٓ اِسْرَٓاءٖيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾
هُدًى وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾

---

124 el-Mürselât, 77/36.

125 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

126 el-Mürselât, 74/48.

72 [§]53-54. *"Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiş; İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere* (gelen) *kitaba mirasçı kılmıştık."*

Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiştik. Hidâyet kelimesi burada farklı mânalara gelebilir. Birincisi, biz ona Tevrat'ı verdik anlamına gelir. Tevrat'ta doğru yolu beyan etmek ve ona çağrı yapmak vardır. Allah'ın gönderdiği bütün kitaplarda hidâyet, nur ve rahmet vardır. İkincisi, Allah ona hidâyeti, yani tevhidi ve İslâm'ı verdi mânasına gelir. Ona nübüvveti ve risâleti verdi yahut Allah ona hakkı olan her şeyi verdi anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık. Muhtemelen buradaki kitaptan maksat özellikle Tevrat'tır. Tevrat ve diğer ilâhî kitaplar da kastedilmiş olabilir, çünkü İsrâiloğulları'na Tevrat, Zebûr ve İncil gibi pek çok kitap gönderilmiştir. Dolayısıyla buradaki kitap kelimesi ile onlara gönderilen bütün bu kitaplar kastedilmiş olabilir, çünkü bu kelime "el-kitâb" (الكتاب) diye elif lâmlı olarak belirtilmiştir. Burada harf-i tarif olan elif lâm, cins ve ahid mânasına gelebilir. Harf-i tarifin ahid mânasına (daha önce nekra olarak geçen bir isme işaret anlamına) geldiğini düşünürsek Tevrat'a, cins mânasına (zikri geçen ismin bütün türlerine işaret anlamına) geldiğini düşündüğümüzde de bütün kitaplara işaret edilmiştir mânası çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme, Allah'ın onlara gönderdiği fakat aslı değiştirilen bütün kitaplara değil, sadece aslı değiştirilmeyen kitaplara işaret ettiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık** buyurmaktadır.

Sonra burada geçen ve yol gösterici diye tercüme ettiğimiz "hüden" (هُدًى) kelimesi, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah'ın bütün kitapları sapkın yoldan dönüp doğru yolda gitmek için insanlara gönderip birbirlerine karşı sergileyecekleri davranışları hakkındaki emirlerini beyan etmek anlamına gelir. Hatırlatıcı diye tercüme ettiğimiz "zikrâ" (ذِكْرَى) kelimesi, bazılarına göre öğüt
73 mânasına, [§]bazılarına göre de akıl izan sahipleri için düşündürücü anlamına gelir. Bu kelimenin, daha önceki halleri, yani onlara unuttukları doğru yolu hatırlatmak mânasına gelmesi de mümkündür. Burada özellikle **Akıl ve izan sahipleri** denilmektedir, çünkü kitapta olanları akıl ve izan sahipleri düşünürler, tefekkür ederler. Yahut yapılan hatırlatmalardan ve bahsedilen bilgilerden ancak akıl izan sahibi olanlar yararlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْۢبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

55. "(Resûlüm!) *Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et.*"

Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir. Buradaki sabret anlamına gelen "fasbir" (فاصبر) kelimesi farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, onların sana verdikleri eziyetlere sabret, karşılık verme anlamına gelir. Buradaki eziyetin de üç mânaya gelmesi mümkündür. Biri, insanların kendisini yalancılıkla itham etmesi mânasına gelir, şüphesiz onların yalancılıkla itham etmeleri Hz. Peygamber'i (s.a.) üzüyordu. Diğeri, onların kendisiyle alay etmelerinden üzülüyordu. Öbürü de, kendisini öldürmek, dövmek ve benzeri niyetlerinden dolayı üzülüyordu.

İkincisi, ilâhî risâleti onlara tebliğ konusunda sabırlı ol, onların seni inkâr etmeleri ve senin risâleti tebliğ etmene engel olmaya çalışmaları, canını sıkmasın!

Üçüncüsü, sabret, vakti gelmeden hemen Allah'ın azabının gelmesi için acele etme! Çünkü peygamberler, henüz kendilerine izin verilmeden azabın çabucak gelmesini istemezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir. Burada geçen vâd kelimesi eğer bilinen anlamıyla vâd mânasına geliyorsa, âyet şöyle yorumlanır: Allah'ın vâdi hiç şüphesiz doğrudur, ondan dönülmesi ve yapılan vâdin yalan olması söz konusu değildir. Dünyada yapılan vâdden dönmek, ancak şu
iki sebepten biri yüzünden olur: [§]Ya vâdini yerine getirmekten aciz kaldığı 74
için yahut da şayet vâdini yerine getirecek olursa başına bir zarar geleceğinden korktuğu için insan vâdinden döner. Cenâb-ı Hak ise bu her iki mânadan da münezzehtir ve çok yücedir. **Allah'ın vâdi haktır** cümlesinde Allah tarafından vâdedilenler kastedilmiş ise o zaman âyet, Allah'ın vâdettiği şeyler mutlaka gerçekleşecektir diye yorumlanır. Allah'ın vâdi de, az önce söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Buna göre de Allah'ın emri zikredilir ve bizzat emrin kendisi murat edilir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Önce olduğu

gibi sonra da Allah'ın dediği olur"[127]. Yine bir âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu üzere vâd zikredilir, ancak yapılan şey murat edilir: "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir"[128]. Yani Allah'ın emri mutlaka yerine getirilir, Allah'ın vâdi yerine getirilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Namaz Allah'ın emridir" sözü, Allah'ın emriyle farzdır mânasına gelir. Yoksa namaz Allah'ın emri olmaz, O'nun emriyle namaz farz olur. "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir" cümlesi de bu mânadadır. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber'ine neyi vâdettiğini, onun gerçekleştiğini haber vermeden anlamıyoruz. Bundan maksadın, bazı müfessirlerin söylediği şu yorum olması mümkündür: Cenâb-ı Hak, Bedir günü Mekke kâfirlerini öldürmek suretiyle onlara azap edeceğini Peygamber'ine vâdetmişti. Ancak Mekkeliler buna inanmamışlar, Hz. Peygamber'le alay ederek, eğer doğru söylüyorsanız o vâdettiğiniz fetih ne zaman, demişlerdi. Allah da, **Şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir** buyurmuştu. Bunun dışında başka ihtimaller de vardır.

Günahının bağışlanmasını iste. Burada kastedilen mâna muhtemelen, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi Allah'tan mağfiret istemesidir. "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için"[129]. Bu âyette geçen "Allah'ın sana bağışlaması için" sözünün, Hz. Peygamber'in (s.a.) şefaatiyle ümmetini ona bağışlayacak mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olanlar bağışlanır"[130]. Yani müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olan bölgede yaşayanlara, onun için şefaat edilirler.

75 **[§]Rabb'ini hamd ile tesbih et.** Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[131]. Buradaki tesbih kelimesiyle bildiğimiz tesbih murat edilmiş olabilir. Eğer öyle ise o zaman âyetteki sabah ve akşam kelimeleri ile belli bir zaman dilimi değil, aksine bütün gece ve gündüz kastedilmiştir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede

---

[127] "Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler" (er-Rûm, 30/1-4).

[128] el-Ahzâb, 33/37.

[129] "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik" (el-Feth, 48/2).

[130] Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olanlar mağfiret edilir, yaş ve kuru ona şahitlik eder. Namaza gidene de yirmi beş sevap yazılır ve iki namaz arasındaki (küçük günahları) bağışlanır" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 460; Ebû Dâvûd, "Salât", 31; İbn Huzeyme, "Salât", 9).

[131] bk. Tâhâ, 20/130 nolu âyetin tefsiri.

Allah şöyle buyurur: "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster"[132]. Bu ilâhî beyanda özel olarak sadece sabah ve akşam vakitleri değil, aksine bütün zamanlar kastedilmiştir, sabah ve akşam vakitleri de bütün zamanın bir parçasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Rızasını dileyerek bütün gece ve gündüz Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Açıklamaya çalıştığımız âyetin de bu mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer buradaki tesbih kelimesi ile namaz murat edilmiş ise, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sabah ve akşam Rabb'ine hamdederek namaz kıl! Bazı insanların söylediğine göre buradaki sabah kelimesi gündüz namazlarından yahut sabah namazından kinâyedir; akşam kelimesi de yatsı namazından kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾

[§]56. "Kendilerine gelmiş hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini 76
tartışmaya kalkışanlara gelince, muhakkak ki onların gönüllerinde sakladıkları arzuları, asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir. Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur."

Kendilerine gelmiş hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlar. Müfessirlerin geneli bu beyan hakkında şöyle dediler: Yahudiler, Resûlullah (s.a.) ve ashâbı ile Deccâl konusunda tartışıyorlardı; Deccâl'ın kendilerinden olduğu, boyunun şöyle olduğu ve benzeri iddialarda bulunuyorlardı. Bu âyeti izleyen âyetleri de Deccal'la ilişkilendirdiler[133]. Ancak müfessirlerin, Allah'ın âyetleri hakkındaki tartışmalarını Deccâl hakkındaki tartışmaya nasıl bağladıklarını bilmiyoruz. Yahudilerin Allah'ın âyetleri

---

132 "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!" (el-Kehf, 18/28).

133 bk. Beğâvî, *Meâlimü't-tenzil*, VII, 153; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 372-373; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XIII, 49-50.

hakkındaki tartışmalarını Deccâl hakkındaki tartışmaya bağlayabilmemiz için mutlaka "âyette sözü edilen tartışma Deccâl hakkında yapılmıştır" diye Resûlullah'tan (s.a.) tevatür yoluyla gelen bir haberin olması gerekir. Böyle bir haber sahih olursa, o zaman o tartışmayı Deccâle bağlayabiliriz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlar. Bu beyan, ellerinde kesin bir delil olmadan Allah tarafından kendilerine gelen âyetleri reddetmek için tartışmaya kalkışanlar anlamına gelir. Allah'ın âyetlerini reddetmekle ilgili bu tartışma, kâfirlerin reisleri ve büyükleri tarafından yapılmıştı. Allah'ın âyetlerini reddetmek ve onlar hakkında ileri geri laf etmek için giriştikleri bu tartışmada onlar, liderlikleri ve sahip oldukları imkânlar kendilerinde devam etsin diye halkın ve alt tabakanın kafalarını karıştırmaya çalışıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Böylece biz, her peygambere
77 insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık"[134]. [§]"Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[135]. Bu mânada başka âyetler de vardır. Müşriklerin ileri gelenleri ve reisleri, Allah'ın âyetlerine dil uzatmaya ve onlara karşı çıkmaya devam edip durdular. Onlar, sahip oldukları izzet ve şerefi kaybetmemek amacıyla halkın ve alt tabakanın kafalarını karıştırmaya, hakkı iptal etmeye ve hakkın nurunu söndürmeye çalışıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler"[136], "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler"[137]. Onların, Allah'ın âyetleri üzerinde tartışmalarındaki ve o âyetler hakkında laf etmelerindeki gayeleri işte bu idi.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların, âyetlere karşı büyüklük taslamak ve peygamberlerine boyun eğdirmek için bu tartışmaları yaptıklarını haber vermektedir: **Onların gönüllerinde sakladıkları arzuları asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir.** Yani onların içlerinde sadece büyüklenme duygusu vardır. Kibirleri onları, Allah'ın âyetleri üzerinde tartışma yapmaya sevketmiştir. Onları bu kibre sevkeden de izzet ve şerefe dair bilgisizlikleridir. Onlar, izzet ve şerefin ancak halkın desteğiyle kazanılacağını

---

[134] "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/112).

[135] el-En'âm, 6/123.

[136] "Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır" (el-Kehf, 18/56).

[137] et-Tevbe, 9/32.

zannediyorlardı. Şayet izzet ve şerefin nereden kazanılacağını bilselerdi, böyle yapmazlardı. İzzet ve şeref, halkın kendisine tâbi olmasıyla ve emri altındakilerin desteğiyle değil, Azîz ve Celîl olan Allah'a itaatle ve O'nun emirlerine uymakla kazanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak, onların amaçladıkları, Allah'ın müminlere verdiği nuru söndürmek ve hakkı ortadan kaldırıp iptal etmek amacına yönelik hedeflerine de ulaşamayacaklarını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Onlar, asla ulaşamayacaklar.** Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Allah nurunu muhakkak tamamlayacaktır"[138].

[§]**Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur.** Müfessirlerin geneli şöyle derler: Burada Cenâb-ı Hak ona, Deccâl'in fitnesinden Allah'a sığınmasını emretmektedir. Ancak bize göre, ileri gelen insanların ve firavunların kurdukları tuzaklardan Allah'a sığınmasını emretmektedir. "Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"[139] meâlindeki âyette, taşlanmış şeytandan Allah'a sığınmasını emrettiği gibi, burada da onların kurdukları hile ve tuzaklardan Allah'a sığınmasını emretmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* 78

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır ama insanların çoğu bunu bilmez."

Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır. Müfessirler şöyle derler: Göklerin ve yerin yaratılması, elbetteki Deccâl'in yaratılmasından daha büyük bir olaydır. Ancak âyeti Deccâl ile ilişkilendirmenin çok uzak bir ihtimal olduğunu yukarıda söylemiştik. **Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır** meâlindeki ilâhî kelâm ise, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu âyet, göklerin ve yerin yaratıldığını kabul ettiği halde ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkında nâzil olmuştur, dolayısıyla âyet şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin, başka bir örneği olmadan ilk örnek ola-

138 "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor" (et-Tevbe, 9/32).

139 "Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!" (el-Mü'minûn, 23/97-98).

rak yaratılmış olması, insanları yeniden yaratmaktan daha büyük bir olaydır. Allah'ın gökleri ve yeri hiç örneği olmadan yarattığını kabul ettiğinize göre O'nun kudreti mahlukatı yeniden yaratmaya daha kolay kâfi gelir. Çünkü sizin düşüncenize göre bir nesneyi tekrar varetmek, onu ilk defa varetmekten daha kolaydır. Nitekim Allah da şöyle buyurmaktadır: "Bu O'nun için daha kolaydır"[140]. Böyleyken, adı geçen yaratıkları yaratmaya muktedir olduğunu kabul ettiğiniz halde, ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya muktedir olduğunu nasıl inkâr edersiniz?

79 [§]İkincisi, âyet, insanların yaratılmasını kabul ettikleri halde göklerin ve yerin yaratılmış olduğunu inkâr edenler hakkında gelmiş olabilir. Buna göre âyet şunu söylemektedir: Büyüklüğüne, yoğunluğuna ve kalınlığına rağmen gökleri ve yeri yaratması, göğü yukarıdan bir askı ve aşağıdan bir direk olmadan havada tutması, onun yaratılmış ve sonradan var edilmiş olduğunu daha açık bir şekilde gösterir. Çünkü insanı yaratmak, doğumla ve bir halden başka bir hale çevirmekle olmaktadır. İnsanın aslında bir aşılanmış yumurtada saklı bulunduğu, sonra orada parçalara bölünüp bunların tekrar birleşmesiyle ortaya çıktığı zannedilebilir. Gökyüzü ise hep tek halde durmaktadır, dolayısıyla onun için böyle bir şey düşünülemez. Bu âyet vuku bulmuş bir olay hakkında da olabilir, biz ise bunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar kıt düşünüyorsunuz!"

Görenle görmeyen bir olmaz. Bazıları şöyle dedi: Allah'ın birliği ve O'nun nimetlerine şükretmek konusunda gözleri kör olanla Allah'ın birliğini gören ve O'nun nimetlerine şükreden kişi aynı değildir. Nitekim başkasının hakkını tanımayan, onun nimetlerine ve iyiliklerine nankörlük eden kişi ile onun hakkını tanıyan, iyiliklerini kabul eden ve ona teşekkür eden kişi sizin nazarınızda da aynı değildir. Bu ikisinin aynı olmadığını siz de bildiğinize göre, Allah'ın
80 birliğine ve [§]verdiği nimetlere karşı kör olan ile O'nun birliğini gören ve nimetlerine şükreden de aynı değildir. Aynı şekilde Allah şöyle buyurmaktadır:

---

[140] "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Başkasının söylediklerini tasdik eden ve ona karşı iyi davranan ile onu yalanlayan ve ona kötülük yapan kişinin aynı olmadığını bildiğinize göre, Allah'a iman eden, O'nu tasdik eden ve O'nun lütfuna şükürle karşılık veren biri ile Allah'ı yalanlayan ve O'nun verdiği nimetlere ve lütfuna karşı nankörlük eden kişi de aynı değildir.

Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, **Görenle görmeyen bir olmaz** meâlindeki âyetle, gerçekten gözleri kör olanlarla görenleri kastetmekte ve dünyada gözleri kör olanla gören kişinin aynı olmadığını siz de bilirsiniz demektedir. Buna göre Allah'ın dinine karşı kör olanla gören kişi âhirette aynı değildir. Siz onların bu dünyada aynı olduğunu, yani iyilik yapanla kötülük yapanın, düzeltenle bozanın, itaat edenle isyan edenin aynı olduğunu görüyorsunuz, oysa hikmet açısından bunlar aynı değil, farklıdırlar. Bu âyet, bu dünyadan başka bir âlemin var olduğuna ve bu iki tip insanın orada ayırtedileceğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ne kadar kıt düşünüyorsunuz! Yani sözü edilen iyi ile kötünün, ıslah edenle ifsat edenin, itaat edenle isyan edenin aynı olmadığına dair ne kadar az düşünüyorsunuz!

إِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

[§]59. "Kıyâmetin vakti mutlaka gelecek, bunda kuşku yok! Ama insan- 81
ların çoğu buna inanmıyor."

Cenâb-ı Hak burada, kıyâmetin mutlaka geleceğini haber vermektedir. Dünyanın ve dünyadakilerin yaratılmasında, kıyâmet sayesinde bir hikmete kavuştuğunu daha önce söylemiştik. Ancak insanların çoğu buna inanmıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

60. "Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"

Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bu âyet-i kerime eğer müminler hakkında gelmiş ise öncelikle Allah'ın hukukunu, O'nun emirlerini ve yasaklarını yerine getirememekle ilgili kusurlardan dolayı Cenâb-ı Hakk'a istiğfar etmek anlamına gelir. Yani Allah, benden sizi bağışlamamı isteyin ki ben de sizi bağışlayayım, buyurmaktadır. **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.** Bu cümlenin, bana tövbe edin tövbenizi kabul edeyim mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet-i kerime kâfirler hakkında ise o zaman **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim** cümlesi, benim birliğimi kabul edin sizi bağışlayayım yahut bana kulluk yapın sizi bağışlayayım anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[141] Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen hadislerden biri de şöyledir: "Dua, ibadettir". Bu sözün arkasından Hz. Peygamber (s.a.) **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim** meâlindeki âyeti okudu[142]. Bazı rivayetlerde de şöyle dediği nakledilir:
82 "Duâ, ibadetin özüdür"[143]. [§]Bu meselenin aslı şudur: Herkes yaptığına bakıp düşünür, eğer yaptığı fiil cezayı gerektiriyorsa, ona dair yapılacak istiğfarı terkettiği ve kaybettiği ibadete ait kefareti yerine kaza etmek ve bir daha onu asla terketmemektir. Şayet yaptığı iş meşru olmayan bir şey ise, o zaman onu terkeder, onu yaptığı için Allah'a istiğfar eder ve işlediği günahtan vazgeçmesini talep eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu konuda delil olmak üzere Cenâb-ı Hak şunları söylemektedir: "Siz bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[144], "Şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler"[145]. Cenâb-ı Hak, onların dualarını bir şartla kabul edeceğini açıklamaktadır, o şart da Allah'a iman etmeleri ve O'na verdikleri sözü yerine getirmeleridir. Bunu yaparlarsa Allah da vâdettiklerini onlara verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir. Bazı insanlar, **Bana dua edin** cümlesindeki dua kelimesinin kulluk yapmak anlamına geldiğine bu âyetle istidlâl ederler.

---

[141] "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

[142] İbn Mâce, "Duâ", 1; Ebû Dâvûd, "Vitir", 23; Tirmizî, "Tefsîr", 2/16.

[143] Tirmizî, "Daavât", 1.

[144] "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının" (el-Bakara, 2/40).

[145] "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler" (el-Bakara, 2/186).

Şöyle bir düşünce akla gelir ve denilirse ki: Bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur. Mekkeliler ise, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz"[146] diyorlardı. Bunun zâhiri, onların Allah'a kulluk etmemelerinin kibirlerine yedirememelerinden kaynaklandığını, kendilerini Allah'a kulluğa lâyık görmedikleri için Allah'ı bırakıp putlara taptıklarını göstermektedir. Tıpkı dünyanın sultanlarından birine hizmet eden insana saygı gösteren ve ona hizmetçilik yapan kişinin, bizzat o sultana hizmet etmekten kibirlenmeyeceği, aksine ona saygıdan dolayı kendini buna lâyık görmediği gibi.

[§][Buna şöyle cevap verilir:] Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Bi- 83
rincisi, Cenâb-ı Hak kullarına, Peygamber'ine itaat etmelerini ve onun davetine icabet etmelerini emretmiştir. Kibirlerine yediremedikleri için onun davet ettiği dini kabul etmeyip ona itaat etmedikleri zaman, bu onların Allah'a itaat etmeyi ve O'na kulluk yapmayı da kibirlerine yediremedikleri anlamına gelir. İkincisi, onlar şayet kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye putlara tapıyor ve Allah'a kulluk yapmak noktasında kibirlenmek gibi bir maksat taşımıyorlarsa, o zaman onlar, peygamberlerin diliyle Allah'ın emirleri kendilerine ulaştığı halde O'na kulluk yapmaktan kaçınıyorlar demektir. Bu da sanki onlar Allah'a kulluk yapmayı kibirlerine yediremiyorlar anlamına gelir. Çünkü dünyada insan, sultana yakın olmak için onun has adamlarına hizmet eder, ancak bizzat sultan kendisine hizmet etmesini ve kendine yakın durmasını ona emrettiği halde, yine sultandan uzak durursa, bu emri kibrinden dolayı yerine getirmiyor demektir. Dolayısıyla onun, sultanın has adamlarına hizmet etmesinde, sultana yakın olmak amacı taşımadığı anlaşılır, çünkü sultan onu kendine yaklaştırmak istemiş, fakat o yaklaşmamıştır. Allah hakkında da durum aynıdır, bundan dolayı onların Allah'a kulluk yapmamaları, kibirlenmelerinden ötürüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, buradaki "dâhirîn" (داخرين) kelimesine "hor, hakir ve zelil olarak" diye mâna verdiler.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾

[146] ez-Zümer, 39/3.

61. "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır, ama insanların çoğu şükretmez."

İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Cenâb-ı Hak onlara çeşitli nimetler ihsan ettiğini, bunlara karşılık şükretmeleri gerektiğini hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: **İçinde**
84 **dinlenesiniz diye sizin için geceyi yarattı.** [§]Yani geceyi bedenen rahatlayıp dinlenmeniz için yarattı. **Aydınlatsın diye de gündüzü yarattı,** o sayede maişetinizi ve ihtiyaç duyduğunuz nesneleri görüp temin edersiniz. Buradaki **Aydınlatsın diye gündüzü yarattı** cümlesi, o sayede ve o zaman diliminde her taraf görülsün mânasına gelir. **Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır** meâlindeki âyet de bütün bunların, insanların önceden hak ettikleri nimetler olmadığını, aksine Allah'ın lütfunun, ihsanının ve rahmetinin eseri olduğunu haber vermektedir. **Ama insanların çoğu şükretmez.**

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

62. "İşte Rabb'iniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka tanrı yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Size bunları yapan taptığınız o putlar değil, Allah'tır. **Her şeyin yaratıcısı olan O'dur.** Sizi ve her şeyi O yaratmıştır, O tektir, ortağı yoktur. **Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?** Yani Allah'a kulluktan ve O'na şükür borcunuzu yerine getirmekten nasıl döndürülüyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle saptırılmaktadır."

Onlar, sizden önce Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin Allah'a kulluk yapmaktan ve O'na şükretmekten saptırıldığı gibi saptırılıyorlar. Burada geçen "efk" (الأفك) kelimesi saptırmak mânasına gelir. Nitekim, "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin?"[147] meâlindeki âyette de aynı anlamda kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

147 "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir, dediler" (el-Ahkâf, 46/22).

اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) ***bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabb'iniz olan Allah; âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir."***

Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden Allah'tır. Cenâb-ı Hak bu beyanda, insanlar için yeryüzünü yerleşim alanı ve maişetlerini temin edecekleri yer yaptığını, üzerlerine de göğü bina ettiğini, [S]göğü üzerlerine düşmekten koruduğunu, yer ile gök arasındaki 85
mesafenin uzunluğuna rağmen her ikisinden hasıl olan menfaatleri birbirine bağladığını söyleyerek onlara verdiği nimetin büyüklüğünü hatırlatmakta, bütün bunları da tek bir yaratıcı ve düzenleyicinin eseri olduğu bilinsin diye böyle yaptığına işaret etmektedir.

Size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan O'dur. Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, **güzel yapan** sözü, Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini ve rablığını bilmeye işaret eden sağlam yaptı mânasına gelir, zaten her yarattığı nesnede Allah'ın birliğine ve rablığına dair açık deliller vardır. İkincisi, **şeklinizi de güzel yapan** sözü, şeklinizi güzel bir şekilde düzenleyen, yüzünüzü diğer canlılar gibi yere eğdirmeyip dik tutan anlamına gelir.

Sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu cümle, sizi helâl nimetlerle rızıklandırdı mânasına gelir. Ancak sizi yeryüzünden çıkan en temiz şeylerle rızıklandırdı anlamına gelmesi daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ yerden muhtelif bitkiler çıkarmış, bunların en temiz ve en yumuşak olanını insanın rızkı kılmış, diğerlerini de hayvanların rızkı yapmıştır.

İşte Rabb'iniz olan Allah budur; bütün bunları sizin için yaratan Rabb'inizdir, taptığınız putlar değildir. **Âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir.**

هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾

65. "O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Şu halde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."

[Hay Kelimesinin Anlamı]

O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Müfessirler şöyle derler: Burada diri anlamına gelen "hay" (الحى) kelimesi, ebediyen ölmeyecek olan canlı demektir. Ancak bu, herkesin bildiği bir husustur. Hay kelimesinin aslı, övülmekte ve methedilmekte son hadde varan mânasına gelir. Kendisinden yararlanmakta son hadde varan her şeye hay denilir. Meselâ yeryüzünden, ağaçlardan ve her şeyden sonuna kadar yararlanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

86 [§]**O'ndan başka tanrı yoktur.** Arapça'da ilâh kelimesi mâbut için kullanılır. Arap, her mâbuda (kendisine ibadet edilene ve kulluk yapılana) ilâh der. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Allah'tan başka ibadet ve kulluk yapılmaya lâyık hiçbir ilâh ve mâbut yoktur.

Şu halde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Yani samimi bir dindarlıkla O'na dua edin. **Samimiyetle O'na dua edin** cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, samimi bir şekilde sadece O'na ibadet edin, müşriklerin şefaat ve Allah'a yaklaşmak ümidiyle putlara taptıkları gibi hiçbir şeyi O'na ortak tanımayın! Dini ve ibadeti sadece Allah'a has kılın! İhlas, Allah için kalbi her şeyden tasfiye etmek demektir. İkincisi, gerçek anlamda Allah'a dua edin ve O'nun adını kullanın! *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki O şöyle demektedir: Allah'a dua edin ve ilâh olarak O'nun ismini söyleyin, O'ndan başka birine ilâh ismini vermeyin ve ona dua etmeyin. Çünkü müşrikler ilâh olarak putlara isim veriyor ve onlara dua ediyorlardı.

Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu cümle ile Allah, insanlara "el-hamdu lillâh" (الحمد لله) demelerini öğretmektedir[148]. "el-Hamdu lillâh" sözü, yarattığı varlıklara nimetler veren ve onlara lütuflarda bulunan âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun, mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[148] Kaynaklarda bunun Hasan-ı Basri'nin sözü olduğuna dair bir bilgi bulamadık. Ancak Taberî, İbn Abbâs'tan ve Said b. Cübeyr'den buna benzer sözler rivayet eder (bk. *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 357-358).

قُلْ اِنّ۪ى نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَٓاءَنِىَ
الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبّ۪ى وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٦﴾

66. "De ki: Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah'ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu ve kendimi âlemlerin Rabb'ine teslim etmem emredildi."

De ki: Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah'ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu. Sanki kâfirler Resûlullah'ı (s.a.) kendilerinin tapmakta oldukları putlara tapmaya davet etmişlerdi de Hz. Peygamber, ben bundan menedildim, demişti. Nitekim bu mânada başka âyetler Kur'ân-ı Kerim'de yer almaktadır: [§]"De ki: Kuşkusuz ben, ken- 87
disine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmekle yükümlü kılındım"[149], "Sakın müşriklerden olma"[150]. Aynı anlamı içeren başka âyetler de vardır.

Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, eğer buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesinden maksat Kur'ân veya müfessirlerin söylediği gibi Resûlullah'a (s.a.) mûcize olarak inen âyetler ise, tekit ve tebliğ mânasına gelir. Şayet maksat Allah'tan gayrısına ibadet etmenin ve Allah'a şirk koşmanın yasaklanması ise daha önce de geçtiği gibi peygamberlerin gelmesinden ve söz konusu açık kanıtların (beyyinât) verilmesinden önce olması lazımdı. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince** cümlesinde akıl ve onun vasıtasıyla bilinen bilgiler ve hükümler kastedilmiş de olabilir. Bu durumda **bana geldi** ifadesi de, bana göründü mânasına gelir. Nitekim "Hak geldi"[151] meâlindeki âyet, hak ortaya çıktı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendimi âlemlerin Rabb'ine teslim etmem emredildi. Yani yaratılanları ve her şeyi özellikle ve sadece Allah'a teslim etmem, O'na başka birini ortak koşmamam emredildi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[149] ez-Zümer, 39/11.

[150] "De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)" (el-En'âm, 6/14).

[151] "De ki: Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur" (el-İsrâ, 17/81).

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ
يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ
مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُٓوا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) *akıl yorarsınız."*

[İnsanın Yaratılış Evreleri]

Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Cenâb-ı Hak burada, verdiği nimetlere şükretme bilgisine ulaştıracak olan aşamaları insanlara hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: **Sizi topraktan yaratan O'dur,** yani O sizin aslınızı topraktan yaratmıştır. **Sonra nutfeden,** yani sizi nutfeden (sperm ve yumurtadan) yaratmaktadır. Allah'ın onları topraktan yarattığının, yani doğrudan toprağın yardımıyla değil de insanın aslını topraktan yarattığının bilinmesi için bunu hatırlatmaktadır. Şayet insanı doğ-
88 rudan toprağın yardımıyla yaratmış olsaydı, [§]onu topraktan yarattığı şekil ve türde olmak üzere sudan yaratmış olmasının anlamı olmazdı. Çünkü suda toprağa ait hiçbir iz bulunmamaktadır. Suda ve nutfede de alakadan bir iz bulunmamakta, alakada da et, kemik, cilt, saçlar ve benzeri unsurlarıyla çocukluk döneminden hiçbir iz bulunmamaktadır. Çünkü ne toprakta su mânası, ne de suda toprak anlamı vardır. Yaratılış eğer bunların yardımıyla olsaydı, bu ikisinden birinden yaratılan insan, bileşiminde ve şeklinde sperm dışında bir nesneden yaratılanla aynı olmazdı. Toprak ve su kendi mahiyetleri itibariyle farklıdırlar. Aynı şekilde insanın yaratılışta bir halden başka bir hale, bir merhaleden başka bir merhaleye dönüştüğü belirtilmesine rağmen, bütün yaratılış evrelerinde bulunduğu halden dönüştüğü yeni hale varıncaya kadar yaratılışın ana maddesi ile hiçbir alakası ve benzerliği bulunmamaktadır. Yaratılış evrelerindeki bütün bu değişimlerin, sözü edilen herhangi bir şeyin veya bir vasıtanın yardımıyla olmadığının, zatıyla kādir, zatıyla âlim ve zatıyla müdebbir olan bir yaratıcı sayesinde gerçekleştiğinin bilinmesi içindir. Ancak bunun böyle olmasının bir anlamı vardır ve bu mâna hepsinde mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sonra sizi güçlü çağınıza ulaştırır.** Yani bünye, akıl ve diğer bütün organlarda sizi güçlü bir yapıya kavuşturur. **Sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder.** Yani bazılarınız yaşlılık dönemine ulaşamadan vefat eder. **Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız.** Yani sizin için belirlenen ecele (ölüm vaktine) kadar yaşarsınız. **Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.** Yani umulur ki Cenâb-ı Hakk'ın size açıkladığı ve hatırlattığı bu olaylar üzerinde aklınızı kullanırsınız. 89

هُوَ الَّذٖى يُحْيٖى وَيُمٖيتُ فَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

68. "Yaşatan da öldüren de O'dur. Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece 'ol!' der, o da oluverir."

Yaşatan da öldüren de O'dur. Yani her şeyin hayatını yaratan da her şeyin ölümünü yaratan da O'dur. Mûtezile'nin iddiasına göre her kula, yaşatan ve öldüren denilmesi caizdir, çünkü öldürülen biri kendi eceliyle ölmüş değildir, aksine onu katili öldürmüştür, derler. Bir fiilden meydana gelen sonuçlar, o fiili yapan fâilin eseridir, derler. Onların sözlerine göre herkese yaşatan ve öldüren denilmesi caizdir.

Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece 'ol!' der, o da oluverir. Burada "ol!" anlamına gelen "kün" (كن) kelimesi, kâf ve nûn harfleri olmaksızın yaratmak diye tercüme edilir, bu da tekvînden ibarettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Biz bu meseleyi daha önce yeterince açıklamıştık[152].

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ اَنّٰى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Görmez misin, Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanları; gerçeklerden nasıl da uzaklaştırılıyorlar!"

Görmez misin, Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanları? Buradaki **görmez misin** ifadesinden maksat, gerçek anlamda görmek ve bakmaktır. Bu kelime, bilmez misin, anlamına da gelebilir, yani Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanların beyinsizliklerini bilmez misin? Yahut Allah'ın âyetlerini tartışmaya cüret edenlerin, yani ellerinde delil olmadığı halde Allah'ın âyetlerini

[152] Meselâ bk. el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47.

reddetmeye ve karalamaya kalkışanların cehaletini bilmez misin? Nitekim bu husus daha önce geçen âyet-i kerîmede de dile getirilmişti: "Onlar, kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler"[153]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. **Gerçeklerden nasıl da uzaklaştırılıyorlar** cümlesi, hangi delil onları gerçeklerden uzaklaştırıyor mânasına yahut Allah'ın âyetlerinden uzaklaştırıyor anlamına veyahut onların Allah'ın âyetleri olduğunu anladıkları halde neden onlardan uzaklaştırılıyor ve yüz çeviriyorlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾

90 [§]*70.* ***"Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar, evet onlar ileride gerçeği anlayacaklar!"***

Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar... Bu ilâhî kelâm, onların Allah'ın âyetlerini reddetmeye ilişkin tartışmalarının açıklaması olabilir. Âyet-i kerîme, peygamberlerin onlara getirdiği kitabı ve **elçilerimize gönderdiklerimizi**, yani peygamberlerin onlara emrettiği kitapta bulunmayan vahyi inkâr edenler mânasına da gelebilir. Çünkü vahiy, metluv ve vahy-i gayr-i metluv olmak üzere iki türlüdür. **Elçilerimize gönderdiklerimiz** sözü, daha önce geçen "kitap" lafzının tefsiri değildir. Ancak **Elçilerimize gönderdiklerimiz** ifadesi, ilk yoruma göre kitap lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İleride gerçeği anlayacaklar** cümlesi tehdit anlamına gelir. Yani âyetlerde verilen haberin bilgisini aldıktan sonra, onu gözleriyle gördüklerinde anlayacaklar, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ
ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾

71-72. "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar."

---

[153] el-Mü'min, 40/35.

O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler. Zincirler anlamına gelen "selâsil" (السلاسل) kelimesinin sonu ötreli, üstünlü ve esreli olmak üzere üç şekilde okunur. Ötre ile okunduğunda mânası şöyle olur: O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle kaynar suyun içinde sürüklenip dururlar. Esreli okunduğunda şöyle mâna verilir: O zaman boyunlarında ve zincirlerin halkalarında kaynar suda sürüklenirler, yani halkalar zincirlere bağlanır, sonra onların boyunlarına bağlanır, böylece kaynar suyun içinde sürüklenip dururlar. Üstünlü olarak okununca da mânası şöyle olur: O zaman boyunlarında halkalarla kaynar suyun içinde zincirleri sürüklerler. "Hamîm" (الحميم) kelimesinin açıklaması daha önce yapılmıştı[154]. Bunun anlamı, içilen sıcak sudur, ancak sıcaklığı son hadde varmış olan sudur.

[§]**Ardından da ateşte yakılırlar.** Bu ilâhî beyanda onların o şiddet- 91
li ateşe sürüklenecekleri ve orada yakılacakları belirtilmektedir. Ebû Avsece "yushabûn" (يسحبون) kelimesine sürüklenirler diye mâna verdi. Kelime "sehabe, yeshabu, sahben" (سَحَبَ، يَسْحَبُ، سَحْبًا) kökünden gelir, çekmek, sürüklemek anlamındadır. "Yuscerûn" (يُسْجَرُونَ) kelimesi de yakılırlar demektir. "Secertu tennûre" (سَجَرْتُ التَّنُّورَ) cümlesi, fırını yaktım anlamına gelir. Kelimenin kökü de şöyledir: "Secera, yescuru, secran" (سَجَرَ، يَسْجُرُ، سَجْرًا)

ثُمَّ ق۪يلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَۙ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْـٔاًۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾

73-74. "Sonra onlara, 'Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?' denir. 'Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz' derler. İşte Allah inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır."

Sonra onlara, 'Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?' denir. Bu ilâhî kelâmın zâhiri, bu sözün onlara cehenneme girdikten sonra söyleneceğini göstermektedir. Çünkü bu âyet-i kerîme, "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar"[155] meâlindeki âyetin arkasından gelmektedir. Bunun

---

[154] bk. el-En'âm, 6/70.

[155] el-Mü'min, 40/71-72.

zâhiri, **Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?** sözünün cehenneme girdikten sonra söylendiğini gösterir. Buna bağlı olarak gelen "İçinde ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin içeri! Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!"[156] meâlindeki âyetin zâhiri de bu sözün onlara ancak cehenneme girmelerinden sonra söyleneceğini gösterir.

Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz, derler. Onların bu sözü iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların dünyada iken taptıkları ve tanrılık nispet edip Allah'a ortak koştukları putlara ibadet ettiklerini inkâr ettiklerine işaret eder. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andol-
92 sun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[157]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onlar (dünyada) size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekler"[158]. Bu şekilde onlar yaptıklarını inkâr edecekler ve bunu da yeminle teyit edecekler. Dolayısıyla bu durum, âyet-i kerîmenin onları, mûcizeleri kabul ve tasdike zorlamadığına işaret eder. Çünkü onlar, azabı gözleriyle gördüklerinde dünyada iken yaptıklarını inkâr ediyorlar. Hatalı ve bâtıl yolda oldukları onlar tarafından da anlaşılıyor, ama yine de bu durum, azabı gördüklerinde onları yalan söylemekten alıkoyamıyor.

İkincisi, onların söyledikleri **Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz** sözünü de vaktiyle yaptıklarını ret ve inkâr ettikleri için değil, fakat putlara tapmanın o gün onlara hiç fayda vermeyeceğini, başlarına gelen bu felâketten kendilerini kurtaramayacağını anladıkları için söylemişlerdir. İşte bunu anladıklarında, **Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz** derler. Yani dünyada iken bizim taptıklarımız bâtılmış, hiçbir şey değilmiş, çünkü bugün bize hiçbir faydaları dokunmadı. Eğer âyetin doğru yorumu bu ise, o zaman **Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede** sözünün cehenneme girdikten sonra onlara söyleneceğine işaret eder. Eğer onların, putları ret ve inkâr ettikleri şeklindeki ilk yorum doğru ise, o zaman onlar henüz cehenneme girmeden, organları kendilerinin aleyhine şahitlik ettikleri zaman söyleneceğine işaret eder. "Cehennem kapılarından girin

---

156 el-Mü'min, 40/76.

157 el-En'âm, 6/23.

158 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

içeri!"[159] meâlindeki âyet-i kerîme de bu yorumu desteklemektedir. En doğrusunu yüce Allah bilir.

[§]**İşte Allah inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır.** Yani Cenâb-ı 93
Hak, isteyerek küfrü tercih edeceğini bildiği kişileri işte böyle şaşkın ve çaresiz bırakır. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[160]. Yani Allah, onların kendi iradeleriyle doğru yoldan sapacaklarını bildiği için kalplerini haktan çevirdi. "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[161] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Bu duruma düşmenizin sebebi, dünyadayken haksız olarak böbürlenmeniz ve şımarmanızdır."

Bu beyan, sizin cehennemle cezalandırılmanızın sebebi, dünyada iken bâtıl yolda olmaktan dolayı sevinmenizdir mânasına gelir. Çünkü onlar dünyada iken bâtıl yolda olmalarından ötürü sevinç duyuyor, mutlu oluyorlardı. "Tefrahûn" (تفرحون) kelimesinin, taşkınlık yapmak mânasına geldiği de söylenmiştir. Fakat burada onların kendi iradeleriyle seçtikleri yoldan memnun olmaları, sevinmeleri anlamındadır. **Bunun sebebi dünyadayken böbürlenmenizdir.** Aynı şekilde onlar dünyada iken yaptıklarıyla seviniyorlar, bâtıl yolda olduklarından dolayı mutluluk duyuyorlar ve bununla Resûlullah'a (s.a.) ve müminlere karşı böbürleniyorlardı. Âyetteki "merah" (المرح) kelimesi kibirlenmek anlamına gelir. Nitekim bu kelime, "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!"[162] meâlindeki âyette de kibirlenmek mânasında kullanılmıştır.

اُدْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾

---

159 el-Mü'min, 40/76.

160 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

161 es-Saf, 61/5.

162 el-İsrâ, 17/37.

94 [§]76. ***"İçinde ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin içeri!" Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!"***

Bu âyet-i kerîme hakkında daha önce açıklama yapmıştık[163].

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Sen şimdi sabret; Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) ***sana göstereceğiz,*** (bir kısmını da görmeden) ***seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!"***

Sen şimdi sabret; Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Bu âyeti de daha önce açıklamıştık[164]. **Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz, (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!** Sanki Hz. Peygamber (s.a.), onlar hakkında söylenenlerin vuku bulmasını bekliyor, bunlar aklına geliyor ve gerçekleşmesini istiyor gibidir. Cenâb-ı Hak ise Hz. Peygamber'i, kâfirlere uyarıda bulunduğu azabın kendi istediği zamanda vukûunu beklemekten, aklına geldiğinde kendisine yardım edilmesini ve sözü edilen şeyin vukûunda onların helâk edilmesini düşünmekten menetmektedir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Şayet başlarına geleceğine dair onları uyardığımız olayların bir kısmını sana göstermeyi istersek gösteririz, dilersek bir kısmını göstermeden seni vefat ettiririz. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır"[165]. Yoksa, **ya uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz yahut (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz** cümlesinin zâhiri, bir şüphe ve tereddüt mânası taşımaktadır. Ancak Allah hakkında böyle bir mâna ise caiz değildir. Çünkü Allah şu işi yapıp yapmayacağını veya o şeyin olup olmayacağını kesin olarak bilir. Dolayısıyla bu âyetin anlamı bizim söylediğimiz gibidir; Resûlullah (s.a.) sanki Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri uyardığı azabın

---

163 bk. el-Mü'min, 40/71-72 nolu âyetlerin tefsiri.

164 bk. el-Mü'min, 40/55 nolu âyetin tefsiri.

165 "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

gelmesini arzu ediyor ve içinden bunu söylüyordu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona şöyle demiştir: Bu, senin karar vereceğin bir mesele değildir, onun kararını vermek ancak bize aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]İbn Abbâs'ın 95
şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, bize gizli kalan şeylerdendir"[166]. Çünkü âyetin zâhirinde bir şüphe ve tereddüt mânası vardır. Âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in peygamberliğine de işaret etmektedir. Çünkü âyette Resûlullah'a (s.a.) yönelik bir kınama ve azarlama mânası vardır. Sonra bu durum insanlar tarafından da farkedilmiştir. Halkın örfüne göre bu gibi durumları gizlemek ve onu insanlardan saklamak gerekir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.), görevinin dini tebliğ olduğunu emrederek insanların bu durumu farketmelerine imkân vermiştir. Aynı durum şu âyet-i kerîmede de görülmektedir: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır"[167]. Çünkü söylenene itaat etmek zorunda olan birinin, kendisine verilen bir emir ve sorumluluk olmadan böyle bir şeyi açıklaması söz konusu değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ
مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

78. "Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi mûcize getiremez. Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır."

Senden önce de elçiler gönderdik. Burada Allah şunu söylemektedir: İnsanlara ilk gönderilen peygamber sen değilsin! İnsanların ilk defa reddedip, inkâr ettikleri ve yalancılıkla itham ettikleri peygamber de sen değilsin! Aksine

[166] Müfessirler, müteşâbih âyetlerin pek çoğu hakkında İbn Abbâs'ın bu sözünü naklederler. İbn Abbâs "gizli kalmış" sözü ile açıklanmayan, tefsir edilmeyen mânasını kastetmiştir, tıpkı hurûf-i mukattaada olduğu gibi. Selef ulemâsı, bu ve benzeri sözlere inanır, ancak onun mânasını anlamayı o sözü söyleyene, yani Allah'a havale ederler. Fakat sonraki âlimler bunları yorumlamayı tercih etmişlerdir. Görüldüğü gibi Mâtürîdî de İbn Abbâs'ın (r.a.) sözünü kaydediyor, ama âyeti de yorumluyor. Ancak gerek bu âyette ve gerek diğer âyetlerde böyle bir yoruma tefsir kitaplarında rastlamadık. (Meselâ bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 398; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 133).

[167] Âl-i İmrân, 3/128.

sen insanlara peygamber olarak gönderildiğin gibi senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderilmiştir.

96 [§]**Onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.** Bu ilâhî kelâm, bizim peygamberlerin bizzat kendilerini ve isimlerini bilmek ve tanımakla yükümlü olmadığımıza işaret etmektedir. Biz, onların şahıslarını ve isimlerini bilmekle değil, ancak hepsinin Allah'tan getirdikleri haberlerin doğru olduğunu bilip tasdik etmekle yükümlüyüz. Aynı şekilde biz, Cenâb-ı Hak'tan gelen vahiylerin her birine bütün tafsilatıyla ve tek tek isimlerini bilerek iman etmekle de yükümlü değiliz, ancak O'ndan gelen her şeye iman etmekle yükümlüyüz. Buna göre biz deriz ki: Diğer peygamberleri veya onlardan birini inkâr etmedikçe, peygamberlerden birine iman etmek hepsine iman etmek demektir. Aynı yaklaşıma göre Allah'a iman etmek de bütün peygamberlere iman etmek anlamına gelir. Çünkü Allah'a iman etmek, O'nun emir ve yasaklarına da iman etmeyi gerektirir, bu da O'nun emir ve yasağı elinde bulunan kişiye de iman etmek neticesini doğurur.

97 [§]**Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez.** Sanki insanlar Hz. Peygamber'den, getirdiği bir âyetten sonra başka bir âyet daha getirmesini, onun arkasından da bir başkasını getirmesini istemişlerdi. İşte onların bu istekleri üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi mûcize getiremez.** Yani hiçbir peygamber kendi arzusuna göre veya mûcize isteyen insanın arzusuna göre mûcize getiremez. Bu âyet-i kerîme, Bâtınîler'in iddialarını da reddetmektedir, onlar diyorlar ki: Peygamberlerin nefislerinde ruhanî cevherler vardır, buna dayanarak istedikleri zamanda ve istedikleri şekilde mûcize getirirler. Onlar, buna benzer sözler söylüyorlar. Onlara göre peygamberler, sahip oldukları ruhanî cevher vasıtasıyla, Allah'ın izni ve insanların talebi olmadan istedikleri âyeti getirme gücüne sahiptirler. Bu mesele eğer onların dedikleri gibi olsaydı, **Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez** ilâhî kelâmının mânası olmazdı. Bâtınîler'in iddiası bu âyete aykırıdır. Çünkü bu ilâhî beyan, peygamberlerin ancak Allah'ın izniyle mûcizeler getirebileceklerini haber vermektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır. Yani Allah'ın azap emri geldiği zaman yahut Allah tarafından uyarılan olayların emri geldiği zaman... Âyet-i kerîmede, Allah tarafından yapılan ikazlar için **Allah'ın emri** ifadesi kullanılmaktadır. Âyette geçen **hüsran** kelimesini daha önce açıklamıştık[168].

---

[168] bk. en-Nisâ, 4/112 ve el-Hac, 22/11 nolu âyetlerin tefsiri.

اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٧٩﴾
وَلَكُمْ فٖيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فٖى صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا
وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾

79. "Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır."

80. "Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız."

Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ve bundan önce geçen ilâhî beyanlarında insanlara hatırlatmış olduğu hususların iki mânası vardır. Birincisi, Allah insanlara lütfettiği nimetleri hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: [§]"Allah, size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz ve lütfundan rızkınızı 98
arayasınız"[169], "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır"[170]. Sonra burada da **Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır** buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak insanlara önce ilk yaratılışlarını hatırlatmaktadır: "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur"[171]. Bu ilâhî kelâm, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine, ilmine, tedbirine ve kudretine işaret etmektedir. Bundan sonra Allah, insanlara lütfettiği nimetleri sonuna kadar hatırlatmaktadır. Bu hatırlatmayı da insanların verilen nimetlere hamd ve şükür görevini eda etmeleri için yapmaktadır. Bu, ilk yorumdur.

İkincisi, Allah bu hatırlatma ile belirttiği ve saydığı bu nimetleri kendisi için değil, insanlar için yarattığını dile getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki şunu söylemektedir: Bütün bu nimetler sizin için, sizin yararlanma-

---

169 "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz" (el-Kasas, 28/73).

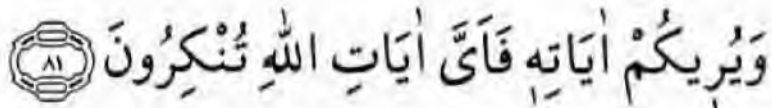
170 el-Mü'min, 40/64.

171 "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız" (el-Mü'min, 40/67).

nız ve istediğiniz gibi kullanmanız için yaratılmıştır. Öyle iken size ne oluyor da başka âlemlerde yaşayanlardan kimsenin yapmadığı kadar bu nimetleri şiddetle inkâr ediyor ve nankörlük ediyorsunuz? Başka âlemlerde yaşayanlar, Allah'ın verdiği nimetlere ve bunlara şükretmeye sizden daha çok boyun eğip teslim oluyorlar.

Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasını da reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Bir yavruya ve bir hayvana karşılığını vermeden acı çektirmeye Allah'ın hakkı yoktur. Halbuki binek hayvanlarının ve eti yenen hayvanların insanların emrine âmâde kılındığında, onları kullanma ve çeşitli yollarla onlardan yararlanma imkânı verildiğinde şüphe yoktur, bu ise onlara eziyet vermekte ve acı çektirmektedir. Bu durumda onların, karşılığını vermeden kimseye acı
99 çektirmeye Allah'ın hakkı yoktur iddiasını, [§]bunların razı olması kaydına da bağlamak gerekir. Çünkü bir karşılık vermekle konulan bir hüküm, sahibinin o karşılığa razı olması şartına bağlıdır. Bu varlıkların razı olmak gibi bir konumda olmadıklarına göre, karşılık vermeye de gerek yoktur. Bu söylediğimize göre âyet, Cenâb-ı Hakk'ın aslah (en uygun) olanı yaratmasının gerekli olmadığına işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra sözü edilen bu hayvanların yararları farklı farklıdır, kimisinden binmek, kimisinden yemek için faydalanılır; bazıları yününden, bazıları da tüyünden yararlanılır. Gemileri de ihtiyaçlarını elde etmek gayesiyle uzak diyarlara gidebilmeleri için lütuf ve ihsan olarak binek aracı yapmıştır. Âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: **Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız.**

81. "Allah size kanıtlarını gösteriyor. Allah'ın kanıtlarının hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, insanlara vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delilleri yanında verdiği lütuf ve ihsanın kanıtlarını hatırlatıyor ve soruyor: Allah'ın size gösterdiği âyetlerin hangisini inkâr edebilirsiniz? Onlardan hangisinin yüce Allah'ın delili olmadığını söyleyebilirsiniz?

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

[§]82. "Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların akı- 100
betlerini görmezler mi? Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi, yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı. Yine de kazandıkları onları kurtaramadı."

Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların akıbetlerini görmezler mi? Bu ilâhî kelâmın mânasını daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[172]. **Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi.** Yani onlar sayı itibariyle bunlardan daha çok oldukları gibi kuvvet ve atılganlık yönünden de daha güçlü idiler. **Yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı.** Yani sizden daha çok çalışmışlardı. Ama sonra onların akıbeti helâk ile ve köklerinin kurutulmasıyla son buldu. **Yine de kazandıkları onları kurtaramadı.** Yani sayılarının, ordularının, servetlerinin ve beden kuvvetlerinin çokluğu, onları Allah'ın azabından kurtaramadı. Öyleyse siz, ey Mekkeliler! Sizler sayı itibariyle daha az ve güç-kuvvet olarak da daha zayıf olduğunuza göre Allah'ın azabı geldiğinde kendinizi kurtarmanıza asla gücünüz yetmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨٣﴾

83. "Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler. Ama alay ettikleri şey onları kuşatıverdi!"

Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler. Buradaki **sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler** sözü iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, kendilerinde bulunan bilgilerin gerçek olduğunu düşünerek böbürlendiler, hakikatte ise o ilim değildi, fakat ilmin

[172] Meselâ bk. Yûsuf, 12/109.

kendilerinde olduğunu zannettiler. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[173] Yani senin gözünde tanrı olan şu ilâhına bir bak, biz onu ne hale getireceğiz! Bu beyanda sözü edilen varlığın ilâh olmadığını Hz. Mûsâ şüphesiz biliyordu, ancak o kişiye tarif için böyle söylemektedir. Buna göre **sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler** cümlesi, hakikatte ilim olmasa da onlar kendilerinin benimsediği düşüncenin ilim olduğuna inanıyorlardı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

101 [§]İkincisi, bunun gerçek bilgi mânasına gelmesi de muhtemeldir, çünkü onlar Ehl-i Kitap'tan idiler. Kitap ehlinden olanlar, ellerindeki kitapta bulunanların hiç şüphesiz gerçek bilgi olduğuna iman ediyorlardı. Ancak onlar diğer kitapları ve bilgileri reddedip inkâr ettikleri zaman, kitaplarında olan bilgilere iman etmeleri kendilerine fayda vermedi. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır"[174]. Onlara hak olarak indirilen kitaba iman etmeleri, fakat diğer kitapları inkâr etmeleri sebebiyle bu inkâr, onların kendilerine indirilen kitaba imanlarını da iptal etmiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama alay ettikleri şey onları kuşatıverdi! Yani onların peygamberlerle alay etmeleri, kendilerini azabın kuşatmasını gerekli kıldı.

فَلَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا قَالُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِه۪ مُشْرِك۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ ا۪يمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّت۪ي قَدْ خَلَتْ ف۪ي عِبَادِه۪ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

84. "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler."

85. "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır."

---

[173] Tâhâ, 20/97.

[174] el-Bakara, 2/91.

Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, buradaki iman ettiklerine dair söz, onların öldükten sonra Allah'ın azabını gördükleri sırada kabirlerinde söylemiş olmaları muhtemeldir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman Allah'ın hakkında azap hükmünü vermeyi dilediği kişiler için kabir azabının da hak olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

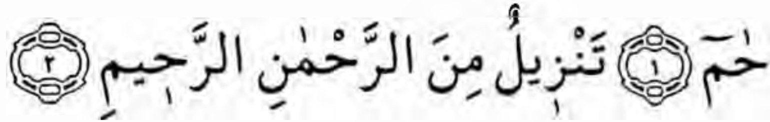
[§]İkincisi, onların hayatta iken ve dünyada Allah'ın azabını gördükleri 102
sırada, âyette belirtildiği gibi iman ettiklerini söylemiş olmaları da muhtemeldir. Eğer bu sözü yaşarken söylemişler ise Allah'ın azabını gördükleri sırada iman etmelerinin onlara faydası olmayacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir** buyurmuştur. Bu konu Yûnus sûresinde daha detaylı olarak açıklanmıştır[175]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. Bu âyet de iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **sünnetullah** ifadesi, ilâhî ceza ve azabı gördüklerinde iman etmelerinin kabul edilmeyeceğine dair Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki kulları hakkında uyguladığı kanunu budur, demektir. İkincisi, Allah'ın kulları hakkında koyduğu kanunu, dünyada peygamberleri inkâr eden insanlara azap etmek, onlardan intikam almak ve köklerini kurutmaktır. Allah, öncekilerin yaptıklarına benzer şeyleri yapmaktan sakındırmak için Mekkeliler'i onların başına gelenlerle korkutmaktadır. **İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır.** *Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

[175] bk. Yûnus, 10/98.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Hâ-mîm."

2. "Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir."

[Hurûf-i Mukattaa]

Âyetlerin zâhirinden anlaşıldığına göre burada **Hâ-mîm** mukattaa harfinin tefsiri, ondan sonra gelen **tenzîl** cümlesidir. **Hâ-mîm**, mahzûf olan mukadder bir mübtedânın haberidir. **Tenzîl** kelimesi de, **Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir** cümlesinin mübtedâsıdır. "Hâ-mîm. Kitabın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah'ın katındandır"[2] meâlindeki âyette de aynı durum söz konusudur. Hâ-mîm'lerde ve diğer mukattaa harflerinde asıl olan, dinleyeni düşünmeye ve tefekkür etmeye iletmesidir. Çünkü düşünüp tefekkür etmedikçe insanın ondan bir anlam çıkarması mümkün değildir. Çünkü o, daha önce benzerini duymadıkları bir sözdür. Dolayısıyla insanlar bu tür harflere kulak vermek, sonra düşünüp tefekkür etmek ihtiyacını duyarlar. Böylece hitaptan maksadın ne olduğunu ve lafzın icaz yönünü anlamaya çalışırlar. Bu yolla da gerçeğe ulaşırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Mukattaa harflerinin başka yönlerine daha önce temas etmiştik[3]. Sonra Cenâb-ı Hak burada, rahmetini ve lütfunu kazanmaya özendirmek için insanlara rahmetini, hidâyetini ve lütufkârlığını hatırlatmaktadır: **Hâ-mîm. Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir.** Bundan önceki sûrenin başında Allah Teâlâ, insanların gizli ve açık kendisine isyandan, muhalefetten sakınmalarını, izzet ve şerefi Allah'a imanda aramaları için onlara izzetini, kudretini, hükümran-

---

1 Fussılet sûresi Mekke'de nâzil olmuştur

2 el-Mü'min, 40/1-2.

3 Meselâ bk. el-Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk iki âyeti.

lığını ve ilmini hatırlatıyordu: "Hâ-mîm. Kitabın indirilişi Aziz ve Alim olan Allah'ın katındandır"[4]. *En doğrusunu Allah bilir.*

كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

104 [§]3. ***"Bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır."***

Âyetleri apaçık hale getirilmiş kitap. Bu âyeti müfessirler şöyle açıkladılar: İçinde helâl ve haram hükümlerin, insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan işlerin, yapılması ve sakınılması gereken davranışların açıklandığı kitap. Bize göre bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, tevhit âyetinin risâlet âyetinden, tekrar dirilme âyetinin diğerlerinden ayrıldığı gibi her âyeti diğerlerinden ayrılmış bir kitap anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu ayrılma muhtemelen âyetlerin inzâli sırasında olmuştur. Yani Kur'ân'ın âyetleri topluca değil birbirinden ayrı olarak farklı zamanlarda gönderilmiştir. "Fussılet" (فُصِّلَت) kelimesi, açıklandı mânasına da gelebilir. Ancak müfessirlerin söyledikleri şeylerin açıklanması değil, onların Allah'ın âyetleri olduğunun bilinmesini sağlayan delillerin ve kanıtların açıklanmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmek isteyenler için Arapça okunan bir kitaptır. Yani Allah onu insanların anlamayacağı değil, anlayacakları bir dil ile kendi ana dilleriyle göndermiştir. **Bilmek isteyenler için.** Yani onu bilmekle yararlanacak olanlar için. Buna göre Kur'ân'ın nüzulünden gaye, insanların ondan yararlanmalarıdır. Ondan yararlanmayanlara gelince, onlar için bu maksat hasıl olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) rivayetinde "ya'lemûn" (يعلمون) yerine "ya'kılûn" (يعقلون) kelimesi zikredilir.

بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾

4. "Müjdeleyici ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler."

[Müjdelemek ve Uyarmak]

Müjdeleyici ve uyarıcı... Müjdelemek ve uyarmak, akıbette karşımıza çıkacak olan hayrın ve şerrin beyanı ve açıklamasıdır. Yahut şöyle denilir: Müjdelemek, akıbette güzellikleri ve iyilikleri kazandıracak davranışları yapmaya

---

[4] el-Mü'min, 40/1-2.

davettir, uyarmak da akıbette kötülükleri ve çirkinlikleri yüklenmeye sebep olacak şeyleri yapmaktan sakındırmaktır. Buna göre âyet-i kerîme, peygamber aleyhisselâm güzelliklere davetçi ve çirkinliklerden sakındırıcı olarak gönderilmiş anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Çokları yüz çevirdi.** Onların yüz çevirmeleri iki şekilde açıklanabi- 105
lir. Birincisi, tefekkürden ve teemmülden yüz çevirdiler. İkincisi, düşünüp tefekkür ettikten, onun hak olduğunu ve Allah'tan geldiğini anladıktan sonra ona uymaktan yüz çevirdiler, inatçılık yaparak, büyüklenerek ve iktidarlarının elden gideceğinden korkarak ona uymaya yanaşmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾

5. "Dediler ki: Bizi çağırdığın vahiylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız!"

Dediler ki: Bizi çağırdığın vahiylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. Hiç şüphe yok ki söyledikleri gibi onarın kalpleri kapalı, kulakları da sağırdı. Çünkü şanı yüce olan Allah, onların kalplerini kapattığını, kulaklarına da sağırlık verdiğini söylemekte, şöyle buyurmaktadır: "Onların kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da sağırlık koyduk"[5]. Haber verdiklerine göre onların kalpleri örtülü ve kapalıydı, kulaklarında da sağırlık vardı, bu yüzden her ne kadar başka şeyleri duyup anlasalar da davet edildikleri şeyi anlamıyorlar ve duymuyorlardı. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. **Bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır.** Eğer müfessirlerin söyledikleri doğru ise, onlar Resûlullah (s.a.) ile aralarına bir perde çekmişler ve şöyle demişlerdi: Yâ Muhammed! Sen perdenin bir tarafında dur, biz de öbür tarafında. Ancak **seninle bizim aramızda perde vardır** sözünden maksat muhtemelen, onları küfrün karanlığı perdelemiş ve davet edildikleri dini anlamalarını engellemiş ve Muhammed aleyhisselâmın davet ettiği vahiyleri anlamalarına mani olmuştu.

---

5 "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar" (el-En'âm, 6/25).

Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız! Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, sen dinine göre amel et, biz de dinimize göre amel edeceğiz. Yahut onlar şöyle demişlerdi: Sen kendi ilâhın için çalış, biz de kendi ilâhlarımız için çalışalım. Nitekim Allah da meâlen şöyle buyurdu: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[6]. İkincisi, sen bizim kurduğumuz tuzaklar hakkında çalış, biz de senin bize kurduğun tuzaklar ve hileler hakkında çalışacağız. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾ اَلَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾

106 [§]6. ***"De ki: Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir, doğruca O'na yönelin, O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!"***

7. "Ki onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler."

De ki: Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sanki onlara şöyle diyordu: Ben de sizin gibi bir insanım, anlıyor ve aklımı kullanıyorum. Bana vahyediliyor ve ben de onu işitiyorum. Sizin, kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımız sağırdır sözünüz mazeret değildir. Çünkü yalnızca kalplerinizi kapatıp perdeleyen, sahip olduğunuz küfür ve içinde bulunduğunuz sapıklık onu anlamanızı engellemiştir. Benim anlayıp akıl erdirdiğim gibi sizin de davet edildiğiniz ve uymakla emrolunduğunuz dini anlayıp akıl erdirebilmeniz için o küfrü ve sapıklığı terketmelisiniz, çünkü ben de insanım siz de insansınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; yalnız bana vahyediliyor.** Yani ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana tanrınızın tek tanrı olduğunu size tebliğ etmem emredildi, dolayısıyla doğruca O'na yönelin! Eğer tanrınızın tek tanrı olduğunu size tebliğ etmem emredilmemiş olsaydı, "Kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız" dediğiniz gibi sizi kendi halinize bırakırdım. Bu âyetin yorumu işte bu ikisinden ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[6] el-Kâfirûn, 109/6.

Doğruca O'na yönelin. Bazıları şöyle dedi: O'na itaatle yönelin! Buna, sizi davet ettiği tevhide yönelin diye de mâna verilmiştir. **O'ndan bağışlanma dileyin.** Yani küfür halinde iken yaptıklarınızı bağışlaması için içinde bulunduğunuz küfür ve sapıklık halini bırakın! Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[7]. Bunun, istiğfarınızın ve günahlarınızdan vazgeçme talebinizin kabul edileceği hal üzere olunuz mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler. Bu beyandaki mesele, "vay haline!" anlamına gelen tehdide karşı müşriklerin zekât vereni de vermeyeni de, âhirete inananı da inkâr edeni de dâhil olduğu halde Cenâb-ı Hakk'ın niçin özel olarak zekâtı vermeyen ve âhireti inkâr eden müşrikin vay haline demiş olmasıdır. Bu konuda bazı müfessirlerin sözlerini nakledelim[8]: [§]Bunun anlamı şudur: Özel 107
olarak zekâtı vermeyen ve âhirete inanmayan müşriklerin vay haline diye tehdit edilmesi, onların zekât vermeyi reddetmelerinden ve âhireti inkâr etmelerinden dolayıdır. Onların inkâr etmelerinin sebebi muhtelifti; bazılarının sebebi, cimrilik ve mal hırsı idi, dolayısıyla mal hırsı onu zekâtı inkâr etmeye ve zekât vermemeye sevketmişti. Bazılarının sebebi de yaptıklarına karşılık cezalandırılacağını inkâr etmesiydi, dolayısıyla bu onu âhireti inkâr etmeye sevkediyordu. Bazılarının kâfirliğinin sebebi de dünya işinde kendisi gibi veya kendisinden daha alt seviyede olan birine boyun eğmek zorunda kalması idi, dolayısıyla bu da onu risâleti inkâra sevkediyordu. Onları inkâra ve dalâlete sevkeden bunlara benzer muhtelif sebepler vardı. **Zekât vermeyen müşriklerin vay haline** cümlesindeki zekât kelimesinden maksat, mallarının zekâtı değildir, kendi nefislerini temizlemeleridir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyordu: Nefislerini arındırmaya, şanını yüceltmeye ve salih ameller yapmaya çalışıp gayret göstermeyen ve bundan dolayı da âhirette bunun mükâfatını alamayan müşriklerin vay haline! Yani dünyada iken böyle yapmayanın vay haline! *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

---

7 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

8 Bu iki âyetin tefsiri ile ilgili olarak bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 379-380; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 392-393.

8. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için eksilmeyen bir mükâfat vardır."

Bu âyette geçen "gayru memnûn" (غير ممنون) tamlaması, hiç bitmeyen, arkası kesilmeyen anlamına gelir. Bu da âhirette gerçekleşecektir. Bazılarına göre hesaba gelmeyecek derecede mükâfat mânasına gelir. Bazıları da hiç başa kakılmayan mükâfatlar anlamını verdi, bu da âhirette gerçekleşecektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun mânası şöyle olmalıdır: Onların amellerine karşılık verilen mükâfata bir o kadar daha ilâve yapılır ve bu ilâve asla başlarına kakılmaz. Bu ibareye bazıları, eksilmeyen ve engellenmeyen mükâfat anlamını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ibare, gençken ve güçlü-kuvvetli iken itaat edip yararlı işler yapan, sonra yaşlandığında aynı davranışları yapmaktan aciz kalınca, genç ve güçlü iken yazılan sevapların aynısı hiç eksiksiz olarak yine yazılır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ
اَنْدَادًاۜ ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَۚ ﴿٩﴾

108 [§]9. ***"De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır."***

Bu âyetin yorumu, "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[9] meâlindeki âyette söylediğimiz gibidir. Âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, cansız nesneler iken size hayat veren yüce Rabb'inizin vahdâniyetini nasıl inkâr edersiniz? Yani size hayat veren taptığınız putlar değil Allah olduğu halde O'nun birliğini nasıl inkâr edersiniz? İkincisi, Cenâb-ı Hak sizi örneksiz olarak ilk defa yaratma, sonra da halden hale çevirerek yaratma kudretine sahip olduğunu gördüğünüz halde, ölümden sonra sizi tekrar yaratma kudretine sahip olduğunu nasıl inkâr edersiniz? Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak sizi yarattığı, çeşitli yollarla sizi imtihan ettiği, emirler ve yasaklarla sizi sorumlu tuttuğu halde Resûlullah'ı (s.a.) nasıl inkâr edersiniz? Üstelik Resûlullah olmasaydı, bu emir ve yasakların çoğunu yerine getiremezdiniz, Allah onu size boş yere mi gönderdi?

---

9 el-Bakara, 2/28.

Bu yorumlara göre **Arzı iki devirde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz** cümlesi, Cenâb-ı Hak yeryüzünü ve sözünü ettiği diğer varlıkları iki günde yarattığı halde O'nun birliğini inkâr mı ediyorsunuz, mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, yeryüzünü, büyüklüğüne ve genişliğine rağmen iki günde yaratma kudretine sahip olan Allah'ın, öldükten sonra sizi tekrar yaratma kudretini inkâr mı ediyorsunuz? Belirtilen nesneleri yaratmaya kādir olduğunu gördüğünüz halde öldükten sonra tekrar yaratmaya da kādir olduğunu nasıl inkâr edersiniz? Üçüncüsü, yeryüzünde bahsedilen nimetleri sizin için yaratan Allah'ın verdiği bu imkânları ve üstelik bir de size Hz. Peygamber'i (s.a.) göndermek lütfunda bulunan Allah'ın bu nimetlerini inkâr mı ediyorsunuz? Şükrünüzü bunların hiç birini yapmayana nasıl yöneltir ve elçisinin peygamberliğini nasıl inkâr edersiniz? Size bir peygamberin gönderilmesi mutlaka gereklidir ve bu, Allah'ın size verdiği en büyük ve en üstün nimetlerinden biridir.

[§]Âyetin yorumu, belirttiğimiz şu mânalara gelir: İlki Cenâb-ı Hakk'ın 109
vahdâniyetini ve ulûhiyetini inkâr etme mânasına, diğeri insanı öldükten sonra diriltme kudretini inkâr anlamına, öbürü de Hz. Peygamber'i (s.a.) inkâr edip Allah'tan başkasına taparak O'nun verdiği nimetlere şükür görevini O'ndan başkasına yöneltmeleri mânasına gelir.

[Dünyayı İki Günde Yaratmanın Hikmeti]

Cenâb-ı Hak hiçbir sınır ve zaman engeli olmadan her şeyi anında yaratmaya kādir olduğu halde yeryüzünü yaratmayı iki günle sınırlamasının hikmetine gelince, bu konuda bazıları şöyle dedi: Bunun hikmeti, insanlara bütün işlerde teennî ile hareket etmeyi ve acelecilikten kaçınmayı öğretmektir. Bize göre burada asıl olan şudur: Şanı yüce olan Allah, dünyanın ve bu âlemin işlerini yenilemek ve halden hale çevirmek kanununa bağlamıştır; nitekim insanı "nutfe" halinden "alaka" haline, "alaka"dan "mudğa"ya "mudğa"dan da uzuvların oluşumu aşamasına ve onu da insana dönüştürerek yaratmıştır, sonra da onu yaşlılık haline ulaştırarak sürekli bir halden başka bir hale dönüştürmektedir[10]. Dünyanın işi de, dünyadaki meyvelerin, bitkilerin ve diğer nesnelerin durumu da de böyledir; Cenâb-ı Hak onları yaratıyor ve her yıl yeniden vü-

---

[10] Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir" (el-Hac, 22/5. Ayrıca bk. el-Mü'min, 40/67).

cuda getiriyor, dileseydi onları tek bir yılda ve tek bir saatte yaratır, sonra da ebediyete kadar onu o halde bırakırdı. Ancak böyle yapmadı, bu âlemin işini yok olmak ve sona ermek şartına göre düzenledi. Her şeyin bu duruma göre oluşmasından, var oluşun aslının böyle olduğuna istidlâl edilir. Bundan dolayı Allah insanların bünyesine hastalığı ve sağlığı yerleştirmiştir. Âhiret işini ise devam ve beka üzere bina etmiştir. İşte yeryüzünü yaratırken onu yenilemekten ve zamana yaymaktan maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle demek de mümkündür: Cenâb-ı Hak dünyayı, yenilenmek ve belirli süreçlerden geçirmek (takdir) esası üzerine bina etmiştir, çünkü dünya imtihan ve sıkıntı yurdudur, sıkıntılar da farklı zamanlara ve farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkar. Âhirette ise ne imtihan vardır, ne de sıkıntı! Âhiret, devamlılık ve beka yurdudur. Bundan dolayı dünyada sözü edilen sıkıntılar olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي
أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ ﴿١٠﴾

110 [§]***10.*** ***"Yerkürede sarsılmaz dağlar varetti, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı.*** (Bütün bunlar) ***dört devirde oldu."***

Yerkürede sarsılmaz dağlar varetti. Yani Allah yerkürede sarsmayı engelleyip sabit tutacak olan sağlam dağları varetti. Çünkü ifade edildiği gibi yeryüzü su üzerinde idi ve sürekli dalgalanıyordu. Fakat Allah, üzerine sağlam dağları yerleştirerek onu sabit kıldı. Ancak yeryüzünün zayıf tarafları vardır, çünkü yeryüzünü sabit tutan dağlar arzın ağırlığını arttırmıştır. Bu durumda olması gereken onun sabit durması değil, suyun dibine batmasıdır. Fakat Allah, nesnelerin birbirine bağlı olarak yaratıldığını, sebepler varlıkların konumuna bir destek olmadıkları halde, yine de onları sebeplere bağladığını göstermek için dağları yeryüzünü sabit tutmanın sebebi kılmıştır. Cenâb-ı Hak dileseydi yeryüzünü vasıtasız olarak ve hiçbir şeye bağlı olmadan sabit tutabilirdi, ancak söylediğimiz gibi insanlara nesneleri sebeplere bağlamayı öğretmek için onları birbirine ve sebeplere bağlamıştır.

Orayı bereketli hale getirdi. Bu beyanın, dağları bereketli hale getirdi mânasına gelmesi mümkündür. Cenâb-ı Hak dağlara pek çok bereket koymuştur; sular ve kaynaklar oradan fışkırır, altın, gümüş ve benzeri madenler ora-

dan çıkar; yararlanılan ağaçlar, meyveler, hastalıklara ve benzeri rahatsızlıklara sayılamayacak derecede faydaları olan çeşitli bitkiler oradadır. **Orayı bereketli hale getirdi** cümlesinin, yeryüzünü bereketli hale getirdi anlamına gelmesi de mümkündür. Allah yeryüzünde pek çok bereket yaratmıştır; bütün yaratılanları diri tutan, insanların ve hayvanların gıdası olan sular, çeşitli nebatlar, meyveler vb. oradadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bereket, her türlü hayrın adıdır, devamlı artan ve çoğalan hayırlardır.

[§]**Gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu.** Yani Allah, canlıların rızıklarını yeryüzünde dört günde yarattı. **İhtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere;** Zeccâc, buradaki "sevâen" (سواء) kelimesinin üstün, ötre ve esre olmak üzere üç şekilde okunduğunu söyler. Kelimeyi "sevâin" diye esre okuyan, onu âyetteki "eyyâm" (أيام) kelimesinin sıfatı yapmış olur. Sanki şöyle demiştir: Birbirinden eksik ve fazla olmadan dört eşit günde yarattı. "Sevâen" diye üstün okuyan onu mastar yapmış olur, yani eşit derecede kıldı. "Sevâun" diye ötre okuyan da mübtedâ yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu durumda mânası şöyle olur: Allah'ın takdir ettiği bu rızıklar, ihtiyaç sahipleri için eşit seviyededir, yani onların ihtiyacına yetecek miktardadır. Sonra **İhtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere** cümlesinin işaret ettiği anlama dair de farklı görüşler vardır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim bundan isterse, Allah'ın söylediği üzere mutlaka onu bulur. Sonra İbn Abbâs (r.a.), ben de isteyenlerdenim, dedi. İbn Abbâs'ın (r.a.) belirttiğimiz sözü, isteyen muhtaçların hepsine eşit olarak yeter anlamına gelir. Bazılarına göre bu beyan, isteyenler için âdil olarak vermek anlamına gelir. Buradaki adalet de iki anlama gelir. Birincisi, zulmün zıddı olan adalet mânasına gelir, yani isteyenlere haksızlıkla değil, âdil olarak yeter. İkincisi, burada adalet, eşit mânasına gelir, bunu da ihtiyaç sahiplerinden rızık isteyene söyler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Yarattıklarından ihtiyaç sahibi olanlara dört eşit günde, isteyenlere de dört günde yarattı. Bazıları da şöyle dedi: O ifade, kullanılan sözlerdendir, bununla şunu söylemektedir: Allah orada ihtiyaç sahiplerinin rızkını eşit olarak dört günde takdir buyurdu. "Akvât" (الأقوات) kelimesi ile "erzak" (الأرزاق) kelimesi aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir*[11]. 111

[§]Burada iki mesele vardır. Birincisi, âyet, mahlukatı yaratmak ve tekrar varetmek ile rızıkların ve vakitlerin takdiri hakkındadır. Bize göre Cenâb-ı Hak, yaratan ve tekrar varedendir. Olan ve ebediyete kadar var olacak olan 112

[11] İbn Abbâs ile Hasan-ı Basrî'nin ve diğerlerinin sözleri ile ilgili görüşler hakkında bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 390; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 395-396.

nesneler, Allah'ın her zaman vücuda gelmesi şeklindeki hâdis yaratması ile değil, ancak ezeldeki yaratması ile olmuştur. Bu konuda esas olan, daha önce söylediğimiz gibi vakitler Allah'ın fiiline nispet edildiği zaman, o vakitlendirme yaratılanlar için söz konusudur, burada fiili değil yaratılmış olanı kastediyorum; söylediğimiz gibi vakitlendirmenin belirtilmesi, herhangi bir şeyin yardımına ihtiyaç duyduğu için değildir. Bunun belirtilmesi yapılan ve yaratılanın ezelî olduğu zannın uyanmaması hikmetine bağlıdır. Burada başka bir mesele de şudur: Âyette belirtilen mahlukatı belli bir zaman diliminde yarattığının ifade edilmesi, onları bir anda veya göz açıp kapayıncaya kadar bir zamanda yaratmanın kendisine güç gelmediğini göstermek hikmetine binâendir. Birkaç günde yarattığını söylemesinin anlamı, göz açıp kapayıncaya kadar da onu varedebileceğidir. Yüce Allah, zatıyla âlimdir ve zatıyla kâdirdir. O'nun kudreti kendi zatından, ilmi de kendi zatındandır, onları başka bir vasıta ile elde etmiş değildir. Kudretini ve ilmini ancak başkalarının yardımıyla elde edenlerin vakitlere ihtiyacı olur. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise yaptığını kendi zâtî kudretiyle ve zâtî ilmiyle yapar. Bunu yapmak için O'nun herhangi bir yardıma ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir.

Orada ihtiyacı olan varlıkların rızkını dört günde takdir etti. Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü yaratmaya dair bahsettiği dört günün ikisinde yeryüzündeki mahlukatı yarattı, iki günde de onların rızıklarını takdir buyurdu. Böylece ikisi birlikte dört gün eder. Sonra gökleri de iki günde yarattığını söyledi. Bu hususu Allah başka bir âyette meâlen şöyle beyan ediyor: "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O'dur"[12]. Hepsi birlikte altı gün eder. Bu altı günün anlamını çeşitli yerlerde dile getirmiştik[13].

ثُمَّ اسْتَوٰۤى اِلَى السَّمَاۤءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَاۤ اَتَيْنَا طَاۤئِعٖينَ ﴿١١﴾

113 [§]*11.* ***"Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek*** (varlık sahnesine) ***gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler."***

O, semaya iradesini yöneltti. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sonra yeryüzündekiler için takdir ettiği rızıkları ve menfaatleri ve onların maişetlerini gökyüzüyle irtibatlı kıldı. Allah, yeryüzünün menfaatlerini gökyüzü-

---

[12] "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O'dur" (el-Furkân, 25/59).

[13] Meselâ bk. el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3 nolu âyetlerin tefsiri.

nün menfaatleri ile birleştirdi. O kadar ki, şayet gökyüzü olmasaydı yeryüzünün menfaatleri ve canlılar için takdir ettiği rızıkları da ortaya çıkmazdı. İşte canlılar için bunu gökyüzü ile tamamladı. Yani yaratılış bununla tamam oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, yerle gök arasında bulunan havayı göğe yükseltti anlamına gelir. Öyleki eğer hava olmasaydı yükseltmezdi. Gökyüzü şayet yeryüzüne bitişik olsa ve aralarında hava bulunmasaydı, yeryüzünde görülen rızıklar ve maişet imkânları ortaya çıkamazdı. Bunu da hava ile tamamladı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları istivâyı Allah'a nispet etti, bunun mânası da Allah'ın gökleri yaratmaya dair emri ona yöneldi demektir. Yahut yeryüzünü, yeryüzü halkını ve orada mevcut her nesneyi yaratmaktaki amaç, gökyüzünü varetmekle tamamlandı, demektir. Zikrettiğimiz bu iki yorum, başka mânalara da tevcih edilebilir. Birincisi, havanın istivâsına, ikincisi de yeryüzünde yaratılan nesnelerin istivâsına hamledilebilir. Bu durumda kanaatimize göre İbn Abbâs'a (r.a.) sorulan sorunun anlamı da ortaya çıkar. Rivayet edildiğine göre bir adam İbn Abbâs'a (r.a.) sormuş: Ben iki âyet okudum, bunlardan biri diğerine aykırıdır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Mutlaka senin aklına göre o kanaate vardın. Nedir onlar? Soran adam, "De ki: Yerküreyi iki devirde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?"[14] meâlindeki âyeti, **O, semaya iradesini yöneltti** cümlesine kadar okudu. Sonra, "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Bunu Allah gerçekleştirdi. Gökleri yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi" meâlindeki âyeti de "Sonra yeryüzünü döşeyip yaydı"[15] cümlesine kadar okudu. Soranın maksadı, ilk âyetin zahirinde geçen "gökyüzünü yaratmadan önce yeryüzünü iki günde yarattı" cümlesi ile ikinci âyetin zâhirindeki önce göğü sonra yeryüzünü yarattı ifadesi arasındaki çelişkiye dikkat çekmekti. İbn Abbâs (r.a.) şöyle cevap verdi: Cenâb-ı Hak gökyüzünü yaratmadan önce yeryüzünü yarattı, arkasından gökyüzünü yarattıktan sonra yeryüzünü döşeyip yaydı[16]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu âyette de gökyüzünü yarattıktan sonra yeryüzünü yaydığını kastetmiştir. Yeryüzünün aslının yaratılması ise, gökyüzünün yaratılmasından önce olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bize göre bu iki âyet arasında zâhirde de bir farklılık yoktur, ayrıca bu 114

---

[14] Fussılet, 41/9.

[15] "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı. Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi. Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı. Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı" (en-Nâziât, 79/27-30).

[16] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 464.

farklılığı gidermek için yeryüzünü gökyüzünden daha önce yarattı gibi açıklamalara da gerek yoktur. Çünkü Allah burada yeryüzünü iki günde yarattığını söylemekte, arkasından da, **Sonra semaya iradesini yöneltti** buyurmaktadır. Burada gökyüzünü yeryüzünden sonra yarattı dememekte, aksine onu yarattıktan sonra iradesini göğe yöneltti demektedir. Buradan yeryüzünü daha önce yarattığı mânası çıkmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

O duman halinde idi. Bazıları bu cümlenin, orada ateş bulunduğunu ve göğü o ateşin dumanıyla yarattığına işaret ettiğini söyler. Fakat bunun doğru olup olmadığını vahiy bilgisi olmadan bilemeyiz. **O duman halinde idi** cümlesinin, gerçek duman değil de dumana benzer bir halde idi mânasına gelmesi de mümkündür, ondan da gökleri ve yeri yarattı, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Bazıları buradaki **gelin** sözüne, sizde yaratılan faydaları ve rızıkları isteyerek veya istemeyerek de olsa ortaya koyun mânasını verdiler. Sonra buradaki isteyerek ve istemeyerek kelimesinin yaratma ve emre âmâde kılma anlamına mı geldiği, yoksa sözün hakiki mânasında bir emir mi olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu, o öyle bir yaratılış üzere varetme ve emre âmâde kılma anlamındadır, yani Allah onları sahip kılındıkları menfaatleri ve rızıkları ortaya çıkaracak bir özelliğe göre yaratmıştır. Aynı şekilde isteyerek ve istemeyerek kelimeleri de sadece bir söz ve emir değil, onların yaratılışlarındaki tabiatları mânasına gelir. Bazıları da şöyle der: Tıpkı dağların ve benzeri nesnelerin, işitme ve konuşmayı sağlayacak bir tür hayatın onlarda yaratılması şartına bağlı olarak, her iki şekilde de Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettiklerine dair haberinde olduğu gibi, bu sözler de hakiki mânadadır ve gökle yere verilen bir emirdir. İşte bu âyet de aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

115 [§]Bazıları da şöyle söyler: **İsteyerek veya istemeyerek gelin!** Yani bana kulluk yapmaya ve beni tanımaya gelin! Cenâb-ı Hak onları yarattığı zaman, karşılığında sevap ve ceza verilmek üzere itaat ile şehveti ve lezzetleri teklif etti, fakat onlar, "Bunu yüklenmek istemediler"[17]. Buradaki yüklenmekten kaçınmak ile yükümlülüğü yerine getirmek, söylediğimiz gibi yerine getirecek bir özellikte yaratılmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[17] "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir" (el-Ahzâb, 33/72).

فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فٖي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَ وَحِفْظًا ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿١٢﴾

12. "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."

Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı. Yani yedi göğü iki günde yarattı. Bu âyet-i kerîme, "De ki: Yerküreyi iki günde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?"[18] meâlindeki âyetle "Onların gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- dört günde yarattı"[19] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Bunu yukarıda açıklamıştık. Burada asıl hayret edilecek mesele, gökleri yeryüzünden daha büyük ve daha yukarıda yaratmasıdır. Cenâb-ı Hak göklerin yaratılması ile yerkürenin yaratılmasında aynı zaman dilimlerinin kullanıldığını söylemiştir ki, o da ikişer gündür. Bunun sebebi de böyle bir zaman dilimi kullanılmasa bile onları yaratmanın kendisine zor ve güç olmayacağının bilinmesi içindir. Allah, insanlara bildirmediği bir hikmete bağlı olarak böyle yapmıştır. Yahut onun hikmeti yukarıda yaptığımız yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her göğe işlevini ilham etti. Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Allah gökleri yarattı ve her gök katında iskân edeceği varlıkları da yarattı. Bunlardan maksat da orada bulunan meleklerdir. Bazıları da şöyle söyler: Cenâb-ı Hak, her gök ehline emrini verdi ve onları bu yolla sınava tâbi tuttu. Bazıları ise şöyle dedi: Bu ilham, Allah'ın emri ve iradesinin yerine getirilmesine dairdir. Bunların ikisi de aynı şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz, yakın semayı kandillerle donattık. Yani yıldızlarla donattık. Dünya seması, yakın sema anlamındadır, uzağın zıddıdır. Buradaki dünya kelimesi, yakınlık anlamına gelen "dünüv" (الدنو) kökünden gelir. Bizim yıldızlarla süslendiğini görüp müşahede ettiğimiz göğün, [§]yani yakın göğün fâni 116
olup, onun dışındaki göklerin fâni olmaması söz konusu değildir, aksine bu

[18] Fussılet, 41/9.
[19] Fussılet, 41/10.

ve diğer göklerin hepsi fânidirler, yok olmaya mahkûmdurlar. Bu hususu Allah Teâlâ meâlen şöyle ifade buyurmaktadır: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[20], "Gökler O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür"[21]. Onların hepsi dünyevî ve fâni göklerdir. **Dünya semasını kandillerle donattık.** Bu ilâhî beyandan maksat, âhiretteki gök değil, size yakın olan dünya göğüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve onu koruduk. Bu ifade iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onu şeytanların ve cinlerin gök haberlerini duymak için kulak hırsızlığı yapmalarından ve meleklerin kendi aralarındaki konuşmaları dinlemelerinden koruduk; cinler duydukları o sözleri daha önce yaptıkları gibi yeryüzündeki insanların kulaklarına taşıyorlardı. Ama artık o korunmuştur. Yani "göğü yıldızlarla koruduk" cümlesinin anlamı şudur: Sözü edilen kişilerin kulağına taşımaları dışında, peygamber aleyhisselâmın dilinden duyulacak olan vahyi dinlemelerine engel olmak için yıldızlar, ateş toplarını onların üzerlerine atarlar. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Biz yakın göğü yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır"[22]. **Onu koruduk** cümlesinin, mahlûkatın üzerine düşmemesi için onu tuttuk mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[23]. "Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur"[24]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Bahsettiği ve yaptığı bu fiillerin hepsi, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı Allah'ın takdiridir. Bu âyet, zatıyla Azîz ve zatıyla ezelde Alîm olan Allah'ın takdiridir, mânasına da gelebilir. Bunları izzet ve şeref kazanmak ve ilim elde etmek için yapmamıştır, aksine O zatıyla izzetlidir ve zatıyla Alîm'dir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

21 "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür" (ez-Zümer, 39/67).

22 es-Sâffât, 37/6-8.

23 Fâtır, 35/41.

24 el-Hac, 22/65.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: Sizi, Âd ve Semûd'un* 117
başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."

Onlar bazan Allah'a iman etmekten ve tevhit akidesinden yüz çeviriyorlardı, bazan tekrar dirilmeye iman etmekten, bazan da peygambere inanmaktan yüz çeviriyorlardı. Bu durumda **eğer onlar yine de yüz çevirirlerse** cümlesi, davet edildikleri dinî esasları kabul ve ikrardan yüz çevirirlerse mânasına gelir. İşte o zaman onlara de ki: Âd ve Semûd kavminin başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı sizi uyarıyorum. **Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum** cümlesi peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve onların davetini kabul etmedikleri için Âd ve Semûd kavminin başına söz konusu yıldırımın düştüğünü, onların da bildiklerine işaret eder, çünkü onları bununla korkutmaktadır. Sanki şunu söylemektedir: Beni inkâr etmenize ve davetimi kabul etmemenize karşı sizi uyarıyorum, size kendilerine gönderilen peygamberi inkâr etmeleri ve davetini kabul etmemeleri sebebiyle Âd ve Semûd kavminin başına düşen yıldırımı hatırlatıyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum ilâhî kelâmında, onların başına gelen azabın aynısı ve zâhirî anlamı itibariyle benzeri kastedilmemiş, ancak helâk etmek ve kökünü kazımak konusunda onun gibi bir azap kastedilmiştir. Görmez misin ki Âd ve Semûd'un azabı zâhirî anlamı itibariyle farklı farklı idi; Âd'ın azabı Semûd'un azabından daha farklı idi, ancak netice itibariyle her ikisi de aynı işlevi görüyordu. Buna göre onların Âd ve Semûd'un azabı gibi bir azapla korkutulmaları ifadesinde, zâhirî yönden onun benzeri olan bir azap değil, aynı işlevi görecek bir azap kastedilmiştir. O, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerde meâlen ifade buyurduğu gibidir: "Onların kalpleri hep birbirine benziyor"[25], "Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir"[26]. Kalplerinin ve ağızdan çıkan sözlerin benzerliği ifadesi ile, onların sözlerinin

---

[25] "Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcizeli işaret gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor!" (el-Bakara, 2/118).

[26] "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir" (et-Tevbe, 9/30).

birebir aynı olduğu kastedilmemiştir. Aksine onların inkâr etmelerinin sebebi
118 birbirinden farklı idi, [§]bunların sözleri, ötekilerin sözlerinden değişikti. Bu grubun inkâr sebebi, öbür grubunkinden farklı idi. Ancak bunların peygamberi inkâr etmeleri, öbürlerinin inkâr etmeleri gibi idi. Bunların peygamberin davetini reddetmeleri de öbürlerinin reddetmeleri gibi idi; hepsi de inkârdı, aynı şeydi ve eşitti. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kalplerini ve ağızlarından çıkan sözleri benzer olmakla nitelemektedir. Buna göre ikisinin de aynı cihetten eşit olmaları, benzer ve onun gibi olmasını gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ قَالُوا لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Hani onlara peygamberler gelip (ikna etmek için) ***her yolu deneyerek, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' demişlerdi. Ama onlar, 'Rabb'imiz*** (buna inanmamızı) ***isteseydi mutlaka*** (elçi olarak) ***melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler."***

Hani onlara peygamberler gelip (ikna etmek için) her yolu deneyerek, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' demişlerdi. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, peygamberler onlara öncekilerin haberleri ile sonrakilerin haberlerini getirdiklerinde, hepsi kavimlerine şöyle demişlerdi: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! İkincisi, **peygamberler onlara geldiklerinde**, kendilerini başlarına gelecek olan azapla korkutmuşlardı; **Önlerinden**, yani gördükleri ve bildikleri cihetten; **Arkalarından**, yani görmedikleri ve bilmedikleri yönden gelecek olan azapla korkutmuşlardı. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurur: "Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler? Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı?"[27] Denildi ki: Cenâb-ı Hak onlardan önce ve sonra gönderdiği peygamberleri, belirttiği görevle, yani Allah'ın birliğine ve sadece O'na kulluk yapmaya davetle göndermişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[27] el-A'râf, 7/97-98.

Ama onlar, 'Rabb'imiz (buna inanmamızı) isteseydi mutlaka (elçi olarak) melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler. Onların bu sözü, peygamberleri inkâr etmelerine, insan türünün peygamber olmasını reddedip meleklerin peygamberliğini arzu etmelerine aykırı düşmektedir. Çünkü onlar melekleri bilmiyorlar ve onları görmemişlerdi. Onlar melekleri ancak insan türünden olan peygamberler sayesinde bilip tanımışlardı. Eğer Allah onlara melekleri peygamber gönderseydi, daha önceden melekleri tanımadıkları için, insan olan peygamber haber vermeden onların melek olduğunu bilemezlerdi, bu gerçeği bilmelerine rağmen insan türünden gönderilen elçilerin peygamberliklerini nasıl inkâr ederler? İşte onların bu sözleri, beşer türünden olan peygamberleri inkâr etmelerine aykırı düşmektedir. İkincisi, onların **Biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz** sözleri de onların peygamberliklerini ikrar ettiklerini gösterir, çünkü **biz sizin elçiliğinizi inkâr ediyoruz** diyorlardı. [§]Onlar, sizin getirdiklerinizi inkâr ediyoruz dememişler, aksine 119
sizin elçiliğinizi inkâr ediyoruz demişlerdi. İşte bu da onların kendi sözleriyle çelişmekte ve peygamberleri inkâr etmelerinde ileri sürdükleri gerekçeyi reddetmektedir. Onlar bu sözü, yani Allah isteseydi mutlaka melekleri elçi gönderirdi sözünü, inatçılıklarından söylemişlerdi. Yoksa onların Allah'ın elçisi olduklarını kendileri de biliyorlardı. Ama inatçılık yaparak kendi sözlerini iptal ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ
مِنَّا قُوَّةًۜ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ى خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَكَانُوا
بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾

15. "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı."

Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onların yeryüzünde haksız yere büyüklenmelerinin sebebi, âyette de belirtildiği gibi diğer insanlardan daha güçlü-kuvvetli olmalarıydı. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Gü-

cünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?"[28] Bu beyan onlar hakkında kullanılmıştı. Onların yeryüzünde haksız yere büyüklenmelerinin sebebi, başkalarına zorbalık yapmaları ve kuvvet kullanmaları olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların büyüklenmeleri, peygamberlere ve onlara tâbi olanlara karşı yapılmış gibidir. Onlar peygamberlerin emir ve yönetimi altına girmeyi, onlara boyun eğmeyi ve onların davetine teslim olmayı kendilerine yakıştıramıyorlardı. Bundan dolayı bizden daha güçlü kim var, diyorlardı. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler mi?** Bu cümle, açıklama anlamına gelen bir soru cümlesidir, mânası da şudur: Onlar, kendilerini yaratanın Allah olduğunu ve O'nun daha kuvvetli olduğunu, peygamberin de onları kendi kuvvetleriyle değil, Allah tarafından gelecek olan bir azapla, Allah'ın kuvveti ve hükümranlığı ile korkuttuklarını kendileri de görüyor ve biliyorlardı. Dolayısıyla Allah'ın kuvvetini ve hükümranlığını onlar da görüyor ve anlıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: **Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler mi?**

Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı. Bu cümle, onların Hûd aleyhisselâmı yalanladıklarına ve Allah'ın âyetlerini de inkâr ettiklerine işaret etmektedir. Nitekim onlar, "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[29] demişlerdi. Halbuki Hûd aleyhisselâm peygamberliğinin kanıtlarını onlara getirmişti.

فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فٖۤى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾

120 [§]*16. **"Sonunda dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak, onlara yardım da edilmeyecektir."***

Sonunda onlara dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Onları helâk eden şey, o dondurucu rüzgâr idi. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Kara günler ifadesi Hâkka sûresinde de geçmektedir: "Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok

28 eş-Şuarâ, 26/130.

29 "Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz" (Hûd, 11/53).

ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz kara gün onların üzerine gönderdi"[30]. Aynı kelime başka bir âyette de meâlen şöyle geçer: "Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik"[31]. Sonra bu kelimenin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Nahisât" (نحسات) kelimesi, uğursuz, hayırsız demektir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[32]. Bazıları ise ona şiddetli zorlu günler anlamını verdi. Şöyle de denildi: Nahisât, nahs (النحس) kökünden gelen bir kelimedir. Nahs da, aslında toza toprağa bulanmak demektir.

Dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için. Yani öyle bir ceza ki, onları bütün insanlar nazarında rezil rüsvâ edecektir. **Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak;** Cenâb-ı Hak bu ilâhî beyanda âhiret azabının onları daha çok aşağılayacağını, daha rezil edeceğini ve dünya azabından çok daha şiddetli olacağını haber vermektedir. **Onlara yardım da edilmeyecektir.** Muhtemelen burada "Bizden daha güçlü kim var?"[33] diyerek güvendikleri ve sahip oldukları kuvvet kendilerine yardım edemeyecek mânası kastedilmiştir. Kendilerine yardımcı ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptıkları putların onlara yardım edemeyecekleri mânasına gelmesi de mümkündür.

وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ
صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾

[§] *17. "Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlü-* 121
ğü doğru yolu görmeye tercih ettiler; nihayet kendi yapıp ettiklerinin sonucu olarak alçaltıcı bir yıldırım azabı yakalayıverdi onları!"

Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik. Buradaki hidâyetin gerçek hidâyet mânasına gelmesi muhtemeldir ki, ondan maksat da muvaffak kılmaktır (tevfik). Tevfikin hakikati ise Allah'ın onlarda hidâyeti yaratmasının ardından onların hidâyete ermeleri ve hidâyeti benimsemiş olmalarıdır. Bundan maksat da onların mûcize olarak istedikleri belirtilen devedir. Onların

---

30 "Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün" (el-Hâkka, 69/6-7).

31 "Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik" (el-Kamer, 54/19).

32 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 388.

33 Fussılet, 41/15.

istekleri üzerine Hz. Salih kendilerine deveyi getirince, iman edip onu tasdik ettiler. Fakat sonra inkâr ettiler, Hz. Salih'i yalancılıkla itham ettiler ve âyette belirtildiği gibi deveyi de kestiler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlara doğru yolu gösterdik.** Yani adını koyup istemeleri sonunda kendilerine verilen o devenin Allah'ın mûcizelerinden biri olduğunu her akıl sahibinin anlayacağı üzere, onlara hakkı bâtıldan ayıran yolu da son noktasına kadar açıkladık. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler. Yani küfrü hidâyete ve içinde bulundukları körlüğü açıklanan gerçeklere tercih ettiler. Sonra Allah, körlüğü hidâyete tercih etmeleri sebebiyle onlara gönderdiği azabın ne olduğunu haber vermektedir: **Onları alçaltıcı bir yıldırım azabı yakalayıverdi.** Yani içinde alçaldıkları ve rezil oldukları bir azabı gönderdi. Allah'ın bütün azapları öldürücüdür.

وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

18. "İnanan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanları da kurtardık."

Fakat hidâyeti körlüğe tercih edenleri kurtardık. Onlar, körlüğü hidâyete tercih etmekten sakınıyorlardı.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَٓاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾

19. "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir."

Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün. Yani ateşin içinde toplanacakları gün; âyetteki haşir kelimesi toplanmak anlamına gelir, onlar bir araya getirilirler ve cehenneme atılırlar. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri,
122 onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını!"[34] [S]**Hepsi bir araya getirilir** cümlesindeki "yûzeûn" (يوزعون) kelimesinin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna sevkedilirler diye mâna verdi, nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[35]. Bazıları bu kelimeye defedilecekler anlamını verdi. Allah Teâlâ

---

[34] "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

[35] ez-Zümer, 39/71.

başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[36]. Yani cehenneme atılacaklar. Bazıları da hapsolunmak anlamını verdi. Yani onlar hapsolunurlar, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir, hepsi bir araya geldiklerinde de toptan cehenneme atılırlar. Nitekim Allah, "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın"[37].

حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder."

Sanki onlar, cehennem ateşini görebilecekleri bir yerde tutulup durdurulur ve yaptıkları işlerin hesabı kendilerine sorulur. Bu hususu Allah şöyle ifade buyurmaktadır: "Durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!"[38] O zaman onlar yaptıklarını inkâr edecekler, şöyle diyecekler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[39], "Meğer biz vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz"[40]. İşte o zaman Allah onların organlarını konuşturur ve onların yapıp ettiklerine şahitlik ederler. Bazıları âyette geçen **derileri** sözünün, cinsel organdan kinâye olduğunu söyler. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür[41].

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُٓوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٓي اَنْطَقَ
كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾

---

36 et-Tûr, 52/13.

37 "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir" (el-Enfâl, 8/37).

38 es-Sâffât, 37/24.

39 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

40 "Sonra onlara, 'Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?' denir. 'Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz' derler" (el-Mü'min, 40/73-74).

41 Bu sözü kaydeden Taberî, âyet hakkında iki rivayet zikreder. Biri Ubeydullah b. Ebû Câfer'in sözü, diğeri de merfû bir hadistir. Taberî, yukarıdaki sözü Hasan-ı Basrî'ye isnat etmez. Sonra da bu sözü eleştirir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 406). Kurtubî de bu sözü, Ubeydullah b. Ebû Câfer, Süddî ve Ferrâ'ya isnat eder (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 405. Ayrıca bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 16).

123 [§]*21. "Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz."*

Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. Her şey konuşmaz, ancak her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Burada "her şey" ifadesini kullandılar, ama onunla genel değil, özel bir hükmü kastettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki âyete bundan başka bir mâna vermek daha doğru gibidir. Rab'lerine isyan ettiklerini söyleyen her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Bundan maksat da, Cenâb-ı Hakk'ın, Rab'lerine isyan eden her şeyi konuşturmasıdır. Bununla da onların taptıkları putlar ve Allah'tan başka taptıkları her put kastedilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak"[42], "Ortak koştukları şeyler onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler"[43]. Yeryüzünün, üzerinde yapılan eylemleri anlatacağına dair âyetler de vardır: "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır"[44]. Bu mânada başka âyetler de vardır. Bütün bu âyetlerde Allah, onların taptıkları ve Allah'a isyan ettikleri her konuyu konuşturacağı açıklanmaktadır. Buna göre Allah, Rab'lerine isyan eden uzuvları da konuşturacak, onlar da bütün yaptıklarını anlatacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا اَبْصَارُكُمْ وَلَا
جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَث۪يرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz; üstelik yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz."

---

42 "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler" (el-Furkān, 25/17-18).

43 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler" (Yûnus, 10/28-29).

44 ez-Zilzâl, 99/4.

Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz. Bu ilâhî beyanın yorumunda da farklı görüşler vardır. Bazıları âyete şöyle bir anlam verdi: Kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmeyeceğinden kesin olarak emin idiniz, ancak yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini zannediyordunuz. Bazıları da şöyle dedi: Kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmeyeceğini, ancak yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bil-
meyeceğini zannediyordunuz. [§]Bu yoruma göre buradaki "zan" (ظن) keli- 124
mesi, gerçek anlamda zan mânasına veya bilmemek anlamına gelmektedir. Yani emin olamadığınız halde yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini söylüyordunuz. Eğer bu yorum doğru ise o zaman âyet, insanın bilgisizlik yüzünden yaptıklarından da azap görmesi gerektiğine işaret etmektedir; çünkü insanın düşünmekle, teemmül ve tefekkürle veya başka vesilelerle bilgiye ulaşma imkânı vardı. Dolayısıyla düşünmeyi ve tefekkürü terkettiği için gerçeği bilmeyenin cehaleti mazeret sayılmaz. Bu ölçüye göre bilgiye ve bilgiye ulaşma imkânına sahip olduğu halde onu elde etmek için sorumlu davranmayan kişinin bilgisizliği mazeret olmaz. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, çocukların nesneleri idrak etme seviyesine ulaşıp ulaşmadıkları bilinmediği için, "Benim onlar hakkında bilgim yok" dedi. Bazıları ise şöyle dedi: **Sakınmıyordunuz** sözü, yaptıklarınızı gizlemeye ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin ve ne de derilerinizin gücü yetecek anlamına gelir. İnsan bir eylemi gerçekleştirdiği zaman onu kendinden gizleyemez. İşte sizin zannınız, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini, gizli kalacağını düşünüyordunuz anlamındadır.

وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذٖى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٢٣﴾

23. "İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu kanaatiniz sizi mahvetti, sonunda kaybedenlerden oldunuz."

[Zannın Çeşitleri]

İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu kanaatiniz sizi mahvetti. Yani yaptıklarınızı Allah'ın bilmeyeceğini zannetmeniz sizi mahvetti. Halbuki hiçbir şey O'na gizli değildir. İşte sizin bu zannınız **sizi mahvetti**; yani sizi saptırdı ve doğru yoldan uzaklaştırdı. *En doğrusunu Allah bilir.* Katâde dedi ki: Ey âdemoğlu! Senin başında, şahitliklerinde itham edilmeyen kendi bedeninden

şahitler vardır, onlara karşı dikkatli ol, gizli ve açık işlerinde Allah'tan sakın! Çünkü hiçbir şey Allah'a gizli değildir, karanlıklar O'nun katında aydınlıktır, gizli yapılanlar da O'nun yanında alenidir. Allah'a karşı güzel zan içinde ölmeye gücü yeten, mutlaka bunu yapsın! Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi hiç kimse yoktur[45]. Zan, biri kurtaran, diğeri de mahveden zan olmak üzere iki türlüdür. Kurtaran zan hakkında Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini zanneden (bilen) kimselerdir"[46]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten zannediyordum (biliyordum)"[47]. Mahveden zan hak-
125 kında da şöyle buyurdu: [§]**İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu zannınız (kanaatiniz) sizi mahvetti.** Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, dediniz"[48]. Buna benzer başka ilâhî beyanlar da vardır[49]. Rivayet edildiğine göre peygamber aleyhisselâm, Rabb'inden rivayet ettiği bir hadiste şöyle diyordu: "Ey kulum! Sen beni nasıl zannediyorsan ben öyleyim. Bana dua ettiğin zaman senin yanında olurum"[50]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: İnsanlar ancak, Rab'lerini nasıl zannettiklerine göre ibadet ederler. Müminin, Rabb'ine karşı zannı güzeldir, dolayısıyla ameli de güzel olur. Kâfirin ve münafıkın zannı ise kötüdür, amelleri de kötü olur. Sonra da şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu: "Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz"[51]. Sonra da dedi ki: Buradaki derileriniz kelimesi, cinsel ilişkiden kinâyedir[52]. Hafsa'nın (r.a.) mushafında âyet-i kerîme "ve mâ küntüm tahşevne" (وَمَاكُنْتُمْ تَخْشَوْنَ), yani korkmuyordunuz şeklindedir. Übey ve İbn Mesûd (r.a.) mushaflarında da "ve lâkin zeamtüm ennellâhe lâ ya'lemu" (ولَكِنْ زَعَمْتُمْ أنَّ اللهَ لاَ يَعْلَمُ), yani

---

45 Katâde'ye nispet edilen bu rivayet için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 202.

46 "Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir" (el-Bakara, 2/45-46).

47 "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum" (el-Hâkka, 69/19-20).

48 "Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur, denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz" (el-Câsiye, 45/32).

49 Katâde'ye nispet edilen bu son bölüm için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 414.

50 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Yüce Allah buyurdu ki: Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim, kulum beni zikrettiğinde onun yanında olurum..." (Buhârî, "Tevhîd", 15; Müslim, "Tevbe", 1; lafız Buhârî'nindir).

51 Fussılet, 41/22.

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 406; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 405.

siz Allah'ın bunları bilmeyeceğini iddia ediyordunuz, şeklindedir. Onlardan gelen başka bir rivayet de şöyledir: "Fe zâliküm za'mükümüllezî zeamtüm" (فَذَلِكُمْ زَعْمُكُمُ الَّذِي زَعَمْتُمْ), yani işte bu sizin ileri sürdüğünüz iddianızdır[53]. İddia anlamına gelen "za'm" (الزعم) kelimesi Arapça'da yalan mânasında kullanılır. **Sizi mahvetti** sözüne bazıları, sizi helâk etti, diye mâna verdi. Sizi helâke sürükledi anlamı da verilmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu kelime, sizi şaşırttı ve saptırdı mânasına da gelebilir.

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾

24. "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez."

Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar ölünceye kadar bu yaptıklarına devam ederlerse, âhirette **kalacakları yer ateştir.** İkincisi, onlar âhirette cehenneme dayanabilirlerse, **kalacakları yer ateştir,** yani sabredip dayanmalarının onlara faydası olmayacaktır. Sabretmek, o azaptan kurtulmanın yolu değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir ilâhî beyanda onların durumunu şöyle haber verir: "Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"[54] Dolayısıyla bu âyetin yorumu, biri dünya hayatı hakkında, diğeri de âhiret hayatı hakkındadır.

[§]**Kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri** 126
kabul edilmez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın mânası şöyledir: Kendilerine bir şans verilmesini isteseler de onlara şans verilmez, Allah'tan rıza isteseler de Allah onlardan razı olmaz.

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

53 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık.
54 İbrâhim, 14/21.

25. "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır."

Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[55]. Âyetteki "kayyednâ" (قيضنا) kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demiştir: Onlar için dünyada şeytanlardan ve diğerlerinden arkadaşlar hazırladık. Bazıları da şöyle dedi: Şeytanlara, onların kalplerine vesvese vermek için imkân tanıdık. Bazıları ise şöyle bir anlam verdi: Onlarla şeytanların arasından çekildik ve onlar da sözü edilen eylemleri yaptılar.

Bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Buradaki **önlerinde olanı ve arkalarında olanı** sözünün anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Önlerinde bulunanı onlara şirin gösterdiler.** Yani âhireti, hesabı, sevabı ve azabı inkâr etmeyi onlara güzel gösterdiler, yani böyle bir şey yoktur dediler. **Arkalarında olanı,** yani onlara dünya işlerini güzel gösterdiler ve dünyanın kalıcı ve ebedî olduğunu söylediler. Şöyle de denilmiştir: **Önlerinde bulunanı,** yani yaptıklarını; **Arkalarında olanı,** yani yapmayı düşündüklerini onlara güzel gösterdiler. Üçüncü bir mâna da şöyledir: **Önlerinde bulunanı,** yani kendilerinin yaptıklarını; **Arkalarında olanı,** yani sonradan gelecek olan başkaları için koydukları âdetleri güzel gösterdiler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[56]. *En doğrusunu Allah bilir.*

127 [§]**Hüküm onlar için de kesinleşti.** Bu cümle, Allah'ın azabı ve gazabı onlar için gerekli oldu mânasına gelebilir. **Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları** cümlesi de, bu hüküm diğer ümmetlerle birlikte onlar için de kesinleşti, mânasına gelir. Böyle bir anlam caizdir. **Kendilerinden önce gelip geçmiş olan** sözü de onlardan önce gelip geçmiş olan insanlar ve cinler de hüsrana uğramışlardır, demektir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

---

[55] ez-Zuhruf, 43/36.

[56] el-İnfitâr, 82/5.

26. "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız."

İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, yani kendi arzunuzla onu dinlemeyin. Okunuşunun ve sesin duyulmaması için **gürültü yapın.** Bu ifade onların, Kur'ân'ın delil olduğunu ve Allah'tan geldiğini bildiklerine işaret eder. Onu dinleyen biri aklına hâkim olamayınca, dikkatle ona kulak verir ve itaat eder. Bundan dolayı onlar, Kur'ân'ın dinlenmemesi ve ona itaat edilmemesi için şöyle demişlerdi: **Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın.** Bazıları şöyle dedi: **Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın,** yani ıslık çalın ve alkış tutun. Onlar, Hz. Peygamber'in namazını ve kırâatını karıştırmak için böyle eylemler yapıyorlardı. **Belki bastırırsınız,** yani ıslık çalarak ve alkış tutarak belki onu bastırırsınız. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyuruyor: "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir"[57].

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَسْوَاَ الَّذِى
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

27. "O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız, onları yaptıklarının en kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız."

[Kâfirin Yaptığı Güzel İşlere Mükâfat Var mı?]

Yani inkâr edenleri ve ölünceye kadar inkâra devam edenleri böyle cezalandıracağız. Fakat bir dönemde inkâr eden, sonra vazgeçip müslüman olan böyle değildir. İnsanlardan bazıları şöyle dediler: **O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız** meâlindeki ilâhî kelâmda, bunun dünyada olacağı kastedilmektedir. **Onları yaptıklarının en kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız** cümlesinde de âhiretteki azap murat edilmektedir. Dolayısıyla bu âyette sözü edilen iki azaptan biri dünyada, diğeri âhirette görülecektir. Her ikisinin âhirette olması da câizdir. [§]**Onları yaptıklarının en** 128
kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız, yani onların dünyada yaptıkları güzellikler vardır, ancak bu güzellikler iptal edilecektir, bunlara karşılık olarak onlara bir mükâfat verilmeyecek, ancak dünyada iken yaptıkları kötülüklerin cezası verilecektir. Çünkü güzellikler, ancak iman ve tevhit inancı ile birlikte

---

[57] el-Enfâl, 8/35.

gelirse, kalıcı olur ve mükâfat kazanır. Fakat imanla gelmezse, o güzelliklerden yararlanamazlar ve mükâfat alamazlar. Buna karşılık müminlerin kötülüklerinin bağışlanacağı ve yaptıklarının daha güzeli ile mükâfatlandırılacağı ifade edilmiştir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[58], "Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir"[59]. Cenâb-ı Hak müminlerin dünyada yaptıkları kötülükleri sileceğini, yaptıkları güzellikleri ise mükâfatlandıracağını vâdetmektedir. Kâfirlere de imanla gelmediklerinden dolayı yaptıkları iyilikleri sileceğini ve onları kötülüklerle cezalandıracağını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ جَزَٓاءُ اَعْدَٓاءِ اللّٰهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

28. "İşte Allah düşmanlarının cezası: Ateş! Âyetlerimizi inatla inkâr etmelerinin cezası olarak orası onların sonsuza kadar kalacakları yer olacaktır."

İşte Allah düşmanlarının cezası: Ateş! Bu cümle, bunun âhirette olacağına işaret etmektedir. **Âyetlerimizi inatla inkâr etmelerinin cezası olarak orası onların sonsuza kadar kalacakları yer olacaktır.** Buradaki "dâru'l-huld" (دار الخلد), dâr-ı beka demektir, yani onların ebedî kalacakları yer orasıdır. O, aynı zamanda cennet için de kullanılan bir isimdir. Muhtemelen cennette de "dâru'l-huld" denilen bir yer vardır ve bu tabir özel olarak oranın ismidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَٓا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾

29. "İnkâra sapmış olanlar şöyle diyecekler: Rabb'imiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!"

58 el-Ahkāf, 46/16.
59 ez-Zümer, 39/35.

Bazıları bu âyet hakkında şöyle dedi: Cinlerden onları saptıran kişi İblis'tir. Çünkü Allah'a ilk isyan eden ve isyan etme âdetini ilk defa ortaya koyan odur. İnsan da, Âdem'in çocuklarıdır, onun çocukları da kardeşini öldürmüştür,
buna göre öldürme âdetini ilk defa ortaya koyan da odur. [§]Ancak bize göre 129
onlar, kendilerini saptıranı göstermesini istemişlerdi. Bütün cinler, insanların kalbine vesvese ve kötülük sokabilir, bütün insanlar da açıkça sapıklığa çağırabilir. Her sapık ve kâfir de böyledir. Dolayısıyla bu dalâlet ve küfür ancak, cinlerin vesveseleriyle veya insanın diliyle yaptığı telkin sayesinde gerçekleşir. Bundan dolayı insanlar Allah'tan onları açıkça göstermesini istiyorlardı, çünkü her birinin çektiği azap daha şiddetli ve daha aşağılık bir ceza olduğu için onları ayaklarının altına alıp çiğneyeceklerdi. Bundan dolayı Allah'tan onu istemişlerdi. Başka bir âyette ise Rab'lerinden, onlara daha çok azap vermesini isteyecekleri belirtilir: "Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar. Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[60], "Onların ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!"[61] Onların Allah'tan istekleri böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا
تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!"

[İstikamet]

Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar... Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, bu âyet geldiğinde Resûlullah (s.a.) şöyle demiş: "Ümmetim, ümmetim! Yahudiler önce 'Rabb'imiz Allah'tır' demişler, fakat sonra 'Üzeyir Allah'ın oğludur' demişlerdi. Hıristiyanlar da önce 'Rabb'imiz Allah'tır' dediler, sonra 'Mesîh Allah'ın oğludur' dediler. Benim ümmetim ise 'Rabb'imiz Allah'tır' dedi ve Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadı". Bu âyet-i kerîme nâzil olduğunda Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) de, onlar Allah'a hiç-

---

[60] el-A'râf, 7/38.

[61] "'Ey Rabb'imiz!' diyecekler, bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!" (Sâd, 38/61).

bir şeyi ortak koşmayanlardır, dediği rivayet edilmiştir[62]. Resûlullah'tan (s.a.) gelen bu rivayetle Hz. Ebû Bekir'in böyle dediği eğer sabit ise o zaman âyetteki "istekāmû" (استقاموا) kelimesinin tefsiri budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları âyeti şöyle yorumladı: Onlar Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra Allah için yaptıkları amellerde ihlas ve samimiyetle dosdoğru yolda gittiler. Bazıları da şöyle dedi: Sonra farzların edasında, dinin ve Allah'ın koyduğu sınırların (hudûdullah) korunmasında dosdoğru bir çizgide yaşadılar. Bu kelimeye, Allah'a itaatler konusunda dosdoğru çizgide yaşadılar, mânası da verilmiştir.
130 İstikamet kelimesi üç şekilde yorumlanır: [§]Birincisi itikat konusundadır; onlar Allah'a isyan etmemeye inandılar ve O'nun bütün emir ve yasaklarına muhalefetten kaçındılar. İkincisi, dilleriyle söyledikleri 'Rabb'imiz Allah'tır' sözüne aykırı düşecek her şeyden sakınmakta dosdoğru çizgide yaşadılar, dilleriyle söylediklerine, sözleriyle ve fiilleriyle vefa gösterdiler. Üçüncüsü, bütün amellerinde Allah'a karşı dürüst ve samimi oldular, yaptıkları amellerde Allah'a kimseyi ortak tanımadılar, amellerinde riyakârlık yaparak kimseye ulûhiyetten pay vermediler, aksine hâlis bir niyetle Allah'a teslim oldular. Bu kelime ile neyi kastettiğini şüphesiz en iyi Allah bilir.

Onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: Korkmayın, kederlenmeyin. Bu cümlenin mânası ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Melekler onları âyette sözü edilen vâdlerle dünyada iken ve öle-cekleri sırada müjdelerler. Bazıları da şöyle söyledi: Melekler bu sözleri onlara kıyâmet günü, o günün dehşetini gördükleri sırada, o günün şiddetinden ve dehşetinden kalplerini teskin etmek için söylerler. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Korkmayın, kederlenmeyin** sözünün işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Yani ilerde karşılaşacağınız şeylerden ve geride bıraktığınız aileniz ve çocuklarınız hakkında **korkmayın, kederlenmeyin**. Şöyle de söylenmiştir: Ölüm ve âhiret için önceden gönderdiğiniz amellere dair korkmayın, geride bıraktığınız ailenizden ve borçlardan dolayı da kederlenmeyin. Bazıları ise şunları söyledi: Azaptan korkmayın, size vâdedilen nimetlerin kayboluşuna da kederlenmeyin, çünkü o nimetler devam edecektir, asla bitmeyecek ve ebediyen kesilmeyecektir.

---

62 Hz. Ömer'in (r.a.) rivayetini kaynaklarda bulamadık. Ancak Kurtubî, Enes b. Mâlik'ten bu mânaya yakın bir rivayet kaydeder. Buna göre Enes şöyle demiş: Bu âyet nâzil olduğunda Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kâbe'nin Rabb'ine yemin olsun ki onlar benim ümmetimdir" (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 417). Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) sözünü ise Taberî, *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsirinde senediyle birlikte kaydeder (XX, 422-423).

[Dünya Müminin Hapishanesi, Kâfirin Cennetidir]

Size vâdolunan cennetle sevinin! Yani nebîlerin ve resûllerin diliyle size vâdedilen cennetle sevinin! Sözü edilen müjdelemenin dünyada onların ruhları bedenlerinden çekilip alınırken (kabz) yapılacağını söyleyenler, şu gerekçeye dayanırlar. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: "Dünya müminin hapishanesi, kâfirin de cennetidir"[63]. Çünkü ölüm sırasında mümine cennet gösterilmiş ve onunla müjdelenmiştir, dolayısıyla kendisi için hazırlanan nimeti ve mükâfatı gördüğünde dünya onun için hapishane gibi
olur. [§]Kâfire de öleceği sırada cehennem gösterilir ve onunla müjdelenir, 131
dolayısıyla onun için de dünya cennet olur. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu mânayı teyit etmektedir: "Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz"[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُ۬كُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهٖٓي اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَۜ ﴿٣١﴾

31. "Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz."

Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunu, müjdeleyenler söylemiş gibi görünüyor. Onlar şöyle diyorlar: Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. [İkincisi], müjdelemenin arkasından bahsedilen sözler eğer meleklere söylenmişse, onun Cenâb-ı Hak tarafından söylenmiş olması da mümkündür. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de geçer: "İnkârcıların yalvarmaları boşunadır. Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[65]. Bu söz eğer her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah tarafından söylenmiş ise şöyle yorumlanır: Biz dünyada korunmanızda sizin dostunuzuz, âhirette de yardım etmekte size en yakın olanız. Yahut şunu söylemiştir: Biz dünyada yardım etmek ve muvaffak kılmakta, âhirette de sevap ve mükâfat vermekte size en yakın biziz. *En doğrusunu Al-*

---

63 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323; Müslim, "Zühd ve Rekâik", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3.

64 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 313; Buhârî, "Rikâk", 41; Müslim, "Zikir", 14, 18.

65 el-Mü'min, 40/50-51.

lah bilir. Bu söz şayet onları müjdeleyen melekler tarafından söylenmiş ise biz dünyada ve âhirette sohbet ve arkadaşlıkla sizin dostunuzuz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, canınızın istediği ve içinizin çektiği her şey, (ikincisi) gönülden sevdiğiniz ve her türlü yiyecek mânasına gelir. **Orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz.** Buna temenni ettiğiniz ve istediğiniz her şey veya canınızın çektiği her şey mânası verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَح۪يمٍ ﴿٣٢﴾

132 [§]32. ***"Çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah'tan bir ikram olarak..."***

Buradaki **nüzülen** kelimesi rızık mânasına gelir; çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah'tan bir rızık olarak her şeyi orada bulacaksınız. O, misafir için hazırlanan ziyafettir. Bazıları bu kelimeye, çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah tarafından verilen rızıkları evde bulacaksınız, anlamı vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّن۪ي مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٣٣﴾

33. "Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"

[En Güzel Sözlü Kişi]

Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapandan daha güzel sözlü kim vardır? Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah'a çağırandan, yani Allah'ın birliğine ve O'nun dinine davet edenden yahut iyiliğe davet edip kötülüğe engel olandan, yani başkasını ona davet eden ve kendisi de onu yapandan daha güzel bir görüşe ve daha güzel bir hayat tarzına sahip kim vardır? Bu ifade, bütün hayır ve taatleri içine almaktadır. **Daha güzel sözlü kim vardır** cümlesinin, eğer söylediğimiz gibi görüş ve hayat tarzı mânasına geldiğini kabul edersek, Cenâb-ı Hakk'ın sanki şunu ifade buyurduğunu söylemek gerekir: Görüş ve hayat tarzı bakımından bu sözü edilenlerden daha sağlam ve daha

muhkem olan kimdir? Şayet âyetin zâhirî mânasını esas alırsak, o zaman **Daha güzel sözlü kim vardır** cümlesi şöyle yorumlanır: Âyette belirtilenleri söyleyen kişiden daha doğru sözlü kim vardır? *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim vardır? [Bu ilâhî beyanın farklı yorumları vardır. Birincisi], o, diğer din ve mezhepler arasından İslâm'ı seçti. Müslüman olanlar hariç diğer gruplar ise İslâm'a intisap etmeye yanaşmadılar. İkincisi, o, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın özellikle ismini koyduğu dine, yani İslâm'a intisap etmiştir. Cenâb-ı Hak onlara şöyle isim koydu: "O size 'müslümanlar' adını verdi"[66], "Bizi sana teslim olan (müslüman) bir ümmet eyle"[67]. İbrahim aleyhisselâm hakkında da şöyle buyurdu: "Rabb'i ona, 'Bana teslim ol' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum' demişti"[68], "Mümin" ismi de özellikle hak ehli için kullanılır; yahudiler ve hıristiyanlar, kendilerini mümin diye isimlendiriyorlardı. Onlar mutlak olarak mümin ismini kullanmaktan çekinmiyorlar, fakat müslim ismini kullanmaya yanaşmıyorlardı. Her ne kadar İslâm ve iman kelimeleri yaklaşık olarak aynı mânayı ifade ediyorlarsa da o ismin özellikle onlara ait olması itibariyle Dârüliman değil, Dârülislâm tabiri kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut şöyle denilebilir: O, İslâm'a intisabı seçti, diğer insanlar ise, dünyada izzet ve şeref kazanacakları yahut dünyada var olan başka kazançlar elde edecekleri şeylere intisabı seçtiler.

[§]Bu âyette kastedilenin kim olduğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıla- 133
rı Resûlullah (s.a.) kastedilmiştir, dediler. Bazılarına göre müezzinler kastedilmiştir, âyetin müezzinler hakkında nâzil olduğuna dair bazı rivayetler vardır[69]. Bazıları da, insanları Allah'a itaate davet eden ve kendisi de bunun gereğini yerine getiren her mümin kastedilmiştir, dedi. *En doğrusunu Allah bilir.* Hasan-ı Basrî, **Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapandan daha güzel sözlü kim vardır?** meâlindeki âyeti okudu, sonra şöyle dedi: İşte bu Allah'ın en iyi kuludur! O Allah'ın seçkin kuludur! O, yeryüzündeki insanlar içerisinde Allah'a en sevgili olan kişidir; Allah'ın davetine uydu ve insanları da kendisinin uyduğu Allah'ın dinine davet etti, Allah'ın davetine uyarak hayırlı ameller yaptı ve "Ben Rabb'ine teslim olanlardanım" dedi. İşte Allah Teâlâ'nın halifesi budur! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 el-Hac, 22/78.

67 "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar" (el-Bakara, 2/128).

68 "Rabb'i ona, 'Bana teslim ol' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum' demişti" (el-Bakara, 2/131).

69 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 430-431.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا
الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾

34. "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) *en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"*

[İyilikle Kötülük Aynı Değildir]

İyilikle kötülük bir olmaz. Bu âyetteki ikinci "lâ" (لا) harfi zâittir. Bu türlü cümlelerde bu kelime bazan kullanılır, bazan da kullanılmaz. Burada onun kullanıldığını görüyoruz. Sonra **İyilikle kötülük bir olmaz** cümlesi ile **(Kötülüğü) en güzel olan davranışla sav** cümlesinden her birinin, diğeriyle bağlantılı olması mümkündür. Her biri tek başına bağımsız bir cümle de olabilir. Eğer bunlardan biri, diğeriyle bağlantılı sayılırsa, o zaman âyet şunu söylemektedir: Kalplerin sevgisini kazanmak ile yumuşak davranmak ve şefkatli olmak konusunda iyilikle kötülük bir değildir. Aksine kalplerin sevgisini kazanmak ve insanı kendine çekmek kötülükle değil, iyilikle olur. Öyleyse **(Kötülüğü) en güzel olan davranışla sav!** Yani kötülüğe kötülükle değil, iyilikle karşılık ver! Bu mânayı teyit eden başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi"[70]. Buna göre burada da şunu söylemektedir: İtaat, yakınlaşmak ve kalplerin sevgisini kazanmakta iyilikle kötülük bir değildir, aksine bu ikisi farklı davranışlardır ve farklı sonuçlar doğurur. Öyleyse sen onların yaptıkları kötülüklere iyilikle karşılık
134 ver! *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sözünü ettiğimiz o iki cümlenin birbiriyle bağlantılı olmayıp bağımsız birer cümle olmaları da mümkündür. Eğer böyle ise, o zaman, *en doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin mânası şöyle olur: Sizler iyilikle kötülüğün eşit olmadığını ve iyilik yapanla kötülük yapanın aynı olmadığını akıllarınızla anlıyorsunuz. Bunlar hikmet açısından da aynı değildirler. Halbuki dünyada onların bütün getirilerinde ve lezzetlerinde aynı olduğunu görüyorsunuz. Dolayısıyla burada ikisi de birleşmektedir. Hikmet ve akıl nazarında ise bunların birbirinden ayırtedilmesi gerekir. Bu da göstermektedir ki, bu ikisini ayırıp ceza ve mükâfatın verileceği başka bir âlem vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur:

[70] Âl-i İmrân, 3/159.

"Emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız? Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?"[71], "Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"[72] Yani bunları ötekilerle aynı tutmayacağız. Fakat dünyada bunları ötekilerle aynı tutmuştu. İşte bu gerçek, onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Müfessirlerin hepsi bu âyetin Resûlullah (s.a.) ile Ebû Cehil -Allah lânet etsin- hakkında geldiğini söylerler; burada Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a, Ebû Cehil'in kötülüklerine iyilikle mukabele etmesini emretmektedir[73]. Ancak böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü Ebû Cehil'in Resûlullah'a (s.a.) karşı tavrının âyette belirtildiği gibi bir değişime uğradığı rivayet edilmemiştir. Âyette Allah meâlen şöyle söylüyor: **O zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!** Ebû Cehil'de Resûlullah'a (s.a.) karşı böyle bir tavır değişikliği görülmemiş, aksine ona olan düşmanlığı sürüp gitmiş, insanları da ona karşı tahrik ederek Bedir günü kendisiyle savaşıncaya ve nihayet o gün öldürülünceye kadar bu düşmanlık devam edip durmuştur. Bu durum göstermektedir ki, âyetin Ebû Cehil'le alakası yoktur. Sonra **Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav** cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar kötülük yaptıkları vakit, sen aynı anda onlara iyilikle karşılık ver, yani sen onlara iyilik yaparsan, onlar da sana yaptıkları kötülüklerden hemen vazgeçerler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durumda bu cümle, sanki şu ilâhî beyanla aynı mânaya gelir: "Kısasta sizin için hayat vardır"[74]. [§]İkincisi, onların yaptıkları kötülükleri affet, bağışla! 135
Yani kötülüklerine karşılık verme, görmezden gel ve bağışla! Böyle yaptığın zaman, aranızda düşmanlık bulunan kişi sana karşı sımsıcak bir dost oluverir. Yani artık sana düşmanlık göstermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾

[71] el-Kalem, 68/35-36.
[72] Sâd, 38/28.
[73] Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 743.
[74] el-Bakara, 2/179.

35. "Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) *büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."*

Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir. Yani sözü edilen bu sonuca ancak Allah'ın emrine sabreden ve bütün emirlerini yerine getirenler ulaşabilir ve böyle davranma özelliğini, Allah ancak onlara verir. Yahut âyet şunu söylemektedir: Bahsedilen bu sonuca ancak Allah'ın buyruklarına sabır göstermekte azimli davrananlar ulaşabilir. Allah böyle bir özelliği, ancak onlara verir ve böyle yapanlar ancak başarıya ulaştırılır. **Yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir.** Cenâb-ı Hakk'ın sözünü ettiği kötülüğü iyilikle savma ve suçluyu bağışlama gücüne ancak Allah katında büyük bir paya ve hisseye sahip olanlar ulaşabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾

36. "Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Allah işitendir, bilendir."

[Allah'a Sığınma: İstiâze]

Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği istiâze (Allah'a sığınma), şeytanın fitlemesini ve vesveselerini defetmek için başvurulan vesilelerdendir. Allah ona, şeytanın fitlemesini ve tahriklerini defetmeye hazırlıklı kılan vesilelere sarılmasını emretmektedir. Bu, istiğfarda bulunmasını ona emretmesi gibidir. Bu emirden maksat, dilleriyle "Allah'a istiğfar ediyoruz" demeleri asla değildir. Maksat, mağfireti kazanmayı sağlayan vesilelere bizzat sahip olma emridir. İşte istiâze de bu anlamdadır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine sığınmasını Resûlullah'a emretmesi, Allah katından gelecek olan bir lütfu isteme emridir, onunla da şeytanın fitnelerini ve tahriklerini defedecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

136 [§]Mûtezile'ye göre ise istiâze doğru değildir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah herkese, şeytanın fitnelerini ve tahriklerini defedecek her lütfu vermiştir. O kadar ki kendisinde onlara vereceği başka bir lütuf kalmamıştır. Doğru yolu gösteren sadece Allah'tır.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ
وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Güneş ve ay, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve vahdâniyetini gösteren iki işarettir. Gece gündüz de yine Allah'ın alâmetlerinden iki alâmettir. Siz gece ve gündüze tapmadığınız halde ay ve güneşe nasıl taparsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Allah burada şunu söylemektedir: Ay ve güneş, yaratılanlara menfaatler sağlamak üzere Allah'ın yarattığı alâmetlerden iki alâmettir. Gece ve gündüz yaratıkların faydalanması için yaratılmıştır. Gece ve gündüzde, yaratılanlar için varettiği menfaatler daha çok değil ise de ay ve güneşten daha az da değildir. Böyleyken gece ve gündüze tapmadığınıza göre diğer ikisine neden taparsınız? Onlardan bazıları güneşe, bazıları aya taptıkları için Allah böyle söylemektedir. Bununla da Allah'tan başka varlıklara tapmakla onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını ifade etmektedir.

Onları yaratan Allah'a secde edin. Onlara değil, onların hepsini yaratıp sizin istifadenize sunan Allah'a secde edin. **Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız.** Yani sizin o nesnelere tapmanızdan maksat, Allah katında bir yakınlık kazanmaksa yahut onlara tapmakla Allah'ın rızasını murat ediyorsanız. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp da bu nesnelere, kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle tapıyorlardı. Onların bu düşüncelerini Allah şöyle ifade buyuruyor: "Bizi
Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[75]. [§]Allah diyor ki: Onlara tap- 137
makla eğer Allah'ı kastediyorsanız, doğrudan Allah'a secde edin ve O'na kulluk yapın! Çünkü Allah kendisine secde etmenizi ve sadece O'na kulluk yapmanızı emretmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذ۪ينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾

---

[75] ez-Zümer, 39/3.

38. "Şayet kibirlerine yediremezlerse bilsinler ki Rabb'inin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih etmektedirler."

Şayet kibirlerine yediremezlerse. Daha önce hiç kimsenin Allah'a karşı büyüklenmek düşüncesi içinde olamayacağını söylemiştik. Bu durumda bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar peygamberlere itaatle emrolunmuşlardı, fakat peygamberlerin davet ettikleri dini kabul edip onların emri altına girmeyi kibirlerine yediremedikleri için büyüklenmişlerdi. Bu durumda onların peygamberlere karşı büyüklenmeleri, Allah'a karşı büyüklenmek anlamına geliyordu. İkincisi, Allah'a kulluğu terkettikleri için böyle nitelendiler. Cenâb-ı Hak onların kendi bünyelerinde Allah'a kulluk yapmaları gerektiğine işaret eden nitelikler koymuştu, fakat Allah'a ibadeti terkettiklerinde O'nun emri altına girmeyi de terketmiş oluyorlar, bu emrin altına girmenin gereğine inanmıyorlardı. Böylece Allah'a karşı da büyüklenmiş duruma düşüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilsinler ki Rabb'inin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih etmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onlar Allah'a ibadet etmekte büyüklenirlerse ve bundan dolayı kendini yalnız kalmış hissedersen, rahatlaman için gece gündüz Allah'a ibadet eden melekleri hatırla! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî kelâm, aynen şu ilâhî beyana benzemektedir: "Senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti"[76]. Hz. Peygamber onların alay etmelerinden dolayı yalnızlık ve itilmişlik duygusuna kapılmıştı, bunun üzerine Allah, üzüntüsünü azaltmak için ona, diğer peygamber kardeşleriyle de insanların alay ettiklerini hatırlattı, böylece o da ilk alay edilenin kendisi olmadığını öğrendi. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. İkincisi, eğer onlar Allah'a ibadette büyüklük taslarlar ve meleklere, putlara ve diğer nesnelere taparlarsa, bil ki onların taptıkları varlıklar Rabb'inin huzurunda büyüklenmiyorlar, aksine gece gündüz hiç bıkmadan Allah'ı tesbih ediyorlar. Bu yorum da şu âyetlerin mânasına benzemektedir: "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olan-
138 ları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar"[77]. [§]"Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler"[78]. Allah buyuruyor ki: Onlar Allah'ın kulu olmaktan geri dursalar da, Mesîh ve sözünü ettiği ya-

---

[76] el-En'âm, 6/10.

[77] "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabb'inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır" (el-İsrâ, 17/57).

[78] en-Nisâ, 4/172.

kın melekler Allah'ın kulu olmaktan geri durmazlar. **Onlar bıkıp usanmazlar.** Cenâb-ı Hak burada, insanlar zaman zaman kulluk etmekten usandıkları gibi, onların kendisine kulluk etmekten asla bıkıp usanmadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ
اهْتَزَّتْ وَرَبَتْۜ اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۜ اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

39. "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) ***kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir. O her şeye kādirdir."***

[Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delilleri]

O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Cenâb-ı Hak daha önce de şöyle buyurmuştu: "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir"[79]. Sözü edilen âyetlerde Allah'ın vahdâniyetinin işaretleri, kudretinin, ilminin, yönetiminin delilleri ve hikmetinin kanıtları bulunmaktadır. Gece ve gündüz ile ay ve güneşte Allah'ın vahdâniyetinin işaretleri şudur: Geceye veya gündüze yahut güneşe veyahut aya tek kişi hükümran olduğu zaman, bunlardan biri diğerinin var olmasına engel olmaz. Fakat onları vareden birden fazla olsaydı, bunlardan biri diğerinin hükümranlığını yürütmesine engel olurdu. Durum böyle olmayınca, onların tek bir kişinin fiili olduğu anlaşılır. Gece, gündüz, ay ve güneşin var oldukları andan itibaren varlıklarının sona ereceği zamana kadar aynı minvalde ve aynı kanun çerçevesinde işlevlerini sürdürmeleri, onları yaratanın, her şeyi bilen, her şeyi kusursuz şekilde düzenleyip idare eden, ilmi ve kudreti başkasının yardımıyla kazanılmış olmayan, aksine kendi zatından olan biri olduğuna işaret eder. Onların bir gün ve gecede şu kadar şu kadar yıllık yol almaları da onları yaratanın mutlak kudret sahibi olduğuna, kudretinin de kendi zatından olduğuna ve hiçbir şeyin O'nu acze düşüremeyeceğine işaret eder, çünkü sonradan kazanılan ve başkasının yardımıyla elde edilen kudret, bunu yapamaz. Aynı şekilde kuruyup öldükten sonra yeryüzündeki nesneleri tekrar diriltmesi ve oradan çeşitli bit-

[79] Fussılet, 41/37.

kileri çıkarması da böyledir. Bütün bunlar Allah'ın vahdâniyetine, ilminin ve kudretinin kendi zatından olduğuna, her şeyi hikmetle ve kusursuz olarak düzenleyip idare ettiğine işaret eder. Çünkü kuruyup öldükten sonra yeryüzündeki nesneleri diriltmek, diriltükten sonra onu tekrar öldürmek, bu işi yapanın çok kişi değil tek kişi olduğuna işaret eder. Şayet bunlar çok kişinin fiili olsaydı, bunu dirilttiği zaman öbürü öldürmesine mani olur, şunu öldürdüğü zaman da öbürü ihyasına engel olurdu; nitekim yeryüzündeki çok sayıda sultanın yaptıkları böyledir. Öyleyse buna engel olunmadığına göre bunların hepsinin
139 tek kişinin fiili olduğunu gösterir. [§]Bunların hepsinin asırlar boyu aynı minvalde, aynı kanun çerçevesinde ve aynı ölçüde sürüp gitmesinin, ancak ilmi ve kudreti kendi zatından olan birinin eseri olduğuna işaret eder. Yeryüzündeki bitkileri öldükten sonra diriltmesi, dirilttikten sonra tekrar öldürmesi de O'nun kudretinin kendi zatından olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu ölüleri tekrar diriltmekten aciz bırakamayacağını gösterir. Sonra şanı yüce olan Allah suya da, türleri ve özleri farklı olarak yerden çıkan bütün bitkilerin ihtiyacına uygun ve her şeye hayat veren bir özellik vermiştir. Aynı şekilde bu da O'nun, insan anlayışının ve ilminin ulaşamayacağı büyüklükte bir lütfu olduğunu gösterir. Sonra o bitkiler, yumuşaklığına, zayıflığına ve inceliğine rağmen son derece sağlam ve güçlü olan yeri yararak dışarı çıkıyor. En güçlü kuvvetli bir şey olsa bile, Allah'tan başka birinin fiili sayesinde onun yeri yarıp dışarı çıkması düşünülemez. Bu da Allah'ın kudretinin ve lütufkârlığının delilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen arzı kupkuru görürsün. Yani yeryüzünü ölü gibi kupkuru görürsün. **Ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanır,** yani toprak bitkilerle hareketlenir, süslenir ve canlı hale gelir. **Kabarır.** Yani üzerindeki bitkiler büyür ve gelişir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Canlanır** anlamına gelen "ihtezzet" (اهْتَزَّتْ) kelimesi, nebatlarla canlanır mânasına, **kabarır** anlamındaki "rabet" (رَبَتْ) kelimesi de yükselir ve büyür mânasına gelir[80]. Ebû Avsece şöyle dedi: "İhtezzet" (اهْتَزَّتْ) kelimesi, yarılır mânasına, "rabet" (رَبَتْ) kelimesi de çoğalmak mânasına gelir. **Ona can veren, elbette ölülere de can verir.** Bu cümle de yukarıda söylediğimiz gibi ölü toprağı diriltmeye kādir olan yaratıcı, ölmüş insanları diriltmeye de kādirdir mânasına gelir. **O her şeye kādirdir,** yani hiçbir şey onu aciz bırakamaz.

---

[80] bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 389.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا اَفَمَنْ يُلْقٰى فِي
النَّارِ خَيْرٌ اَمْ مَنْ يَأْتِي اٰمِنًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ اِنَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾

40. "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) ***güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir."***

Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar; buradaki "yulhidûne" (يلحدون) kelimesini bazıları yâ harfini ötreli olarak "yulhidûne" diye, bazıları da üstünlü olarak yelhadûne diye okudular. "Yulhidûne" diye okuyanlara göre cümle, âyetlerimizi kabulden sapanlar mânasına gelir. Ebû Avsece, bu kelimenin sapmak, başka tarafa meyletmek mânasına geldiğini söyler. Hatta ölülerin defnedildiği yer anlamına gelen "lahid" (اللحد) kelimesi de buradan gelir. "Yelhadûne" diye okuyanlara göre de mânası şöyle olur: Onlar âyetlerimize dair uğraş içindeler, yani âyetlerimizi ret ve iptal etmek için çalışıyorlar. **Onlar bizden gizlenemezler.** Bu, Cenâb-ı Hak'tan onlara yönelik bir tehdit cümlesidir, Allah şunu söylemektedir: Onların ne kendileri ve ne de yaptıkları bize gizli kalmaz, onları yaptıklarıyla cezalandırırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza)** 140
güvenle gelen mi? Bu ilâhî beyan, daha önce geçen iki âyetin sılası gibidir. Bunlardan biri şudur: "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler inerler"[81]. Bu âyet, müminlerle ilgilidir. Cenâb-ı Hak kâfirler hakkında da meâlen şöyle buyurur: "O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız"[82]. İkinci âyet de şudur: "İyilikle kötülük bir olmaz"[83]. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Yaptığı kötü işler yüzünden **Ateşe atılan mı daha iyidir** yoksa yaptığı güzel işlerle **(huzurumuza) güvenle gelen mi?** Yani âhirette cehenneme atılan ile o akıbetten bütünüyle güven içinde olanın aynı olmadığını siz de bilirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

81 Fussılet, 41/30.
82 Fussılet, 41/27.
83 Fussılet, 41/34.

İstediğinizi yapın! Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, istediğinizi yapmakta serbestsiniz anlamına gelir. Çünkü şanı yüce olan Allah, her iki yolu da son derece açık ve yeterli bir şekilde beyan etmiş, her yolun insanı nereye götüreceğini de açıklamıştır. Ondan sonra da **İstediğinizi yapın** buyurmuştur. Yani hangi yolu tercih ederseniz oraya gidin; eğer şu yola girerseniz şuraya gidersiniz, bu yola girerseniz buraya gidersiniz. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyet tehdit anlamına gelir. **O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir** cümlesi de yine tehdit anlamına gelir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾

41. "Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler). ***O, gerçekten çok değerli bir kitaptır."***

[Kur'ân'a Neden Zikir İsmi Verildi?]

Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler). Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak Kur'ân'a zikir ismini vermektedir. Bunun sebebi olarak da şunlar söylenebilir: Kur'ân'a tâbi olan ve içindekileri yerine getiren kişi şeref kazanacağı ve kendisinden bahsedileceği için ona Zikir adını vermiştir. Yahut insanlara unutmuş oldukları Allah'ın hükümlerini hatırlattığı için Zikir demiştir. Veyahut üzerlerindeki Allah'ın hakkını ve insanların birbirleri üzerindeki haklarını hatırlattığı için Zikir diye isim vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Buradaki **aziz** kelimesi farklı mânalarda yorumlanır. Birincisi, üstündür anlamına gelir, yani cahillerin inkârı ve yalanlayanların yalancılıkla itham etmesi onu zelil kılamaz. İkincisi, Allah katında azizdir ve Allah onu Muhammed aleyhisselâma ikram etmiştir. Üçüncüsü de ona tâbi olan ve âyetlerinin gereğini yerine getiren kişiyi Allah aziz kılar mânasına gelir. Nitekim daha önce de ona tâbi olan ve âyetlerinin gereğini yerine getiren kişiyi şerefli kılacağını söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

141 **[§]Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler.** Burada cümlenin cevabı bulunmamakta, yani inkâr edenlerin ne olacağı belirtilmemektedir. Bazıları şöyle dedi: Bunun cevabı, daha sonra gelecek olan başka bir âyette verilmektedir: "Sanki onlara çok uzaktan sesleniliyor"[84]. Bazıları da,

---

[84] Fussılet, 41/44.

bunun cevabı Mü'min sûresinde geçen şu beyandır, derler: "Onlar, boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklendikleri zaman gerçeği anlayacaklar"[85]. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ
حَمِيدٍ

42. "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir."

Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. Müfessirlerden bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Onu inkâr eden ve bâtıl kılan başka bir kitap ne daha önce gelmiştir, ne de daha sonra gelecektir! Aksine o, daha önce gönderilen kitaplarla uyum halindedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir.** Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Ondaki bir hakkı bâtıl yapmaya yahut bir bâtılı gerçeğe dönüştürmeye veyahut ondan bir hakkı azaltmaya veyahut da bir bâtılı ilâve etmeye İblis'in gücü yetmez. Aksine o, şu âyette beyan edilen gibidir: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[86]. Az önce söylediğimiz gibi bazıları da şöyle mâna verdi: Ondan önce gelen kitaplar, onu inkâr etmezler. **Ne arkasından yaklaşabilir,** yani daha sonra onu yalanlayacak başka bir kitap gelmeyecektir. Bütün bunların anlamı şudur: İnsanlar Kur'ân'ı reddediyor, inkâr ediyorlardı, ancak onu ret ve inkâr etmek için ellerinde Allah'tan gelen bir delil yoktu, delilsiz ve kanıtsız olarak reddediyorlardı. **O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.** Hasan-ı Basrî, **Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir** meâlindeki âyet hakkında şöyle dedi: Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah onu şeytandan korumuştur. Dolayısıyla şeytan ona bir bâtılı ilâve edemez ve ondan bir hakkı çıkaramaz. Sonra da şu meâldeki âyeti okudu: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[87]. **Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir** cümlesi, şu hususa da işaret eder: Kendisine iki el ve arka taraf nispet edilen

---

85 "Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar, evet onlar ileride gerçeği anlayacaklar! O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler" (el-Mü'min, 40/70-71).

86 el-Hicr, 15/9.

87 el-Hicr, 15/9.

142 herkes hakkında, iki el ile iki kanat, arka ile de sırt mânası anlaşılmaz. [Ş]Çünkü Kur'ân'ın gerçek mânada ne kanadı vardır, ne eli vardır, ne de sırtı vardır; halbuki âyette ona iki el anlamına gelen "yedeyhi" (يديه) ve sırt anlamına gelen "half" (خلف) kelimeleri nispet edilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'a nispet edilen iki el[88] ibaresinden de gerçek mânada iki el ve iki kanat anlaşılmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir. Yani bu Kur'ân, hikmet sahibi ve övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir. Buradaki "hakîm" (حكيم) kelimesi, yönetimine ve hükmüne hata karışmayan demektir. "Hamîd" (حميد) kelimesi de, fiiline yergi bulaşmayan mânasına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٤٣﴾

43. "Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Gerçekten Rabb'in hem mağfiret sahibidir hem de O'nun çok yakıcı bir azabı vardır."

Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Cenâb-ı Hak burada, insanların iftiralarına karşı Hz. Peygamber'i teselli etmekte ve sabırlı olmasını emretmektedir. Çünkü onun için insanlar, o yalancıdır, büyücüdür, aklını yitirmiştir, ona birileri öğretmektedir, o müfteridir gibi kendisini üzecek asılsız sözler söylüyorlardı, bu sözler de Resûlullah'a (s.a.) çok ağır geliyordu. Halbuki peygamber aleyhisselâm onları sadece kurtuluş yoluna çağırıyor, onlar ise kendisine az önce belirtilen sözlerle karşılık veriyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir.** İnsanlar senden önceki peygamberleri de inkâr etmişler, onları büyücülükle, cinnetle ve benzeri durumlarla itham etmişlerdi. İşte bu beyanla Allah, Hz. Peygamber'e sabrı telkin etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de

---

88 Muhtemelen müellif şu âyetlere işaret etmektedir: "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64). "Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir" (el-Hucurât, 49/1).

sabret"[89]. Cenâb-ı Hak, peygamberlerden ilk inkâr edilenin ve Allah hakkında ilk defa eziyete mâruz kalanın kendisi olmadığını bildiğini söyleyerek, çektiği can sıkıntısından ve dışlanmışlıktan dolayı Resûlullah'ı (s.a.) teselli etmek için böyle söylemiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Gerçekten Rabb'in hem mağfiret sahibidir hem de O'nun çok yakıcı** 143
bir azabı vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, o âyetin arkasından şunu söylemektedir: Eğer onlar yaptıklarına tövbe eder ve vazgeçerlerse gerçekten Rabb'in mağfiret sahibidir, fakat inat edip yaptıklarına devam ederlerse O'nun çok yakıcı bir azabı da vardır. Yahut, *en doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle, "Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler"[90] meâlindeki âyetin sılası da olabilir, yani **Rabb'in mağfiret sahibidir,** seni de Kur'ân'ı da yalanlayan o insanlar eğer tövbe ederler, yaptıklarından vazgeçerler ve seni tasdik ederlerse, Rabb'in onları da bağışlayacaktır. Ama onlar inkârlarına ısrarla devam edip dururlarsa, Rabb'inin **çok yakıcı bir azabı da vardır.** *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Yaptıklarından dolayı onları cezalandırmak veya mükâfatlandırmak sana düşmez, o bizim işimizdir; yaptıklarından vazgeçtikleri zaman dilersem onları bağışlarım, dilersem cezalandırırım. Bu yorum, şu âyetin mânasına benzemektedir: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır"[91].

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُۜ ءَاَعْجَمِيٌّ
وَعَرَبِيٌّۜ قُلْ هُوَ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَٓاءٌۜ وَالَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ فٖٓي
اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًىۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعٖيدٍ ﴿٤٤﴾

44. "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) ***onlara çok uzaktan sesleniliyor."***

---

89 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkâf, 46/35).

90 Fussılet, 41/41.

91 "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi? Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi"[92]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, 'Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil' derlerdi"[93]. Bütün bu ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak, Mekkeliler'in beyinsizliklerine ve ne kadar inatçı olduklarına işaret etmekte ve şöyle buyurmaktadır: Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitabı toptan indirseydik ve onlar da gökten kitabın indirilişini gözleriyle görselerdi, yine de mutlaka 'Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil' diyeceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu da söylemektedir: Biz bu Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine yabancı bir dilde indirseydik ve o da bunu, anlamaları için kendi diliyle onlara, yani Mekkeliler'e okusaydı, yine de iman etmezlerdi. Çünkü yabancı birinin onu Arapça olarak okuması, bir Arap'ın Arapça olarak okumasından
144 âyet hakkında daha büyük ve daha çok hayreti gerektirir. [§] Yani herkesin onu kendi dilinden başka bir yabancı dille okuması, âyet hakkında kendi diliyle okumasından daha büyük ve daha çok şaşılacak bir olaydır. Allah diyor ki: Biz eğer bu Kur'ân'ı bir yabancıya indirseydik ve Kur'ân da Arapça olsaydı, sonra o yabancı da Mekkeliler'e onu Arapça olarak okusaydı, bu durum, âyet hakkında daha büyük ve daha çok hayrete şayan olurdu. Fakat onlar yine inanmazlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı başka bir dilde indirseydik ve insanlar onun Muhammed aleyhisselâma indirildiğini gözleriyle görseydi, o da onu anlasa ve onlara yabancı dille okusa, sonra onu Arapça'ya tercüme etse, yine de diyeceklerdi ki: **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a,** yani Muhammed aleyhisselâma, **yabancı dilden bir kitap, öyle mi?** Yani onlar şunu diyeceklerdi: Kur'ân yabancı dilde, ama Muhammed Arap, bu nasıl olur? Yani böyle bir şey olamaz diyecekler, onu inkâr edecek ve inanmayacaklar. Başka bir dille geldiği ve başka bir dille okuduğu için onda daha büyük bir işaret ve daha çok şaşkınlık görülecekti. Çünkü kendi diliyle olduğunda ihtilaf mümkün ve düşünülebilir olmakta, fakat başka bir dille olduğu zaman bu düşünülmemektedir. İşte Cenâb-ı Hak bu âyette, onların Muhammed aleyhisselâmı ve getirdiklerini inkâr etmekle ne kadar akılsızca davrandıklarını ve ne kadar aşırı bir inatçılık sergilediklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

92 eş-Şuarâ, 26/198-199.
93 el-En'âm, 6/7.

Bazı müfessirler şöyle dedi: Peygamber aleyhisselâm bazan Ebû Fükeyhe[94] adında yabancı bir adamın yanına giderdi[95]. İnsanlar, Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor, dediler. Allah şöyle buyurdu: Biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik Mekke kâfirleri şöyle derlerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır bir Arapça ile olması gerekmez miydi? Yani âyetleri açık seçik olsa da biz de anlasak ve Muhammed'in (s.a.) ne söylediğini öğrensek. Muhammed (s.a.) Arap olduğu halde kendisine Arapça olmayan bir Kur'ân mı gönderildi? [§]Cenâb-ı Hak da, gösterebilecekleri bir gerekçeleri ve delilleri olmasın ve 145
anlasınlar diye Kur'ân'ı onlara Arapça olarak gönderdi. **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması.** Bu beyana bazıları, onu anlamamız için mânasını verdi, Kur'ân yabancı dilde ama adam Arap olursa nasıl anlarız? Ebû Muâz şöyle dedi: Bu âyetin anlamı şudur: Cenâb-ı Hak soruyor: Arap bir adama yabancı dilde bir Kur'ân mı? Onu anlayamazlar ki! Bu durumda onların ellerinde bir mazeret bulunur. Bu da ilk mâna gibidir. Bazıları da şöyle dedi: **Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi?** Bu, Kureyş kabilesinden gelmesi muhtemel bir sorudur, bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Eğer bir Arap'a Arapça olmayan bir Kur'ân indirseydik, mutlaka şöyle diyeceklerdi: Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi? Adam onu nasıl anlayacak ve nasıl bilecek? Ancak söylediğimiz gibi bunda delil olma açısından daha büyük ve hayret konusunda da daha çok mâna vardır. Doğrusu bizim başlangıçta söylediğimizdir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması** cümlesi, Kur'ân'ın âyetleri açık seçik ve anlaşılır bir Arapça ile indirildi anlamına gelir, sanki açık seçik olması, âyetlerinin Arap diliyle indirilmiş olması anlamına gelmektedir[96]. Ancak onun, açık seçik olması, âyetlerinin Arap diliyle indirilmiş olmasındandır, sözüyle neyi kastettiğini biz anlamadık. Bazıları **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması** sözüne şöyle mâna verdi: Âyetleri parçalansa ve her dilden gönderilseydi ya! Her dil mensubunun anlaması için onu Arapça ve yabancı dillerle gönderseydi ya! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

94 Ebû Fükeyhe, Abdüddâroğulları'nın âzatlısıdır. Kendisinin Ezd kabilesinden olduğu söylenir. Mekke'de müslüman olmuş, dininden dönmesi için işkenceye uğramış, fakat dönmemişti. Abdüddâr kabilesinden bir grup güneşin hararetinin en şiddetli olduğu öğle sıcağında onu zincirlerle bağlayarak ve elbisesini soyarak dışarı çıkarır kızgın kumlar üzerine yüzüstü yatırırlar, sonra bir kayayı getirip sırtına koyarlar ve kendini kaybedinceye kadar o halde tutarlardı. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı Habeşistan'a hicret edinceye kadar bu işkence hali devam etti. Sonra ikinci Habeşistan hicretine Ebû Fükeyhe de katıldı. İbn İshak dedi ki: Onun ismi Yesâr idi ve Safvân b. Ümeyye b. Muharris'in kölesiydi (bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 293).

95 Bu rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 428-429; XV, 368.

96 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 389-390.

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hak şayet onu başka bir dilde göndermiş olsaydı, onun yine de Kur'ân olacağına işaret etmektedir. Dillerin farklılığı onu değiştirmez ve Kur'ân olmaktan çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla bu, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) şu görüşüne de delildir: İnsan namazda Kur'ân'ı Farsça okusa, caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*[97].

[Kur'ân Hidâyet ve Şifadır]

De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'i şifa, rahmet ve hidâyet diye niteledi. Ona bazan aziz[98], kerim[99], mecid[100], hakîm[101] gibi isimler verdi. Kur'ân aynı zamanda sapıklıktan, şaşkınlıktan, her türlü şüphe ve tereddütten doğru yola çıkaran bir hidâyet kitabıdır. Dinde ve ruhlarda görülen her türlü hastalığa da şifa veren bir kitaptır.
146 O, bütün bunlar için şifadır ve hidâyettir. [§]Sonra hidâyet kelimesi burada iki mânaya yorumlanır. Birincisi, her türlü sapıklığa karşı doğru yol mânasına gelir, yani o sapıklığın zıddına bir çağrıdır. İkincisi, her türlü şaşkınlığı, şüphe ve tereddüdü açıklayan anlamına gelir. Ona uyan, onu kabul eden ve ona saygı ve tâzim nazarıyla bakanı kendi yoluna ve dinine davet eder ve onu sapıklıktan kurtarır. Kur'ân aynı zamanda içinde şaşkınlık, şüphe ve tereddüt hisseden herkes için açık bir beyandır, ona yolunu aydınlatır ve kendisini şüphelerden kurtarır. Söylendiği gibi Kur'ân, müminler için hidâyet ve şifadır. Çünkü onlar Kur'ân'ı kabul etmişler, ona tâbi olmuşlar ve onun hükümlerini yerine getirmeyi yüklenmişlerdir. Kâfirlere gelince, Kur'ân onlar için körlük, şaşkınlık ve şüphe sebebidir. Çünkü onlar Kur'ân'ı kabul etmediler, ona tâbi olmadılar, onu küçümsediler ve arkalarına attılar, ona basiret gözüyle bakmadılar. Dolayısıyla âyette de belirtildiği gibi Kur'ân onlara kapandı. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bundan dolayı Allah şöyle buyurmaktadır: **(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor.** Onlar her ne kadar orada ve huzurda bulunuyorlar idiyse de Cenâb-ı Hak onlara uzaktakiler diye isim veriyor. Hakikatte hayatta ve canlı olsalar da Allah onlara ölüler adını veriyor[102]. Gerçekte kulakları, dilleri ve gözleri olsa

---

97 bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 37.

98 "O, gerçekten çok değerli bir kitaptır" (Fussılet, 41/41).

99 "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır" (el-Vâkıa, 56/77).

100 "Kâf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!" (Kâf, 50/1).

101 "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir" (Âl-i İmrân, 3/58).

102 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin" (en-Neml, 27/80-81).

bile onlara sağırlar, dilsizler ve körler adını veriyor[103]. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu bu organlardan gereği gibi yararlanmıyorlar. Bundan dolayı Allah onların bu organlara sahip olmadığını söylemektedir. Bu da, o organları ve nefsi yaratmaktan maksadın bizzat organların ve nefsin kendisi olmadığı, onların arkasında ve ötesinde olan fonksiyonu kastettiği bilinsin diyedir. Yoksa o organların kendileri gerçekte orada ve huzurda bulunuyorlardı. Allah onlara uzaktakiler, ölüler, körler diye ve âyetlerde belirttiği benzer isimler verdi. Bu da o organların ancak ebedî hayatı kazanmak, sürekli görmelerini sağlamak ve sözünü ettiği diğer uzuvların fonksiyonlarını sürekli korumak için verildiği bilinsin diyedir. Aynı şekilde dünyada yaratmış olduğu bu nimetler de ebedî nimetleri kazanmaları için verilmiştir. Onları yaratılış amaçları istikametinde kullanmadıkları zaman, âyette ifade buyurulan duruma düşerler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kur'ân onlara kapalıdır** cümlesine bazıları, Kur'ân'a karşı gözleri kör olmuştur, anlamı verdi. Bazıları da, dünyada iken onu unutmalarının cezası olarak âhirette kör olacaklar mânasını verdi. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O der ki: Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!"[104] **(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor** cümlesinin, onların anlayışlarının kıt olduğu mânasına geldiği de söylenmiştir. Söyleneni anlamayan birine "Sana uzaktan sesleniliyor" denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ ف۪يهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَف۪ي شَكٍّ مِنْهُ مُر۪يبٍ ﴿٤٥﴾

[§]45. ***"Biz, vaktiyle Mûsâ'ya kitabı indirmiştik ama onda da ihtilâfa*** 147
düşülmüştü. Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten yoğun bir kuşku içindedirler."

Biz, vaktiyle Mûsâ'ya kitabı indirmiştik ama onda da ihtilâfa düşülmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Biz Mûsâ'ya, ancak Allah tarafından geldiğini bildikleri kitabı vermiştik, onlar

103 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (el-Bakara, 2/18, 171).

104 Tâhâ, 20/125-126.

o kitabın toptan geldiğine şahit olmuşlardı. Bunu bildikleri halde yine de onda ihtilafa düşmüşler, hatta bazıları da onu yalanlamıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı sana başka bir dille indirsek, sen de onlara kendi dilin olan Arapça ile okusan, bu hal delil olmak açısından daha büyük ve hayret vermekte daha üstün olduğu halde, seni yine inkâr edecekler ve tasdik etmeyeceklerdi. Nitekim Mûsâ'nın kavmi de Mûsâ'ya indirilen kitaba aynı muameleyi yapmışlardı. Bununla Allah onların akılsızlıklarına ve inatçılıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten koyu bir kuşku içindedirler. Bu âyetin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve rahmeti ile kendilerinden azabı ertelediği kişilerin, bunlar değil, Mûsâ'nın kavmi olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bunu, **Biz Mûsâ'ya kitabı indirmiştik** cümlesinin ardından söylemektedir. Ancak müfessirler, burada Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde azabı ertelenen kavmin bu ümmet olduğunda ittifak ederler. Aynı şekilde diğer ümmetlerin aksine Muhammed (s.a.) ümmetinin dünyada helâk edilmekten de Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde kurtulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti.** Bu beyanın zâhiri de mülhitlere dair bir delil konumundadır. Çünkü dünyada böyle bir söz ancak iki mânada söylenir: İnsan bunu, ya akıbeti bilmediği için, ya da verdiği söze vefa göstermediği için söyler. Ancak Cenâb-ı Hak, işlerin akıbetini bilmemekle, ilmine ve kudretine ait mûcizeleri ve delilleri varetmekten aciz olmakla nitelenmekten pek çok yücedir.

Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti. Bu beyanda geçen "kelime" (كلمة) sözü, delil mânasına gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır"[105], "De ki: Rabb'imin sözleri için -yani
148 Rabb'imin delilleri için- denizler mürekkep olsa..."[106] [§]Buradaki "kelime" lafzı din anlamına gelir. Nitekim Allah bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın kelimesi en yücedir"[107]. Şöyle de söylenmiştir: Buradaki "kelime" lafzı, bu ümmetin azabını ertelediği saat anlamına gelir. Nitekim Allah meâlen

---

[105] "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Halbuki Allah dilese senin kalbini de mühürler. Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir" (eş-Şûrâ, 42/24).

[106] "De ki: Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi" (el-Kehf, 18/109).

[107] et-Tevbe, 9/40.

şöyle buyurur: "Asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[108]. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki "kelime" lafzının, bu ümmetin azabı hak ettiği sırada onlara azap etmeyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu mânasına gelmesi yahut helâk edilmelerini gerektiren eylemleri yaptıklarında onların helâkini erteleyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu ve rahmeti anlamına gelmesi de mümkündür. Bu âyet, Mûtezile'nin ve Hâricîler'in iddialarını da reddetmektedir. Onlar, azabı hak eden kişiyi affetmeye yahut azabını ertelemeye Allah'ın hakkı yoktur, diyorlar. Yahut buna benzer sözler söylüyorlar. Çünkü Allah, azabı belli bir vakte ertelemekle bu ümmete lütfetmiş ve merhamet buyurmuştur. Eğer onlar azaba müstahak olmasalardı, burada lütuf ve rahmetten söz etmesinin anlamı olmazdı. O, Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibidir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[109]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاۤءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

46. "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez."

[Allah Kullarına Asla Haksızlık Etmez]

Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Azîz ve Celîl olan Allah, insanları imtihan etmesinde kendisinin bir menfaat kazanmasının yahut O'ndan bir zararın defedilmesinin söz konusu olmadığını, aksine insanların kendilerinin faydalanması ve başlarına gelecek olan zararları defetmeleri için onları imtihan ettiğini, bu amaçla onlara emirler ve yasaklar koyduğunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, kendi menfaatleri için ve kendilerine gelecek olan zararları defetmeleri için insanları imtihan eden, onlara emirler veren ve yasaklar koyan yeryüzü sultanları gibi değildir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, yarattığı kullarını ancak kendilerinin yararlanmaları ve başlarına gelecek zararlardan korunmaları için imtihan etmektedir. O imtihanın, emrin ve yasağın yararlarını onlar görecekler, zararlarını da onlar çekecekler-

108 el-Kamer, 54/46.
109 el-Enbiyâ, 21/107.

dir. Hayır ve taat adına yaptıkları kendi yararlarına, kötülük olarak yaptıkları da onların aleyhinedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez** buyurmaktadır. Allah her iki yolu da gayet açık ve yeterli şekilde herkese beyan etmiş, hepsi için de deliller ve kanıtlar getirmiştir.
149 [§]Şöyle bir yola girenin şu akıbetle karşılaşacağını açıklamaktadır: Ya ebedî nimetler ve sürekli mutluluk, ya da ebedî azap ve daimî hüzün! Sonu cehenneme ve hüzne giden yola giren biri, kendisi onu istemiş ve o neticeye kendi ayağıyla gitmiştir. Sonu cennete ve ebedî nimetlere varan yola giren kişi de kendi iradesi ve seçimiyle oraya ulaşmıştır. İşte **Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez** cümlesinin tefsiri budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثٰى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَٓائِي قَالُوٓا اٰذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾

47. "Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir; keza O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün, 'Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) *bir tanık yok' derler."*

Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir. Yer ve gök ehlinden Cenâb-ı Hakk'a iman eden ve peygamberleri tasdik eden herkes, kendilerinde kıyâmetin zamanı bilgisinin bulunmadığında ittifak ederler. Hiç şüphesiz kıyâmetin zamanına dair bilgi onlara gizlidir ve onlar bunu asla bilmezler. Kıyâmetin zamanına ait bilgi hiç şüphesiz Allah katındadır. O, Azîz ve Celîl olan Allah'ın söylediği gibidir: "Ne zaman gelip çatacak diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[110]. Fakat Bâtınîler ile Râfizîler aksini düşünürler, onların iddialarına ve mezheplerine göre bunun ilmi kendilerindedir. Râfizîler, kendi imamlarının onu bildiği kanaatindedirler, şöyle derler: Kıyâmetin saati şu zamandaki şu imamdadır. Bâtınîler de şöyle diyorlar: Saat, kıyâmet ve benzeri isimler, käim-i zamanın ismidir, o da falancadır. Onların iddiasına göre vakti

---

110 "Ne zaman gelip çatacak, diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır" (el-A'râf, 7/187).

gelince kāim-i zaman ortaya çıkacaktır. Bu iddialar, Kur'ân'da beyan edilen bilgilere ve yer ile gök ehlinin ittifak ettiği hükme aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Burada Allah'ın bahsettiği meyvelerin kabuklarını çatlatıp çıkmaları ve bir dişinin gebe kalıp doğurması, **Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir** cümlesiyle bağlantılı olabilir. Eğer durum böyle ise, o zaman âyetin mânası şöyledir: Bütün bunları Allah'tan başka kimse
bilemez. [§]O meyvelerin ne zaman çıkacağını, ne kadar çıkacağını, sınırını ve 150
çıkıp çıkmayacağını kimse bilmez. Çocuğun durumu da böyledir, onun nasıl ve ne zaman rahime düşeceğini, çocukların sayısını ve rahime düşüp düşmeyeceğini de kimse bilmez. Kıyâmet saatinin bilgisi gibi bütün bunların bilgisi de sadece Allah'a aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Bu beyan, kıyâmet saatinin değil, müstakil bir cümle olarak daha önce geçen şu âyetlerin bağlantısıdır: "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir"[111], "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü (ölmüş gibi) kupkuru görürsün"[112]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O'nun ulûhiyetinin, vahdâniyetinin, kudretinin, ilminin ve düzenleyip yönetmesinin işaretlerinden biri de meyveleri kabuklarını çatlatarak çıkarmasıdır. O'nun kudretinin alâmetlerinden biri de bir dişinin gebe kalıp yavrusunu doğurmasıdır. Cenâb-ı Hak o meyveleri kabuklarının içinde yarattı, aynı şekilde bebeği de perdelerin ve örtülerin içinde yarattı, kendisinden bir lütuf ve rahmet olarak o perdelerin ve örtülerin içinde onu büyüttü, gıdasını da orada verdi, sıcak soğuk gibi zarar verecek unsurların hepsinden onu korudu, zayıflığından ve küçüklüğünden dolayı ona eziyet verecek vasıtalardan da korudu, o perdelerin ve örtülerin içinde ona en güzel sureti verdi. Bütün bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyeti ve vahdâniyeti bilinsin, O'nun ilminin ve kudretinin başkasından elde edilmiş ve kazanılmış değil, zatî ve ezelî olduğu anlaşılsın diyedir. Çünkü başkasından alınan ilim ve kudret, böyle bir seviyeye ulaşamaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabuklarından. Bu sözcük içinde gizli bir nesnenin bulunduğu yer, her şeyin dış kabuğu demektir. Ancak "kollu gömlek" dediğimiz zaman kullandığımız "küm" (كُمّ) kelimesinin de buradan geldiği söylenmiştir. Ebû Avsece şöy-

111 Fussılet, 41/37.
112 Fussılet, 41/39.

le dedi: "Ekmâmuhâ" (اكمامها) kelimesi, kabuğunu çatlatmadan önce içindeki nesneyi saklayan dış örtü demektir.

151 [§] **Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün.** Cenâb-ı Hak, belki sakınırlar ve vazgeçerler diye onlara, kıyâmet günü hesaba çekileceklerini ve buna verecekleri cevabı kendilerine hatırlatıyor ve haber veriyor. Buyuruyor ki: **Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün.** Yani dünyada iken benim ortaklarım olduklarını söyledikleriniz nerede? Dünyada iken taptıklarınız ve onların da ilâh olduğunu, benim nezdimde sizin şefaatçiniz olacağını iddia ettikleriniz nerede? Yoksa Allah'ın onlara doğrudan, **Benim ortaklarım nerede?** diye sorma ihtimali yoktur. Çünkü O'nun ortağı yoktur, O'ndan başka ilâh yoktur. Dolayısıyla âyet bizim söylediğimiz mânadadır. **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) bir tanık yok, derler.** Buradaki "âzennâ" (آذنّا) kelimesine bazıları, sana duyuralım ki, anlamı verdiler. Buna, sana bildirelim ki, mânası da verilmiştir. Bu kelimeye en uygun olarak sana haber verelim ki, mânasıdır. Çünkü Allah onu zaten bilmektedir, dolayısıyla bilene tekrar bildirmek olmaz. Fakat bilene, bildiğini haber vermek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra o sözü kimin söylediği konusunda da farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu sözü o gün kendilerine seslenilen kâfirler söyledi. Onlar derler ki: Sana açıkça haber verelim ki, bizim için senden başka bir tanık yahut bir ortak veyahut bir ilâh yoktur. Bu durumda onların bu sözleri kendilerini yalanladıkları ve sözlerini inkâr ettikleri mânasına gelir. Onlar bunu söylemediklerini ve böyle bir şey yapmadıklarını dile getirirler. Bu durumu Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle haber vermektedir: "Onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[113]. Böylece onlar Allah'a ortak koştuklarını inkâr edecekler. Buna göre **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) bir tanık yok** sözü, sana kimseyi ortak koşmadık, senden başka birini ilâh edinmedik mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu sözü putlar ve dünyada iken insanların taptıkları varlıklar söyleyecek. Onlar diyecek ki: Onların bize taptıklarına dair bizden bir

---

113 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/22-23).

tanık yok, bunu yapmalarını onlara biz emretmedik. Bu da şu âyet-i kerîmede meâlen ifade buyurulduğu gibidir: "Allah'a ortak koştukları varlıklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler"[114]. Onlar, müşriklerin kendilerine taptıklarından habersiz olduklarını ve bunu yapmalarını onlara kendilerinin emretmediğini
haber verecekler. [§]Buna göre **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak** 152
bulunduğuna dair) bir tanık yok cümlesi, sana haber verelim ki... demektir. Bu yoruma göre, **Sana haber verelim ki** ifadesinde söylenen gerçek, "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile değiliz" meâlindeki âyettir. *En iyisini bilen Allah Teâlâ'dır.*

Sonra kıyâmet günü kâfirler, bazan Allah'tan başkalarına ibadet ettiklerini inkâr ederler, bazan bunu kabul ederler fakat onlardan kendilerini aklamaya çalışırlar, bazan da tekrar imtihan edilmeyi ve dünyaya dönmeyi talep ederler; o gün farklı zamanlarda ve değişik hallerde böyle farklı şeyler söylerler. Çünkü bütün bu farklı talepler aynı anda yapılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

48. "Artık daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş; kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardır."

Artık daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş. Bu beyanda işaret edilen husus, başka bir âyette açıklandığına göre onlara denilecek olan şu sözdür: "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede? 'Bizden sıvışıp gittiler' diye cevap verirler"[115]. Onlar dünyada iken, âhirette şefaat edecekler ve kendilerini Allah'a yaklaştıracaklar ümidiyle putlara tapıyorlardı. Fakat ümitleri boşa çıkınca, "Bizden sıvışıp gittiler" diyecekler. Buna göre **daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş** cümlesinde, onların dünyada iken taptıkları putlar kastedilmiştir. **Kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardır.** Yani artık onlar da kaçacakları ve kurtulacakları bir yer olmadığını kesin olarak bildiler ve anladılar. Ebû Avsece, "mahîs" (محيص) kelimesine kaçacak yer mânası vermiştir.

---

[114] Yûnus, 10/28-29.
[115] el-A'râf, 7/37.

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾

49. "İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır."

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır"[116]. Bu iki âyet zâhirde birbirine aykırı görünmektedir. Çünkü birinde, insanın başına bir kötülük geldiğinde ümidini kesip karamsarlığa düştüğü, diğerinde ise bir zorluğa ve belâya düştüğünde çok dua ettiği ifade edilmektedir. Yaratılanların tabiatına ve örfe göre insanlar ümit kesip karamsarlığa düştükleri zaman dua etmek ve
153 istemek bir tarafa, aksine talepte bulunmayı da terkederler. [§]Bir şeyi arzu ve ümit ettikleri zaman ise isterler ve dua ederler. İnsan toplumlarında örf böyledir. Bu da iki âyet arasında zâhirde bir aykırılık bulunduğunu göstermektedir.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delili]

Ancak biz deriz ki: Bu âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, bu iki âyetten her biri belli bir insan hakkındadır ve sadece ona işaret etmektedir. O iki insandan birinin âdeti, hayırdan ümit kesip karamsarlığa düştüğünde dua etmeyi ve Allah'tan istemeyi terketmek şeklindedir. Diğerinin tabiatı ise düştüğü durumdan kurtulmak için sürekli dua ve tazarruda bulunmak ve Allah'tan istemek alışkanlığında idi. Cenâb-ı Hak da onlardan her birinin içindeki duygularını peygamber aleyhisselâma haber vermektedir; biri ümidini kesip karamsarlığa düşüyor, diğeri ise dua etmeye ve Allah'tan hayırlı olanı istemeye devam ediyor. Bunu da Hz. Peygamber'in risâletinin delili ve nübüvvetinin kanıtı olsun diye haber vermektedir. Çünkü peygamber olduğu ve ancak şanı yüce olan Allah'ın bildirmesi ile öğrendiği bilinsin diye, onlardan her birinin içinde gizlediği duyguyu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanlar Farklı Tabiatta Yaratılmıştır]

İkincisi, kâfirler farklı gruplar halinde ve muhtelif mezheplere mensup idiler. Bazıları ümit ve bolluk haliyle huzur bulur, belâ ve sıkıntıya düştüğünde ise değişir ve ümidini keser. Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah meâlen şöyle

---

116 Fussılet, 41/51.

buyurmaktadır: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur"[117]. Onlardan bazıları da sıkıntı ve belâ geldiği zaman Allah'a sığınır ve O'na yönelir, ama bu hal gidip nimete ve rahata kavuştuğunda yüz çevirir. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[118]. Kur'ân-ı Kerim'de buna benzer âyetler çoktur. [§]Diğer bir grup ise her iki halde de 154
Allah'tan yüz çevirir, O'na dönmeyi ve O'na itaati terkeder. Ne bolluk ve rahatlık dönemlerinde, ne de belâ ve zorluk dönemlerinde Allah'a yönelirler ve O'na sığınırlar. Bunlar hakkında da Allah şöyle buyurmaktadır: "Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı"[119]. Başka bir grup da güzelliğin ve hayrın kendi şahıslarından kaynaklandığını düşünür, başlarına bir kötülük ve zorluk geldiğinde onu peygamberlerin uğursuzluğuna bağlar. Cenâb-ı Hak bunlar hakkında da şöyle söylemektedir: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[120], "Onlar şöyle dediler: Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz"[121]. Kâfirler böyle farklı anlayışlara mensup oldukları zaman, kimlikleri de farklılaşır, dolayısıyla her âyet onların hepsine değil sadece belli bir kimliğe sahip olanlara, her anlayışa değil sadece belli bir anlayışı benimseyenlere yöneliktir. Müslümanlar ise her iki halde, yani refah ve bolluk halinde de belâ ve zorluk halinde de tevhide bağlıdırlar ve Allah'a yönelmeye devam ederler. Bundan dolayı Allah da kâfirlerden bahsettiği âyetlerde onları istisna etmektedir: "Onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[122], "Asra

117 "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir" (el-Hac, 22/11).

118 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

119 el-En'âm, 6/43.

120 el-A'râf, 7/131.

121 en-Neml, 27/47.

122 "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/9-11).

yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır"[123]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Şanı yüce olan Allah bu âyetlerde müminleri her hallerinde dinlerinde sebatkâr ve kararlı olmakla nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, bu iki âyette bahis konusu edilen husus, muhtemelen insanın yaratıldığı tabiata işaret etmektir. İnsan ancak hayrı ve refahı arzu edecek, zorluk ve belâdan nefret edecek tabiatta yaratılmıştır. İşte âyet de insanların yaratıldıkları bu tabiatı haber vermektedir. Yoksa maksat, her insanın refaha ve rahatlığa düşkün ve **İnsan iyi şeyleri istemekten usanmaz** cümlesinde ifade edildiği gibi belâdan ve zorluktan nefret edecek tabiatta yaratıldığını onların şahsında söz veya fiil olarak ortaya çıkarmak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا لٖى
وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّٖٓى اِنَّ لٖى عِنْدَهُ
لَلْحُسْنٰى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذٖيقَنَّهُمْ مِنْ
عَذَابٍ غَلٖيظٍ ﴿٥٠﴾

155 [§]*50.* ***"Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.' Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!"***

Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: Bu benim hakkımdır. Bazıları **Bu benim hakkımdır** sözünü, bende gördüğü bir hayırdan dolayı Allah onu bana verdi, diye açıkladılar. Bu cümlenin yukarıda söylediğimiz gibi belâ ve zorluğa uğradıklarında bunu peygamberlerin uğursuzluğu, rahata erdiklerinde de onu kendilerinden bildikleri mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü onlar rahata

---

[123] "Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır" (el-Asr, 103/1-3).

erdiklerinde şöyle diyorlardı: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler"[124].

Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Onlar ölümden sonra dirilmeyi ve dünyada yaptıklarının cezasını göreceklerini inkâr ediyorlar, sonra da şöyle diyorlardı: Muhammed'in (s.a.) söylediği ölümden sonra dirilmek, dünyada yapılanların cezasını görmek ve cennet şayet doğru ise o cennet onların değil bizim hakkımızdır. Onların bu düşünceleri âyette şöyle ifade edilmektedir: **Dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.** Yani Muhammed'in (aleyhisselâm) söylediği gibi eğer Rabb'ime varacak olursam, hiç şüphesiz O'nun nezdinde de en güzel şeyler benim olacaktır. Onlar dünyada da buna benzer sözler söylüyor, bolluk ve refahın, müminlerin değil kendilerinin hakkı olduğunu ifade ediyorlardı: "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[125] Âhiret için de aynı şekilde, güzellikler onların değil bizim hakkımızdır, diyorlar. Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.

Sonra Allah, yaptıkları eylemler yüzünden âhirette onların başına gelecekleri şöyle haber vermektedir: **Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!** Yani onlara yaptıklarının cezasını haber vereceğiz, çünkü onlar bunu temenni ediyor ve çok istiyorlardı. Sonra onlara çok ağır bir azap tattıracağız.

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ
فَذُو دُعَٓاءٍ عَر۪يضٍ ﴿٥١﴾

51. "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır."

Bu ilâhî beyan, yukarıda da söylediğimiz gibi onların ısrarla hayrı ve güzelliği istedikleri ve bunun için Allah'a yalvardıkları mânasına gelmektedir. **Uzun uzadıya yalvarıp yakarır.** [Ş]Ebû Avsece şöyle dedi: **Yüzünü dö- 156
nüp uzaklaşır** cümlesi, kendisine emredilen şeyden uzaklaşır mânasına gelir.

---

124 "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı" (el-A'râf, 7/131).

125 "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" (el-Ahkāf, 46/11).

Uzun uzadıya yalvarıp yakarır cümlesi de bıkmadan ve usanmadan sürekli dua ederler demektir. İbn Kuteybe de böyle dedi[126].

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِه۪ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِى شِقَاقٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٢﴾

*52. "**De ki: Hiç düşündünüz mü, ya bu** (Kur'ân) **Allah katından gelmiş, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir!**"*

De ki: Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ise! Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bu Kur'ân şayet Allah tarafından gelmiş ve buna rağmen siz onu inkâr etmişseniz, **böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir?** Bu cümlenin, **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** ifadesiyle bağlantılı olması mümkündür. Onun bağımsız bir cümle olması ve **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** cümlesinin cevabı olmaması da mümkündür. Bu durumda **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** sorusunun cevabını bildikleri için âyette belirtilmemiş demektir; onlar, Allah'tan gelen emirlerden uzak duranlara ve inatla karşı koyanlara neler yapılacağını biliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz? Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?"[127] Onlar, Allah'tan başka kendisine ibadet edilen tanrıların düzmece ve asılsız olduğunu, onların ilâh olmadığını bildikleri halde yine de onlara taptıklarında Allah'ın kendilerine ne yapacağını bildikleri için, bu âyetteki sorunun cevabı belirtilmemiştir. Yani sorunun cevabının belirtilmemesi, Allah'ın onlara nasıl muamele edeceğini bilmelerinden dolaydır. Buna göre **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** cümlesinin cevabı da, kendilerine nasıl muamele edileceğini, Allah'tan geldiğini bildikten sonra ondan yüz çeviren ve inatla karşı koyanların neyi hak ettiklerini bildikleri için belirtilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetteki iki cümlenin birbiriyle bağlantılı olduğu düşünülürse, o zaman sorunun cevabı, **böylesine kesin bir**

---

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 390.

127 es-Sâffât, 37/86-87.

çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir? cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hiç düşündünüz mü, ya bu Kur'ân Allah katından gelmiş, buna rağmen siz yine de onu inkâr etmişseniz haliniz ne olur? Onu inkâr ettiğinizde sapıtırsınız. Onu inkâr ederek kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın ve daha muhalif kim olabilir? Bu durumda sorunun cevabı sanki şudur: Onun Allah'tan geldiğini anladıktan sonra ona karşı çıkandan ve ondan uzaklaşandan daha sapık kimse yoktur. Bu tıpkı, "Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimdir?"[128] meâlindeki âyet gibidir. Yani Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse yoktur. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ
الْحَقُّۜ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾

[§]53. ***"Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya ka-*** 157
dar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabb'inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) ***yeterli değil midir?"***

[Allah'ın Birliğine Dair Kanıtlar]

Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Onlara kanıtlarımızı göstereceğiz,** yani daha önce geçen Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin başına gelen azabımızı onlara göstereceğiz. Onlar o belâlara uğramışlardı, bu belânın neden başlarına geldiğini kendileri de biliyorlardı; bunun sebebi, onların peygamberleri inkâr etmeleri ve inatla karşı çıkmalarıydı. Azabımızı onların bizzat kendilerine Bedir'de de göstermiştik, o gün onların firavunları öldürülmüştü. **Onun gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar.** Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Kur'ân, Allah'tan gelen hak kitaptır, onda Muhammed aleyhisselâmı inkâr edenlerin başına gelecek olan azabın haberleri vardır. Bazıları şöyle dedi: **Onlara kanıtlarımızı göstereceğiz** cümlesinden maksat, Muhammed aleyhisselâmın uzak beldelere ve şehirlere hâkim olacağı ve oraları fethedeceğidir. **Kendilerinde bulunanların kanıtı** ise Mekke'nin fethi, Rabb'inin vâdettiği yardım sayesinde müşriklere muzaffer olmaları ve neticede şehirlerin ve köylerin fethedilmesidir. Bu yorumlar, Hz.

---

[128] el-En'âm, 6/144.

Peygamber'in risâletinin ve nübüvvetinin kanıtları mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı göstereceğiz** cümlesi, Allah'ın vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin kanıtları anlamına da gelebilir. **Çevrelerinde** sözüne gelince, bu ifade uzak beldelerdeki ve köylerdeki menfaatlerin onların ve yakın beldelerin menfaatine bağladığı, aralarındaki uzaklığın büyüklüğüne rağmen göklerin menfaatini yeryüzünün menfaatine bağladığı mânasındadır; bu da bütün bunları çok kişinin değil tek kişinin yönettiği ve tek kişinin fiili olduğu bilinsin diyedir. Yahut **çevrelerindeki kanıtlardan** maksat bütün heybetine, yoğunluğuna ve genişliğine rağmen gökleri, üstten bir bağlantısı, alttan bir direği olmadan vasıtasız olarak yukarıda tutmasıdır. **Kendilerindeki kanıtlar** ise, Cenâb-ı Hakk'ın onları ana rahminde "nutfe"den "alaka"ya, "alaka"dan "mudğa"ya, sonra "mudğa"dan insan haline getirmesi ve emrinin son bulacağı nokta olan insan olarak terkip edilip şekilleri ve suretleri tamamlanıncaya kadar bir halden başka bir hale çevirmesi anlamındadır. Bu da insanı yaratma işinin tek kişinin fiili ve idaresi olduğunun, bu konuda Allah'tan başka hiç kimsenin dahli bulunmadığının bilinmesi içindir. Bu iki yorum, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetinin ve vahdâniyetinin kanıtları anlamına gelmektedir. İlk iki yorum ise Hz. Peygamber'in risâletini ispat anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

158 [S]**Rabb'inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?** Burada Allah sanki şunu söylemektedir: Senin söylediklerinin Allah katından gelen vahiyler olduğuna Rabb'inin tanıklık etmesi yeterli değil midir? Yahut şöyle demektedir: Yardımcı ve destekçi olarak Rabb'in yeterli değil midir? **Yeterli değil midir** ibaresi, Allah'tan gelen açıklamalar ve Kur'ân onlara yeterli değil midir? mânasına da gelebilir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?"[129] Buna göre, açıklamaya çalıştığımız âyet de aynı anlama gelir. Ayrıca, senin peygamberliğine ve Allah'ın birliğine delil olarak Allah katından gelen vahiyler yeterli gelmiyor mu, mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ﴿٥٤﴾

54. "Bilesin ki onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacakları konusunda kuşku içindedirler. Kesinlikle unutulmamalı ki Allah her şeyi kuşatmıştır."

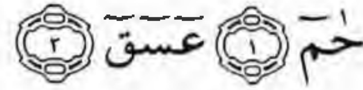
---

[129] el-Ankebût, 29/51.

Bilesin ki onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacakları konusunda kuşku içindedirler. Yani onlar ölümden sonra dirilmek konusunda şüphe ve tereddüt içindedirler. İşte bu şüphe onları, Allah katından gelenleri inkâra ve reddetmeye sevketmiştir. *Doğru olanı en iyi bilen Allah'tır.*

[§]ŞÛRÂ SÛRESİ 159

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Hâ-mîm."

2. "Ayn-sîn-kâf."

[Mukattaa Harfleri]

Bazıları, buradaki **Hâ-mîm** harflerinin, yüce Allah'ın ismi olduğunu söyler. Bu harflerin Kur'ân'ın isimlerinden biri olduğu da söylenmiştir. Bazıları da buna, vuku bulacak olan olaylar hükme bağlandı mânasını verdi. Mukattaa harfleriyle ilgili daha önce açıklama yapmıştık[1]. **Ayn-sîn-kâf** harfleri konusunda ise bazıları şöyle dedi: **Ayın** harfi Allah'ın azabından, **sîn** harfi mesh[2] olayından, **kâf** harfi de kazif olayından kinâyedir. Bu sözün sahibi şöyle der: Ayın, yerden çıkan ve içinde azap bulunan bir şeydir, çölde bu ümmetten birinin sureti değiştirilir ve insanlar onu taşlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu âyeti, ayın harfini düşürerek **Hâ-mîm-sîn-kâf** diye okudu. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) kırâatidir. Sonra şöyle der: Sîn, yaratılan her fırka; kâf da yaratılan her cemaat anlamına gelir. [§]Allah yüzünü ak eylesin Hz. Ali'nin (r.a.) 160
de ayın harfinin durumunu bildiği rivayet edilir. Aynı şekilde İbn Mesûd (r.a.) ve Übey b. Kâb'ın (r.a.) da ayın harfini atarak **Hâ-mîm-sîn-kâf** diye okudukları rivayet edilir[3]. Bazıları da şöyle söyledi: Ayın harfi Allah'ın azabından, sîn harfi var olacak olan nesnelerden, kâf harfi de vuku bulacak olan olaylardan, yani olacağı hükme bağlanan konulardan kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Câfer b. Muhammed b. Ali'nin[4] şöyle dediği rivayet edilir: Ayın harfi azaptan,

---

1 bk. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetleri.

2 Mesh, varlıkların suretlerini en çirkin surete çevirmektir, yaratılanları başka bir surete dönüştürmektir.

3 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 465.

4 O, on iki imamın altıncısı olan Câfer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn'dir.

sîn harfi olacak olan nesnelerden kinâyedir. O, kāf harfi ile ilgili bir yorum yapmadı, sadece şunu söyledi: Hayret! Veya buna benzer bir şey söyledi[5]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Ayın harfi Allah'ın ilminden, sîn selâmdan, kāf da kudretten kinâyedir. Bu, muhtemel bir yorumdur. Bu mukattaa harflerinden her birinin, Allah'ın sıfatlarından yahut isimlerinden birinden kinâye olması da mümkündür, çünkü kelimenin tamamı yerine bir harfi ile yetinmek Araplar'ın âdetidir. Buna göre "hâ" harfi, Allah'ın hilminden, hikmetinden ve hükmünden, mîm harfi O'nun mülkünden ve mecdinden (şanından), ayın harfi ilminden, sîn harfi yüceliğinden ve uluhuğundan, kāf harfi de kudretinden ve kuvvetinden kinâyedir. Böylece bütün bu harfler, Allah'ın isimlerinden veya sıfatlarından yahut hükümlerinden birinden kinâye olur. Bütün belirttiğim yorumlar mümkündür ve ihtimal dâhilindedir. Onun, şu olduğu ve şunun murat edildiği şeklinde kesin bir yorum yapmak hiç kimse için mümkün değildir. Çünkü bunlar müteşâbihtir ve Cenâb-ı Hakk'ın elçileri dışında hiç kimseyi muttali kılmadığı sırlarındandır.

كَذٰلِكَ يُوحٓى اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٣﴾

161 [§]3. ***"Büyük izzet, derin hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor."***

Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor. Yani Cenâb-ı Hak sana vahyettiği gibi senden önceki peygamberlere de benzeri bilgileri vahyetti. Buradaki "kezâlike" (كذلك) kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna şöyle bir anlam verdi: Sana hâ-mîm-ayın-sîn-kāf sûresini vahyettiğimiz gibi onu senden öncekilere de vahyettik. Bazıları da şöyle dedi: Sana bu harfleri, yani hâ-mîm-ayın-sîn-kāf harflerinin bizzat kendilerini vahyettiğimiz gibi, bizzat bu hâ-mîm-ayın-sîn-kāf harflerini senden öncekilere de vahyettik. Bazıları ise şöyle söyledi: Hâ-mîm-ayın-sîn-kāf'ı sana vahyettiğimiz gibi senden önceki peygamberlere de bu mânada kelimeler vahyettik. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Kendisine Hâ-mîm-ayın-

[5] Câfer es-Sâdık'tan bu sözün rivayet edildiğini kaynaklarda bulamadık. Ancak Kurtubî, ondan ve Saîd b. Cübeyr'den şu yorumu nakleder: Hâ harfi er-Rahmân'dan, mîm harfi el-Mecîd'den, ayın harfi el-Alîm'den, sîn harfi el-Kuddûs'ten, kāf harfi el-Kāhir'den kinâyedir. (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 442).

sîn-kâf'ın vahyedilmediği hiçbir peygamber yoktur, nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.) de vahyedildi. Bu husus, yukarıda bizim söylediğimiz gibidir.

لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَلِىُّ الْعَظِيمُ ﴿٤﴾

4. "Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. O çok yücedir, çok uludur."

Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Bu beyanın burada zikredilmesi farklı mânalara gelir. Birincisi, göklerde ve yerde olan her nesne, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine ve vahdâniyetine tanıktır, anlamına gelir. İkincisi, göklerde, yeryüzünde ve ikisinin arasında bulunan nesnelerde Allah'ın vahdâniyetine ve rablığına dair deliller vardır, mânasına gelir. Üçüncüsü, göklerde ve yeryüzünde olan herkes Allah'ın mülkiyeti altındadır ve O'nun kuludur, anlamına gelir; dolayısıyla insanların iddia ettikleri gibi Cenâb-ı Hakk'ın kendi mülkiyetinde bulunan ve kulu olan birini kendisine evlat, ortak ve eş edinmesi ihtimali yoktur. Çünkü kendi kölelerinden ve mülkiyetinde bulunan birini hiç kimse, onların iddia ettiği gibi kendine çocuk, ortak ve eş yapmaz. Buna göre Allah Teâlâ, insanların iddia ettikleri gibi kendi mülkiyetinde bulunan birini ortak edinmekten pek çok yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Alî ve Azîm Kelimelerinin Anlamı]

O çok yücedir, çok uludur. Yüce ve ulu olmak dünyada üç anlama gelir. Birincisi, yüce olmak (uluv kelimesi) galip gelmek ve düşmanı kahretmekten kinâyedir. Falanca yücedir denildiği zaman, onun düşmana galip geldiği ve onu kahrettiği anlaşılır. Ulu olmak (azîm kelimesi) de kudretten, bulunduğu konumun üstünlüğünden ve emrinin her yerde geçerli olduğundan kinâyedir. İkincisi, "uluv" (العلو) kelimesi büyüklükten ve üstünlükten kinâyedir. "Azamet" (العظمة) kelimesi de aynı mânaya gelir. [§]Üçüncüsü, "uluv" kelimesi mekânda 162
yüksekliği ifade eder, "azamet" kelimesi de beden yönünden büyüklük anlamına gelir. Bu yorum, onun fazla bir değeri olduğu anlamına gelmez, bu vasfın sahibi olan kişiye, mertebe ve üstün olmak anlamında bir katkısı olmaz. Cenâb-ı Hak böyle bir nitelemeden çok yücedir. Cenâb-ı Hakk'ın yüce ve ulu (العلى، العظيم) olmakla nitelenmesi, ilk iki yorumdaki anlamdadır: Hükümran olması, kudret sahibi olması, emrinin ve iradesinin her yerde geçerli olması yahut kibriyâ ve her zaman galip gelmek vasfına sahip olması... Mekânda üstünlük ve bedenin büyük olması mânası ise yaratılanlara mahsus bir hal-

dir, onlar bu şekilde nitelenirler. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerden yüce, hem de pek çok yücedir[6].

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾

5. "Gökler** (haşyetten) **neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. İyi bilin ki bağışlama ve merhameti sınırsız olan ancak Allah'tır."

Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, yeryüzündekilerin günahlarından, fesatçılık yapmalarından ve Allah'ın çocuk, ortak ve eş edindiğine dair söyledikleri sözün büyüklüğü yüzünden neredeyse gökler çatlayacak ve parçalanıp yere düşecekti. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[7]. Allah Teâlâ burada göklerin niçin çatlayacağını ve yerin neden yarılacağını açıklamaktadır. Bunun sebebi, onların Rahmân'a çocuk isnat etmeleridir. Açıklamaya çalıştığımız âyette de bu mânanın murat edilmiş olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, yeryüzü ehli ağladığı için onlara acıdığından ve merhametinden dolayı gökler çatlayacak hale geldi. Allah'ın azametinden, celâlinden ve hükümranlığının yüceliğinden dolayı neredeyse çatlayacaktı. Bir âyette Allah meâlen şöyle buyurdu: "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[8]. Cenâb-ı Hak, insana verdiği temyiz gücünü şayet dağlara, yere ve göklere vermiş olsaydı, âyette belirttiği şekilde bunların Rab'lerine boyun eğip teslim olacaklarını
163 haber vermektedir. [§]Nitekim bir âyet-i kerîmede bu mânaya yakın ifadeler yer almaktadır: "Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki

---

6 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir" (el-İsrâ, 17/43).

7 Meryem, 19/90-91.

8 el-Haşr, 59/21.

çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer"[9]. Allah Teâlâ bütün bu nesnelerin Rab'lerine tam bir teslimiyetle boyun eğdiklerini, Rab'lerinden korktuklarını ve zilletle boyunlarını büktüklerini, buna karşılık kâfirlerin ne kadar inat ettiklerini, büyüklendiklerini, Rab'lerinden ne kadar az sakındıklarını ve ne kadar az boyun eğdiklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Gökler neredeyse üstlerinden çatlayacak** cümlesi, Rab'lerine ibadetle meşgul olan ahalisinin çokluğundan ve izdihamdan dolayı neredeyse gökler çatlayacaktı, anlamına da gelebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Gökyüzü (meleklerin sikletinden) gıcırdadı, gıcırdamakta da haklı idi, çünkü orada bir meleğin secde etmediği yahut rükû yapmadığı veyahut ayakta durarak Allah'ı tesbih etmediği, ayak basacak kadar bile boş bir yer yoktur"[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar. Yukarıdaki cümle, mülhitlerin söylediği Allah'ın ortağı, çocuğu ve eşi olduğu şeklinde sözlerin aşırıya varan yanlışlığından dolayı gökyüzünün neredeyse çatlayacağı mânasına gelmektedir, çünkü onun hemen arkasından, **Melekler Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar** buyurmaktadır. Yani melekler, onların sözlerinden Allah'ı tenzih ediyorlar, Cenâb-ı Hakk'a lâyık olduğu ve kendini tavsif ettiği şekilde övgü ile O'nu yüceltiyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Meleklerin İnsanlar İçin Mağfiret Dilemeleri]

Yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. Cenâb-ı Hak onları, kendisine tesbih, hamd ve senâ etmek ve bu âyette ifade buyurduğu üzere yeryüzündekiler için de mağfiret dilemekle imtihan etmektedir. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, "Sen, tövbe edenleri bağışla!"[11] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Çünkü ilk âyet, yeryüzündeki herkes için genel bir hüküm içermektedir, bu âyet ise tövbe eden müminlere hastır. Meleklerin, Allah'a ortak, çocuk ve eş

---

9 el-Bakara, 2/74.

10 Ebû Zer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: "Gökyüzü (meleklerin sikletinden) gıcırdadı, gıcırdamakta da haklı idi, çünkü orada bir meleğin alnını yere koyarak Allah Telâ için secde etmediği dört parmak kadar boş bir yer bile yoktur. Eğer benim bildiklerimi siz de bilseydiniz, çok az güler, pek çok ağlardınız, yataklarda eşlerinizle sevişemezdiniz, sahralara dökülür ve Allah'a sığınırdınız". Bunun üzerine Ebû Zer dedi ki: Vallahi, herkesin çiğneyip geçtiği bir odun parçası olmayı isterdim (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 138; İbn Mâce, "Zühd", 19; Tirmizî, "Zühd", 9).

11 "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min, 40/7).

isnat edenlerin günahlarını bağışlamasını Cenâb-ı Hak'tan istemeleri ve on-
164 lar için mağfiret dilemeleri uzak bir ihtimaldir. [§]Böyle olunca meleklerin diledikleri mağfiret, başka bir âyette ifade buyurduğu üzere sadece müminlere mahsustur: "İman edenlerin bağışlanmasını dilerler... Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, derler"[12]. Dolayısıyla bu sûrede geçen âyetin genel (âm) ifadesinden maksat, özel (hâs) kişilerdir. Çünkü bu âyetten maksat genel hüküm olsa bile sonradan arkasından gelen âyetle neshedildi ve özel (hâs) hüküm içeren bir nas haline geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının söylediği gibi meleklerin mağfiret dilemeleri eğer yeryüzündeki bütün insanlar için olmuş olsa, o zaman âyet, meleklerin mağfiret istemelerini gerektirecek bir vesileyi talep etmeleri anlamına gelir, bundan maksat da onların şirkten tövbe etmeleri ve tevhide inanmalarıdır. Dolayısıyla meleklerin talebi, onların bağışlanmasını, günahlarından vazgeçilmesini sağlayacak olan tevhidi ve hidâyeti istemeleri anlamına gelir, ancak bu sayede onlar bağışlanmaya lâyık olurlar. Hz. İbrahim'in babası için yaptığı istiğfar da, onun bağışlanmasına ve mağfirete lâyık olmasına vesile olacak olan imanı istemek anlamındadır. Peygamberlerin ümmetleri için Rab'lerinden mağfiret dilemeleri de aynı mânadadır. Hûd aleyhisselâm şöyle demişti: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin!"[13] Hz. Nuh da şöyle demişti: "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O çok bağışlayıcıdır"[14]. Onların "Allah'tan mağfiret dileriz" demiş olmaları imkânı yoktur. Onlar ancak şunu söylüyorlardı: Rabb'inizden sizi bağışlayacağı vesileyi lütfetmesini isteyin, bunun için O'na yalvarın! Bundan maksat da bağışlanmaya lâyık olmaları için bulundukları halden tövbe etmeleri, kendileri için hidâyeti ve doğru yolu seçmeleridir. Buna göre meleklerin mağfiret talepleri, bazı müfessirlerin söyledikleri gibi bütün yeryüzündekiler için yapılmış olabilir. Böyle olunca da âyette nesih veya başka bir yorum aramaya gerek kalmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

165 [§]6. ***"Kendisinden başkasını dost ve koruyucu bilenleri Allah sürekli gözetlemektedir. Senin onlarla ilgili bir sorumluluğun yok."***

---

12 el-Mü'min, 40/7.

13 Hûd, 11/52.

14 Nûh, 71/10.

[İnanmayanları Dost Edinmek]

Kendisinden başkasını dost ve koruyucu bilenler. Buradaki dost kelimesinden maksat, muhtemelen onların Allah'tan başka taptıkları putlardır, çünkü onlar Allah'ı bırakıp putları ilâh ve rab edinmişlerdi ve onlara tapıyorlardı. **Kendisinden başkasını dost edinenler** cümlesinin, Allah'ın dostlarından başkasını dost edinenler mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim muhtelif âyetlerde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin"[15], "Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[16], "Onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler"[17]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onları sürekli gözetlemektedir.** Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları şeylerden gafil ve habersiz olmadığını, aksine yaptıklarını sürekli gözetlediğini, fakat hikmet gereği olarak cezalarını ertelediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin onlarla ilgili bir sorumluluğun yok. Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sen onların durumlarından sorgulanmayacaksın mânasına gelir. Nitekim bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "(Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[18]. İkincisi, sen onların başında bir zorba ve bir muhafız değilsin, sen ancak elçisin ve senin görevin sadece tebliğ etmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[19], "Peygamber'in görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[20]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا
وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَر۪يقٌ فِي
السَّع۪يرِ ﴿٧﴾

7. "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) *ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır."*

---

15 Âl-i İmrân, 3/28.

16 el-Mümtehine, 60/1.

17 el-A'râf, 7/30.

18 en-Nûr, 24/54.

19 eş-Şûrâ, 42/48.

20 el-Mâide, 5/99.

İşte sana, böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Yani daha öncekilere vah-
yettiğimiz gibi sana da Arapça bir Kur'ân vahyettik. Yani anlamaya daha ya-
kın olsun diye, delil olmaya daha uygun ve delil göstermekte daha etkileyici
166 olması için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. [§]Çünkü Allah Kur'ân'da
eskilerin ve geçmiş ümmetlerin haberlerini o peygamberlerin dilinden başka bir lisanla, yani Arap diliyle anlattı. Aynı zamanda onlardan birinden öğrendiği ve sonra öğrendiklerini kendi diline naklettiği vehmini ortadan kaldırmak için o yabancı dili konuşanlardan herhangi birine başvurmadığı halde bunları Kur'ân'la anlattı. Bu gerçek, Hz. Peygamber'in bu bilgileri ancak Allah'tan aldığını gösterir.

[Mekke'ye Neden Ümmülkurâ Denmiştir?]

Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için, yani Ümmülkurâ ahâlisini ve civardaki ahâliyi uyarman için. Cenâb-ı Hakk'ın Mekke'ye Ümmülkurâ demesinin üç sebebi olabilir. Birincisi, diğer yerler ve köyler oradan genişleyip yayıldığı için Mekke'ye Ümmülkurâ demiştir. İkincisi, yeryüzünde insanlar için ilk bina orada yapılmış, bundan dolayı oraya Ümmülkurâ adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, insanlar orayı merkez kabul etmeleri ve orayı ziyarete gitmeleri emredildiği için ona Ümmülkurâ demiştir. Resûlullah (s.a.) da peygamber olarak ilk defa oraya gönderilmiş, o da orayı ana merkez yapmış ve davetini önce oraya gelenlere yapmıştı. Ondan sonra diğer beldelere ve köylere yöneldi. "Em" (أَمّ) kelimesi yönelmek anlamına gelir, teyemmüm kelimesi de buradan gelir. Bundan dolayı Allah Mekke'ye Ümmülkurâ adını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Toplanma gününün dehşetini haber vermen için. Yani insanları toplanma günü ile uyarman için. Bu cümle, **hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününden** Kur'ân ile uyarman için mânasına da gelebilir. **Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.** Allah her iki yolun herkes için sonuna kadar açık olduğunu, sonra o yollardan her birine giden insanın sonunun nereye varacağını açıklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي
رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾

167 [§]8. *"Allah dileseydi onları elbette* (aynı inançta) ***tek bir ümmet yapardı, fakat O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur; zâlimlerin ise ne bir velisi*** (arka çıkanı) ***ne de bir yardımcısı olacaktır."***

[Baskı ve Zorlama ile İman Olmaz]

Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı. Cenâb-ı Hak her türlü lütfun ve kudretin kendisinde bulunduğunu haber vermektedir, o kadar ki isteseydi herkesi tek bir millet ve tek bir dine bağlı kılabilirdi. Nitekim O, bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavanlar yapardık"[21]. Eğer Allah tevhit ve iman ehli için bunu yapacak olsaydı, herkesin İslâm dinine gireceğini, eğer bunları kâfirlere verecek olsaydı herkesin küfre gireceğini haber vermektedir. Sonra **Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı** buyurmaktadır. Mûtezile'nin iddia ettiği gibi Allah bunu zorla ve baskı ile yapardı mânasında değildir. Bunun gerekçesi şunlardır: Birincisi, baskı ve zorlamanın olduğu yerde iman olmaz. Çünkü o ortamda insanlar kendi irade ve tercihleriyle bir tasdik eylemi yapamamaktadırlar. İkincisi, herkes hilkatın şahitliği ile mümindir, Allah'ın birliğine yaratılıştan inanmaktadır, fakat sonra insanlar bununla mümin kalmıyorlar. Baskı ve zorlama da böyledir, her iki durum da insanın kendi fiili değil, başkasının fiilidir. Bu da göstermektedir ki Allah, kendi arzusuyla isteyeni kastetmiş, insanların imanda özgür olduklarını, tutulmadıklarını murat etmiştir. Üçüncüsü, cebir ve baskı ile iman, insanların bilmediği fiillerdendir. Örfen de ona iman denmez. Allah insanları imana davet etti ve dini de tek din yaptı. Bunun örfte mâlum olan şekli de cebir ve baskı ile değil, insanın kendi arzusu ve tercihi ile kabul etmesidir. Dolayısıyla âyet-i kerîmeye insanlar arasında mâlum olan mâna verilir, dil biliminde asıl olan da budur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bize göre, Allah bu konuda insanın kendi tercihini murat etmiştir, kendi katında bulunan lütuflardan herkese verecek olsaydı, herkesin imanı tercih edeceğini haber vermiştir. Fakat Allah, insanların onu arzu etmeyeceklerini ve kendi iradeleriyle onu seçmeyeceklerini, onların ancak bunun aksini ve zıddını seçeceklerini bildiği için o nimetleri onlara vermedi ve böyle bir hali de istemedi. Allah, bundan dolayı onlar için böyle bir imanı istemedi, Allah ancak kendi tercihi ile seçeceğini bildiği kişi için imanı dilemiştir. **Fakat O, dilediği kimseyi rahmetine kavuşturur.** Allah imanı nasip ettiği kişiye, onu kendinden bir rahmet ve lütuf olarak ihsan ettiğini haber vermektedir, yoksa onların bunu hak ettikleri ve buna lâyık oldukları için değil. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[21] ez-Zuhruf, 43/33.

168 [§]**O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur.** Bu beyanda olduğu gibi Allah imana bazan rahmet adını vermektedir. "Bizi nimetine erdirdiklerinin yoluna ilet"[22] meâlindeki âyette olduğu gibi bazan da nimet adını vermektedir. Bazan da şu âyetlerde olduğu gibi imanı minnet, yani lütuf diye isimlendirmektedir: "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[23], "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[24]. İman, eğer küfrün bulunduğu yerde güç yoluyla kazanılmış ve Allah tarafından müminlere verilmemiş ve onun bir benzeri kâfire de mutlaka verilmiş olsaydı, -Mûtezile'nin, ancak küfrün olduğu yerde iman olur dedikleri gibi- imana nimet, lütuf ve rahmet adının verilmesinin, küfre de bunun zıddı isimlerin verilmesinin anlamı olmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra, eğer Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı, o zaman âyette bahsedilen nimet, lütuf ve rahmetin Allah'ın ikramı değil, insanların kendi eserleri olması gerekirdi. Bu da göstermektedir ki her türlü lütuf Allah katındadır, bu lütfu Allah kime verirse, o insan iman eder ve doğru yolu bulur. Vermediği kişi de iman etmez. Buna göre Allah mümine onu vermiş, kâfire ise vermemiştir. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra âyette, uyarmanın Ümmülkurâ ve civarına tahsis edilmesi iki şekilde yorumlanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[25] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, o bütün âlemler için uyarıcıydı. Resûlullah (s.a.), diğer bazı peygamberler gibi âlemlerin bir kısmına değil bütün âlemlere gönderildiğine göre, uyarmayı sadece Ümmülkurâ ve civarına tahsis etmenin anlamı ve hikmeti olmaz. Bu durumda sebeplerin birincisi, Mekkeliler her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmadılarsa da ya akrabalık hakkı ve dostluk ilişkisi gereği, ya da yapılan iyilikler ve civar komşusu olduklarından dolayı yine de onun şefaatini istedikleri için zikredilmiştir. Toplanma günü ile uyarmanın onlara tahsis edilmesi, şirkten vazgeçmedikleri ve kendisine tâbi olmadıkları takdirde bu şefaat arzularının gerçekleşmeyeceğini bildirmek içindir. Çünkü

---

22 el-Fâtiha, 1/7.

23 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur" (İbrâhim, 14/11). Anlaşılıyor ki müellif, peygamberliği iman mertebelerinin en üstünü saymaktadır, çünkü âyetteki bu söz, peygamberlerin sözüdür. Peygamberler bu sözle, Allah'ın onlara lütfettiği risâlet nimetini haber vermektedirler.

24 "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

25 "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir" (el-Furkân, 25/1).

o arzu, mutlak bir uyarı ile yok olmaz. [$]Onların, kendileri için başka bir 169
vesile olduğunu düşündüklerinden dolayı, bundan maksat başkaları idi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Mekkeliler'i ve civardakileri şifahen uyarması için bu ikisi belirtilmiştir. Uzak yerlerde olanları da haber göndermek suretiyle uyaracaktır. Yahut ilk olarak onları, sonra yakından uzağa doğru uyarması için Ümmülkurâ ve çevresinden söz edilmiştir. Buna göre "Yakın akrabanı da uyar"[26] meâlindeki âyet de bahsettiğimiz yorumlara uygun anlamdadır.

Zâlimlerin ise ne bir velisi (arka çıkanı) ne de bir yardımcısı olacaktır. Yani onlara şefaat edecek bir dost, destek olacak bir yardımcı ve Allah'ın azabından kendilerini kurtaracak kimse yoktur.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

9. "Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Halbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır. Ölüleri de O diriltecektir ve O'nun gücü her şeye yeter."

Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Buradaki yoksa anlamına gelen "em" (أَمْ) kelimesi, olumlu mânadadır, yani aksine onlar Allah'tan başka veliler, yani rabler edindiler demektir. **Halbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır.** Yani yegâne Rab O'dur. **Ölüleri de O diriltecektir.** Onlar her ne kadar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyor olsalar da diriltmenin taptıkları putlar değil Allah sayesinde gerçekleşeceğini bilmişlerdir. Yine onlar bilmişlerdir ki eğer ölümden sonra diriliş gerçekleşirse bu ancak Allah sayesinde olur, onun yanında taptıkları putlar sayesinde değil. **O'nun gücü her şeye yeter.** Bu cümle açıktır, tefsirini de daha önce yapmıştık.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾

10. "Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) ***hüküm Allah'a aittir. İşte o Allah benim Rabb'imdir; yalnız O'na güvenip dayanmışımdır ve daima O'na yönelirim."***

---

[26] eş-Şuarâ, 26/214.

Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir. Buradaki **Ayrılığa düştüğünüz konular** sözü farklı şekillerde yorumlanır. Onların ayrılığa düştükleri konuların birincisi Kur'ân, ikincisi Resûlullah (s.a.), üçüncüsü de dindir. Eğer âyette Kur'ân hakkındaki ihtilafları kastedilmişse, o zaman **hüküm Allah'a aittir** buyruğu, Kur'ân'daki deliller ve kanıtlar Allah'tan-
170 dır ve O'nun katından gelmiştir, demektir. [§]Çünkü insanlar onun bir benzerini getirmekten yahut ona denk bir kitap ortaya koymaktan aciz kalmışlardı. Eğer Resûlullah (s.a.) hakkında, o peygamberdir yahut değildir şeklindeki ihtilafları kastedilmişse, onun risâletine ve nübüvvetine işaret edecek aklî ve naklî pek çok delil konulmuştur. Aklıyla böbürlenen ve inatla direnenden başkası onu reddetmeye tevessül edemez. Aynı şekilde onların ihtilafı din konusunda idiyse, İslâm'ın doğru olduğuna, diğer dinlerin hak olmadığına her akıl ve fikir sahibinin anlayacağı kadar deliller koymuştur. **Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir** meâlindeki âyetine bazı müfessirler, Allah'ın kitabına aittir anlamını verdiler. "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah'a ve peygambere götürün"[27] meâlindeki âyette geçen "Allah'a götürün" ifadesi de Allah'ın kitabına götürün anlamındadır. Ancak bu yorum doğru değildir. Çünkü "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah'a ve peygambere götürün" ifadesi, ancak müminler hakkındadır. Müminler arasında ahkâma dair bir konuda ihtilaf edilirse, o zaman o hüküm Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın (s.a.) sünnetine arz olunur. Halbuki **Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir** ilâhî buyruğu, ancak kâfirlerle tartışmakla ilgilidir. Bu ise diğer âyetin mânasından farklıdır. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın delil olduğuna inanmıyorlardı, dolayısıyla onlar için bunların dışında sadece aklî deliller bulmak gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o Allah benim Rabb'imdir,** yani bunları yapan benim Rabb'im olan Allah'tır. Ben bütün işlerimde **yalnız O'na güvenip dayanmışımdır.** İtaat için de **daima O'na yönelirim.** Onların Allah Teâlâ hakkında ayrılığa düşmüş olmaları da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah hakkında tartışmaya kalkışanlar"[28] buyurmaktadır. Buna göre **İşte o Allah benim Rabb'imdir** cümlesi, hakkında ihtilafa düştüğünüz Allah benim Rabb'imdir anlamına gelir. **Yalnız O'na güvenip dayanmışımdır. Daima O'na yönelirim,** yani daima O'na dönerim. Sonra Cenâb-ı Hak kendisini şöyle nitelemektedir:

---

27 en-Nisâ, 4/59.

28 "O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir" (eş-Şûrâ, 42/16).

فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

11. "Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."

Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur"[29], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[30], "O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır"[31]. Bâtınîler'den bazıları şöyle dedi: Eşsiz yaratıcı, nesneleri hiçbir şey yokken varedendir. Hâlik de bir şeyi bir şeyden yaratan ve bir şey olmadan varedendir. Fâtır ise, bir şeyi bir şeyden çıkarandır. [S]Bize göre ise, her ne ka- 171
dar lafızları ve iştikakları farklı olsalar da bu isimlerin hepsi aynı anlama gelir. "İbdâ'" (الإبداع) kelimesi, bir şeyi örneği olmadan varetmek demektir. "Halk" (الخلق) fiili de yaratmak ve takdir etmek demektir, ancak Allah'tan başkasına "hâlik" (الخالق), yani yaratan denilmesi caiz değildir, çünkü Allah'tan başkası bizzat görüp müşahede etmeden bir nesneyi takdir etmesi mümkün değildir. "Fâtır" (الفاطر) kelimesi ise sanki çatlatmak fiilinden alınmış gibidir, bir şeyi çatlatıp ondan bir nesne çıkarıyor anlamına gelir. Hasılı bu fiillerin hepsi yaratmak mânasına gelir, o fiili yapan da gerçekte yaratandır ve o da Allah Teâlâ'dır. Bütün güç ve kuvvet ile başarı Allah'a aittir.

Size kendinizden eşler yarattı. Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. Âdem ve Havva'nın soyundan size eşler yarattı mânasına gelir. Buna göre Allah hepimizi Âdem ile Havva'ya nispet etti, çünkü onlar asıldır, ilk atamızdır, bizim hepimiz o asıldan vücut bulduk. Bu, bizim yaratılışımızı toprağa nispet etmesi gibidir: "Sizi topraktan yaratan O'dur"[32]. Halbuki Allah ancak bizim aslımızı topraktan yarattı, fakat hepimiz onun soyundan geldiğimiz için bizi de toprağa nispet etmektedir. Buna göre **Size kendinizden eşler yarattı** cümlesi, Âdem ile Havva'nın soyundan size eşler yarattı anlamına gel-

---

29 Fâtır, 35/1.

30 el-En'âm, 6/1.

31 el-En'âm, 6/101.

32 el-Mü'min, 40/67.

mesi mümkündür, çünkü Allah hepimizi o ikisine nispet etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, size birbirinizden eşler, yani helâliniz olacak eşler yarattı mânasına gelir. Yani kadınlara erkeklerden, erkeklere kadınlardan eşler yarattı. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratması O'nun kanıtlarındandır"[33]. Üçüncüsü, size, sizin yaratılışınız türünden, yani sizinle aynı türde ve aynı şekilde eşler yarattı mânasına gelebilir. Allah bütün mahlûkatı belli bir şekle sahip, birbirine benzer ve çift olarak yaratmıştır. Aynı şekilde **Hayvanlardan da çiftler yarattı** cümlesi de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah hayvanları da aynı şekle sahip ve çift olarak yarattı. İkincisi, insanları erkek ve dişi olarak yarattığı gibi hayvanları da erkek ve dişi olarak yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

172 [§]**Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır.** Buradaki "fîhi" zamiri neden, ne şekilde mânasından kinâyedir. "Yezrauküm" (يذرؤكم) fiilinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna sizi çoğaltıyor mânasını, bazıları da sizi yaşatıyor anlamını verdi. Buna size ömür ve rızık veriyor mânası verildiği gibi, sizi yaratıyor anlamı da verilmiştir. Bazıları "fîhi" zamirinin, hayvanlardan kinâye olmak üzere "fîhâ" mânasına geldiğini söyledi. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı da bu şekildedir: "Yezrauküm fîhâ" (يذرؤكم فيها): Yani sizin rızkınızı o hayvanlarda yarattı, çünkü Allah, hayvanlarda insanlar için çeşitli menfaatler yaratmıştır. Âyet-i kerîme "yezrauküm fîhi" (يذرؤكم فيه) diye okunduğunda, o zaman zamir âlemden kinâye olur, yani sizi o âlemde yaratıyor, rızkınızı orada veriyor, orada yaşatıyor ve orada ömür geçirmenizi sağlıyor anlamına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Yezrauküm" fiili, aranıza koyduğu eşlilik kanunu ile sizin çoğalmanızı sağlıyor, yani eşleriniz vasıtasıyla neslinizin devamını sağlıyor mânasına gelir. Şayet o eşlilik kanunu olmasaydı insanlar çoğalamaz ve türleri devam etmezdi. Buradaki "fîhi" zamirinin tedbir ve idareden kinâye olması da mümkündür, yani bu yönetim tarzı ile sizin soyunuzu devam ettirmektedir. Nitekim Allah, bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan O'dur"[34]. Bu, İbn Kuteybe[35] ve Ebû Avsece'nin görüşüdür.

O'na benzer hiçbir şey yoktur. Müşebbihe'den bazıları bu âyet-i kerîmeden, Allah'ın benzeri olduğu neticesini çıkarırlar ve derler ki: Eğer Allah'ın benzeri olmasaydı, teşbih edatı olan kâf harfini burada kullanmaması gerekirdi: **O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur.** Ancak nesnelerin mislinin, mislinden olumsuzlanması, onun, kendisinden başka diğer nesnelere benze-

---

33 er-Rûm, 30/21.

34 el-Mü'minûn, 23/78.

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 391.

meyen bir mislinin olduğunu gösterir. Onlar böyle veya buna benzer şeyler söylediler. Bize göre ise **O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur** meâlindeki âyet, hiçbir şey O'nun misli değildir mânasına gelir. Teşbih edatı olan kâf harfi, bazan söze ilave edilir. Bazıları da şöyle dedi: Âyet, hiçbir şey O'nun gibi değildir mânasına gelir. Araplar "misil" (مِثْل) kelimesini bazan şahıs yerine kullanırlar. Meselenin aslı şudur: Yaratılanlar çok sayıdadırlar, çok sayıda olan her şeyin de çok olmaları itibariyle şekilleri ve emsalleri vardır. Bu konuda da asıl olan şudur: Yaratılanların emsalleri, şekilleri ve benzerleri olsa da onlar her yönden ve her açıdan birbirinin benzeri değildirler. Ancak bir yönden, bir nitelik açısından ve bir şekilde birbirlerine benzerler. Sonra da o cihetten ve o nitelik açısından birbirlerinin benzeri ve emsâli olurlar. Bu da göstermektedir ki Allah, yaratılanlara benzemez, hiçbir yönden ve hiçbir açıdan O'nun benzeri yoktur.
[§]O ne sıfatları itibariyle ve ne de zatı açısından hiçbir şeye benzemez. Allah, bütün anlamıyla yaratılanlardan ve onların sıfatlarından pek çok yücedir. 173
O'na benzer hiçbir şey yoktur ilâhî kelâmı da buna işaret etmektedir. Burada Allah, herhangi bir şeyin kendine benzerliğini yok etmekte, fakat şey olmayı yok etmemektedir. Ancak şöyle denilir: O, bir şeydir, ancak diğer şeyler gibi değildir. Böylece O'ndan nesnelere benzerlik yok edilmektedir. Şey kelimesi, ispat mânasına ve var olmak anlamına gelir, ispatta da tevhit mânası vardır. Şayet Allah için, O şeydir denilmesi caiz olmasaydı, O bir şey değildir denilmesi de caiz olurdu. Bu da, Allah'ın âyette belirttiği gibi olduğuna işaret eder. **O her şeyi işitir, her şeyi görür.** Bu cümle çeşitli yerlerde açıklanmıştı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاۤءُ وَيَقْدِرُ
اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾

12. "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Çünkü O her şeyi bilmektedir."

[Haberî Sıfatların Tevili]

Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır"[36], "Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır"[37], "Bütünüyle varlığın yönetimi O'nun elindedir"[38].

36 el-En'âm, 6/59.
37 el-Münâfikûn, 63/7.
38 el-Mü'minûn, 23/8.

Bu mânada başka âyetler de vardır. Bu âyetlerde Allah mefâtih (anahtarlar), mekālid (anahtarlar) ve hazâin (hazineler) kelimelerini kullanmakta ve onları kendi zatına nispet etmektedir. Bu kelimeler Allah'a nispet edildiğinde insanların ondan anladıkları mâna ile yaratılanlara nispet edildiğinde anladıkları mâna aynı değildir. Aksine yaratılanlara nispet edildiğinde anladıkları mânayı, Allah Teâlâ'ya nispet edildiklerinde anlamazlar. Aynı şekilde "Bütünüyle varlığın yönetimi O'nun elindedir"[39], "O'nun iki eli de açıktır"[40], "Kendi ellerimle
174 yarattığım halde büyüklük mü taslıyorsun"[41] [§]ve benzeri ilâhî beyanlarda geçen ve el anlamına gelen "yed" (يد) kelimesi Allah'a nispet edildiğinde ve yaratılanlara nispet edildiğinde aynı mânayı anlamaları doğru değildir. Cenâb-ı Hak anahtarları ve hazineleri kendi zatına nispet etmektedir, çünkü yaratılanlar arasında meçhul olan ve görülmeyen her şey, insanların zihninde, ancak kullandığı anahtar ve hazine kelimeleri ile canlandırılır. Buna göre Allah el ve diğer uzuvları kendine nispet etmektedir, çünkü dünyada her şey el ile verilir, el ile alınır, el ile kazanılır ve yapılmak istenen her şey el ile yapılır. İşte dünyada vermek, almak gibi bütün fiillerin el ile yapıldığından kinâye olarak Allah da eli kendi zatına nispet etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasına aykırı bir mânaya işaret etmektedir. Çünkü sözü edilen rızık çeşitli anlamlara gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede belirttiği üzere yağmur mânasına gelir: "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[42]. İkincisi, kazandıkları dünya varlığı mânasına gelir. Üçüncüsü, Allah'ın insanlar için yarattığı menfaatler anlamına gelir. Hiç şüphe yok ki insanların sahip olduğu dünya varlığı ve elde ettikleri menfaatler, onların kendi gayretlerinin ve kazançlarının eseridir. Fakat Allah **Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir** buyurarak, vermeyi ve vermemeyi kendi zatına nispet etmektedir. Bu âyet, o rızıklarda Allah'ın yaratması ve yönetimi bulunduğuna işaret eder. Bundan maksat da rızıkları kazanmalarını sağlayan vesileleri yaratmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çünkü O her şeyi bilmektedir.** Bu âyetin tefsiri daha önce geçmişti.

---

39 el-Mü'minûn, 23/8.

40 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64).

41 "Allah, 'Ey İblis!' dedi, 'kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun, yoksa ululardan mısın?'" (Sâd, 38/75).

42 ez-Zâriyât, 51/22.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحًا وَالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا
ف۪يهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ
يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يُن۪يبُ

13. "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) *dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."*

[Din Kelimesinin Anlamı]

O, Nuh'a buyurduklarını size din yaptı. Âyetlerde din belirtilir, fakat bazan ondan ödül ve ceza kastedilir. Nitekim "Din gününün tek hâkimi"[43] meâlindeki âyet, ödül ve ceza günü mânasına gelmektedir. Yahut din kelimesi ile kanun ve hüküm anlamı da murat edilir. Cenâb-ı Hak Hz. Yûsuf'tan bahsederken şöyle buyurur: [Ş]"Allah bunu öğretmeseydi kralın dinine (kanununa) **175**
göre kardeşini alıkoyamazdı"[44]. Bu âyette din kelimesi hüküm mânasına gelmektedir. Din bazan gidilen yol ve inanılan esas anlamına gelir. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[45] meâlindeki âyette bu mânadadır. "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır"[46] meâlindeki âyet de yine aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla **Nuh'a buyurduklarını size din yaptı** cümlesi de, gidilen yol ve inanılan şey mânasına gelir. Din kelimesi âyette mârife, yani elif lamlı zikredilmiştir, bu da cins anlamına gelir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Bütün dinler içerisinden, Allah Nuh'a ve diğer peygamberlere buyurduklarını size din kılmıştır; o da Allah'ın bir olduğu inancı ve sadece O'na kulluk yapılması gerektiğidir. Gönderilen bütün nebîler ve resûller, "Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik"[47] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, şeriatleri ve hükümleri farklı olsa da hepsi insanları Allah'ın birliğine ve sadece O'na

43 el-Fâtiha, 1/4.
44 Yûsuf, 12/76.
45 el-Kâfirûn, 109/6.
46 Âl-i İmrân, 3/19.
47 el-Mâide, 5/48.

kulluk yapmaya davet etmek için gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size din yaptı** cümlesinde geçen "min" harf-i cerri, burada zâit olarak kullanılmıştır, dolayısıyla âyet Nuh'a ve bahsettiği diğer peygamberlere buyurduklarını size din yaptı mânasına gelmektedir. Bu âyetin tefsiri bizim söylediğimiz gibidir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bütün peygamberler insanları bu dine davet etmek üzere gönderildiği ve hepsi bu dinle emrolunduğu halde, özellikle Nuh'un ve adı geçen diğer peygamberlerin belirtilmesinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bazıları şöyle dedi: Helâl ve harama dair hükümler Hz. Nuh'tan önce gelmediği, ancak Nuh aleyhisselâm zamanında geldiği için özellikle Nuh'tan bahsedilmiştir. Ancak diğerlerinden ayrı olarak burada bazı peygamberlerden bahsedilmesinin özel bir anlamı olmaması da muhtemeldir. Allah burada onlardan bazılarının adını belirtmiş, bazılarından bahsetmemiştir. Bu, Hz. Nuh'a ve adı geçen peygamberlere buyurduğu dinin, burada adı geçmeyen diğer peygamberlere buyurduğu dinden farklı olduğu anlamına gelmez. Aksine bunlara ve diğerlerine emrettiği din, aynı dindir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O peygamberlerin rehberliğine uy!"[48] Burada Cenâb-ı Hak diğer bazı peygamberleri zikretti, sonra da Resûlullah'a (s.a.) onların rehberliğine uymasını emretti. Bu da göstermektedir ki, bir yerde peygamberlerden bazılarından bahsedilmesi, tahsis anlamında değildir, yani bunun özel bir mânası yoktur. Çünkü Allah başka yerde diğer peygamberlerden bahsetmekte, her birini bir yerde anmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*
176 [§]Diğer bir ihtimal da şudur: Allah o peygamberlerin adlarını, mânasını bize bildirmediği bir sebepten dolayı belirtmiş de olabilir. Nitekim Resûlullah (s.a.) bize özellikle Hz. İbrahim'e salât-selâm etmemizi emretmiştir: "İbrahim'e salât eylediğin gibi"[49]. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bize bildirmediği bir sebebe dayanmaktadır.

O konuda ayrılığa düşmeyiniz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, Allah Teâlâ'ya ibadet konusunda ayrılığa düşmeyiniz, yani hepiniz O'na ibadet ediniz mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın sözünü ettiği dinde, yani tevhit inancında ayrılığa düşmeyiniz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi.** Yani sizin tevhide ve sadece Allah'a ibadete davet etmeniz onlara ağır geldi.

---

48 "O peygamberler Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy!" (el-En'âm, 6/90).

49 bk. Buhârî, "Enbiyâ", 13; Müslim, "Salât", 65.

Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir. Bu âyet de Mûtezile'nin iddiasına aykırı düşmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, dilediğini seçeceğini haber vermektedir. Eğer Mûtezile'nin söylediği gibi olsaydı, Allah'ın mümine verdiği her şeyi kâfire de vermesi gerekirdi. Müminin seçilmiş ve diğerlerinden ayırtedilmiş olması, Allah'tan değil, onun kendi yaptıklarından dolayıdır. Bundan dolayı Allah dilediğini seçtiğini ve onu doğru yola ilettiğini haber vermektedir. Dolayısıyla Mûtezile'nin iddiası doğru değildir. **Kendisine yöneleni doğruya iletir,** yani Allah kendisinden doğru yola iletmesini istediği kişileri hidâyete erdirir, bundan maksat da o yola girmeye muvaffak kılmaktır (tevfik). Buna göre Allah'tan böyle bir talepte bulunmayan kişiyi Allah doğru yola iletmez ve o yola girmeye muvaffak kılmaz. Bazıları şöyle dedi: İçinde bulunduğu halden tövbe edip Allah'a dönen kişiyi Allah doğru yola iletir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendisine yöneleni doğruya iletir** cümlesinin, **Allah dilediğini seçer** meâlindeki âyetin tefsiri olduğu da söylenmiştir. Yani Allah hidâyet için, kendisine yönelen kişiyi seçer. Kendisine yönelmeyeni de hidâyet için seçmez. Ancak burada hidâyetten maksat, beyan etme ve açıklama hidâyeti değildir, çünkü beyan etme hidâyeti, Allah'a yönelen ve yönelmeyen herkes için genel bir hükümdür. Buradaki hidâyetten maksat rahmettir yahut nimet ve lütuf hidâyetidir. Allah tevhide ve imana bazan rahmet adını verir, meselâ şu âyet-i kerîmede öyledir: "O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur"[50]. Bazan da nimet adını verir, şu âyette de bu mânada geçmektedir: "Bizi nimete erdirdiklerinin yoluna ilet"[51]. [§]Şu âyet-i kerîmede olduğu 177
gibi Allah imana bazan da lütuf adını vermektedir: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[52]. Bazan da aşağıdaki âyette geçtiği gibi nur adını vermiştir: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık (nur) içinde olmaz mı?"[53] İşte bundan dolayı diyoruz ki: Burada geçen hidâyet kelimesi, beyan etme hidâyeti mânasında değil, başka anlamdadır (lütuf hidâyeti). *En doğrusunu Allah bilir.*

---

50 eş-Şûrâ, 42/8.

51 el-Fâtiha, 1/7.

52 el-Hucurât, 49/17.

53 ez-Zümer, 39/22.

وَمَا تَفَرَّقُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الَّذِينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِى شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

14. "Onlar (peygamberlerin muhatapları)***, özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabb'in tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."***

Onlar, özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra bölünüp parçalandılar. Bu ilâhî beyan da farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, onlar, salât ve selâmın en faziletlisi üzerine olsun Muhammed aleyhisselâmın peygamber olduğuna dair kendi kitaplarında bilgi bulunduğu halde yine de onun hakkında ayrılığa düştüler, çünkü kendi kitaplarında bulunan onun niteliklerini ve vasıflarını inkâr ediyorlardı. İşte bundan dolayı onlar bölünüp parçalandılar; bazıları kitaplarında gördüklerine bakarak ona iman etti, bazıları ise kitaplarında bulunan onun vasıflarını ve niteliklerini tahrif ederek inkâr etti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar kendilerine ilim geldikten, Cenâb-ı Hakk'ın Nuh'a ve bahsettiği diğer peygamberlere buyurduğu dini Muhammed aleyhisselâm onlara getirdikten sonra, Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği din konusunda bölünüp parçalandılar. Diğer bir ihtimal da şudur: Onlar, peygamberlerin hak ve bütün peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine dair bilgi kendilerine geldikten sonra onlara inanmak ve inkâr etmek konusunda ayrılığa düştüler; aralarındaki kıskançlık yüzünden bazılarına iman ettiler, bazılarını da inkâr ettiler. Başka bir ihtimal da şudur: Onlar, bölünüp parçalanmanın sapıklık ve helâk sebebi olduğuna dair bilgi kendilerine geldikten sonra bölünüp parçalandılar. Yani bölünüp dağılmanın dalâlet ve helâk sebebi olduğu bilgisi onlara geldiği halde yine bölünüp parçalandılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarındaki kıskançlık yüzünden... Onlar, kendi kitaplarında niteliklerini ve vasıflarını gördükleri peygamberin kendi içlerinden gönderileceğini zannettikleri için Resûlullah (s.a.) gönderilmeden önce ona inanıyorlardı, fakat kendilerinin dışında birinin peygamber gönderildiğini gördüklerinde

onu kıskandılar ve inkâr ettiler. Bu bakımdan âyetteki "bağyen" (بغيا) kelimesi kıskançlık anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu kelime, onlar arasındaki tefrika dikkate alındığında düşmanlık ve zulüm mânasına da gelir.

Rabb'in tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Yani Rabb'in tarafından verilmiş, onlardan azabı belli bir vakte kadar erteleme sözü olmasaydı, sözü edilen azap hemen başlarına gelirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın bah- 178
settiği peygamberlerden sonra kendilerine kitap verilenler de **Onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir.** Allah onların, peygamberlerin getirdikleri vahiyler konusunda derin bir şüphe içinde olduklarını haber vermektedir. Ancak bu konuda onlar düşünmedikleri ve tefekkürde bulunmadıkları için şüphelerinde mâzur görülmediler. Eğer düşünüp tefekkür etselerdi, hak ortaya çıkar ve gerçeği görürlerdi. Dolayısıyla şüphe ve tereddüt içinde kalmaları onlar için mazeret sayılmamıştır. Çünkü eğer düşünüp tefekkür etselerdi, gerçeği bütün açıklığıyla göreceklerdi.

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ
لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ
بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَصٖيرُۜ ﴿١٥﴾

15. "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır."

İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Bu âyetteki **çağrına devam et ve doğru çizgini sürdür** cümlesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre bu âyet, sana indirilen bu Kur'ân ile çağrına devam et mânasına gelmek-

tedir. Katâde de aynı şeyi söylemekte, bu Kur'ân ile davet et anlamını vermektedir[54]. Şöyle de söylenmiştir: İşte bunun için sana kitap indirmeyi vâdetti, sen çağrına devam et. Bazıları, insanları bu kitaba çağır diye mâna verdi. Bütün peygamberler tevhide davet için gönderildi, sen de tevhide çağır, anlamı da verilmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **İşte bunun için**, yani Allah'ın peygamberleri gönderdiği tevhit inancına insanları çağırmaya devam et. Yani onları, peygamberlerin gönderiliş sebebi olan tevhide çağır![55] *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstikamet]

Emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Bu cümle, daha önce geçen ilâhî emrin de istikamet üzere yürümek olduğuna işaret eder. Sonra burada bahsedilen istikamet kelimesinden maksat, ilâhî risâleti insanlara tebliğ etmektir. Bu kelime, Allah'a ibadet ve itaat anlamına da gelebilir. İstikamet, Allah'ın birliği ve insanları o inanca çağırmak mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Son iki yorum dikkate alındığında, "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte"[56] meâlindeki âyet-i kerîmeye göre istikamet, Hz. Peygamber'in yanında hak yola dönenler için de emir mahiyetindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

179 [§]**Onların arzularına uyma!** Yani tevhide davet etmeyi bırakma! Çünkü tevhide daveti bırakmak, kâfirlerin arzusudur. Bu ifade, davet ettiği konularda onların arzusuna uymaktan sakınması anlamına da gelebilir, çünkü kâfirlerin arzuları, davet ettiği konuda onların ileri sürdükleri şirke uymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Cenâb-ı Hak ona, insanların bütün kitaplara imanda kendisine muvafakat etmeleri için, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettiğini onlara haber vermesini emretmektedir. Çünkü o kâfirlerin bir kısmı kitaplara iman ediyor, bir kısmı ise inkâr ediyordu.

Bana aranızda âdil davranmam emredildi. Bu âyet, farklı mânalarda yorumlanabilir. Birincisi, aranızda hüküm verirken âdil davranmakla, yani aranızda âdil hüküm vermekle emroludum. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle bu-

---

54 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 455.

55 İbnü'l-Cevzî şöyle der: Bu âyet hakkında müfessirlerin iki yorumu vardır. Birincisi, ondan maksat Kur'ân'dır, bu İbnü's-Sâib'in sözüdür. İkincisi, maksat tevhittir, bu da Mukâtil'in görüşüdür (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 278-279. Ayrıca bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 766).

56 "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!" (Hûd, 11/112).

yurmaktadır: "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun!"[57] **Bana aranızda âdil davranmam emredildi** cümlesi, Allah'ın birliğine ve dinine davette âdil olmak mânasına da gelebilir. Davette adalet, onları Allah tarafından emrolunduğu dine davet etmektir. Bu âyet, aranızda âdil olmakla, yani eşit davranmakla emredildim anlamına da gelebilir. Sonra onları davet edeceği tevhidin nitelemesini yapmaktadır: **Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size.** Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, minnetsizlik ve bir anlamda meydan okumak mânasına gelir. Nitekim başka bir âyette "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[58] buyurmaktadır. Bu söz, her türlü deliller ve kanıtlardan sonra onlara fayda vermeyeceği anlaşılınca ve onların iman etmelerinden ümit kestiklerinde söylenmiştir. İkincisi, bu sözle, biz sizin yaptıklarınızla sorguya çekilmeyeceğiz, siz de bizim yaptıklarımızla sorgulanmayacaksınız denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[59].

[§]**Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok.** Yani benim söyleye- 180
ceğim ve sizi davet edeceğim başka bir delil kalmadı, hepsini önünüze koydum. Bu konuda benim size gösterebileceğim başka bir delilim yoktur. Bu âyet, aramızda tartışmaya gerek yok anlamına da gelebilir. İş bu noktaya geldikten sonra artık tartışmamızın anlamı yok. Sonra Cenâb-ı Hak, **Allah hepimizi bir araya getirecektir,** yani âhirette hepimizi toplayacaktır buyurdu. **Dönüş ancak O'nadır.**

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ
دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

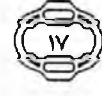
57 "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur" (el-Mâide, 5/8).

58 el-Kâfirûn, 109/6.

59 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

16. "O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) ***kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır."***

O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanlar... Bazıları şöyle dedi: Kâfirler, müminlere şöyle dediler: Sizin dininiz İslâm, ancak Muhammed aranızda bulunduğu ve hayatta olduğu müddetçe var olacaktır, o ölünce siz de, İslâm'a inananlar da bizim dinimize döneceksiniz. Böyle veya bu mânada şeyler söylediler. İşte onların bu sözü üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi: **O'nun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir.** Bazıları şöyle dedi: Yahudiler Resûlullah'a (s.a.) geldiler, onların "bizim dinimiz sizin dininizden daha üstündür, çünkü peygamberlerin dinidir" demeleri üzerine, **onların delilleri geçersizdir** meâlindeki âyet geldi. Yani onlar peygamberlerin dinine bağlı iseler, o din İslâm'dır. Ama onlar İslâm dinini bırakıp Yahudiliğe sarıldıkları ve onu tercih ettikleri zaman, İslâm'dan daha üstün bir din üzere olamazlar. Bazıları da şöyle söyledi: Kureyş dedi ki: Görmediğimiz, kim olduğunu, nasıl biri olduğunu bilmediğimiz birine nasıl taparız? Bunun üzerine, **O'nun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir** meâlindeki âyet geldi. Çünkü tevhit ve Allah'ı tanımak dünyada ancak gayba inanmakla, delillerle ve işaretlerle olur, bizzat görüp müşahede etmekle olmaz, bu durumda imtihanın anlamı kalmaz. Sonra müfessirlerin söylediği gibi bu âyetin, onların sözleri üzerine gelmiş olması mümkündür. Başka bir vesile ile gelmiş olması da muhtemeldir. Bunun anlamı şudur: Allah hakkında ve Allah'ın âyetlerini reddetmek konusunda mücadele edenler... Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini reddetmeye çalışanlar mânasına da gelebilir. **Çağrısı kabul edildikten sonra.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin Rabb'i olduğu, tek olduğu ve yaratma gücünün O'na ait olduğu pek çok işi tarafından kabul edil-
181 dikten sonra... [§]Bu cümle, onların kitaplarında bulunan iman esaslarına ve Resûlullah'ın (s.a.) sıfatlarına dair âyetler kabul edildikten sonra mânasına da gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların delillerinin Rab'leri katında geçersiz olduğunu haber vermektedir. Bu cümle de iki şekilde yorumlanır. Ya kıyâmet günü onların delilleri geçersiz ve bâtıl olacak, kabul edilmeyecek mânasına gelir. Ya da onların ileri sürdükleri deliller dünyada, Allah'ın ortaya koyduğu tevhit delilleriyle geçersiz olacak, Allah onların delillerini bâtıl kılacak anlamına gelir. **Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır.** Burada, onlara cezalarının âhirette verileceği beyan edilmektedir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ٓى اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّ
السَّاعَةَ قَر۪يبٌ

17. "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın!"

Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Buradaki **hak** kelimesi, Allah'ın onlar üzerindeki hakkı yahut onların birbirleri üzerindeki hakları mânasına gelir. **Mîzân** ise yaratılanlar arasındaki adaleti ifade eder. **Hak** kelimesinin, kitapta bulunan haberlerin doğru olduğu mânasına gelmesi de mümkündür. **Mîzân** da hükümlerde adalet anlamına gelir, yani Allah adaletten kinâye olarak mîzân kelimesini kullanmıştır, yani o, adaletin yolu ve vasıtasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle buyurur: "Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder"[60], "Adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[61], "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun"[62], "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır"[63]. Yani kitapta bulunan haberlerin doğru olması, aranızdaki meselelerle ilgili hükümlerin de âdil olması bakımından Rabb'inin sözü tamamlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **mîzân** kelimesinin kitaba atfedilmesi muhtemeldir, ondan maksat da adalettir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre âyet şöyle takdir olunur: Kitabı hak ile indiren de, insanlar arasındaki adaleti yahut hükümlerde adaleti indiren de Allah'tır. "Mîzân" kelimesinin "hak" kelimesine atfedilmesi de mümkündür. Buna göre de âyet şöyle takdir olunur: Allah kitabı, hükümler ve insanlar arasındaki meselelere dair hak ve adaletle indirdi.
En doğrusunu Allah bilir. [§]**Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok** 182
yakın! Daha önce defalarca söylediğimiz gibi şanı yüce olan Allah, kıyâmetin ne zaman kopacağı bilgisini hiç kimseye vermemiştir.

60 en-Nahl, 16/90.
61 en-Nisâ, 4/135.
62 el-Mâide, 5/8.
63 el-En'âm, 6/115.

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ اَلَآ اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِى السَّاعَةِ لَفِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾

18. "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler."

Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar. Onların çabuk gelmesini istemeleri, alay etmek istediklerinden ve onun vukûunu yalanladıklarından dolayıdır. Çünkü Resûlullah (s.a.) insanları kıyâmetle uyarıyor ve onun mutlaka vukû bulacağını haber veriyordu. İşte bundan dolayı onlar, müslümanları yalancı çıkarmak amacıyla çabuk gelmesini istiyorlardı.

İnananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Çünkü iman ve tevhit ehli olanlar, işledikleri günahların yaptıkları kusurların görmezden gelindiği ve affedildiği kendilerine açıklanmadığından sürekli bir korku halinde olurlar; o günahlardan ve kusurlardan ve kıyâmetin doğuracağı felâketlerden endişe içindedirler. Kâfirler ise kıyâmete inanmıyor ve onun vuku bulacağını kabul etmiyorlar, bu yüzden de kıyâmetin kopmasından ve onun getireceği felâketlerden korkmuyorlar.

Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler. Buradaki **tartışanlar** anlamına gelen "yumârûne" (يمارون) kelimesi, kıyâmet kopmayacaktır diye mücadele edenler mânasına gelebilir. Bu kelime derin şüphe anlamına da gelir, buna göre onlar kıyâmetin kopmasından derin bir şüphe içindedirler demektir. **Derin bir sapkınlık içindedirler** cümlesi de onların kıyâmete asla inanmadıklarına işaret eder.

اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

19. "Allah kullarına çok lütufkârdır, dilediğine rızık verir. Güçlü ve üstün olan da O'dur."

Allah kullarına çok lütufkârdır, dilediğine rızık verir. İnsanlardan bazıları şöyle dedi: Her ne kadar bu genel mânalı bir âyet ise de, müminlere hastır. **Allah latîftir**, yani müminlere lütfedicidir. Bazıları da, âyetin mümin

kâfir herkesi kapsadığını söyler; buna göre Allah her ikisine de lütufkârdır, yani dünyada mümine de kâfire de rızık vermektedir, âhirette ise özel olarak müminlere karşı merhametlidir ve lütufkârdır. Cenâb-ı Hakk'ın her iki kesime karşı merhametli ve lütfedici olması da mümkündür; buna göre müminlere karşı merhametli ve lütufkâr olacağında şüphe yoktur, kâfirlere gelince dünyada onların azabını ertelediği için onlara karşı da lütufkârdır. İmtihan konusuna gelince, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ'nın genel olarak her iki tarafa karşı merhametli olduğunu söylemek caizdir.

[§]Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak yumuşak ve merhametli ol- 183
makla nitelemiştir, ama buna rağmen âhirette insanlara azap edeceğini haber vermektedir. Bu durum nasıl uzlaştırılır? Buna şöyle cevap verilebilir: Allah Teâlâ'nın onlara azap etmesi, kendisini yumuşak ve merhametli olma niteliğinden çıkarmaz. Çünkü şayet onlara azap etmeseydi, akılsızca muamele etmiş olurdu. Çünkü onlar inkâr ettikleri için ebedî azabı hak etmişlerdir. Dolayısıyla onlara azap etmek, kendisini merhametli ve yumuşak huylu olmaktan çıkarmaz. Aksine onlara azap etmemek, akılsızca ve hikmete aykırı bir tutum olur. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Allah dilediğine rızık verir.** Bu âyetin tefsirini ve mânasını, "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır"[64] meâlindeki âyette vermiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güçlü ve üstün olan da O'dur. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah, emirlerinden ve insanları imtihan etmesinden herhangi biri sebebiyle güçlü ve üstün olmuş değildir, çünkü Allah kendi zatıyla kudretlidir ve üstündür. İkincisi, kuvvet, dostları adına düşmanlarından intikam almak demektir. Azîz kelimesi de hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz, insanların O'na itaati ve emrine uymayı terketmeleriyle zillete düşmez anlamına gelir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ
حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

20. "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz."

[64] er-Ra'd, 13/26.

[Dünya ve Âhiret Hayatı]

Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz. Cenâb-ı Hak dünyayı insanlar için bir ekim tarlası, âhireti de ektiklerini toplayacakları hasat alanı yapmıştır. Eğer dünyada tarlalarına hayırlar ve güzellikler ekerlerse âhirette hayırlar ve nimetler toplayacaklar, şayet kötülükler ve çirkinlikler ekerlerse âhiretteki hasatları da kötülük ve ebedî azap olacaktır. Aynı şekilde Allah dünyayı ticarî faaliyetin yapıldığı mekân yapmıştır; insan eğer hayırlı ve güzel bir ticarî faaliyette bulunursa âhirette de güzellikler kazanacak, şayet kötü ve çirkin bir ticarî faaliyete girerse âhirette hüsrana uğrayacaktır. Aynı şekilde Allah dünyayı âhirete giden bir yol, âhireti de dünyanın gayesi ve varacağı son nokta kılmıştır. Eğer insanlar hayır yoluna girerler ve emrolundukarı şeyleri yaparlarsa bu yol onları hayra, ebedî nimetlere ve mutluluklara götürür, şayet şer yoluna girerler ve yasaklanmış fiilleri yaparlarsa bu yol da onları sürekli azaba ve ebedî hüzne götürür. Cenâb-ı Hak pek çok âyette bu hususu ifade buyurmuştur: "Al-
184 lah, müminleri satın almıştır"[65], [§]"İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[66], "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır"[67], "İşte onlar, âhiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir"[68], "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz"[69]. Bunlara benzer âyetler çoktur. Dünya ve âhiret hayatı işte bu ölçü üzerine bina edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kim dünyada yaptığı güzelliklerin ve hayırların karşılığı olarak âhiret sevabını ve hayrını isterse, ona istediğini dünyada da âhirette de fazlasıyla veririz; dünyada itaat fiillerini daha çok yapmaya muvaffak kılar, bunları onun için çoğaltır ve geliştiririz, âhirette ise ebedî nimetler ve sürekli mutluluklar veririz. İkincisi, kim âhiret için çalışıp gayret gösterirse, sözü edilen güzellikleri onun için arttırırız. Dolayısıyla buradaki istek ve irade, işi yapan herkesin sıfatıdır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Kim âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa..."[70]

---

[65] "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

[66] el-Bakara, 2/207.

[67] el-Bakara, 2/16.

[68] el-Bakara, 2/86.

[69] el-İsrâ, 17/18.

[70] el-İsrâ, 17/19.

Ancak bu irade, fiilsiz ve gayretsiz olmaz. Dolayısıyla onun belirtilmesi, fiilin, yani gereğini yerine getirmenin zaruri olduğu anlamındadır. Bu itibarla ondan maksat fiille birlikte istek ve iradedir. **Kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz** cümlesi de aynı şekilde iki türlü yorumlanır. Birincisi, kim dünyanın güzelliklerini ve refahını isterse ona bundan veririz, istediğinden fazlasını da veririz. İkincisi, kim isterse, yani dünya için çalışıp gayret gösterirse, ona da bundan ve uğruna çalıştığından veririz. **Onun âhirette hiçbir nasibi olmaz.**

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Kim âhiret kazancını isterse** cümlesi, âhiret için çalışırsa demektir. Falanca dünya için ekim yapıyor denince, bundan dünya için çalışıyor ve mal topluyor anlamı çıkar. İbn Amr'ın (r.a.) şu sözü de aynı mânaya gelir: Sanki ebedî yaşayacakmışsın gibi dünya için çalış, sanki yarın ölecekmişsin gibi de âhiret için çalış. Bundan dolayı insana, "hâris" (الحارث), yani ekim yapan, çalışan ismi verilmiştir.

أَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

[§]21. *"Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar? Nihaî hükümle ilgili söz* (hesabın âhirete bırakılması) *olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Ama o zâlimler için can yakıcı bir azap var!"* 185

Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar? Bazı müfessirler bu âyete şöyle mâna vermiştir: Yoksa onların benden başka tanrıları var da, bu tanrılar onlar için kurallar mı koymuşlar? Yani onlar için Allah'ın izin vermediği din kanunları mı koymuşlar? **Ortak koştukları tanrılar** sözüyle taptıkları putları kastedilmektedir. Ancak onlar da biliyorlardı ki putlar kendileri için dine dair hiçbir kural koymadılar. Fakat şöyle denebilir: Onlar putlara ibadet konusunda kendilerine birtakım kurallar koydukları için bu kuralları putlara nispet ettiler, bu yüzden Allah da o kuralları putlara nispet etmiştir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle söylemektedir: "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[71]. Aslında putlar kimseyi saptırmamıştı, fakat insanlar putlar sebebiyle doğru yoldan saptıkları, buna putlar vasıta kılındıkları için saptırmayı putlara

---

[71] İbrâhim, 14/36.

nispet etmiştir. Buna göre ilk mânanın doğru olma ihtimali vardır. Fakat burada başka bir mâna daha uygun gözükmektedir ki o da şudur: Liderler ve yöneticiler, halk kesimi için çeşitli kanunlar ve Allah'ın izin vermediği, yani Allah'ın emretmediği dinî kurallar koymuşlardı. Onlar şunu yapıyorlardı: Hiçbir delile ve kanıta dayanmadan halk için din adına hükümler koyuyor ve halk da bu hükümlere uyuyordu. Peygamberler ise Allah'tan olduğuna dair deliller ve kanıtlarla bir din getiriyor, ama onlar bu dine uymuyorlar. Üstelik peygamberler de insandır diyorlar, sonra da hiçbir delil ve kanıt olmadan başka bir insanın koyduğu dine uyuyorlar. Böylece Allah bu âyette onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. Buna göre âyette geçen ortaklardan maksat, liderler ve yöneticilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar için kurallar koydular,** yani uydurdular ve âdetleştirdiler. "Size kural koydu"[72] cümlesi de uydurdu ve âdet koydu anlamına gelir.

Nihaî hükümle ilgili söz (hesabın âhirete bırakılması) olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Ama o zâlimler için can yakıcı bir azap var! Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi hüküm mânasına gelir. Allah sanki şöyle söylemektedir: Allah Teâlâ eğer bu ümmet için azabı kıyâmet gününe ertelemeseydi... Bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın ifade buyurduğu gibi Resûlullah'ı (s.a.) insanlara rahmet olarak göndermesidir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[73]. İkincisi, ayırım ve açıklama anlamına gelir. Bunun yorumu da şöyledir: Eğer Allah "İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik"[74] meâlindeki âyette buyurduğunu, yani âhirette insanları ayıracağını ve onlara sözünü ettiği konuları açıklayacağını
186 dünyada iken onlara vâdetmeseydi... [§]Şöyle de söylenmiştir: **Ayırım sözü olmasaydı,** yani cezanın kıyâmet günü verileceğine dair daha önceden hüküm verilmeseydi, dünyada **onların işleri bitirilirdi.** *En doğrusunu Allah bilir.*

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ
عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾

72 eş-Şûrâ, 42/13.
73 el-Enbiyâ, 21/107.
74 el-Mürselât, 77/38.

22. "Zâlimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için Rab'leri katında istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur."

Zâlimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. Cenâb-ı Hak, korku ve endişeyi kâfirlerin ve zâlimlerin âhirette yaşayacağını, müminlerin ise dünyada yaşayacağını hatırlatmaktadır. Başına gelecek olan akıbetten dünyada iken korku ve endişe duyan insanı Allah âhiret korkusundan emin kılar. Dünyada iken Allah'ın azabıyla alay eden kişiye de korku ve endişeyi âhirette yaşatır. Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de bu mânaya gelir: "Allah bir insana iki korkuyu, yani hem dünya korkusunu ve hem de âhiret korkusunu yaşatmaz; dünyada kendisinden korkana âhirette güven verir, dünyada kendisinden korkmayana da âhirette korku yaşatır"[75].

Allah Teâlâ sonra müminlerin âhiretteki hayatlarından haber veriyor: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için Rab'leri katında istedikleri her şey vardır.** Böylece her iki kesimin de dünyada ve âhirette neler kazandıklarını hatırlatmış olmaktadır. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, âyetteki "ravdât" (روضات) kelimesine bostanlar diye mâna verdiler. Kisâî de buna akarsu civarındaki yeşillikler anlamını verdi. **İşte büyük lütuf budur.** Burada Allah, âhirette onlara verilen nimetlerin kendi lütfu olduğunu, insanların kendilerinin hak ettikleri karşılık olmadığını haber vermektedir. Bundan dolayı ona **büyük** ismini vermiştir, çünkü o ebedîdir ve asla son bulmayacaktır.

ذٰلِكَ الَّذ۪ي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ
قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰىۜ وَمَنْ يَقْتَرِفْ
حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ ف۪يهَا حُسْنًاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

---

[75] Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) yüce Rabb'inden şöyle rivayet etmiştir: "İzzetime yemin ederim ki, ben bir kuluma iki korkuyu ve iki emniyeti vermem; kulum dünyada iken benden korkarsa kıyâmet günü ona güven veririm, dünyada iken benden güven içinde olana da kıyâmet günü âhirette korku yaşatırım" (İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 406; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, II, 223).

23. "Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: 'Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.' Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz."

Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! Buradaki **Allah'ın verdiği müjde işte bu** cümlesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın önceki âyette belirttiği büyük lütuf ve iman edip dünya ve âhirete dair faydalı işler yapan kullarına vereceğini müjdelediği vâdidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

187 [§]**De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.** Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre ensar, biz şunları şunları yaptık demişlerdi. Sanki onlar yaptıklarıyla övünüyorlar ve (muhâcirlere) biz sizden daha faziletliyiz diyorlardı. Bu söz Hz. Peygamber'e (s.a.) ulaşınca, yanlarına gidip şunları söyledi: "Ey ensar! Siz zillet içinde iken Allah Teâlâ sizi azîz kılmadı mı?" Evet, ey Allah'ın resûlü, dediler. Tekrar sordu: "Siz fakir olduğunuz halde Allah Teâlâ sizi zengin kılmadı mı?" Evet, ey Allah'ın resûlü, dediler. Hz. Peygamber tekrar, "Siz yolunuzu şaşırmışken Allah size doğru yolu göstermedi mi?" diye sordu. Yine, evet ey Allah'ın resûlü, dediler. Resûlullah (s.a.), "Siz bana söz vermemiş miydiniz?" diye sordu. Ensar, ne demiştik ey Allah'ın resûlü, dediler. Hz. Peygamber (s.a.) şunları söyledi: "Milletin seni yurdundan çıkarırsa biz seni bağrımıza basarız, dememiş miydiniz? Milletin seni yalanlıyorsa biz seni tasdik ederiz, dememiş miydiniz? Kavmin seni dışlıyorsa biz sana yardım ederiz dememiş miydiniz?" Resûlullah (s.a.) bunları söylerken, ensar huzurunda diz çökmüştü, sonunda şöyle karşılık verdiler: Mallarımız ve sahip olduğumuz her şey Resûlullah'ındır (s.a.), üstünlük ve fazilet de sadece Allah'a ve resûlüne aittir[76]. İşte bunun üzerine şu âyet geldi: **De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.** Fakat bu rivayette ensara yakışmayan bazı sözler ve onların Resûlullah'ta (s.a.) bulunduğunu zannettikleri bazı hallerden bahsedilmektedir. Aynı şekilde, biz sizden daha faziletliyiz şeklinde kendilerini öven sözler nakledilmektedir. Böyle bir sözün onlardan sâdır olması mümkün değildir. Buna göre ya hadis sahih değildir, ya da ensar hakkında ihtimal dâhilinde olmayan bazı ilâveler yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı rivayetlerde ensarın şöyle dediği kaydedilir: Resûlullah (s.a.) akrabalarından ve başkalarından dolayı birçok sıkıntılar yaşıyor; gelin,

---

[76] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 499; İbn Ebû Hâtim , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3277.

aramızda mal toplayalım ve yaşadığı sıkıntılara karşı ona yardımcı olalım. Onlar, bu söylediklerini yerine getirdiler. Sonra topladıkları malı Hz. Peygamber'e götürüp şöyle dediler: Senin yeterli imkânın olmadığı halde başkalarının sı-
kıntılarını ve haklarını omuzluyorsun, [§]sana bazı ihtiyaç malzemeleri ge- 188
tirdik, bunları ailen ve gelen misafirlerin için harcarsın. İşte bunun üzerine şu âyet geldi: **De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum**[77].

Sizden bir karşılık istemiyorum cümlesi farklı mânalara gelir. Birincisi, size ilâhî risâleti tebliğ etmemden, Allah'a ve bana iman etmeye davet etmemden dolayı sizden bir ücret istemiyorum, sadece akrabalık ve yakınlık hakkını korumanızı istiyorum. Buna göre âyet-i kerîme, akrabalık ve yakınlık hukukunu korumanın farz olduğuna işaret eder. Bir ihtimale göre de âyet, kâfirlerin iddialarını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: Muhammed (s.a.), akrabalık hukukunu bitiren ve akrabaları parçalayan bir din getirdi, o kadar ki davetini kabul edenle etmeyen baba ile evladı, karı ile kocayı bile birbirinden kopardı. İşte bunun üzerine **Sizden bir karşılık istemiyorum** meâlindeki âyet geldi. Yani ben sizi akrabalık ve yakınlık bağlarınızı kesmeye çağırmıyorum, aksine akrabalık bağlarınızı korumaya davet ediyorum. Başka bir ihtimale göre de Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben, davet ettiğim dine karşılık sizden ücret istemiyorum yahut bana ücret verseniz bile kabul etmeyeceğim; ancak sizden aramızdaki akrabalık ve yakınlık hakkını korumanızı istiyorum, sizden kabul edeceğim karşılık budur. O insanlarla Hz. Peygamber arasında gerçekten bir yakınlık ve akrabalık vardı. Diğer bir ihtimal da Hasan-ı Basrî'nin söylediğidir: Vallahi Cenâb-ı Hakk'ın elçisi, bu Kur'ân'a karşı hiçbir ücret istememiştir, ancak o Allah'a itaat ederek ve kitabını severek Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmalarını istemiştir. Buna göre **Yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir şey istemiyorum** cümlesi, Allah'a yaklaşmaya çalışmanızı ve yararlı işler yapmanızı istiyorum mânasına gelir[78]. Bazıları şöyle dedi: **Yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir şey istemiyorum** cümlesi, akrabanızı ve yakınlarınızı sevdiğiniz gibi sadece akraba olduğumuz için beni de sevmenizi istiyorum, yoksa getirdiğim dini sizin benden kopmanız için getirmedim, getirdiğim din için sizden ücret de istemiyorum anlamına gelir. Katâde şöyle dedi: Allah Teâlâ burada Muham-

---

77 Süyûtî bu mânaya yakın bir rivayeti zikretti ve sonuna şunu da ekledi: Bunu Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta ve İbn Merdûye, Saîd b. Cübeyr tarîkiyle ve zayıf bir senetle tahric ettiler (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 144-145. Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 354-355).

78 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 500-501.

med aleyhisselâm, bu Kur'ân'a ve onu tebliğ etmeye karşılık ücret istememesini, sadece akrabalık sevgisini, yani aralarındaki akrabalık bağını korumalarını
189 istemesini emretmiştir. [§]Kureyş kabilesinin her kolu birbiriyle akraba idi[79]. Bazıları şöyle mâna verdi: Sadece benim akrabalığımı sevmenizi istiyorum. Bazıları da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu kaydeder: "Davet ettiğim ve size emrettiğim kurallarda bana uymasanız bile, bari akrabalığımı koruyun"[80]. Bu meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ğafûr ve Şekûr Kelimelerinin Anlamı]

Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Bu mânaya benzer başka bir âyet de şöyledir: "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız"[81]. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "iktirâf" (الاقتراف) kelimesi, iktisâb, yani kazanmak anlamına gelir. Mufâale babından kullanıldığında muâşeret mânasına gelir. Bu kelime aynı zamanda birini bir şeyle itham etmek anlamına da gelir. **Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz.** Buradaki "ğafûr" (غفور) kelimesi, tövbe etmeseler de, gizli ve açık yaptıkları hatalardan dönmeseler de af ve mağfireti hak etmeseler de Allah onları bağışlar demektir. "Şekûr" (شكور) kelimesi de, Allah'a gerçekten şükretmeseler ve teşekkürlerinin kabul edilmesini hak etmeseler de Allah, kendinden bir lütuf ve ikram olarak onların şükürlerini kabul eder mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler "ğafûr" kelimesine günahları bağışlar, "şekûr" kelimesine de iyiliklerine kat kat fazlasıyla karşılık verir anlamını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى
قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ اِنَّهُ عَل۪يمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

24. "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Halbuki Allah dilese senin kalbini de mühürler. Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir."

---

79 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 497.

80 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 495; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3275.

81 eş-Şûrâ, 42/20.

Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Yani, aksine onlar Muhammed aleyhisselâm Allah'a iftira etti diyorlar. **Allah dilese senin kalbini de mühürler.** Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Allah dileseydi senin kalbini sabırla mühürlerdi de, onların seninle alay etmelerinin ve seni yalanlamalarının acısını hissetmezdin. Bazıları da şöyle söyledi: Allah dileseydi sana Kur'ân'ı unutturur, böylece onlara Kur'ân'ı tebliğ edemezdin ve onlar da seninle alay edemezler ve seni yalancılıkla itham edemezlerdi. [§]Bize göre bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, 190
ilk olarak belirttiğimiz mânaya gelir. Yani Allah dileseydi senin kalbini sabırla mühürlerdi de, onların seninle alay etmelerinin ve senin inkâr etmelerinin acısını hissetmezdin. İkincisi, Allah dileseydi kâfirlerin kalplerini mühürlediği gibi senin de kalbini mühürlerdi, böylece onlar hakkı bâtıldan ayıramadıkları gibi sen de gerçeği anlayamaz ve hakkı bâtıldan ayırmazdın. Bu mânaya göre Cenâb-ı Hak ona lütfunu, ihsanını ve ikrâm ettiği çeşitli nimetleri hatırlatmaktadır. Bu hatırlatmayı da verdiği nimetlere karşı Rabb'ine şükretmesi, o insanların kalplerini mühürlemesinden ve kendilerine çeşitli azaplar vermesinden dolayı onlara acıması için yapmaktadır. Buna göre Resûlullah'ın (s.a.) onlara duyduğu şefkat ve merhameti, şu âyetlerde ifade edilen seviyeye ulaşmıştı: "Onların arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[82] "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[83]. Resûlullah, kendisini helâk edecek derecede onlara şefkat ve merhamet duyuyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, hak ehlini bâtıl ehline karşı muzaffer kılar ve hak ehli bâtıl ehline galip gelinceye kadar onlara yardım eder, böylece bâtılı mahveder, hakkı ortaya çıkarır mânasına gelir. İkincisi, Allah hakkı deliller ve kanıtlarla ortaya çıkarır, böylece herkes Allah'ın koyduğu delillerle hakkı bâtıldan ayırteder ve iyice düşündüğünde hakkı tanır. Âyet-i kerîmede bunu meâlen şöyle dile getirmektedir: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!"[84] *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki sözleriyle anlamına gelen "bikelimâtihî" (بكلماته) kelimesi, delilleri ve kanıtlarıyla anlamına gelir. **Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir.** Müfessirler buna kalplerde olanı bilir diye mâna verdiler. "Zâti's-sudûr" (ذات الصدور) sözü, insanların kalplerindeki niyetleri ve fikirleri anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

82 el-Kehf, 18/6.

83 Fâtır, 35/8.

84 et-Tevbe, 9/33.

وَهُوَ الَّذٖى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ
مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur."

[Tövbe]

Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan... Daha önce hiç kimsenin hakkıyla tövbe edemeyeceğini söylemiştik. Çünkü hakkıyla tövbe etmek, insanın ateşten kaçtığı gibi, ateşi gerektirecek olan her şeyden
191 kaçmasıyla mümkün olur. [§]Hatta ateşin içinde olsa bile oradan kaçma fırsatını bulduğunda kaçmalıdır. Halbuki hiç kimse ateşten kaçar gibi günahlardan kaçamıyor. Fakat insanın tövbesi bahsettiğimiz bu seviyede olmasa bile, Allah lütfu ve keremiyle tövbesini kabul ediyor. **Kullarının tövbesini kabul eder,** yani onların iyiliklerini ve hayırlarını kabul eder. **Günahları bağışlar,** yani günahlarını örter. Bu konuda başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "İşte onların yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[85]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yaptıklarınızı bilen O'dur.** Bu, bir tehdit ifadesidir. Cenâb-ı Hak, onların gizli ve açık bütün yaptıklarını bildiğini Hz. Peygamber'e haber vermektedir. Onların ne yapacaklarını bilmesine rağmen kendilerini imtihan etmekte, onlara emirler vermekte ve yasaklar koymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْتَجٖيبُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزٖيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ
وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ ﴿٢٦﴾

26. "İman edip rızâsına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O'dur. İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır."

[Dua Etmek]

İman edip rızâsına uygun işler yapanların dualarını kabul buyurur. Yani Allah dua edenlerin dualarını kabul eder ve Rab'lerinden istekte bulunanların isteklerini verir. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Kullarım sana

[85] el-Ahkâf, 46/16.

beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm"[86]. Yani dua edenlerin dualarını kabul ederim. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O'dur.** Yani gözün görmediği, kulağın işitmediği ve müslüman birinin aklına bile gelmeyen nimetleri onlara fazladan lütfedecektir. Bundan maksat da cennettir, cennet Allah'ın fazladan verdiği lütfu ve ikramıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ kâfirler hakkında da şöyle der: **İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır.**

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِه۪ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٧﴾

27. "Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir."

[Fakirlerin Daha Çok Şükretmeleri Gerekir]

Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi. Müfessirler bu âyetin Suffe ehli hakkında geldiğini söylediler. Onlar, dünyanın kendilerinin olmasını temenni ediyorlardı. Eğer âyet onlar hakkında gelmişse, o zaman Cenâb-ı Hak sanki onlara darlığı ve fakirliği hoş göstermektedir. Bazıları **yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** cümlesine şöyle mâna verdiler:
Her gün yeni bir elbise giyer, her gün başka bir binit alırlardı. [§]Ancak böyle 192
bir durumda âyetteki taşkınlık anlamı fazla ortaya çıkmamaktadır, dolayısıyla bu yorum doğru değildir. Bize göre **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** cümlesi, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve ihsanı olarak anlaşılmalıdır. Her ne kadar insanların taşkınlık yapacağını Allah biliyorsa da yine de onlara rızkı bol bol vermektedir. Görmez misin ki, Allah Firavun'a varlık ve mülk vermeseydi, tanrılık iddiasına kalkışmayacaktı. Ancak Allah bazı müminlere lütfeder, taşkınlık yapmamaları için onlara darlık verir. Böylece onlara verdiği nimetlere şükretmelerini sağlar, taşkınlık yapmamaları için onlara sıkıntı ve darlık ihsan eder. Allah'ın vermemesi de lütuftur[87], sözü de bu mânayı doğrulamaktadır.

---

86 el-Bakara, 2/186.

87 Ebû Nuaym el-İsfâhânî bu sözü, Ebû Habîb el-Bedevî'den rivayet eder (bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 288).

Âyetin zâhirine dayanarak Cenâb-ı Hakk'ın kullarına en uygun (aslah) olanı vermesinin gerekli olduğuna dair Mutezili iddianın cevabını daha önce kaydetmiştik. Burada Allah Teâlâ **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** buyurmaktadır. Bu âyete göre insanlar için en uygun olan, rızkı bol bol vermemesidir. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak firavunlara ve kâfirlere bol bol mal vermiş, fakat onlar taşkınlık yapmışlardı. Ancak taşkınlık yapmamaları için bazıları hakkında fakirliği ve darlığı bir lütuf ve nimet olarak zikretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra taşkınlık, Allah'ın insanlar için koyduğu sınırları aşmaktır. Ancak âyette taşkınlık adı verilen eylemin ne olduğu belirtilmediği için onun tefsirini yapmıyoruz. **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** meâlindeki ilâhî kelâm şu mânaya gelebilir: Allah onlara bolluk ve refah verecek olursa, şükretmeleri gerekir. Ama bolluk ve mal çokluğu, onların şükretmelerine ve kendilerine konulan farzları ve hükümleri yerine getirmelerine engel olur, onları meşgul eder. **Ama O dilediği ölçüye göre vermektedir.** Yani yapmaları gereken kulluk görevlerini yerine getirmelerine engel olmayacak ve onları meşgul etmeyecek kadar vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.** Bu cümlenin tefsirini daha önce yapmıştık.

Hâsılı bu âyetin tefsiri üç şekilde yapılır. Birincisi, âyet kâfirlere hitap etmektedir; Allah onlara bol mal verirse mutlaka yeryüzünde taşkınlık çıkarırlar, yani hepsi küfür ve dalâlet içine girerler. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[88].

İkincisi, âyet-i kerîme, bol mal verecek olsa yeryüzünde taşkınlık çıkaracaklarını bildiği müminlerden özel bir kesime hitap etmektedir. Dolayısıyla taşkınlık yapmamaları için bir lütuf ve ihsan olarak onlara darlık ve fakirlik vermektedir. Bu, ilerde gelecek olan aşağıdaki âyet-i kerîmenin bir yorumunda
193 belirteceğimiz mânaya gelmektedir: [§]"Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[89]. Bu âyette gerçek anlamda Allah'a ibadet kastedilmişse, Allah onları, hiç şüphesiz ibadet edeceklerini bildiği zümrenin içinde yaratmıştır, demektir. Yani onları kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır. Fakat kendisine ibadet etmeyeceklerini bildiği kişileri ise ibadet için

---

88 ez-Zuhruf, 43/33.

89 ez-Zâriyât, 51/56.

yaratmış olması ihtimali yoktur, onları, ibadet etmeyeceğini bildiği zümrenin içinde yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre, **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** meâlindeki âyet de eğer bolluk ve refah verecek olsa yeryüzünde taşkınlık yapacağını Allah Teâlâ'nın bildiği özel bir kesim hakkındadır, bundan dolayı Allah, onlara lütuf ve ihsan olmak üzere darlık vermektedir. Dolayısıyla bundan dolayı da Allah'a şükretmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, âyet, mümin kâfir herkese hitap etmektedir. Allah hepsine refah ve bolluk verseydi, hepsi birden kral olurlardı. Kralların tabiatı ve âdeti de taşkınlık yapmak, yönetimlerinde ve memleketlerinde karşı oldukları kişileri ezmeye çalışmaktır. Bu ise, birbirlerini bitirmeye ve fesada yol açar. Bundan dolayı Allah bazılarına bol bol vermiş, bazılarına da birbirlerine karşı taşkınlık yapmamaları için darlık vermiştir. Çünkü aksi halde birbirlerini bitirmek ve fesada uğramak söz konusudur. *Bunu en doğru bilen Allah'tır.*

وَهُوَ الَّذ۪ي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٨﴾

28. "İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O'dur."

İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Buradaki **bütün ümitlerini yitirdikten sonra** ibaresi, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kestikleri yahut taptıkları putların yağmur yağdırmasından, kendilerine şefaat etmesinden ve Allah'a yaklaştırmasından ümitlerini kestikten sonra mânasına gelebilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[90]. Sonra Cenâb-ı Hak bu âyette yağmura rahmet ve "ğays" (bereket) adını vermiştir. Âyetteki "ğays" (الغيث) kelimesi, "ğavs" (الغوث) anlamında kullanılmıştır, bu da yardımcı mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, yağmuru tutanın, insanları da kıtlık ve darlık hallerinde saklayanın kendisi olduğu bilinsin diye yağmura bu isimleri vermiştir. Şayet yağmuru göndermek O'nun elinde olsa, fakat göndermemek O'nun kudreti altında bulunmasaydı yağmura rahmet ve yardımcı diye isim vermezdi. Çünkü bir

[90] el-İsrâ, 17/67.

eylemi yapmak kimin görevi ise onun yaptığına lütuf ve rahmet denilmez. Dolayısıyla bu âyet, Mûtezile'nin, Allah, aslah (en uygun) olanı yapmak zorundadır iddiasına aykırıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

194 [§]**Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O'dur.** Buradaki "Veli" (الولي) kelimesi Rab anlamına gelir. "Hamîd" (الحميد) de hamdedilmeye lâyık olan demektir. Yahut "Veli", onları ve onlara verdiği her nimeti koruyan mânasına gelir. "Hamîd" de, yeryüzünde taşkınlık yapmamaları için onlara verdiği darlıktan dolayı hamdedilmeye lâyık olan demektir.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍۜ وَهُوَ
عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾

29. "Gökleri, yeri ve oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması O'nun kanıtlarındandır. O dilediği zaman onları bir araya getirme gücüne de sahiptir."

Gökleri, yeri ve oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması O'nun kanıtlarındandır. Buradaki **kanıtlarındandır** sözü, Allah'ın gökleri, yeri ve âyette belirtilen diğer nimetleri yaratması, O'nun rablığının ve vahdâniyetinin kanıtlarındadır mânasına gelebilir. Yahut bunları yaratması O'nun hikmetinin, ilminin tedbir ve yönetiminin kanıtlarındandır veyahut kudretinin ve hükümranlığının kanıtlarındandır veyahut da ihsanının, nimetinin ve lütfunun kanıtlarındandır anlamına gelir. Aklımız yettiğince bütün bunların işaret ettiği anlamları daha önce belirtmiştik[91].

Sonra **oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması** cümlesinin delâletinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna, özellikle yeryüzündeki canlılar mânasını verdi. Görmez misin ki Allah Teâlâ ilgili âyette, yeryüzündekiler yürüyen ve hareket eden canlılar oldukları için bu anlama gelen "dâbbe" (دابة) kelimesini kullanmıştır. Gökteki melekler ise ayaklarıyla yürüyen değil, kanatlarıyla uçan varlıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen bir âyette "O ikisinden inci ve mercan çıkar"[92] buyurmaktadır, halbuki inci ve mercan ikisinden değil, sadece birinden çıkıyor. Bazıları şöyle dedi: **İkisinde** sözüyle, gökteki meleklerle yerde yürüyen canlılar kastedilmiştir, ancak gök ehline yerde yürüyen canlıla-

91 bk. er-Rûm, 30/22.
92 er-Rahmân, 55/22.

rın ismi ile isim verdi. Bu ise dilde caizdir, yani iki varlığı anıp birinin ismini onlara vermek mümkündür. Meselâ, "Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, başkasına ağır gelir"[93] meâlindeki âyet böyledir. Buradaki zamir lafız olarak namaz anlamına gelen "salât"a (الصلاة) gider, ancak bundan maksat önce geçen sabır ve namazdır. Başka bir örnek de şu meâldeki âyettir: "Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelirler"[94]. Buradaki zamir de ticarete yönelikti, ama hakikatte ticaret ile eğlence kastedilmektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. [§]**O dilediği zaman onları bir ara-** 195
ya getirme gücüne de sahiptir. Buradaki onları bir araya getirme ifadesinden maksat, muhtemelen onları ölümden sonra diriltmesidir, yani Allah gökleri, yeri ve bahsettiği diğer varlıkları yaratmaya kâdir olduğu gibi, ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya da kâdirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٠﴾

30. "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar."

[İnsanlar Niçin Belâya Mâruz Kalırlar?]

Onların başlarına geldiği belirtilen musibet, kendi hataları, isyanları ve yapıp ettikleri yüzünden olsun veya olmasın herkesi kapsar; kuraklık, kıtlık, düşman saldırısı ve benzerleri gibi musibetler, caniler olduğu kadar çocuklar, hayvanlar, iyiler ve salih insanlar da dâhil olmak üzere herkese şamildir. Dolayısıyla Allah tarafından musibete lâyık görülenler için bu belâ bir uyarı ve öğüttür yahut kendi yaptıkları yüzünden musibete dûçar olanlar için de günahlarının kefareti olur. Kendileri bir suç işlemeyen sabîlerin ve iyilerin musibete uğramalarında da lâhî bir hikmet vardır. Bu itibarla âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu belâ onların yaptıkları bir şey yüzünden başlarına gelmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın onlara vermiş olduğu sağlığın, afiyetin, güzelliklerin ve hayırların, tamamen Allah'ın lütfu ve ikramı olduğunun bilinmesi içindir; çünkü netice itibariyle insanlar Allah'ın kullarıdır ve Allah kulunu isterse helâk eder, isterse onları hayatta bırakır, onlar hakkında her dilediğini yapar. [İkincisi,] onların yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da Al-

---

[93] el-Bakara, 2/45.

[94] el-Cum'a, 62/11.

lah onlara âyette belirttiği musibeti verebilir, sebebi de bunun karşılığı olan bedeli ve mükâfatı âhirette onlara vermektir. Buna göre o belânın, ilâhî hikmetin dışında olduğu nasıl düşünülebilir? Bir mükâfat vermek için acı çektirmek mümkündür ve caizdir, ama Mûtezile'nin aksine, buna bir karşılık vermek mutlaka şart değildir, çünkü Mûtezile'ye göre şarttır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Âyette insanın başına gelen belânın kendi yaptıkları yüzünden geldiği ifadesi, herkesin kendisini kontrol etmesi amacıyla söylenmiş olabilir; buna göre insanın mâruz kaldığı belâ, geçmişte işlemiş olduğu bir kötülük yüzündendir. Bundan kurtulmanın yolu da herkesin kendine bakıp belânın geçmişte yaptı-
196 ğından dolayı başına geldiğini [§]düşünmesi ve hemen ondan vazgeçip Allah'a tövbe etmesidir. Buna göre âyet, ya benzeri bir kötülüğü yapmasına karşı insanı uyarmak ve kınamak anlamına gelir, ya da o belâ yaptıklarına kefaret olması ve onu günahlarından arındırması içindir, bu durumda da insanın o belâya karşı Allah'a şükretmesi gerekir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Âdemoğluna bir dikenin batması, ayağının takılıp sürçmesi ve yaralanıp damarından kan akması mutlaka işlediği bir günah yüzündendir ve Allah bu sayede onun pek çok günahını bağışlayacaktır"[95].

Mûtezile'nin iddiasına göre ise, bedelini (ivaz) vermeden Allah'ın hiç kimseye acı çektirmeye ve sıkıntı vermeye hakkı yoktur. Eğer mesele onların söylediği gibi olsaydı, onlara hayırlar, güzellikler ve bolluk veren Allah'ın ihsan eden, lütfeden ve nimet veren olmaması gerekirdi, çünkü başka birinden bedeli karşılığında bir şey alan kişi, lütfeden ve nimet veren diye nitelenmez. (Bu konuda iki şey söylenebilir. Birincisi,) Allah kendini ihsan eden ve nimet veren diye isimlendirmektedir. Bu durumda onların söyledikleri buna aykırı düşmektedir.

İkincisi, onların söylediği gibi şayet mutlaka onlara bedel (ivaz) verilmesi şart olsaydı, ancak onların razı olacakları bedeli vermesi gerekirdi. Bu bedelin de onlardan aldığı rahatlığın değerinde olması icabederdi. Halbuki bu konuda onların böyle bir şartı ileri sürmeleri söz konusu değildir. Bu da göstermektedir ki Cenâb-ı Hakk'ın onlara, yukarıda söylediğimiz musibetleri başlarına getirmeye hakkı vardır. Bizim söylediklerimizin aslı şudur: Bütün yaratılanlar Allah'ın kulu ve kölesidir. Her sultanın kendi mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunmaya hakkı vardır, fakat halkın ona acı vermeye hakları yoktur, çünkü mülkiyet gerçekte ona aittir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan

---

[95] bk. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XII, 253-254; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 513-514.

Allah'ın durumu da böyledir, çünkü her şeyin hakiki sahibi O'dur, dolayısıyla hiçbir bedel ve karşılık vermeden de dilediğini yapmaya hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah birçoğunu da bağışlar. Başına bir sıkıntı ve belâ gelen herkes için, mutlaka şanı yüce olan Allah'ın bu belâdan dolayı bir mağfireti söz konusudur. Çünkü duyulan her acının mutlaka artma ihtimali vardır, işte acının artmasını engellemek de Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Az olsun çok olsun kendi hakkından bir kısmının kaybolması da böyledir. **Allah birçoğunu bağışlar** sözü, insanın yaptığı bütün hatalardan dolayı onu sorguya çekmeyeceği, aksine sadece bir kısmından sorguya çekeceği ve diğerlerini yok sayacağı anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

[§]*31. "Siz, dünyanın hiçbir yerinde O'nun gücünün önünde duramazsı-* 197
nız. Sizin için Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı yoktur."

Siz, dünyanın hiçbir yerinde O'nun gücünün önünde duramazsınız. Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Hatalarınız yüzünden Allah'ın size vermek istediği belâdan ve size yapmak istediği diğer sıkıntılardan kaçamazsınız, sizin Allah'tan başka sığınağınız yoktur.**Sizin için Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı yoktur.** Yani sizi koruyacak ve başınıza gelecek olan azabı engelleyecek dostunuz olmadığı gibi size yardım edecek ve Allah'ın azabından sizi koruyacak hiçbir yardımcınız da yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾

32. "Denizde (yelkenlerini) ***bayraklar gibi*** (açarak) ***süzülüp giden gemiler de O'nun kudretinin kanıtlarındandır."***

Buradaki "âyâtihi" (آياته) kelimesi, dana önce de söylediğimiz gibi Allah'ın birliğinin ve Rab olduğunun kanıtları, O'nun kudretinin ve hükümranlığının kanıtları, ilminin, tedbirinin ve hikmetinin kanıtları, nimetlerinin ve ihsanının kanıtları mânasına gelebilir. Bu âyette kastedilen şey ise Azîz ve Celîl olan Allah'ın, gemiler hakkında kerestedeki özel bir niteliği gizlemesi gibidir.

Allah'ın kerestede gizlediği o özelliği ve lütfu anlamak için insan türünün filozofları bir araya gelse bile onu anlamaya muktedir olamazlardı. Bu nitelikten ve Allah'ın ona yüklediği özellikten maksat, ağırlığına ve kalınlığına rağmen suyun üzerinde kalma ve sakin bir şekilde yol alma niteliğini keresteye vermesidir. Aynı kalınlık ve ağırlıkta olmasa bile, ağaçtaki cevherin bulunmadığı pek çok nesne çöker ve suyun dibine batar. Gemiye konulan ağır yüklerden suda batma ve çökme tabiatına sahip her birinin durumu da böyledir, gemilerde ve ağaçlarda sözü edilen o tabiat olmasaydı, onlar da suya gömülürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bayraklar gibi. Müfessirlerin geneli buna denizde dağlar gibi akıp giden anlamını verdiler. İbn Kuteyve ve Ebû Avsece, "a'lâm" (أعلام), dağlar anlamına gelir, bunun tekili de "'alem"dir dediler[96]. Bu sözün anlamı şudur: Allah yeryüzündeki canlıları sallanmaktan ve suya gömülmekten korudu, onu tuttu ve yeryüzünü dağlarla sabit kıldı. Dağların tabiatı ise suya batmak ve gömülmektir. Dolayısıyla dağların suyun üzerinde sabit durması değil, suya gömülmesi
198 ve batışının artarak sürmesi gerekirdi. [§]Fakat Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve ihsanı onları sabit tutmakta, çöküp batmaktan ve canlıları sallanmaktan korumaktadır. Buna göre dağları yer üzerinde dimdik tutuğu gibi denizdeki gemileri de Allah batırmamakta, suyun üstünde tutmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bayraklar gibi** sözünün başka bir mânaya, alâmetler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Gemilerin alâmet olmaları da Allah onları insanların elde etmeleri zor olan uzaklardaki menfaatlere ulaşmaları için bir sebep ve vasıta yapmasından dolayıdır. Bir yerden başka bir yere, bir ülkeden başka bir ülkeye yükler gemilerle taşındığı için, kendilerine bu yüklerin getirildiği insanlar, bolluk ve menfaat getirdiklerini umdukları için gemileri denizde gördüklerinde sevinç duyarlar. Aynı şekilde kendilerine mal getirilen belde halkı gemilerin sağ salim geldiklerini görünce de sevinirler, çünkü mal ve menfaat kazanacaklardır. İşte gemiler insanlar için servete ve menfaate ulaşmanın vesilesi ve alâmeti olduğu için âyette bu kelime kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إن يشأ يسكن الريح فيظللن رواكد على ظهره إن في ذلك لآيات لكل صبار شكور ﴿٣٣﴾

[96] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

33. "O dilese rüzgârı dindirir de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır."

O dilese rüzgârı dindirir de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Cenâb-ı Hak burada, gemileri denizde yürüttüğünü, dileseydi onları durdurabileceğini ve hareketsiz bırakabileceğini söylemekle insanlara olan lütfunu ve ihsanını hatırlatmaktadır. Allah rüzgârı iki şekilde yaratmıştır. Birincisi, uygun rüzgârdır, gemiler onunla yol almaktadır. Diğeri de şiddetli fırtınadır, bununla da gemiler helâk olmaktadır. Allah, bu durumu başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle açıklamaktadır: "Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar"[97]. Sonra gemileri yürütenin rüzgâr olmadığına, rüzgârın kendiliğinden esmediğine, onu yapanın Allah Teâlâ olduğuna işaret eden üç özellik vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak rüzgârda gemileri yürütmeye uygun bir özellik, [§]aynı zamanda gemileri helâk eden ve dalga- 199
ları kabartan bir fırtına özelliği yaratmıştır. İkincisi, **dilerse rüzgârı dindirir** cümlesinde ifade buyurduğu mânadır. Allah dilerse rüzgâra sükûnet vereceğini ve gemileri suyun üzerinde hareketsiz bırakabileceğini haber vermektedir. Bu, o rüzgârı yürütenin de durduranın da kendisi olduğunu haber vermektedir. Üçüncüsü, ateşte sıcaklık, buzda soğukluk tabiatı olduğu gibi tabiattan kaynaklan bir fiilin tek bir kanun üzere olmasıdır; rüzgârın akması ve esmesi eğer tamamen kendi tabiatının eseri olsaydı, hiçbir halde sakin olmazdı, bazan uygun ve güzel, bazan da helâk edici bir fırtınaya dönüşmezdi. Bütün bunlar, o işin kendiliğinden ve tabiatın gereği olarak vuku bulmadığına, onu öyle yapanın Allah Teâlâ olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah bununla mümine çok sabreden ve çok şükreden diye isim vermiştir. İkincisi, başına gelen belâlara ve zorluklara sabreden kişiye çok sabreden, gemilerde ve diğer nesnelerde varettiğini belirttiği nimetlere şükredene de çok şükreden adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[97] "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye -din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler" (Yûnus, 10/22).

Gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe buna, gemiler durur, yürümez olurlar diye mâna verdiler[98]. Buradaki "ravâkid" (رواكد) kelimesinin kökü de şudur: "Rakede, yerküdü, rukûden" (رَكَدَ، يَرْكُدُ، رُكُودًا).

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾

34. "Yahut yapıp ettiklerinden dolayı onları batırıp içindekileri helâk eder; birçoğunu da bağışlar."

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda belirtilen denizde akıp giden gemilerle ilgili âyetin sılası olması mümkündür. Çünkü Allah, "O dilese rüzgârı dindirir
200 de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler"[99] buyurmakta [Ş]ve şunu söylemektedir: Allah eğer dilerse, denizde gemileri yürüten rüzgârı durdurur ve gemiler suyun içinde hareketsiz kalırlar, dilerse rüzgârı şiddetli bir fırtına ve kasırgaya dönüştürür ve bunlar da gemileri, yani gemidekileri helâk ederler. Cenâb-ı Hak ise sözünü ettiği denizde helâk etme veya hayatta tutma fiilinin kendisine ait olduğunu, kurtulan kişinin Allah'ın lütfuyla kurtulduğunu ve denizden salimen karaya çıkardığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece, âyetteki "yûbikhunne" (يُوبِقْهُنَّ) fiiline, gemidekileri helâk eder mânasını verdi. Bu âyetin daha önce geçen "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[100] meâlindeki âyetin sılası da olabilir. Onların canına zarar veren veya vermeyen her türlü musibet ancak kendilerinin yapıp ettikleri günahlar yüzündendir. Hemen arkasından Allah, kendi elleriyle yaptıkları günahlar yüzünden helâk edilmeyi hak eden pek çok kişiyi bağışlayacağını ve kusurlarını görmezden geleceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾

35. "Böylece âyetlerimize karşı mücadele verenler bilsinler ki kendileri için kaçacak yer yoktur."

---

98 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

99 eş-Şûrâ, 42/33.

100 eş-Şûrâ, 42/30.

[Allah'ın Âyetleri Üzerinde Tartışmak]

Allah'ın âyetlerine karşı mücadele etmek iki mânaya gelir. Birincisi, Allah'ın hükümlerinin neye işaret ettiğine ve âyetlerdeki mânaları anlamaya dair tartışmalarıdır. Bu, doğru ve övgüye değer bir tartışmadır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün"[101], "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme![102] İşte bu konuda yapılan tartışma güzeldir, övgüye lâyıktır. İkincisi, Allah'ın âyetlerinde yer alan hükümleri reddetmek ve onların doğru anlaşılmasına engel olmak için yapılan mücadeledir. Bu da yerilen mücadeledir.
[§]**Âyetlerimize karşı mücadele verenler** meâlindeki bu âyette kastedilen 201
mücadele, Allah'ın âyetlerindeki hükümleri reddetmek için yapılan mücadeledir. Sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın âyetlerini reddetmek ve onların anlaşılmasına engel olmak için mücadele ettiklerinden dolayı, onların Allah'ın azabından kaçıp kurtulacak yerleri olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَآ اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ
وَاَبْقٰى لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir."

[Dünya Nimetleri Ebedî Lezzetleri Kazanmaya Vesiledir]

Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah Teâlâ dünyada bu nimetleri ve lezzetleri insanlara, bu vesile ile ebedî nimetleri ve kalıcı lezzetleri kazanmaları için vermiştir. Aynı şekilde onlara vermiş olduğu göz, kulak ve diğer duyu organlarını da ebedî ve kalıcı olanı kazanmaları için vermiştir. Allah, vermiş olduğu malları ve lezzetleri, emredildikleri cihetten başka yönlerde kullananları hüsrana uğrayanlar ve boş şeylerle oyalananlar diye nitelemiştir. Aynı şekilde verdiği duyu organlarını gayesi dışında kullananları da sağır, dilsiz ve kör olarak nitelemiştir. Bu nimetlerle ebedî hayatı kazanamayanları da ölü diye nitelemiştir. *En doğrusunu*

---

[101] el-Ankebût, 29/46.

[102] el-Kehf, 18/22.

Allah bilir. İkinci bir ihtimal de şöyle denilmesidir: Onlara bu dünyada verilen lezzetler ve nimetler ancak Allah katında bulunan ve âhirette onlara verileceği vâdedilen nimetlere özendirmek içindir. Aynı şekilde zorluklarla ve belâlarla imtihan edilmeleri de ancak Allah'ın uyardığı ve âhirette başlarına gelmekle korkuttuğu azaptan sakındırmak içindir. Buna göre **Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir** cümlesi, onlardan yararlanırsınız, fakat onlar çabuk biter ve yok olurlar, geriye onlardan bir şey kalmaz, size vermediği ise ebedî ve bakî olandır mânasına gelir.

Sonra Allah Teâlâ, bakî olanın kime verileceğini de açıklamaktadır: **Bunlar, iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir.** Onlar, dünya ve âhiretin Allah'a ait olduğuna, yaratmak ve emretmenin de O'nun yetkisinde bulunduğuna ve O'nun yaratılmışlıkla ilgili her türlü mânadan uzak olduğuna iman edenlerdir. **Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir,** yani onlar işlerinde Allah'a güvenip dayanırlar, Allah onların yegâne güvencesi ve dayanağıdır, onlar bütün işlerinde Allah'tan aşka hiç kimseye güvenip dayanmazlar.

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾

202 [§]37. *"Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar."*

[Büyük Günah ve Hayasızlık]

Sonra Cenâb-ı Hak onları büyük günahlardan ve hayasızlıktan sakınmakla da nitelemektedir: **Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar.** Burada büyük günah olarak belirtilen günahtan maksadın hayasızlık olması mümkündür, çünkü hayasızlık büyük günahtır. Bu ikisinden (hayasızlık ve büyük günah) her biri, diğeri ile aynı anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Büyük günahlar, insanı müşrik olmasına yol açan günah çeşitleridir; en büyük günah Allah'a ortak tanımaktır. "Fevâhiş" (الفواحش) ise dünyada had cezasını gerektiren günahlardır. Şöyle de söylenmiştir: Büyük günah, günahın büyük olanıdır. "Fevâhiş" de, işlerin çirkin olanıdır. Bunun farklı yorumunu daha önce Nisâ sûresinde belirtmiştik[103]. *En doğrusunu Allah bilir.*

103 bk. en-Nisâ, 4/31 nolu âyetin tefsiri.

Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar. Yani onlar malları, canları ve dünya işleri konusunda öfkelendikleri zaman da bağışlarlar ve insanların kusurlarını görmezden gelirler. Fakat din konusunda öfkelendikleri zaman, asla bağışlamaları yoktur, hemen dönüp Allah'a tövbe etmek gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Rab'lerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar."

Rab'lerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. Yani hemen Rab'lerinin davet ettiği dine yönelirler. "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[104] meâlindeki âyetle de Rab'leri onları selâmet yurduna çağırmıştı. Ancak onların davetlerinin kabul edilmesini Allah bazı şartlara bağladı, kim bu davetin gereklerine uyarsa vâdedilen mükâfatı hak eder. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[105]. "Allah onlara şöyle demişti: Eğer namazı dosdoğru kılarsanız ben sizinle beraberim"[106]. Buna göre onların Rab'lerinin davetine uyduklarının alâmeti ve şartı, **namazı özenle kılmaları** ve âyette bahsedilen diğer buyrukları yerine getirmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstişarenin Lüzumu]

İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Bazılarının rivayet ettiğine göre ensar, aralarında istişare ederek işlerini yürütürlerdi. O sırada Resûlullah (s.a.) onlarla beraber değildi. İşte bu âyet onların yaptıklarını övmek için gelmişti.
[§]Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî, **İşleri aralarındaki danışma ile yü- 203**
rür meâlindeki âyeti okumuş ve sonra şöyle demiş: Vallahi, işlerini danışma ile

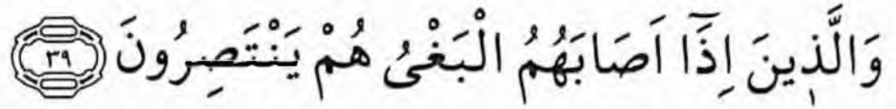
---

104 Yûnus, 10/25.

105 "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının" (el-Bakara, 2/40).

106 "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz, andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım" (el-Mâide, 5/12).

yürüten bir milleti Allah, önlerindeki yolların en üstününe ulaştırır[107]. Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ, "İş hakkında onlara danış!"[108] meâlindeki âyette Hz. Peygamber'e ashabıyla istişare etmesini emretmişti. Hasan-ı Basrî'nin, işlerini danışma ile yürüten bir milleti Allah, önlerindeki yolların en üstününe ulaştırır sözüne gelince, istişare akılların ve zihinlerin birleşmesidir, onlar birleşince de hak ve doğru olan daha çabuk anlaşılır ve tek kişinin kendi aklını kullanmasından daha iyi netice alınır. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: **İşleri aralarındaki danışma ile yürür,** yani istişare ile yürür[109]. **Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar** cümlesinin mânası ise gayet açıktır.

39. "Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar."

[Haksızlık Yapanı Bağışlamak ve Kendini Savunmak]

Cenâb-ı Hak, haksız saldırıya karşı koymayı ve kendisine zulmeden zâlimi bağışlamayı, Rab'lerinin davetine uyan o insanların hepsine nispet etti ve şunları söyledi: "Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar"[110], "Rab'lerinin çağrısına uyarlar"[111]. Sonra da şöyle buyurdu: **Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar.** Böylece bağışlayan ve savunan herkesi, Rab'lerinin davetine uyanlar sınıfına dâhil etti. "Muntasır" (المنتصر) kelimesi, kendisine ait olan hakkı tam olarak alan mânasına gelir, "ğâfir" (الغافر) ise hakkından vazgeçen demektir. Cenâb-ı Hak, kendisine ait olan hakkı tam olarak alanı da Allah'ın davetine uyanlar arasında belirtti, ancak hakkından vazgeçen kişi, hakkını tam olarak alandan daha üstündür. Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber'i, yapılan haksızlığı affetmeye, intikam almamaya ve karşılık vermemeye teşvik etmiş ve bunun güçlü irade gerektiren işlerden olduğunu söylemiştir: "Kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir"[112], "Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar"[113] meâlindeki âyetin,

---

107 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, II, 137.

108 Âl-i İmrân, 3/159.

109 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 393.

110 eş-Şûrâ, 42/37.

111 eş-Şûrâ, 42/38.

112 eş-Şûrâ, 42/43.

113 eş-Şûrâ, 42/37.

[§]hakaret ve küfür gibi dil aracılığıyla yapılan eziyetlerle ilgili olması, bedene 204
verilen zararla ilgili olmaması da muhtemeldir. Allah müminleri bağışlamaya ve affa teşvik etmekte ve böyle yapanları övmektedir. **Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar** meâlindeki âyet de yaralamak ve tahrip etmek gibi bedenlere verilen zararlarla ilgilidir. Allah Teâlâ dil ile verilen eziyetleri bağışlamaya ve karşılık vermemeye teşvik etmekte, fakat bedenlere verilen zararlara karşı kendini savunmaya ve hakkını tam olarak almaya ruhsat vermektedir. Her ne kadar "Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur"[114] meâlindeki âyette, her iki halde de hakkını almaktan vazgeçip bağışlamak daha faziletli olsa da Allah ikinci halde hakkını tam almaya da ruhsat vermektedir.

وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ
لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾

40. "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez."

[Kötülüğe Karşılık Vermek Veya Bağışlamak]

Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır. Allah Teâlâ, burada ikincisinin yaptığına da kötülük ismini verdi. O, yapılan kötülüğün cezası olduğu için her ne kadar gerçek anlamda kötülük değil ise de Allah ona da ilkinin yaptığının ismini vermiştir. Yahut ilki böyle bir şey yapmasaydı, ikincisinin yaptığı şey kötülük olacağı için ona kötülük adını verdi. Netice itibariyle verilen karşılıkta bir zarar söz konusu olduğundan ona bu ismi vermiştir. Zarar vermek, başkası için güzellik olsa bile neticede kötülüktür. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak, sanki farklı hallerden dolayı ona kötülük adını vermiş gibidir: O, kendisine kısas yapılan ve misliyle cezalandırılan kişi nezdinde kötülüktür, bu uygulama onun nazarında kötülük sayılır. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[115]. Allah burada darlık ve zorluk haline kötülük adını verdi, çünkü bu hal, o insanların nazarında kötülüktür. Bolluk ve rahatlık haline ise güzellik adını verdi, çünkü bu hal onların nazarında güzelliktir. Darlık hali her ne kadar ger-

---

[114] el-Bakara, 2/237.

[115] el-A'râf, 7/168.

çek anlamda bir kötülük değilse de o durumda olan insan nazarında kötülük sayıldığı için ona kötülük adını vermiştir. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyette geçen ikinci kişinin yaptığına da kötülük denilmesi caizdir, çünkü o, bu fiilin kendisine yapıldığı kişi nazarında kötülüktür. *En doğrusunu Allah bilir.*

205 [S] **Kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir.** Yukarıda söylediğimiz gibi Allah, insana hakkını tam olarak almak ve kötülüğe karşı koymak hakkını vermişse de, bağışlamak bundan daha faziletlidir. Bu âyet, affetmekle sahibinin razı olmadığı bir bedeli almanın birleşemeyeceğine de işaret etmektedir. Çünkü Allah, **Kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir** buyurmaktadır. Burada, insan affettiği zaman onun mükâfatını Cenâb-ı Hakk'ın vereceğini haber vermektedir. Dolayısıyla affettiği için ondan başka bir şey almaya hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durum, insanın suçluyu affedip ondan diyet almaya hakkı vardır diyerek isterse suçludan diyet almayı veya vazgeçmeyi caiz görenlerin görüşlerine aykırı düşmektedir.

Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez. Çünkü Allah zulmü sevmez. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Almaya hakkı olmadığı bir şeyi alan insan da zâlimdir.

وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَب۪يلٍ ﴿٤١﴾

41. "Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlar aleyhine bir yol tutulamaz."

Yani onların aleyhine bir delil yoktur yahut onlara bir yükümlülük yüklenemez.

اِنَّمَا السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ
بِغَيْرِ الْحَقِّ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٢﴾

42. "Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara yöneliktir. Onlar için elem verici bir azap da vardır."

Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmedenlere yöneliktir. Aleyhte bir delil ve yükümlülük ancak insanlara durup dururken zulmedenlere yüklenir, karşılık verenlere değil. **Yeryüzünde haksız yere saldırıda bulu-**

nanlar, yani aleyhte delil ve sorumluluk ancak hakları olmadığı halde insanlardan bir şeyler alanlara yüklenir. Hakk'ını tam olarak alanlara gelince, onlara herhangi bir aleyhte delil ve yükümlülük yüklenmez. Bu âyet, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyledir: "İnneme's-sebîlu ale'llezîne yazlimûne'n-nâse ve yufsidûne fi'l-ardı" (انّما السبيل على الذين يَظلمون الناس يُفسدون فى الأرض) Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde fesat çıkaranlara yöneliktir.

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

[§]*43. "Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren* 206
işlerdendir."

Yani kim haksızlığa ve eziyete sabreder, bağışlar ve karşılık vermekten vazgeçerse, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir, yani bu işleri sağlam yapma ve güvene alma yollarındandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖ وَتَرَى الظَّالِمٖينَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبٖيلٍ ﴿٤٤﴾

44. "Allah kimi sapkınlığıyla baş başa bırakırsa, artık onun bir velisi olmaz. Azapla yüz yüze geldiklerinde zâlimlerin, 'Geri dönmenin bir yolu yok mu?' diye feryat ettiklerini göreceksin."

Allah kimi sapkınlığıyla baş başa bırakırsa, artık onun bir velisi olmaz. Yani şeytanın dostluğunu tercih ettiği için Allah kimi sapkınlığıyla başbaşa bırakırsa, artık onu Allah'ın dışında hidâyete erdirecek yahut ona fayda verecek başka bir dost yoktur. Bu hususu Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[116]. Allah, şeytanın hâkimiyetinin ancak onu dost edinenler üzerinde geçerli olduğunu haber vermektedir.

Azapla yüz yüze geldiklerinde zâlimlerin, 'Geri dönmenin bir yolu yok mu?' diye feryat ettiklerini göreceksin. Müfessirler şöyle dediler: Yani onlar, "Acaba dünyaya tekrar dönmenin bir yolu var mı?" diyorlar ve Rablerinden tekrar dünyaya dönmeyi istiyorlar. Onların istekleri sanki ölmeden önce imtihan edildikleri dünyadaki gibi bir imtihan geçirmekti. Yani Allah'ın emir ve

---

116 en-Nahl, 16/100.

yasaklarına itaat ettiklerini göstermek için âhirette imtihana tâbi tutulmalarını istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِع۪ينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ
خَفِيٍّۜ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ
وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ الظَّالِم۪ينَ ف۪ي عَذَابٍ مُق۪يمٍ ﴿٤٥﴾

45. "Ateşe atılırlarken yine onların, aşağılanmaktan ötürü başları eğik halde göz ucuyla etrafa baktıklarını göreceksin. İman edenler de, 'Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş meğer!' diyecekler. İyi bilinmeli ki zâlimler sürekli bir azap içinde olacaklardır."

Onların göz ucuyla etrafa baktıklarını göreceksin. Müfessirler bu cümleyi şöyle açıkladılar: Onlar henüz içine girmeden cehenneme göz atıp bakarlar. Nitekim Allah meâlen şöyle buyuruyor: "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler"[117], "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır"[118]. **Aşağılanmaktan ötürü,** çünkü Allah, dünyada iken yaptıkları kötülükler ve nefsânî arzularının hepsini yerine getirmeleri yüzünden âhirette onları zil-
207 lete düşürmüştü. [§]**Başları eğik halde bakarlar;** muhtemelen bu cümleden maksat, "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış vaziyette"[119] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, o günün dehşetinden ve korkusundan onlar başlarını kaldırıp bir yere bakamamalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Başları eğik halde bakarlar** cümlesi, yaptıkları kötülüklerden utandıkları için yüzlerini çevirip insanlara bakamazlar, ancak insanlar farkında olmadıkları sırada onlara hırsızlama bir göz atarlar mânasına gelebilir. Böyle bir durum, insanlar arasında bilinen bir şeydir. Çünkü birine kötülük yapan insan, başını kaldırıp onun yüzüne bakamaz, ancak farkında olmadığı sırada hırsızlama bir göz atar. İşte burada da benzer bir durum söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerden bazıları şöyle dedi: Onlar

117 el-Furkān, 25/12.

118 "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var?" (el-Fecr, 89/23).

119 İbrâhim, 14/43.

kör olarak haşredilecekler, gözleriyle değil ancak kalpleriyle görebilecekler. Bu da göz ucuyla bakmak anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Başları eğik halde bakarlar** cümlesi, aşağılandıkları için gözlerini eğerler mânasına gelir[120]. Ebû Avsece de, dümdüz bakarlar anlamını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman edenler de, 'Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş meğer!' diyecekler. Onların ve onlara uyanların zarar görmeleri, değişik mânalara gelebilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak "Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[121] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, onlar kendilerini ve kendilerine uyanları ateşten korumakla emrolundular mânasına gelir. İşte onlar kendilerini ve onlara uyanları ateşten korumadıkları için zarara uğramışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Hem kendileri hem de kendilerine uyanlar zarar ettiler** cümlesi, kendi nefisleri ve aileleri yüzünden zarar gördüler mânasına gelir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır"[122]. Onlara mallar, çocuklar ve eşler sebebiyle verilenler, kendileri için bir fitne idi. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır"[123]. İnsan bazan kendi eşi ve çocuğu yüzünden de zarar görür ve sorgulanır. Üçüncüsü, onların ve onlara uyanların zarar görmeleri, şöyle demelerinden dolayıdır: "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[124], "Dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel nimetler bulunduğundan eminim"[125]. [§]O, âhirette Rabb'inin 208
katında daha fazla güzellikler bulacağını ümit ve arzu ettiklerini kaybetmiştir. İşte bu âyet-i kerîme sözünü ettiğimiz bu üç mânaya gelir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kâfir olsun müslüman olsun herkesin mutlaka bir ailesi ve cennette bir yeri vardır. Eğer Allah'a itaat ederse, Allah ona ailesini ve cennetteki yerini verir. Şayet isyan ederse, hem kendisi hem ailesi zarar görür, cennetteki yerini de kaybeder ve onun yerine müminler vâris olurlar. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın kâfir olarak öleceğini

---

120 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

121 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" (et-Tahrîm, 66/6).

122 et-Teğâbun, 64/15.

123 "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının" (et-Teğâbun, 64/14).

124 el-Kehf, 18/36.

125 Fussılet, 41/50.

bilmesine rağmen ona bir aile ve cennette bir makam ayırması ihtimali yoktur. Ancak Allah Teâlâ bunu sadece onlara kızdığından ve onlar için bir hasret ve pişmanlık sebebi olsun diye yapar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

46. "Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur. Allah sapkınlığı ile baş başa bırakmış ise onun için artık kurtuluşa çıkan bir yol da yoktur."

Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah'ı bırakıp taptıkları putlar, kendilerine yardım edebilecek ve onlardan Allah'ın azabını kaldırabilecek kudrette dostlar değildirler. Çünkü dünyada, kendilerine âhirette şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle onlara tapıyorlardı. Allah Teâlâ onların putlara tapmakla ümit ve arzu ettikleri şefaati ve Allah'ın azabını kendilerinden defedecekleri yardımı yapabilecek dostları olmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur** cümlesi, onların dünyada rab edindikleri liderleri, kendilerine yardım edecek olan dostları değildir, çünkü onlar kendilerinden bile azabı geri çevirme gücüne sahip değildirler. Böyleyken tâbilerine verilecek olan azabı nasıl defedecekler? Allah, onlardan azabı defedecek bir dostun olmayacağını kendilerine haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kader ve Kaza İnsanı İcbar Etmez]

Allah sapkınlığı ile baş başa bırakmış ise onun için artık kurtuluşa çıkan bir yol da yoktur. Buradaki **onun için bir yol yoktur** sözü, onun için bir delil yoktur mânasına gelebilir. Yani Allah sapkınlığı ile baş başa bıraktığı birinin, "Sen beni saptırdın" diye bir gerekçesi olamaz. Çünkü Allah onu ancak sapıklığı tercih edeceğini ve o yolu seçeceğini bildiği için saptırmış, yani ona tercih etmiş olduğu yolu açmıştır. [Birincisi,] bu hususta esas olan, hiç kimse-
209 nin, [§]isyan etmesine ve sapıklık yolunu tercih etmesine Allah'ın iradesinin, kaza ve kaderinin sebep olduğunu söyleyerek bir gerekçe ileri süremeyeceğidir. Çünkü hiç kimse yaptığı bir isyan fiilini işlediği vakit, Cenâb-ı Hakk'ın onu hükmettiğini yahut irade buyurduğunu veyahut takdir ettiğini veyahut da kendisini saptırdığını söyleyemez. İnsan o fiili işlediği vakit, Allah onu is-

tediği ve irade buyurduğu yahut kaza ve kaderinde yazdığı için yapmamıştır, ancak kendi arzu ettiği ve istediği için yapmıştır. Dolayısıyla böyle bir gerekçe gösteremez. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* İkincisi, onun böyle bir gerekçe göstermeye hakkı yoktur, çünkü o da bilmektedir ki istediği ve tercih ettiği bir fiili yapmakla onun aksini yapmak arasında serbest bırakılmış ise onun aksini yapmak ve tercih ettiği fiili terketmekte de serbesttir. Öyleyse nasıl böyle bir gerekçe ileri sürebilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Onun için bir yol yoktur** cümlesi, Allah kimi saptırmışsa onun doğru yolu bulma imkânı yoktur mânasına gelebilir, yani kimse onu doğru yola getiremez. Bu cümle Allah kimi saptırırsa artık onun lehine bir yol yoktur mânasına da gelebilir, yani lehine bir yol yoktur, fakat aleyhine yol vardır.

اِسْتَجٖيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ
مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكٖيرٍ ﴿٤٧﴾

47. "Allah'ın hükmü gereği, geri çevrilemez olan bir gün gelmeden Rabb'inizin çağrısına uyun. O gün sizin için ne bir sığınak ne de bir inkâr yolu vardır."

Rabb'inizin çağrısına uyun. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[126]. **Allah'ın hükmü gereği, geri çevrilemez olan bir gün gelmeden önce.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kimsenin onu geri çevirmeye muktedir olamayacağı o gün gelmeden önce Rabb'inizin çağrısına uyun mânasına gelir. Çünkü o gün, bütün yaratılanlara yaptıklarının karşılığının verileceği gündür. O gün korku ve dehşet günüdür. Dolayısıyla Allah burada, hiç kimsenin o günü reddetmeye ve geri çevirmeye gücü yetmez buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, verilecek azabın ve cezanın geri çevrilemeyeceği olan o gün gelmeden önce Rabb'inizin çağrısına uyun mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün sizin için bir sığınak yoktur. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar dünyada iken putlara ancak kendilerine şefaatçi ve sığınak olacaklar diye tapıyorlardı, [S]bundan dolayı Allah, o putlar sizin için bir sığınak 210
değildirler, aksine Cenâb-ı Hakk'ın başka âyetlerde buyurduğu gibi taptıkları putlar da kaybolup gidecekler: "O gün uydurup yakıştırdıkları putlar onları

126 bk. el-Enfâl, 8/24 nolu âyetin tefsiri.

yüzüstü bırakıp kaybolacaklar"[127], "Aksine putlar onları bırakıp kayboldular"[128]. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **O gün sizin için bir sığınak yoktur,** yani onlar dünyada iken mâruz kaldıkları zorlukları ve belâları defetmeye çare bulabildikleri gibi, o gün başlarına gelen azabı defetmeye çare bulamayacaklar. Kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sizin için bir inkâr yolu da yoktur. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar yaptıklarını Allah'ın huzurunda inkâr edemeyecekler; çünkü onları kendi elleriyle yapmışlar ve daha önce âhirete göndermişlerdi, dolayısıyla Allah'ın huzurunda onları inkâr etme gücünü bulamayacaklar. İkincisi, onları değiştirmeye gücünüz yetmez anlamına gelir. Yani yaptıklarını kendilerinden gideremezler, onlara engel olamazlar ve onları değiştiremezler. Onlar, Allah'ın kendilerine yapmak istediğine engel olamazlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Bu da bizim söylediğimiz gibidir.

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًاۜ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُۜ
وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَاۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

48. "Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır. Şu bir gerçek ki, biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman ona sevinir; ama eğer yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir fenalık geliverse, işte o zaman insan pek nankör olur."

Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, yani senin onları davet ettiğin dini kabul etmekten yüz çevirirlerse, **bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik.** Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, biz senin onların fiillerine ve yaptıklarına bekçi olarak göndermedik mânasına gelebilir. **Sana düşen sadece duyurmaktır,** yani senin duyurmaktan başka bir görevin yoktur. Onların fiillerine ve amellerine bekçilik yapmak meleklerin görevidir, kirâmen

---

127 "İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır" (Yûnus, 10/30).

128 "Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir" (el-Ahkâf, 46/28).

kâtibîn melekleri onlara bekçi olarak görevlendirilmişlerdir. İkincisi, **biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik,** yani biz seni onların yaptıklarına zorla engel olman için göndermedik, sana düşen sadece tebliğ etmek ve hakkı açıklamaktır, onların yaptıklarından sen sorgulanmayacaksın. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[129].

[§]**Şu bir gerçek ki, biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman ona** 211
sevinir. Bu âyet-i kerîme eğer müslümanlar hakkında ise o zaman buradaki sevinir anlamına gelen "feriha" (فرح) kelimesi, razı olur ve mutlu olur anlamına gelir. Eğer kâfirler hakkında ise, o zaman bu kelime şımarır, küstahlaşır mânasına gelir. **Ama eğer yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir fenalık geliverse, işte o zaman insan pek nankör olur.** Bu beyan şayet müslümanlar hakkında ise o zaman başına bir zorluk veya belâ geldiği zaman insan Allah tarafından kendisine verilen nimetleri unutur ve başına gelenden dolayı Allah'a şikâyette bulunur, daha önce kendisine verilen nimetlere nankörlük eder. Âyet eğer kâfirler hakkında ise mânası açıktır, onlar Allah'ın verdiği bütün nimetlere ve güzelliklere karşı nankörlük ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ
اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾

49. "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder."

Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. Cenâb-ı Hak burada insanlara emirler ve yasaklar göndermesinin ve onları çeşitli yollarla imtihan etmesinin, kendisinin bir menfaat veya hayır elde etmek yahut bir zararı veya belâyı defetmek amacıyla kendi ihtiyacı için olmadığını haber vermektedir. Çünkü göklerin ve yerin hükümranlığı O'na aittir. Allah Teâlâ insanlara ancak kendi menfaatleri, felâha ermeleri ve felâketlerden kurtulmaları için emirler vermekte ve yasaklar koymakta ve bununla onları imtihan etmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabb'imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem

---

[129] "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir" (en-Nûr, 24/54).

sahibidir"[130]. Allah Teâlâ kendisinin zengin olduğunu söyleyerek müminin imanının kendisine bir fayda kazandırmayacağını ve hükümranlığına katkı sağlamayacağını, kâfirin küfrünün de O'na zarar veremeyeceğini ve mülkünde bir eksiklik meydana getirmeyeceğini haber vermektedir. **Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir** cümlesi, göklerin ve yerin gerçek sahibi Allah'tır mânasına da gelebilir. Nitekim O, bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!"[131] **Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir** cümlesi, mülk sahibi olan mülkü dünyada dilediğine verir, dilediğinden de mülkü çekip alır mânasına da gelir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın"[132].

[Yaratma Fili ve Mûtezile'nin İddiaları]

212 [§]Bu âyette, insan fiillerinin yaratılışı meselesinde Mûtezile'nin görüşüyle çelişen bilgiler vardır. Onlar, kendileriyle Allah arasında fiilin oluşumunda ortaklık (şirk) mânasına geleceği endişesiyle kulların fiillerini yaratanın kendileri olduğunu iddia ediyorlar ve kulun fiillerini yaratanın Allah olduğunu inkâr ediyorlar. Eğer kula ait fiili Allah yaratırsa bu takdirde o Allah'ın ve kulun fiili olmuş olur. Çünkü duyular âleminde ortak olmanın açıklaması böyledir. Onlara denilir ki: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir"[133]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Hâkimiyette O'nun ortağı yoktur"[134]. Cenâb-ı Hak, mülkte kendisinin ortağı olmadığını haber vermektedir. Biz dünyada nice krallar gördük, mânası ve yönleri farklı olduğundan dolayı bu mülkiyet onlarla Allah arasında böyle bir ortaklığı gerekli kılmadı. Çünkü mülkün hakikati O'na aittir, başkasındaki ise mülkün hakikati değil, ancak yararlanma mülkiyetidir, mutlak mülkiyet değildir. Buna göre kulların fiilini Allah Teâlâ yaratmıştır, kullar ise onu kesbeder, yani elde eder. Bu da ortak olmayı gerektirmez, daha önce söylediğimiz üzere mülkiyet Allah ile insanlar arasında ortak olmayı gerektirmediği gibi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

O dilediğini yaratır. Bu ilâhî beyan da Mûtezile'nin aleyhinedir. Çünkü Allah burada dilediğini yarattığını haber vermektedir. Onlar ise bütün hayırlar, Allah'ın dilediği şeylerdendir diyorlar. Sonra da kulların hayırlı fiillerini

---

130 en-Neml, 27/40.

131 Âl-i İmrân, 3/26.

132 Âl-i İmrân, 3/26.

133 el-Mâide, 5/40.

134 el-İsrâ, 17/111.

Allah'ın yaratmadığını söylüyorlar. Onların iddiasına göre Cenâb-ı Hakk'ın dilediklerinden çoğunun Allah'tan başka yaratıcısı vardır. **O dilediğini yaratır** cümlesi, ya rablığın ve ulûhiyetin vasfı mânasındadır yahut da Allah'ın dilediğini yarattığını haber vermek ve vâdetmek anlamındadır. Eğer yaratmak Rab olmanın vasfı kabul edilecek olursa, bu durum Rab olmanın vasfı değildir, çünkü yaratmayı dilediği on bin nesneden birini yaratmakla Rab olunmaz. Eğer âyet vâd ve haber mânasında ise onların iddialarına göre bu haber yalandır. Sözde her türlü aşırılıktan Allah Teâlâ'ya sığınırız. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]**Dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukla- 213
rı bahşeder.** Cenâb-ı Hak, kız ve erkek bütün çocukların Allah'ın bağışı ve hediyesi olduğunu haber vermektedir. İnsanların, Allah Teâlâ'nın hibesini ve hediyesini şükürle ve minnet duygusuyla kabul etmeleri gerekir. Sonra âyet-i kerîme, önce kız çocuklarını sonra erkek çocuklarını belirtmektedir. Çünkü insanlardan öyleleri var ki, kız çocuğu olduğunda onu bir musibet kabul ediyor ve kızının olması kendisine ağır geliyordu. Bu durumu Allah, kâfirlere kız çocuğu olduğu müjdesi verildiğinde yüzlerinin kapkara olduğunu söyleyerek haber vermektedir: "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[135]. Âyette bu müjdenin onlara ne kadar ağır geldiği ve ne kadar öfkelendikleri bildirilmektedir. Müslümanların, kâfirlerin yaptığı gibi kız çocuklarını belâ ve musibet saymamaları için âyette önce kızlar anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقِيمًا اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

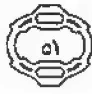
50. "Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter."

Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Bu ilâhî beyanda "tezvîc" (التزويج) sözü, hakikatte iki benzer ve dengin bir araya getirilmesi anlamına gelir. İki zıt şeyin birleşmesine de mecâzen "tezvîc" denilir. Hakikatte benzer ve denk olan iki nesnenin birleşmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* erkek ve kız çocuklarını birlikte verir cümlesinin mânası şudur: Allah erkek ile kadını birleştiriyor ve tek bir halde her iki neviden çocuk bahşediyor. Bu âyete İbn

135 en-Nahl, 16/58.

Kuteybe şöyle mâna verdi: Bazılarına erkek, bazılarına kız çocuk verir. Arap, develeri birbirine yaklaştırdığı zaman, "zevvectü ibilî" (زوّجت إبلي) devemi çiftleştirdim der. Büyüğü küçüğüne kattığında da "zevvectü'l-kibâra bi's-sığâri" (زوّجت الكبار بالصغار) büyüğü küçükle birleştirdim der[136].

Dilediğini de çocuksuz bırakır. Âyetteki "akîm" (عقيم) kelimesi, çocuğu olmayan kadın demektir. Böyle bir kadın da bereketli olmakla nitelenmez. O, mübarek değildir denilir ve ona özenilmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.** Yani O, erkekleri ve kızları rahimlerde yaratmayı bilir ve bunu yapmaya kādirdir. Yahut O, yaratılanların menfaatlerini bilir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ
يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ

214 [§]*51. "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir."*

[Vahiy]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi, sanki risâletin mahiyeti konusunda sorulan bir soru veya bir olay üzerine indirmiş gibidir: Peygamberler Rab'lerini görüp müşahede edebiliyor ve O'nunla konuşabiliyorlar mı? Âyette belirttiği üç yoldan başka insan türünden hiç kimsenin kendisiyle konuşmasının mümkün olmadığını haber vermektedir. Soru, dünyada Allah'ı görmenin vukûu ile ilgiliydi, cevap da buna binâen verildi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ancak vahiy yoluyla.** Bazıları bunu şöyle açıkladı: Allah, peygamberin zihnine ve kalbine yerleştirir, peygamber de onu anlar ve insanlara haber verir. **Ancak vahiy yoluyla** sözüne bazıları, rüyada gösterilen olay diye mâna verdi; peygamberlerin rüyaları da gerçektir. **Yahut perde arkasından;** tıpkı Hz. Mûsâ'ya konuştuğu gibi. Allah, üçüncü bir ihtimal olmaksızın dilediği kelimeyi dilediği şekilde yaratılmış bir ses olarak onun kulaklarına yerleştirdi. **Ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir.** Yani Allah, peygambere bir meleği gönderir ve o da Allah'tan kendisine haber getirir. İşte dünyada peygamberlerin bilgi edinme vasıtaları, söylediğimiz bu üç yoldur: Ya ilham

[136] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

ve bilgiyi kalbine yerleştirmek, ya kulağına ses duyurmak, ya da bir elçi ile Allah’ın emrini ve kelâmını bildirmek şeklinde olur. Bunun dışında birinin dünyada Allah’ı görmesinin ve O’nunla konuşmasının mümkün olup olmadığına gelince, bu asla mümkün değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Sonra **yahut perde arkasından** cümlesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki perdelerden maksat, gerçek anlamda perdedir. Bazıları da şöyle dedi: Perdeden maksat, onların Allah’ı görme ihtimalinden aciz olduklarıdır. Çünkü Allah onları, Mûsâ aleyhisselâma söylediği gibi buna müsait olmayan bir bünye ve özellikte yaratmıştır: “Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin”[137]. Yani o muhtemelse, senin istediğin rüyetullah da muhtemeldir.

[§]Bu âyete göre, Allah Teâlâ, her ne kadar elçiyi gönderenin konuşması 215
olmasa da elçi vasıtasıyla insanlarla konuşmaktadır. Dolayısıyla Allah’ın insanlarla konuşması, mecazî anlamdadır. Çünkü peygamberin sözü, hakikatte elçiyi gönderenin sözü değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: “Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al”[138]. Buna göre peygamberden duyulan söz, hakikatte Allah’ın sözü değildir. Nitekim ben falanın sözünü falancadan işittim denilmesi de böyledir, bunların hepsi hakikat değil, mecazî mânadadır.

Herhangi bir beşer ile Allah’ın konuşması ancak vahiy yoluyla olur meâlindeki âyetin, kâfirlerin Allah’ı görmek ve konuşmak istemeleri üzerine gelmiş olması da muhtemeldir. Allah onlara şunu haber vermektedir: “Bilgiden yoksun olanlar, ‘Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcize gelmeli değil miydi?’ dediler”[139], “Bize melekler gönderilmesi veya Rabb’imizi görmemiz gerekmez miydi?”[140] Kâfirler, Rab’lerini açık olarak görmek istemişlerdi. Fakat “Gerçek şu ki onlar, o gün elbette Rab’lerinden mahrum kalacaklardır”[141] meâlindeki âyetle onlar dünyada ve âhirette Rab’lerini görmekten mahrum bırakılmışlardır. Onlar, Allah’ın kendileriyle konuşmasını da istemişlerdi. Cenâb-ı Hak da onların taleplerini reddederek, hiç kimse ile şifahen konuşmayacağını, fakat âyette belirttiği üç yoldan biriyle konuşacağını haber vermiştir: **Herhangi bir beşer ile Allah’ın konuşması ancak vahiy ile yahut per-**

---

137 el-A’râf, 7/143.

138 et-Tevbe, 9/6.

139 el-Bakara, 2/118.

140 el-Furkān, 25/21.

141 el-Mutaffifîn, 83/15.

de arkasından ya da bir elçi göndermesi ile olabilir. Allah Teâlâ, kendisinin yaratılanlarla dünyada konuşmasının ancak bahsettiği bu üç yoldan biriyle mümkün olduğunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, "Rabb'inizden size indirilene uyun!"[142] buyurarak insanlarla ancak bu yöntemlerle konuştuğunu, insanlara indirdiğini söylediği sözlerin peygamberlere indirdiği gibi olduğunu bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[143]. Bunlara benzer diğer âyetlerde de bildirildiğine göre Allah, insanlarla sözünü ettiği yöntemlerle konuşmuştur. Nitekim peygamberlerle de bahsettiği yöntemlerle konuşmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرٖي مَا الْكِتَابُ
وَلَا الْاٖيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدٖي بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا
وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍۙ ﴿٥٢﴾

216 [§]52. ***"İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh** (Kur'ân) **vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin."***

İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Allah sanki şunu söylemektedir: Biz senden önceki peygamberlere de sana vahyettiğimizi söylediğimiz aynı yollarla vahyettik. Yahut şöyle demektedir: Senden öncekilere de sana vahyettiğimiz gibi vahyettik. **Buyruğumuzla bir ruh vahyettik.** Bazıları buradaki "ruh" (روحا) kelimesine Cibrîl mânasını verdi ve emrimizi Cibrîl'e vahyettik dedi. Bazıları da, sana emirlerimizden bazılarını vahyettik dedi. Bazıları ise şöyle dedi: **Buyruğumuzla bir ruh vahyettik,** yani ona indirdiği ve vahyettiği kitaba ruh adını verdi, çünkü onunla dine hayat veriyor ve o dinin canlanma vesilesidir. Onunla bedenlere de hayat vermektedir; o şan ve şerefin hayat kaynağıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah tarafından rızıklara mazhar olmaktadırlar"[144]. Yani onların namları ve şerefleri canlı olarak devam etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

142 el-A'râf, 7/3.

143 et-Tevbe, 9/6.

144 Âl-i İmrân, 3/169.

Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun. Cenâb-ı Hak kendisine bildirip öğretinceye kadar Hz. Peygamber'in kitabın ne olduğunu bilmediğinde şüphe yoktur. İmanın ne olduğunu bilmediği ifadesinde ise, birkaç ihtimal vardır. Birincisi, dil ile söylenmesi gereken sözler itibariyle yahut imanın gereği olarak yapılacak işler cihetiyle veyahut Allah katındaki değeri, yeri ve konumu itibariyle imanın ne olduğunu bilmiyordun, anlamına gelebilir. Eğer maksat dil ise, Hz. Peygamber imanın tasdik veya tevhit olduğunu veya ne mânaya geldiğini başlangıçta bilmiyordu. Allah Teâlâ kendisine imanın ne olduğunu bildirinceye kadar, dil ile yapılması gerekenin ne olduğunu bilmediği mâlumdur. Resûlullah (s.a.) kendilerine bildirinceye kadar farklı dili konuşan insanların hiçbiri de bunu bilmiyordu. Cebrâil yabancı bir insan suretinde geldi ve Resûlullah'a (s.a.) sordu: İman nedir? İslâm nedir? [§]Resûlullah (s.a.) 217
da şöyle söyledi: "Bu gelen Cebrâil'di, size dininizin temel ilkelerini öğretmeye gelmişti"[145]. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat, imanla ilgili fiil ve rükünler ise, onları yapmaya ve sınırlarını tayine kādir olmadığı zaman ne olduğunu da bilemez. Onun ne olduğunu bilmese dahi yine de cehaletle nitelenemez. Görmez misin ki küçükler bilmiyorlar, ama onlar için cahildirler denilmiyor. Düşünme melekesine ve öğrenme vesilelerine sahip olan biri, bu vasıtaları terkettiği zaman ancak cahillikle nitelenir. Bunlara sahip olmayan ve bu yüzden o seviyeye ulaşamayan kişiye gelince, o cahillikle nitelenmez. Görmez misin ki arazlar ve cevherler için, onlar bilmezler denilmekte, ama yine de cahillikle nitelenmemektedirler. Buna göre Hz. Peygamber için, o bilmiyordu diye nitelenmesi ve hakkında böyle denilmesi caizdir, fakat onun cahillikle nitelenmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin ki anne karnındaki çocuk görmek ve işitmekle nitelenmez, çünkü onun gözü ve kulağı görme ve işitme konumunda değildir. Ona bu özellik anne karnından çıkarıldığında verilmekte, çünkü ancak o zaman görme ve işitme imkânına sahip olmaktadır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; size kulaklar ve gözler verdi"[146]. Yani ona bu imkân verildiğinde görme ve işitme yeteneği de varedildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat, Hz. Peygamber'in, Allah katındaki değeri, yeri ve konumu itibariyle imanın ne olduğunu bilmemesi ise Cenâb-ı Hak kendisine, katındaki yerini ve konumunu öğretinceye kadar Hz. Peygamber imanın yerini ve değerini hiç şüphesiz bilmiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[145] Cibrîl hadisi diye meşhur olan bu hadis için bk. Buhârî, "İman", 38; Müslim, "İman", 1.

[146] "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi" (en-Nahl, 16/78).

218 [§]**Şimdi onu bir ışık kıldık.** Âyetteki "nûran" (نورا) kelimesinden eğer iman kastedilmiş ise şüphe yok ki o deliller ve kanıtlarla yol gösteren bir ışıktır. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[147] Buradaki "nur" kelimesinden kastedilen eğer kitap ise Kur'ân, kendisine uyanların ve saygıyla yaklaşanların kalplerindeki bütün örtüleri ve perdeleri kaldırdığı için tam anlamıyla yol gösteren bir ışıktır. **Dilediğimiz kullarımızı onun sayesinde doğruya eriştiririz.** Yani Allah, onu tercih edeceğini bildiği kişiyi doğru yola eriştirmeyi diler. **Onunla doğruya eriştiririz** sözü ile muhtemelen Kur'ân kastedilmiştir. Bizzat imanın kastedilmiş olması da mümkündür, yani imanı doğru yola götüren bir ışık kıldı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin.** Buradaki doğru yola götürüyorsun anlamına gelen "tehdî" (تهدى) kelimesi, davet ediyorsun yahut doğru yolun ne olduğunu onlara açıklıyorsun mânasındadır. Sonra Cenâb-ı Hak bunun ne olduğunu da aşağıdaki âyette açıklamaktadır:

صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اَلَاۤ اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

53. "Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır."

Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. Buradaki **Allah'ın yolu** sözünden anlaşılan mâna ile yaratılanların yolu yahut falanın yolu ifadesinden anlaşılan mâna aynı değildir. Zaten Allah'ın gittiği veya geldiği yol ile yaratılanların gittiği veya geldiği yolun aynı olması nasıl düşünülebilir? Bu, bir nitelik veya fiil Allah'a nispet edildiğinde ondan anlaşılan ile yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılması gereken mânanın aynı olmaması gerektiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır.** Bu cümle muhtemelen bütün işlerin düzenleme ve idaresi Allah'a aittir mânasına gelir. Bunun âhiret mânasına gelmesi de mümkündür, yani herkes ölümden sonra Allah'a varacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[147] ez-Zümer, 39/22.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Aydınlatan kitaba yemin olsun ki,"

Katâde şöyle dedi: Bu âyet sûrenin ismidir[2]. Bazıları da, **Hâ-mîm**, var olacak olan nesneler ve olaylar hükme bağlandı mânasına gelir dedi. Biz bunu daha önce açıklamıştık[3]. **Aydınlatan kitaba yemin olsun.** Katâde şöyle dedi: Allah'ın bereketini, hidâyetini ve doğru yolunu açıklayan kitap[4]. Bazıları şöyle dedi: Helâli, haramı, yapılması ve yapılmaması gerekeni açıklayan kitap. Bazıları ise şöyle söyledi: Hakk'ı ve bâtılı açıklayan kitap. Bize göre bu kitap, Allah Teâlâ tarafından geldiğini, bir insanın telifi ve ürünü olmadığını, Allah'ın eseri olduğunu, çünkü insanların onun benzerini meydana getirmekten aciz kaldıklarını beyan etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾

3. "Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'ân yaptık."

---

1 Bu sûre bütün olarak Mekke'de nâzil olmuştur ve 89 âyettir.

2 Bu sözün Katâde'den rivayet edildiğini kaynaklarda bulamadık, ancak Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den rivayet edilmiştir. Katâde'nin "*Hâ-mîm*", Kur'ân'ın isimlerinden biridir, dediği rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 206; XX, 274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 250). Bu âyetin, sûrenin ismi olduğunu söyleyenler hakkında İbn Kesîr şöyle dedi: Muhtemelen bu ifade, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in sözüne dayanmaktadır. Sonra Zemahşerî'nin şöyle dediğini ilave etti: Ekseriyet bu görüşte ittifak etti. Bu sözü Sîbeveyh'e de nispet etti (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 251. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 129).

3 Mukattaa harfleri için Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin başına bakınız.

4 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 546.

Cenâb-ı Hak burada sanki şöyle demektedir: Biz bu kitabı, anlayıp düşünmeniz için Arapça yaptık. Âyetteki yaptık anlamına gelen "cealnâhu" (جعلناه) kelimesine, onu Arapça olarak indirdik mânası verilmiştir. **Onu Kur'ân yaptık** sözüne, ona Kur'ân ismini verdik anlamı da verilmiştir. Bunun anlamı onu Kur'ân yaptık değildir, onu Arapça yaptık, yani anlayıp düşünmeniz için onu
220 Arapça olarak düzenledik ve ona Kur'ân adını verdik. [§]**Anlayıp düşünesiniz diye** cümlesi, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, anlayıp düşünürsünüz ümidiyle onu Arapça indirdik mânasına gelebilir. İkincisi, onu aklınızı kullanmanız için Arapça indirdik anlamına gelir. Bundan âyetin, aklını kullanan ve onu anlayan özel bir kavim hakkında indiği anlaşılır, çünkü insanların hepsi onu anlamadılar. Cenâb-ı Hakk'ın onu insanlar akıllarını kullansınlar diye gönderdiği, ama insanların akıllarını kullanmadıkları düşünülemez. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyin olmasını murat etmiş ise, o mutlaka olur, yapmayı murat ettiği fiil de mutlaka gerçekleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[5]. Üçüncüsü, sizi aklınızı kullanmaya ve kendisine uymaya mecbur etsin, böylece bizim dilimizde değildi diye Allah'a karşı bir mazeret ve gerekçeniz kalmasın diye onu Arapça olarak indirdik. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre âyette geçen ve belki anlamına gelen "lealle" (لَعَلَّ) kelimesi, Allah için kullanılan bütün âyetlerde tereddüt ve şüphe anlamına değil, kesin olarak tahakkuk ettiği anlamına gelir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bu son yoruma göre "Belki kurtuluşa erersiniz"[6] anlamına gelen "lealleküm tüflihûn" (لعلكم تفلحون) cümlesi, ne mânaya gelir? Buna kurtuluşa ermeniz için sizi zorluyor mânasını vermek de doğru olmaz.

Buna şöyle cevap verilir: Bu cümle, sizi felâha ermenizi sağlayacak olan vesileye zorluyor mânasına gelir. Bundan maksat da doğrudan doğruya iman ve itaattir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾

4. "Kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır; çok yücedir, hikmetle doludur."

O, ana kitaptadır. Bu beyan iki mânaya gelir. Kur'ân, asıl kitabın içindedir ve oradan indirilmiştir. Bundan maksat da, levh-i mahfûzdur. "Üm" (أُمّ) kelimesi, bir şeyin aslı mânasına gelir, bundan dolayı Mekke'ye Ümmülkurâ

---

5 en-Nahl, 16/40.

6 Meselâ bk. el-Bakara, 2/189; Âl-i İmrân, 3/130.

denilmiştir. İkincisi, Kur'ân önceki kitapların içindedir demektir, çünkü annelere, çocuklarından önce dünyaya geldikleri için anneler anlamına gelen "ümmehât" (أمّهات) denilmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır"[7]. "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[8].

Çok yücedir, hikmetle doludur. İbn Abbâs (r.a.) bu cümleye şöyle bir mâna verdi: O, kitapların en üstünü, en sağlamı ve en âdilidir. Bazıları şöyle dedi: Allah kendi kitabını yüce olmakla, nezdinde değerli ve şerefli olmakla nitelemiştir. "Hakîm" (حكيم) kelimesi de iki mânaya gelir. Birincisi, muhkem anlamına gelir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Âyetleri sağlam kılınmış bir kitaptır"[9]. Yani deliller ve kanıtlarla sağlam kılınmış bir kitap! İkincisi, hikmetle dolu olduğu için Allah ona hakîm demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ ﴿٥﴾

[§]5. ***"Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân ile uyarmaktan vaz mı geçelim?"*** 221

Bu âyetteki "zikr" (الذكر) kelimesinden maksadın ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre Kur'ân'dır, bazılarına göre de Hz. Peygamber'dir. Bazıları da maksadın azap ve ceza olduğunu söyler. **Biz sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim** cümlesinin işaret ettiği anlamda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna şöyle mâna verdi: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye** biz zikri (vahyi) bırakıp terk mi edelim? Yani siz böylesiniz, sizin öyle olduğunuzdan dolayı... Bazıları âyete şöyle mâna verdi: Vahyi terk mi edelim? Size bir şey emretmeyelim mi? Sizi bir şeyi yasaklamayalım mı? Size peygamber göndermeyelim mi? **Vaz mı geçelim** sözüne bazıları da şu mânayı verdi: Yalanladığınızdan dolayı bu Kur'ân'ı sizden kaldırıp götürelim de size hesap sorulmasın ve ceza verilmesin mi? Bazıları da şöyle bir anlam verdi: Sizden vazgeçelim ve onu size hatırlatmayalım mı? "Safhan" (صفحا) kelimesi vazgeçmek, yüz çevirmek anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür, (صَفَحْتُ عن فلان) denilince, ondan yüz çevirdim mânasına gelir. Bunun aslı, sen ona yanını dönüyorsun de-

---

[7] eş-Şuarâ, 26/196.

[8] el-A'lâ, 87/18-19.

[9] "Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır" (Hûd, 11/1).

mektir. "Darabe" (ضرب) fiilinin de tutmak anlamına geldiği söylenmiştir[10]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Efenadribu" (افنضرب) kelimesi, susalım mı anlamına gelir. "Safhan" (صفحا) kelimesi de reddetmek demektir. "Seelenî fulânun hâceten fesafahtuhû safhan" (سألني فلان حاجة فصفحته صفحا) falanca benden ihtiyacını istedi, ben de reddettim, denilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunlar anlam yönünden birbirine yakın kelimelerdir.

Bize göre "zikr" kelimesi yukarıda geçen üç mânaya gelir; Kur'ân, Hz. Peygamber ve azap mânasına. Ancak **Biz sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim** sözünün, daha önceki bir şeyle bağlantısı olmadan söylenmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü söze böyle bir cümle ile başlanmaz. Öncesindeki olaya gelince, muhtemelen insanlardan bazıları şöyle demiştir: Yâ Muhammed!
222 [§]Söylediklerin Allah'tan gelmiş ve sen de O'nun elçisi isen, kitabı nasıl indirdi? Yahut inkâr edeceğimizi, reddedeceğimizi ve kabul etmeyeceğimizi bildiği halde bize nasıl elçi gönderdi? Elçisinin yalanlanacağını ve kabul edilmeyeceğini bilen dünyadaki sultanlar asla elçi göndermezler. Peki, Allah seni bize nasıl elçi gönderdi? Veyahut kitabı sana indirmiş veya seni elçi göndermiş ise, kitabı ve seni inkâr ettiğimiz ve reddettiğimiz halde neden seni ve kitabı kaldırmıyor da bize bırakıyor? İşte bunun üzerine şanı yüce olan Allah, onlara cevap vererek ve sözlerini reddederek şöyle buyurdu: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Hz. Peygamber'i ve vahyi inkâr edeceğimizi bilmemize rağmen sizi başıboş terk edemeyiz. Bu durum, onu size göndermemize ve aranızda bırakmamıza engel olamaz. Onu aranızdan çekip almamıza mecbur edemez. Aksine onu inkâr etseniz ve kabul etmeseniz de size emir vermeye ve yasak koymaya devam edeceğiz. Birçok yerde söylediğimiz üzere soru edatı Allah hakkında kullanıldığında olumlu ve gerçekleşmiş olma anlamına gelir. Yahut Allah şunu söylemektedir: **Vaz mı geçelim?** Yani sizin inkâr edeceğinizi bilsek de biz Kur'ân'ı indirmekten ve elçi göndermekten vazgeçmeyeceğiz. Bu mânayı teyit etmek üzere Allah Teâlâ şunu söylemektedir: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?"[11], "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"[12] Yani Allah insanları başıboş bırakmayacak. Sizi boş yere yarattığımızı sanmayın! **Sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** meâlindeki âyet, işte bu mânaya gelir.

---

10 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 395.

11 el-Mü'minûn, 23/115.

12 el-Kıyâme, 75/36.

Âyet-i kerîmede geçen "zikr" kelimesinden maksat eğer Kur'ân ve Hz. Peygamber ise, bunun tefsiri şöyle olur: Her ne kadar sizin reddedeceğinizi ve inkâr edeceğinizi biliyorsa da Allah size Kur'ân'ı indirmekten ve Hz. Peygamber'i göndermekten vazgeçmeyecektir. Yahut siz onu yalanlasanız ve reddetseniz de, sizin şirk koşmanız ve inkâr etmeniz yüzünden Allah onu aranızdan çekip alacak değildir. Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sizden önce gelip geçenlere de nice peygamberler gönderdik. Kendilerine gelen her peygamber ile alay edip durdular"[13]. Yani daha önceki ümmetlerin de peygamberleri ve kitabı inkâr edeceklerini bilmemize rağmen, [§]bu durum 223
onlara kitabı indirmemize ve peygamberler göndermemize engel olmamıştır. Buna göre, sizin de kitabı ve Hz. Peygamber'i inkâr edeceğinizi bilmemize rağmen hakkınızda delil olması için yine de kitabı indirmemize ve Peygamber'i göndermemize engel olmayacaktır. Yahut belki de içinizde onu tasdik edecek ve ona iman edecekler vardır. Veyahut siz yalancılıkla itham etseniz bile belki başkaları iman edip onu tasdik eder. Bu yorum, "zikir"den maksadın Kitap ve Peygamber olmasına göredir. "Zikir"den maksat şayet azap ise o zaman Allah sanki şunu söylemektedir: Siz haddi aştığınız, yani Allah'a ortak koştuğunuz için size azap etmekten vaz mı geçeceğiz? Sizi cezalandırmayacak mıyız? Nitekim Allah bu âyetin hemen arkasında azaptan söz etmektedir: "Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük"[14]. Yani onlardan daha güçlü-kuvvetli olanları da yok ettik. Bunun mânası şudur: Sizden çok daha güçlü-kuvvetli ve saldırgan olmalarına rağmen yalanladıkları için onlara azap ettik, siz onlardan daha zayıf ve güçsüz olduğunuz halde size azap edemeyecek miyiz? Hayır, size de azap edeceğiz! *En doğrusunu Allah bilir.*

Katâde'nin şöyle söylediği rivayet edilir: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından kaldırılmış olsaydı, bu ümmetten öncekiler onu reddettiklerinde kaldırılır ve onlar da helâk olurlardı. Fakat Allah Teâlâ lütfedip merhamet buyurdu ve defalarca insanlara kitap gönderdi, Allah'ın dilediği şu kadar sene insanları ona davet etti[15]. Hasan-ı Basrî'nin de şöyle söylediği rivayet edilir: Allah Teâlâ gönderdiği her peygamberle birlikte kitap da indirmiştir; ümmeti onu kabul etmişse ne âlâ, yoksa kaldırılmıştır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet bunu doğrulamaktadır: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** Yani siz onu kabul etmezseniz, temiz kalpler

---

[13] ez-Zuhruf, 43/6-7.

[14] ez-Zuhruf, 43/8.

[15] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 549; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 327.

kabul eder[16]. O temiz kalpler şöyle derler: Kabul ettik ey Rabb'imiz! Kabul ettik ey Rabb'imiz! Eğer onlar bunu yapmazlarsa, o zaman kitap kaldırılır ve yeryüzünde ondan bir şey bırakılmaz.

Kırâat konusuna gelince, genel olarak âyet, "en küntüm" (أَنْ كُنْتُمْ) diye elif harfi zaman edatı olarak üstünlü okunmuştur. "İn küntüm" (إِنْ كُنْتُمْ) diye elif harfi şart edatı olarak kesreli de okunmuştur. Bunun anlamı şöyledir: Siz haddi aşan ve Allah'a ortak koşan bir kavim olsanız da Allah kitabı indirmekten vazgeçmeyecektir[17].

وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٧﴾

224 [§]6. ***"Sizden önce gelip geçenlere de nice peygamberler gönderdik."***

7. ***"Kendilerine gelen her peygamber ile alay edip durdular."***

Bu âyetlerde Allah, kavminin yaptığı kötü muameleye karşı Resûlullah'ı (s.a.) sabra davet etmektedir. Hz. Peygamber'e, kavminin yaptığı kötü muamelenin benzerini insanların ondan önceki peygamberlere de yaptıklarını, onlara eziyet yaptıklarını ve onlarla alay ettiklerini, buna rağmen peygamberlerin sabrettiklerini hatırlatıyor ve sen de kavminin kötü muamelesine karşı sabırlı ol buyuruyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet aynı zamanda, insanların inkâr edeceklerini bilmesine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın yine de onlara peygamber gönderdiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde insanların reddeceklerini ve kabul etmeyeceklerini bilmesine rağmen yine de onlara kitap gönderiyor. Çünkü Allah peygamber göndermeyi ve kitaplar indirmeyi kendi menfaati için ve kendinden bir zararı gidermek için yapmıyor, ancak insanların menfaati için ve onlardan zararı gidermek için peygamber gönderiyor ve kitaplar indiriyor. Dolayısıyla insanlar kabul etsinler veya reddetsinler Allah için farketmez. Allah yeryüzündeki sultanlar gibi değildir; yeryüzündeki sultanlar, elçilerini inkâr edeceklerini yahut yazısını reddeceklerini bildiği halde yine de elçi veya bir yazı gönderdikleri zaman, bu onların akılsızlığını gösterir. Çünkü onlar elçileri ve yazıyı ancak kendi ihtiyaçları için ve başlarına gelecek olan bir zararı

---

16 Hasan-ı Basrî'nin bu sözü için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik*, VI, 276-277; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl*, s. 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 187.

17 Bu âyetin kırâatı için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 550.

defetmek için göndermektedirler. Bu durumda onların maksatları gerçekleşmemesi bir tarafa zarara uğrarlar, daha çok aşağılanırlar ve küçümsenirler, dolayısıyla bu yaptıklarında bir hikmet yoktur, aksine akılsızlık vardır. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise bir menfaat celbi ve bir zararın defi için değil de, insanların mazeretlerini ellerinden almak ve delil göstermek için elçi göndermesinde ve kitap indirmesinde bir hikmet vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾

8. "Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük. Gelip geçenlerin örnek hikâyeleri** (ilâhî kitaplarda) **daha önce de anlatılmıştır."

Bu âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'i (s.a.) yalancılıkla itham etmeleri ve ona kötü muamele etmeleri sebebiyle başlarına gelecek olan bir musibetten o kâfirleri uyarmaktadır. Nitekim onlardan önceki ümmetler, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve onlara kötü muamele ettikleri için başlarına büyük belâlar gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunlardan daha güçlü kuvvetli ve daha saldırgan olan insanları da helâk ettik. Onların güçlü kuvvetli ve saldırgan olmaları, başlarına gelen azabı engellemeye yetmedi. Buna göre eğer bunlara da Allah'ın azabı gelecek olursa, çok daha zayıf oldukları için o azabı engellemeye güçleri yetmeyecektir. İkincisi, **daha zorba**
olanlar sözü, onlara gelen azabın niteliğidir. [§]Yani o azap, onların zorbalı- 225
ğından daha güçlüdür. Onların zorbalığı ve kuvveti ile bu azabın fonksiyonu engellenemez. Azabın şiddeti ve zorluğu, onların saldırganlığından daha zayıf olsaydı, bunun onları etkilemesi çoğu kere mümkün olmazdı. Gelen azabın onların zorbalığından daha güçlü olmakla nitelenmesi, şu âyet-i kerîmenin ifadesine de uygun düşmektedir: "Hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!"[18] *En doğrusunu Allah bilir.*

Gelip geçenlerin örnek hikâyeleri (ilâhî kitaplarda) daha önce de anlatılmıştır. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, öncekilerin başına gelen azap, sonrakiler için bir ibret, öğüt ve misaldir mânasına gelir. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de

---

18 "Hani Rabb'iniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti" (İbrâhim, 14/7).

sonradan gelenlere ibretlik bir ceza, müttakîler için de bir öğüt yaptık"[19]. İkincisi, öncekilerin azabı geçip gitmiştir, o insanların kökünü kurutan bir azaptı. Salâtın en üstünü ve selâmların en kâmili ile Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun Peygamber'imiz Muhammed aleyhisselâmın fazileti sayesinde öncekilerin mâruz kaldığı gibi bir azap bu ümmetin başına gelmeyecektir. Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[20]. Onun fazileti ve rahmeti, bu ümmeti kıyâmete kadar bâki bırakacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزٖيزُ الْعَلٖيمُۙ ﴿٩﴾

9. "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir."

Sorulan soruya onların "Gökleri ve yeri Allah yarattı" cevabını vermeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu bildiklerine işaret eder. Fakat yine de inatla ve büyüklenerek onu yalanladılar. Mekkeliler peygamberlere inanmıyorlardı, ama gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğu bilgisini peygamberlerin sözlerine dayanarak dile getiriyorlardı. Onlar, özelde Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğini, genelde ise bütün peygamberleri inkâr ediyorlardı. Gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğunu ise ancak peygamberler sayesinde öğrenmişlerdi. Çünkü onlar, Allah'ı aklî delillerle bilmek için bunlar
226 üzerinde düşünmek ve istidlâl etme alışkanlığı olmayanlardandı. [§]Avam tabakası hakkında açık olan husus, naklî (sem'î) delillerle bilgiye ulaşmaktır. Bu gerçeğe göre onlar gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğu bilgisini ancak peygamberler sayesinde elde etmişlerdi. Buna rağmen onlar inatçılık yaparak ve büyüklenerek Hz. Peygamber'i yalanladılar ve onu tasdik etmediler. Onların diğer peygamberleri, bizim peygamberimiz hakkında da var olan mûcizelerle tanımaları, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğunu bildiklerini gösterir. Fakat onlar yine de inatla onu inkâr ettiler. Dolayısıyla onların bu sözü, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğunu bildiklerine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu konudaki delillerin tamamı, onlara şöyle denilmesidir: Siz, gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğunu biliyorsunuz, peki Cenâb-ı Hakk'ın onları boşuna yaratmadığını da biliyor musunuz? Sizin iddia ettiğiniz gibi

---

19 el-Bakara, 2/66.

20 el-Enbiyâ, 21/107.

peygamberler yoksa, ölümden sonra dirilmek yoksa, hesap yoksa, sevap yoksa, ceza yoksa, o zaman Allah bunları boşuna yaratmıştır. Onların gökleri ve yerküreyi Allah'ın yarattığını ikrar etmeleri, bir hikmete mebni olarak bunları yarattığını da ikrar anlamına gelir. Defalarca bildirdiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın onları bir hikmete mebni olarak yaratması, ancak peygamberleri, ölümden sonra dirilmeyi, hesabı, sevabı ve cezayı ikrar ile ortaya çıkar. Yahut onlara şöyle denilir: Gökleri, yeri ve âyette belirtilen diğer nesneleri yaratanın Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da insanları ölümden sonra tekrar yaratmaya kādir olduğunu inkâr edersiniz? Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasında duyulan hayranlık, sizi tekrar yaratmasında duyulacak hayranlıktan daha büyüktür. Böyleyken daha küçük bir kudret ve hayranlık gerektiren diriliş olayını nasıl inkâr edersiniz? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَۚ ﴿١٠﴾

10. "Yeri sizin için döşek kılan, gideceğiniz yere şaşmadan varasınız diye orada size yollar yaratan O'dur."

Cenâb-ı Hak bu âyeti, "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir"[21] meâlindeki âyetin sılası olarak Allah'ın vasfı ve niteliği anlamında getirmiştir. Allah kendisini, yeri böyle yapmakla ve şunu indirmekle nitelemiştir. Allah Teâlâ'nın şunu kastetmiş olması da mümkündür: Onlara yeri kimin döşek kıldığını, orada yolları kimin yarattığını sorsan, gökleri ve yeri yaratan hakkında söyledikleri gibi mutlaka şöyle diyecekler: Onları böyle yaratan Allah'tır. [§]Bu 227
âyette başka bazı hususlara da işaret vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak yeri insanlar için döşek yaptığını, orada istedikleri gibi yayıldıkların ve çeşitli menfaatler elde ettiklerini söyleyerek insanlara lütfettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Allah'ın yeryüzüne yaymış olduğu menfaatlere ulaşmak için insanların uzak beldelere gidebilecekleri yolları da yaratmıştır, bu sayede insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için yeryüzünün uzak beldelerindeki menfaatlere ulaşabilmektedirler. Eğer bu yollar olmasaydı, insanların o beldelere gitmeleri mümkün olmazdı. Dolayısıyla ihtiyaçlarını nereden ve nasıl karşılayacaklarını da bilemezlerdi. Allah işte bu nimetlere şükür borcunu yerine getirmelerini insanla-

---

21 ez-Zuhruf, 43/9.

ra hatırlatmaktadır. İkincisi, bu âyet Allah'ın hikmetine de işaret etmektedir. Allah bahsettiği bu imkânları boş yere yaratmamış, insanlar için bir hikmete işaret etsin diye yaratmıştır. Çünkü onların ihtiyaçlarını uzak beldelere serpiştirdi, sonra oraya gidebilmeleri için yollar açtı. Bunları da yeryüzünün her tarafına sahip olanın, onların canlarına da sahip olduğu bilinsin diye yapmıştır. Eğer buna sahip olan oralara sahip olandan başka biri olsaydı, insanların ihtiyaçlarını elde etmek için oralara gitmelerine engel olurdu. Üçüncüsü, bu âyet, Allah'ın kudretine de işaret etmektedir. Allah yeri onların emrine âmâde kıldı, bu sayede yeryüzüne yayılmalarını, onu döşek edinmelerini ve istedikleri yere gidebilmeleri için yollar açmalarını mümkün kıldı. Bunları mümkün kılması, bunları yapmaya kādir olan birini, hiçbir şeyin aciz bırakamayacağının bilinmesi içindir.

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

11. "Gökten ölçülü olarak su indiren de O'dur. Bununla ölü bir beldeye yeniden hayat veririz. İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız."

Allah Teâlâ'nın gökten su indirmesi, suyu yeryüzüne dağıtması ve bu su ile orada bitkileri bitirmesi de, "Yeri sizin için döşek kılan O'dur"[22] meâlindeki âyette belirttiğimiz hususlara işaret etmektedir. Allah, sözünü ettiği çeşitli nimetleri yetiştirmesi için gökten yere su indirdi. Aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün faydalarını yeryüzünün faydalarıyla birleştirdi.
228 [§]Bunlar da, Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetlerin büyüklüğü ve bütün bunlara sahip olanın tek Allah olduğu bilinsin diyedir. Suya, özleri, türleri ve tatları farklı olan bütün bitkileri ve meyvelere uygun düşen özelliği ve lütfu veren de O'dur. Bu da, bahsedilen bütün bu özellikleri suya vererek yeryüzünü yeniden ihya etmeye kādir olanı, insanları yeniden yaratmaktan veya başka şeylerden hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı bilinsin diyedir. O su ile yeryüzünü canlandırması ve suya sözü edilen her şeye uygun düşen bir özellik vermesi, hiç şüphesiz insanı yeniden yaratmaktan daha büyük bir hayranlığa vesiledir. Çünkü insanı yeniden yaratmak, var olanı tekrarlamaktır, diğeri ise yoktan varetmektir. Dolayısıyla bu nesneleri yaratmaya kādir olan için, insanı ölümden sonra diriltmek daha kolaydır. Bundan dolayı Allah, **İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız** buyurmaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

22 ez-Zuhruf, 43/10.

وَالَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾

12. "Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur."

Bütün çiftleri yaratan O'dur. Burada Cenâb-ı Hakk'ın bütün çiftleri yarattığını söylediği beyanın içine benzer ve mukabil olan bütün çiftler girer. Çünkü çift olmak, bazan fiillerden zıt ve benzer olanlar hakkında da küfür -iman, itaat- isyan gibi davranışlar hakkında da kullanılır. Bunda kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna işaret vardır. Çünkü Allah, bütün çiftleri kendisinin yarattığını söylemektedir. Bu fiiller zıt ve mukabil olsalar da onlar arasında da çift olma durumu söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

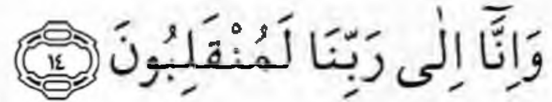
Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur. Yukarıda bahsettiğimiz yorumlar bu âyet için de söz konusudur. Allah, yaratılmışların muhtaç oldukları şeyleri farklı uzak beldelere dağıttı. Onlarla ihtiyaç duydukları şeylerin bulunduğu mekânlar arasında çöller, sahralar ve deryalar vardır. Çöllerde bulunan ihtiyaçlarına ulaşmak için binecekleri hayvanlar, denizde bulunan ihtiyaçlarına ulaşmak için binecekleri gemiler yarattı. Cenâb-ı Hak bütün bu nimetleri onlara, şükür borçlarını ödemeleri için hatırlatmaktadır. Aynı zamanda onlara kudretini hatırlatmaktadır, bütün bunları yapmaya kādir ve mâlik olanı, hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını hatırlatmaktadır.

لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهٖ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذٖى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَ ﴿١٣﴾

[§] ***13. "Varetti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin*** 229
nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!"

Sırtlarına binesiniz diye; Allah o hayvanların sırtını, üstüne binmeleri ve sağlam durmaları için yarattı. Cenâb-ı Hak hayvanların sırtını, üstüne binemeyecekleri ve sağlam duramayacakları şekilde de yaratabilirdi. Dolayısıyla bu, Allah'ın onlara lütfettiği nimetlerdendir.

Sonra üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız. Allah'ın nimetleri sözü çeşitli şekillerde yorumlanır. Birincisi, Allah hayvanları insanlara boyun eğdirdi, bütün güçleri ve kuvvetleriyle onları insanların emrine âmâde kıldı. [İkincisi,] insanlara hayvanları çalıştırma imkânını verdi. Siz acı ve lezzet duyduğunuz gibi onlar da acı ve lezzet duyuyorlar. [Üçüncüsü,] hayvanları insanlar için yararlanma vasıtası yaptı, fakat insanları hayvanlar için yararlanma vasıtası yapmadı. [Dördüncüsü,] onlara hatırlamalarını emrettiği İslâm ve tevhit nimetini verdi; bundan maksat, bize İslâm'ın yolunu gösteren Allah'a hamdolsun, demeleridir. **Ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!** [Beşincisi,] Allah, onlar için yarattığı büyük nimetleri hatırlamalarını emrediyor. **Biz buna güç yetiremezdik** cümlesine bazıları, bizim buna takatimiz yetmezdi mânasını verdi. "Ene leke mukrinun" (أنا لك مقرن) cümlesi, benim sana gücüm yeter demektir. "Ene mukrinun li-hâze'l-amel" (أنا مقرن لهذا العمل) denilince de, benim kuvvetim bu işe yeter denilmiş olur. Bu yorumun aslı şudur: Bizâtihî hayvanlar, insanlardan daha güçlü, daha kuvvetli ve daha büyüktürler. Fakat Allah Teâlâ lütfu ve ihsanı ile insanlara bunun çaresini öğretti. O kadar ki, dilediklerini yapma güç ve kudretine sahip olmalarına rağmen hayvanları kullanma gücünü insanlara verdi. **Biz buna güç yetiremezdik** cümlesinin şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Hayvanların çalıştırıldığı ve sırtlarına binildiği gibi bizim de çalıştırılmamız için Allah bizi hayvanların emsâli ve benzeri bir varlık yapmadı, yani Allah bizi kullanılmaya elverişlilik bakımından hayvanlara denk ve benzer şekilde yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

230 [§] ***14. "Ve biz kuşkusuz Rabb'imize geri döneceğiz."***

Bu âyet de farklı mânalara gelebilir. Birincisi, müfessirlerin söylediği gibi ölümden sonra dirilmek anlamına gelebilir[23]. [İkincisi,] Rabb'imizin bizim için yarattığı ihtiyaçlarımızın bulunduğu yere gideceğiz ve tekrar geri döneceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.* [Üçüncüsü,] Allah'ın uzak memleketlerde bizim için yarattığı ihtiyaç maddelerine ulaşmak ve oradan geri dönmek durumunda olmasak bile, mutlaka vatanımıza ve evlerimize geri döneceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[23] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 560.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

15. "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. İnsan apaçık bir nankör!"

Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. Bütün müfessirler şöyle der: Kâfirler, Allah Teâlâ'ya kullarından kızlar tahsis ettiler[24]. Zeccâc, âyetteki "cüz'en" (جزءًا) kelimesine kız diye mâna verdi ve şöyle dedi: Bazı Araplar'a göre "cüz'" kelimesi kız mânasına gelir[25]. Zeccâc'ın, kelimenin sözlük mânası olarak söylediği kullanım eğer sabitse, âyette kastedilen de odur. Değilse, müfessirlerin söyledikleri Allah'a kızları tahsis etmekten başka bir mânaya gelmesi de mümkündür. Çünkü kâfirler, küfürlerinin durumuna göre farklı gruplara ayrılırlar. Meselâ Seneviyye, tanrının iki olduğunu söyler. Onlar derler ki: Allah Teâlâ hayırların yaratıcısıdır, kötülükleri yaratan ise başkasıdır. O başkasının kim olduğu konusunda da farklı düşüncelere sahiptirler. İşte bu Senevîler, Allah Teâlâ'ya kullarından bir parçayı tahsis ederler ki, o da hayırlardır. Onlar Allah'a başka bir cüz tahsis etmediler. Arap müşrikleri de, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini rızıklandırdığı nesnelerden bir parçayı Allah'a, bir parçayı da ortak koştuklarına tahsis ettiler. Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[26]. Bu âyette açıkça görüldüğü üzere onlar, rızıklarından bir parçayı Allah'a tahsis etmişlerdi. Başka bir grup da erkek değil fakat kadın kullarından oluşan bir zümreyi Allah'a tahsis ettiler. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar"[27]. Dolayısıyla onların Allah'a herhangi bir nesneyi tahsis etmiş olmaları, müfessirlerin söyledikleri kızların tahsisinden daha açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**İnsan apaçık bir nankör!** Yani Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük yapmaktadır. **Apaçık**, yani nankörlüğü apaçıktır. 231

اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَاَصْفٰيكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾

16. "Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?"

---

24 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 560-562.

25 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 406-407.

26 el-En'âm, 6/136.

27 "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

Burada gizli bir kelime vardır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Yoksa onlar, Allah yarattığı kızları kendine ayırdı da erkek çocuklarını sizin için seçti mi diyorlar? Başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hoşlanmadıkları kızları Allah'a nispet ediyorlar. Dillerinden yalan dökülüyor"[28]. **Yoksa edindi mi?** Yani onlar, şöyle dediler: Allah yarattığı kızları kendine ayırdı. Allah Teâlâ bu âyette Mekkeliler'in beyinsizliklerini ve ne kadar inatçı olduklarını belirtmektedir. Çünkü onlar peygamberlere inanmıyorlardı. Allah'ın çocuk edindiğini, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı. Kendilerine gökleri ve yeri kim yarattı diye sorulduğunda, "Allah her şeyin yaratıcısıdır" diyorlardı. Bu bilgiyi peygamberlerden başka bir yoldan elde etmeleri mümkün olmadığı halde, yine de peygamberleri inkâr ediyorlardı. Peygamberleri inkâr ettikleri halde onların verdikleri haberleri nasıl dile getirebiliyorlardı? Çünkü görmediği birinin çocuğu olduğunu söyleyen kişi, bu bilgiyi mutlaka sağlam bir kaynaktan almış olmalıdır. Meleklere ait bilgi de öyledir, onu da ancak peygamberlerin verdiği haberle öğrenmişlerdir. Bütün bunlardan sonra yine de peygamberleri ve onların verdiği haberleri inkâr etmeleri, iddialarının birbiriyle çeliştiğini ve bâtıl olduğunu gösterir.

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا
وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾

17. "Onlardan birine, Rahmân'a lâyık gördüğünün (kız çocuğunun) *müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur."*

Bu âyette Allah Teâlâ, müşriklerin kız çocukları olduğunda sergiledikleri üzüntüyü ve yaşadıkları hoşnutsuzluğu haber vermektedir: **Onlardan birine, Rahmân'a lâyık gördüğünün (kız çocuğunun) müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur.** Buradaki **Rahmân'a lâyık gördüğü** sözü, yaratılışta ona benzer mânasına gelir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar Allah'a çocuk isnat ettiler, çocuk ise babaya benzer, dolayısıyla çocuğun var olması benzerliğin ve emsâlin var olması demektir. İkincisi, Allah'ın çocuğu olduğunu kabul etmek, Allah ile bütün yaratılanlar arasında benzerliği kabul etmek anlamına gelir. Çünkü yaratılanlar, ya başkasından doğmuş, ondan da başkası doğmuştur, ya da mülkünde Allah'ın ortağıdır veya o başkasının

[28] "Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Öte yandan en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda dillerinden yalan dökülüyor" (en-Nahl, 16/62).

ortağıdır. Dolayısıyla bunlar birbirlerine benzer haldedirler. Kim Allah'a ortak veya çocuk nispet ederse, Allah'ı da yaratılanlara benzetmiş olur. Bundan dolayıdır ki Allah, çocuktan [§]ve ortaktan berî olduğunu ve tek olduğunu şu **232** sözlerle açıklamaktadır: "Çocuk edinmeyen ve hâkimiyette ortağı bulunmayan Allah..."[29] Allah çocuğu ve ortağı olmadığını söylemekte, zatını bunlardan tenzih etmekte ve tek olduğunu açıklamaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti ilâhî kelâmının, "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar"[30] meâlindeki âyetin tefsiri olması muhtemeldir. Müfessirler bunu önceki âyetin tefsiri saydılar. Ancak bunun önceki âyetin tefsiri değil müstakil bir cümle olması da mümkündür, buna göre de âyetin tefsirinde söylediğimiz gibi onlardan başka bir kavim hakkındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِى الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾

18. "Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu? diye öfkeyle sorar."

Bu âyetin delâletinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Burada onların taptıkları putlar kastedilmektedir, onlar putları çeşitli zînetler ve takılarla süslüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Zînetlerle ve takılarla süslenen putlar mı? O ne fayda verebilir, ne de zarar! Ne konuşabilir, ne düşmanlık yapabilir, ne de başka bir şey yapabilir! İbadet için asılan o zînet ve takılar olmasaydı, ona yüz çevrilmez ve onun için üzüntü duyulmazdı. Böyle biri, gökleri, yeri ve her ikisinde sözü edilen menfaatleri yaratan gibi midir? Bu, asla öbürü gibi değildir. Allah Teâlâ, bu nitelikteki putlara ibadeti, her şeyi yaratan Allah'a ibadete tercih etmeleri sebebiyle onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını hatırlatmaktadır. Cenâb-ı Hak, onların eziyetlerine, kendisini yalanlamalarına ve kötü muamelelerine karşı sabırlı olmasını Resûlullah'a emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, **Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu? diye öfkeyle sorar** meâlindeki âyetten maksadın kız çocukları olduğunu söyledi.

---

29 "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" (el-İsrâ, 17/111).

30 ez-Zuhruf, 43/15.

En doğrusunu Allah bilir ya, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kız çocuğu zayıftır, çaresi azdır, münakaşa ve tartışma yaparken maksadını açıkça
233 beyan edemez. [§]Allah, kızları acizlikle, zayıf olmakla ve güç eksikliği ile nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: En zayıf, en aciz ve en güçsüz olanı nasıl Allah'a nispet ediyorlar? Onlar kendileri için daha mükemmel ve daha güçlü olan erkekleri tercih ediyor, kızlara tenezzül etmiyorlardı. Bu âyet, "Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?"[31] meâlindeki âyetin ve daha önce geçen "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar"[32] meâlindeki âyetin sonuna kadar geçen cümlelerin sılasıdır. **Ömrünü süslenmekle geçirecek** cümlesinin, sözü edilen anlamdan başka bir mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu cümlelerin her biri başka bir gruba işaret eder. Çünkü müşrikler kendi aralarında farklı görüşe ve inanca mensup idiler. Âyetlerin hepsinin aynı mânaya gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetlerde, kavminin eziyetlerine karşı Resûlullah'a (s.a.) sabrın emredilmesi, müşriklerin akılsızca davranmalarının beyan edilmesi ve onların uyarılması ile ilgili hususlar onlardan sonrakiler içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Ömrünü süslenmekle geçirecek** cümlesi, süsler içinde büyüyen anlamına gelir, maksat kızlardır. Burada onların kızları Allah'a tahsis etmeleri kastedilmektedir. Onlardan birine kızı olduğu müjdesi verildiği zaman "Öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur"[33]. Yani çok üzülür. Âyette geçen "hısâm" (الخصام) kelimesi, hasîm sözcüğünün çoğuludur. "Ğayru mübîn" (غير مبين) de delilini açıklamayan demektir[34]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Yuneşşeu" (ينشأ) kelimesi yetişti, büyüdü anlamına gelir. "Hısâm" kelimesi de tartışmak ve mücadele yapmak anlamına gelir. Ebû Muâz[35] şöyle dedi: "Yuneşşeu" kelimesi nebat bitmek anlamına gelir. Bu kelime "yuneşşeu" diye şeddeli olarak okunduğu gibi, şeddesiz olarak "yunşeu" diye de okunmuştur. Bazıları da "yenşeu" diye okudu[36]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 ez-Zuhruf, 43/16.

32 ez-Zuhruf, 43/15.

33 ez-Zuhruf, 43/17.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 397.

35 Ebû Muâz künyesiyle bilinen iki âlim vardır. Biri müfessir ve Nişabur kadısı Bükeyr b. Ma'rûf ed-Dâmeğânî'dir (ö. 163/779) (bk. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, X, 171). Diğeri Ebû Muâz en-Nahvî el-Fadl b. Hâlid el-Mervezî'dir (ö. 211/826). *Kitâbü'l-Kırâât* adlı bir eseri vardır (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 622).

36 Bu âyetin muhtelif kırâatleri için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 564-565; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 19; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 194.

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ
سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

[§]*19. "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler. Yoksa yaratılışla-* 234
rına tanık mı oldular? Tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir."

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ kulları arasında kadınları da yarattığı halde, Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bilmelerinden dolayı neden müşrikleri beyinsizlikle nitelemekte ve niçin onları kınamaktadır? Bu sorunun iki cevabı vardır. Birincisi, görmedikleri halde Allah'ın melekleri dişi yarattığına şahitlik etmelerinden dolayı Allah onları kınamakta ve beyinsizlikle nitelemektedir. Onlar peygamberlere iman etmiyorlardı ki, bu bilgiyi peygamberlerden almış olsunlar! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Cenâb-ı Hak bu kitapta ifade buyurduğu üzere meleklerini hiç bıkmadan kendisine ibadet etmekle, hiç yorulmamakla[37], sürekli Allah'a itaat etmekle ve göz açıp kapayıncaya kadar da olsa isyan etmemekle nitelemektedir[38]. Müşrikler, "onlar kadındırlar" dedikleri zaman, onları zayıflık, gevşeklik ve noksanlıkla nitelemiş olmaktadırlar, çünkü kadınlar zayıf ve güçsüz olarak bilinirler. Böyle olanların da âyetlerde belirtilen buyrukları yerine getirmeleri mümkün olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler. Allah Teâlâ başka âyetlerde, "Kızlar Allah'ındır, diyorlar"[39] ve "Hoşlanmadıkları kızları Allah'a nispet ediyorlar"[40] buyurmaktadır. Onlar Allah'ı hakikatte değil, sözde böyle niteliyorlar, yani onlar, melekler Allah'ın kızlarıdır diyorlar ve melekleri böyle tavsif ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[37] Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

[38] Meselâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6. Ayrıca bk. en-Nahl, 16/49; ez-Zümer, 39/75; eş-Şûrâ, 42/75).

[39] en-Nahl, 16/57.

[40] en-Nahl, 16/62.

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar."

Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler. Mûtezile,
Allah'ın kâfirden küfrü değil, ancak imanı dilediğini bu âyetin zâhirî anlamına
235 bağlar. Çünkü kâfirler Allah Teâlâ'nın kendilerinden küfrü dilediğini, [§]put-
lara tapmayı bırakmalarını dilemediğini iddia ediyorlardı. Çünkü **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler.** Yani Allah bizim putlara tapmayı terketmemizi dileseydi terkederdik, fakat O bizim putlara tapmamızı diledi. Allah Teâlâ onların bu iddialarını reddetmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar.** Yani onlar ancak yalan söylüyorlar.

Bize göre ise bu âyet birkaç şekilde yorumlanır. Birincisi, onların **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik** sözleri doğrudur. Çünkü onların Allah dileseydi putlara tapmayı bırakacakları, fakat onlara tapmayı Allah dilediği için taptıkları şeklindeki sözleri, böyle olduğuna dair kendilerine gelen bir habere dayanarak söylemektedirler, dolayısıyla doğrudur. Cenâb-ı Hakk'ın **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar** buyurmasına gelince, muhtemelen Mûtezile'nin söylemiş olduğu şu sebepten dolayı Allah onları böyle isimlendirmektedir: Kâfirler, küfür Allah'ın dilemesiyledir, Allah kendileri için imanı değil küfrü dilemiştir. Halbuki Allah onlardan küfrü değil, imanı diler. Onlar, kendilerine verilen haberin aksini ileri sürdüler, bu bakımdan onlar yalancı konumundadırlar. Muhtemelen onlar, haber verdikleri şeyin aksini düşündükleri halde böyle söylemişlerdir; o da şudur: Mûtezile'nin söylediği gibi küfür Allah'ın dilediği davranışlardan değildir, Allah ancak imanı diler. Fakat onlar, kendilerini imana davet eden müslümanların davetini reddetmek ve küfürden vazgeçmemek için şunu söylüyorlardı: Allah bizden imanı değil de küfrü istediğine göre nasıl iman ederiz ve küfrü nasıl terkederiz? Bir şeyden olduğu gibi haber vermek doğru olandır. Fakat haber verenin kalbinde ve inancında, söylediğinin aksi olursa, o içindeki haber doğrudur. Ancak içindekini haber vermesi açısından bakıldığında ise yalandır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Hiç kuşkusuz senin kendi elçisi

olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[41]. Münafıkların "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" sözleri doğru idi, fakat içlerindekini haber vermeleri açısından bakıldığında yalandı, çünkü sözlerinin zâhiri, kalplerindeki ile uyuşmamaktadır. [§]Dolayısıyla Allah'ın onları yalancı sayması, her ne ka- 236
dar onların "Sen gerçekten Allah'ın elçisisin" sözleri doğru olsa da, sözlerinin kalplerindekinin aksi olması sebebiyledir. Bu iki ihtimal düşünüldüğünde âyet ihtimal yoluyla onların lehine delil olmaz. Fakat her iki ihtimali birlikte düşündüğümüzde onlar yalan söylemektedirler. Bundan dolayı Allah, **onlar yalnızca tahminde bulunuyorlar,** yani yalan söylüyorlar buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, bu konuda onlar doğru olsalar bile, ciddi değil ancak eğlenmek ve alay etmek için böyle konuşmaktadırlar. Dolayısıyla onların maksadı insanların kafalarındaki doğruları karıştırmak ve reddetmekti. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor"[42]. O insanın söylediği bu söz haktır ve doğrudur, fakat o bunu alay etmek ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek için söylemektedir. Görmez misin ki Allah bundan dolayı ona öğüt vermekte ve şunu hatırlatmaktadır: "İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"[43] Buna göre onların sözleri zâhirde doğru olsa bile, inkâr etmek ve hakkı bulandırmak amacıyla, alay etmek ve eğlenmek için böyle söylüyorlardı. Haber verdikleri açısından ve asıl niyetleri bakımından bakıldığında onlar yalan konuşmaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, onların maksadı, inatla inkâr etmeleri sebebiyle müslümanların kendilerini azapla tehdit etmelerine delil getirmekti: Biz ancak Allah'ın dilemesiyle inkâr ettiğimiz halde Allah nasıl azap eder? Eğer O, putlara tapmayı terketmemizi dileseydi, mutlaka terkederdik. Allah bizden inkâr etmemizi istediği için inkâr ettik. Öyleyse bize neden ceza versin? Cenâb-ı Hak onların iddialarını şöyle iptal etmektedir: **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar.** Yani onlar iddialarında cehalet gösteriyorlar, Allah'ın onlardan küfrü dilediği için küfrettikleri sözlerinde yalancıdırlar. Allah ancak onların kötüyü tercih etmeleri ve kötü vesilelere sarılmaları sebebiyle kendilerine bu yolu açmıştır. Meselenin aslı şudur: Âsiler, fâsıklar ve kâfirlerin hiç

---

41 el-Münâfikûn, 63/1.

42 Meryem, 19/66.

43 Meryem, 19/67.

birinde, yapacağını yaparken Allah'ın onu yapmasını dilediğine dair bir bilgi yoktur. Yani yapacağını yaparken Allah öyle dilediği için yapmamaktadır. Dolayısıyla bu gerekçe ve bu konuda söyledikleri sözlerin hiçbir dayanağı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

237 [§]Dördüncüsü, onların **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik** ve "Allah dileseydi ortak koşmazdık"[44] sözleri, eğer Allah Teâlâ putlara tapmayı terketmemizi emretseydi terkederdik, ama bize onlara tapmamızı emretti, mânasına gelir. Onlar, ancak Allah'ın emri ile putlara taptıklarını iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[45]. Onlar meşîet kelimesi ile rıza mânasını kastediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Allah Teâlâ eğer bizden ve babalarımızdan razı olmasaydı, bizi ve babalarımızı bu halde bırakmazdı. Onlar, tercih etmiş oldukları yolda bırakılmalarından, Allah'ın kendilerinden razı olduğu mânasını çıkardılar. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise onların iddialarını reddetmektedir: **Onlar yalnızca tahminde bulunuyorlar.** "De ki: Allah kötülüğü emretmez"[46]. Biz bu konuyu "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık"[47] meâlindeki âyetin tefsirinde ayrıntılı olarak anlattık. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِه۪ فَهُمْ بِه۪ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yoksa bundan** (Kur'ân'dan) **önce kendilerine bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"

Yani bu konuda bilgi sahibi olmaları için onlara bir kitap vermiş değiliz. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, onların peygamberlere ve kitaplara iman etmemeleri sebebiyle onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. Peygamber ve kitap, ilmin vasıtalarıdır, onlar inanmadıklarına göre böyle bir vasıtaya da sahip değildirler demektir.

---

44 el-En'âm, 6/148.

45 el-A'râf, 7/28.

46 el-A'râf, 7/28.

47 "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık. Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir" (en-Nahl, 16/35).

بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz."

Onlar peygamberleri inkâr eden, insan olmaları hasebiyle onları yalanlayan bir milletti. Sonra da insan olan babalarına uydular ve onların arkasından gittiler. Bu, söylenen sözlerdeki çelişkiyi gösterir. İşte sözlerindeki bu çelişki sebebiyle de onlar akılsızca davrandıklarını gösteriyorlardı.

وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَذٖيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا
اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

[§]23. ***"Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı gönder-*** 238
medik ki, topluluğun zevkusefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: Biz
atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz."

Allah Teâlâ onların "Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz"[48] sözlerine karşı sabırlı olmasını Peygamber'ine emretmektedir. Bu, ilk olarak onların söylediği bir söz değildir, aksine kavminin sana söylediklerini önceki ümmetler de kendi peygamberlerine söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak bir yandan Resûlullah'a (s.a.) sabırlı olmasını emreder ve onu teselli ederken, diğer yandan insan oldukları halde babalarına uyan ve onların peşinden giden o insanların akılsızca davrandıklarına işaret etmekte ve şunu söylemektedir: Eğer mutlaka bir insana tâbi olacaksanız, bari babalarınızdan daha doğru yolda olan peygamberlere uyun!

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا
اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

48 ez-Zuhruf, 43/22.

24. "Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu. Onlar da, 'Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz' cevabını verdiler."

Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu. Bunun üzerine onlar inatla şöyle dediler: **Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz.** Bazıları âyete şöyle bir mâna verdi: Yâ Muhammed, onlara de ki: Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğru bir dini getirirsem, benim getirdiğim dine tâbi olur musunuz? Onlar bunu reddettiler ve dediler ki: **Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz.**

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

25. "Onlara hak ettikleri cezayı verdik; gerçeği yalan sayanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!"

Bu âyet, tehdit anlamına gelmektedir. Bazıları şöyle dedi: **Onlara hak ettikleri cezayı verdik** cümlesi, sözü daha önce geçmiş olan ümmetlere döndürmekte, gönderdiğimiz azapla onlardan intikam aldık, buyurmaktadır. Bu cümle, biz onlardan intikam alırız mânasına da gelebilir. **Gerçeği yalan sayanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!** Bu cümle, peygamberleri yalancılıkla itham edenler yahut azabı inkâr edenler mânasına gelebilir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا
الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾

239 [§]*26-27. "Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır* (ancak O'na ibadet ederim). *O bana doğru yolu gösterecektir."*

Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim). Burada şöyle bir problem vardır: Hz. İbrahim, insanların taptığı her ilâhtan uzak olduğunu söylemekte, sadece kendisini yaratanı istisna etmektedir, ondan maksat da Allah Teâlâ'dır. İnsanlar, Hz. İbrahim'i yaratana ibadet etmiyorlardı, bu durumda Hz. İbrahim insanların ibadet ettiği ilâhların

hepsinden nasıl bir istisna çıkarmaktadır? Çünkü istisna, kendisinden istisna edilenin cinsinden olur. Biz deriz ki: Bazıları şöyle dediler: Hz. İbrahim insanların ibadet ettiği ilâhlara ibadetten uzak durmuş, sadece kendisini yaratanı müstesna tutmuştur. Çünkü o insanların içinde, evreni yaratan Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanlar da vardı. Eğer Hz. İbrahim mutlak olarak insanların ibadet ettiği her şeyden kendini uzak tutsaydı, Allah'a ibadetten de kendini uzak tutmuş olurdu. İşte bundan dolayı Allah'a ibadeti istisna etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat problem yine devam etmektedir. Çünkü o insanların içinde, Hz. İbrahim'i yaratan Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanların varlığı açık değildir, bu itibarla istisna yapmanın anlamı nedir? Buna şöyle cevap verilir: Onların içinde Hz. İbrahim'i yaratana ibadet eden insanlar olmasa da onların babaları ve ataları arasında kendilerini yaratana ibadet edenler vardı. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in istisnası, onlarla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. İbrahim, Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanların olabileceği ihtimalinden dolayı, ihtiyat ilkesi gereği olarak kendisini yaratanı istisna etmiş de olabilir. Hz. İbrahim bu duruma tam olarak vâkıf değildi, bu bakımdan insanların ibadet ettiği ilâhların hepsinden uzak olduğunu söylese de putlardan uzak durmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak, "'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz'[49] ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar"[50] meâlindeki âyetlerde buyurduğu üzere, insanlar kendilerine şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle Allah'ı bırakıp putlara ibadet ediyorlardı, bundan dolayı Hz. İbrahim de kendisini yaratanı istisna etmiştir. Bu durumda Hz. İbrahim'in istisnası, onların ibadetle kastettikleri ilâhın hakikatine döner, ki o da insanları yaratandır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu istisnanın munkatı olması da muhtemeldir. Yani aynı cinsi ifade 240
etmeyen istisnadır, "lâkin" mânasındadır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ben sizin ibadet ettiklerinizden uzağım, lâkin beni yaratana ibadet ederim. Bu türlü kullanımlar dilde caizdir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[51]. İşte bu âyetteki istisna edatı lâkin mânasına gelmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında..."[52] Yani, lâkin karşı-

---

49 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

50 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

51 Meryem, 19/62.

52 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin" (en-Nisâ, 4/29).

lıklı rızaya dayanan ticaret... Çünkü karşılıklı rızaya dayanan meşru ticaretin, bâtıl ticaretten istisna edilmesi de, selâmın boş sözden istisna edilmesi de caiz değildir. Bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Buradaki uzağım anlamına gelen "berâ" (براء) kelimesi, müfred, tesniye ve cemi için aynı şekilde kullanılır. **O bana doğru yolu gösterecektir.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, Allah beni hidâyet üzere sabit tutacaktır anlamına gelir. İkincisi, Allah her an beni hidâyete sevkedecektir, Çünkü Hz. Peygamber yenilenen her vakitte hidâyeti benimsiyordu. Hidâyet fiillerdendir, dolayısıyla hidâyetin hakikatini gelecekte istemeyi de barındırır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Eğer âyette hidâyetin hakikati murat edilmiş ise işte bu iki mânaya gelir. Gelecek mânasının zıddına olarak mâsum olmak ve doğru yola ulaşmayı başarmak anlamına da gelebilir. Buradaki hidâyet kelimesinin, bana açıklayacaktır sözünde olduğu gibi beyan mânasına gelme ihtimali yoktur. Çünkü Allah ona ihtiyaç duyacağı her şeyi açıklamıştır, tekrar beyan istemesi ihtimali dâhilinde değildir. Emir mânasına gelme ihtimali de yoktur. Çünkü Allah'ın emri kendisine daha önce verilmişti. Dolayısıyla gerçek hidâyet veya hidâyete ulaşmayı başarmak mânasına gelir. Bu âyet, lütuf ve ihsanın Allah nezdinde bulunduğuna da işaret etmektedir, dolayısıyla lütfunu kime verirse, hidâyete ermiş olur. Buna göre inkâr edenlere lütufta bulunmamış, eğer lütfedecek olsaydı onlar da iman ederlerdi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

241 [§]28. ***"Bunu, peşinden gelecekler arasında devam edecek bir söz olarak dile getirdi. Umulur ki buna dönerler."***

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **devam edecek söz,** hidâyet ve tevhit sözüdür. Hz. İbrahim (s.a.), "Ben sizin taptıklarınız putlardan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim)"[53] sözüyle Allah'tan başkasına ibadetten uzak durarak ibadeti sadece Allah'a tahsis etmekle, bunu devam edecek bir söz kılmasını Rabb'inden istemişti. Bu da tevhit sözüdür. O, "ilâh yoktur" sözüyle Allah'tan başkasından ilâhlığı yok etmekte, "ancak Allah vardır" sözüyle de ulûhiyetin Allah'a ait olduğunu ispat etmektedir. İşte "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim)" sözünün mânası budur. "Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze

[53] ez-Zuhruf, 43/26-27.

gelin"[54] meâlindeki âyet-i kerîme de bunun gibidir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'in duasını kabul etti ve onun soyundan gelenler, hep aynı sözü söylemeye devam ettiler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)"[55]. İkincisi, bâki söz, hidâyete ve tevhide davet sözüdür. Bundan maksat da nübüvveti ve hilâfeti kıyâmete kadar kendi soyunda bırakmasıdır. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: "Allah 'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrahim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu"[56]. Cenâb-ı Hak vâdinin, Hz. İbrahim'in soyundan gelen zâlimleri kapsamayacağını haber vermektedir, zâlim olmayanları ise kapsayacaktır. Böylece Allah Teâlâ onun bu duasını da kabul buyurdu, davet ve nübüvveti kıyâmet gününe kadar onun soyuna ve soyundan gelenlere verdi. Allah şöyle buyurdu: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[57]. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٩﴾

29. "Bunları ve atalarını ise gerçeğin bilgisi (Kur'ân) ***ve aydınlatıcı elçi gelinceye kadar dünya nimetlerinden yararlandırıp yaşattım."***

Allah Teâlâ onları ve atalarını bitkilerin, ekinin ve suyun olmadığı bir yerde dünya nimetleriyle yaşattığını haber vermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah Teâlâ insanları uzak beldelerden onlara yiyecek, gıda maddeleri ve çeşitli meyveler getirmeye sevketmişti. İşte onları dünya nimetleriyle rızıklandırmasından maksat budur. **Gerçeğin bilgisi,** yani Kur'ân **ve aydınlatıcı elçi,** yani Muhammed aleyhisselâm **gelinceye kadar.** Allah Hz. Muhammed'in (s.a.) Allah tarafından gönderildiğini ve Allah'ın elçisi olduğunu açıklamaktadır.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

[§]***30. "Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz' dediler."*** 242

---

54 Âl-i İmrân, 3/64.
55 el-Bakara, 2/132.
56 el-Bakara, 2/124.
57 er-Ra'd, 13/7.

Kâfirlerin reisleri ve ileri gelenleri, âyetler ve mûcizeler geldiğinde böyle sözler söylemeyi âdet edinmişlerdi. Bununla da kendilerine tâbi olan halk kesiminin aklını karıştırmak ve zihinlerini bulandırmak istiyorlardı. Söyledikleri söz de şu idi: **Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz.**

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾

31. "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! diye de eklediler."

O insanlar, dünyanın kendilerine genişlediğini, çeşit çeşit nimetler ve bol servet verildiğini gördüklerinde, bunların Allah katındaki değerlerinden ve faziletlerinden dolayı kendilerine verildiğini zannettiler. Dünyanın daraltıldığı ve kendilerine böyle nimetlerin verilmediği kişilerin de Allah katındaki değersizliğinden dolayı bu halde olduklarını düşündüler. Muhammed aleyhisselâm peygamberliğini ilan ettiği ve Allah'ın Kur'ân'ı ona indirdiğini iddia edince şöyle dediler: **Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! diye de eklediler.** Bol servet ve dünyalık sahibi olduğu için yaratılanlar nezdinde değeri ve konumu üstün olanın, Allah katında da öyle olduğunu zannettiler. Bundan dolayı şöyle dediler: Muhammed'in söylediği hak olsaydı ve bu Kur'ân Allah tarafından gelmiş olsaydı, şu iki şehirden büyük bir adama gelmesi gerekmez miydi? Azîz ve Celîl olan Allah da, dünyada bolluk ve refah verdiği kişinin, kendi katındaki konumunun ve değerinin üstünlüğünden dolayı vermediğini, darlık verdiği kişiye de katında değersiz olduğu için vermediğini haber vermektedir. Darlık çeken nice insanın Allah katındaki değeri çok saygın ve üstündür. Bolluk içinde yaşayan nice insan da Allah katında değersizdir.

اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."

Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanların varlıklarını taksim ve idare etmeye [§]ve yaratılış- 243
larını takdir etmeye onların gücü yetmez. Bundan maksat da geçimliklerinin ve rızık vesilelerinin bolluğu ve üstünlüğüdür. Bunların idaresi ve takdirinde kendilerine bir pay verilmeyenlerin, onları insanlar arasındaki taksimi yapma gücüne sahip olmaması ve dolayısıyla onu seçmemesi daha uygun bir haldir. Bundan maksat da nübüvvet ve risâlet ve onu istedikleri kişiye vermektir. İki yorumdan biri budur. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, geçimliklerin insanlar arasında taksim edilmesi yetkisi onlara verilmediği gibi, uygun gördüklerine ve daha çok rızık vesilesine sahip olanlara bolluk vermeye ve bu vesilelere sahip olmayana darlık vermeye de güçleri yetmez. Buna göre rahmeti, yani nübüvveti paylaştırmak da onlara düşmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulların Fiilleri Yaratılmıştır]

Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bu âyet, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğuna işaret etmektedir. Çünkü üstünlük, rızıkta ve maişette bolluk, ancak insanların kazanmalarıyla (iktisap) ve onlara verilen vesilelerle olur. Sonra Allah Teâlâ, bunları kendisinin paylaştırdığını haber vermektedir. Bu da göstermektedir ki, onların hem kesblerini hem de fiillerini yaratan ve bunların idaresi kendi elinde bulunan Allah'tır. Çünkü rızık kazanma yollarını daha iyi bilene ve buna daha muktedir olana dünyanın dar geldiğine, bu sebeplere ve kazanma yollarına sahip olmakta daha düşük seviyede bulunanın da dünyanın açıldığına dair örnekleri görüyoruz. Bu da bu şeylerin başka biri tarafından idare edildiğini ve onun için böyle olduğunu gösterir. Çünkü bu iş insanların idaresiyle olsaydı, rızık kazanma yollarını daha iyi bilenin serveti daha çok olur, bu sebeplere ve kazanma yollarına sahip olmayan da daha çok darlık yaşardı.

[§]Bu ikilemden çıkış için Câfer b. Harb[58] şöyle dedi: Cenâb-ı Hak bol- 244
luk verdiği kişiye, bu bolluk, daha uygun ve daha hayırlı olduğu için bunu ona vermiştir. Darlık verdiği kişiye de bu darlık din konusunda daha uygun ve daha hayırlı olduğu için bunu ona vermiştir. Bu yaklaşıma şöyle cevap verilir: Bolluk ve darlık insanların dinleri açısından daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın bazı kişileri diğerlerinden daha

[58] Ebü'l-Fazl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî el-Âbid. *Müteşâbihü'l-Kur'ân, el-İstiksâ, Kitâbü'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 yılında vefat etti (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

üstün, rızık konusunda da bazılarını bazılarından daha müreffeh kıldığını söylemesinin anlamı olmazdı. Halbuki Allah, kimini kiminden derecelerle üstün tuttuğunu haber vermektedir: **Bir kısmını diğerinden derecelerle üstün kıldık.** Eğer bu konuda herkes eşit olsaydı, bazılarının diğerlerinden üstünlüğü ve derece farkı olmaması gerekirdi. Onların söylediği gibi şayet verilen her şey dinde kendileri için daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, işte insanların firavunları ve küfür önderleri ortada, eğer o bolluk ve zenginliğe sahip olmasalardı yaptıkları o kötülükleri yapamazlar ve insanların Allah'ın elçilerine uymalarına engel olamazlardı. Buna göre Firavun, kendisine verilen hâkimiyet ve servet yüzünden tanrılık iddiasına kalkışmıştı. Eğer bunlar verilmeseydi, böyle bir iddiaya kalkışamayacaktı ve bu onun için dinde daha uygun bir pozisyon olacaktı. Bu da göstermektedir ki Allah Teâlâ, insanlar için en uygun (aslah) olanı bazan terketmektedir. İnsanlar için dinde en uygun olanı korumak, Allah için şart değildir.

Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Bazıları şöyle dedi: Bu âyetteki "suhriyyen" (سخريا) kelimesi, sin harfi ötreli olarak okunduğunda çeşitli işlerde çalıştırmak, istihdam etmek anlamına gelir. Sin harfi esreli olarak "sihriyyen" diye okunduğunda ise, alay etmek anlamına gelir. Bunun tefsiri şöyledir: Allah onların birbirleriyle alay edeceklerini ve birbirleriyle eğleneceklerini bilmektedir. İşte onların birbiriyle alay edip eğleneceklerini bildiğinden dolayı o serveti vermiştir, yoksa birbirlerine emredeceklerini bildiğinden dolayı onlardan bazılarının derecesini yükseltmek için vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

245 [S]**Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.** Buradaki **Rabb'inin rahmeti** ibaresinden maksat, muhtemelen peygamberliktir. Yani Rabb'inin, Resûlullah (s.a.) için uygun bulduğu nübüvvet ve risâlet, o kâfirlerin topladıkları mal-mülkten daha hayırlıdır. Bu ibare, Muhammed aleyhisselâmın onları davet ettiği ve onlar için uygun gördüğü tevhit inancı ve din, onların topladıkları servetten daha hayırlıdır mânasına da gelebilir. Diğer bir ihtimal de şudur: Allah Teâlâ'nın iman etmeleri sebebiyle müminlere vâdetmiş olduğu sevap ve mükâfat, yani cennet, onların topladıklarından daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ
لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ

اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٣٥﴾

33. "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) *gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık."*

34-35. "(Ayrıca) *evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret* (mutluluğu) *ise takvâ sahiplerine mahsustur."*

Yukarıdaki ilk âyetin anlamı şudur: Eğer insanların hepsi tek bir millet, yani küfür milleti haline gelmeyecek olsaydı, biz, kâfirler için âyette belirttiğimiz lütufları yapardık. Âyet-i kerîme, dünyaya önem vermemek gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, zayıf müminlerin kalplerini gözetmesi ve onların küfür dinine dönmeleri söz konusu olmasaydı kâfirlere âyette belirttiği nimetleri vereceğini söylemektedir. Yani kâfire vermeyi düşündüğünü vermekten ancak zayıf müminler sebebiyle vazgeçmektedir. Buna göre dünyaya da önem vermemek gerekir. Âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın lütfuna, keremine ve cömertliğine de işaret etmektedir, çünkü dostlarının ve kendisinin düşmanlarına bile dünya nimetlerini vermekten geri durmamaktadır. Dünyada ise başkasına düşman olan biri, kendindeki lütfu ve malı ona vermez. Bu âyet, müfessirlerin de söylediği gibi Allah katında dünyanın değersizliğini de göstermektedir. Eğer Allah nezdinde dünyanın bir değeri ve kıymeti olsaydı, ondan kâfire sinek veya sivrisinek kanadı kadar bir şey vermezdi. Bu, Allah katında dünyanın değersizliğini gösterir.

Âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasının doğru olmadığına da göstermektedir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak kullarına ancak dinde en uygun (aslah) olan fiili yapar. Çünkü eğer iman ehli küfrü ve küfre girmeyi seçmeyecek olsaydı, sözünü ettiği nimetleri küfür ehline vereceğini haber vermektedir. Eğer dünyada en uygun (aslah) olanı yaratmak vacip olsaydı, âyet-i kerîmede, eğer küfür ehline verdiklerini iman ehline de vermiş olsaydı kâfir olurlardı dediği nimetlerin benzerini, hepsinin mümin olması için iman ehline vermesi de
vacip olurdu. [§]Çünkü bahsettiği nimetleri kâfirlere vermiş olsaydı, herkesin 246
kâfir olma ihtimali bulunmadığı gibi, o nimetleri müminlere vermiş olsaydı

herkesin mümin olması ihtimali de yoktu. İşte dinde en uygun (aslah) olanı budur. Buna rağmen Allah en uygun olanı vermemiştir. Bu da insanlara dinde en uygun ve en hayırlı olanı vermenin Allah için vacip olmadığını gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Dünya Zenginliği Kişinin Doğru Yolda Olduğunu Göstermez]

Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin... meâlindeki âyetin aslı şudur: İnsanlar bu dünyada ebedî nimetler ve bâki lezzetler ile fâni lezzetleri ve yok olup gidecek olan nimetleri tercih konusunda muhayyer bırakıldılar. Daimî nimetleri ve sonsuz devirler boyu devam edecek olan lezzetleri, yok olup gidecek nimetlere ve fâni lezzetlere tercih eden kişiye, bâki olanı fâni olana tercih ettiği için yok olup gidecek olan nimetler ve fâni lezzetlerde darlığa uğratılır. Fâni ve zâil olacak olan nimetleri bâki ve daimî nimetlere tercih eden kişi de, fâni olanı seçtiği için fâni olan dünyada bolluk görür. Bunu Allah Teâlâ meâlen şöyle ifade buyurmaktadır: "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir"[59]. Burada Allah fâni ve bâki nimetlerden birisini seçen herkesin durumunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyette Cenâb-ı Hak, gümüş ve altından bahsetmektedir; her ne kadar onlardan daha değerli ve daha kıymetli başka madenler varsa da, insanlar nazarında en değerlisinin bu ikisi olduğu ve her türlü üstünlüğe onlar vasıtasıyla ulaşıldığı için onlardan söz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra gümüş merdivenleri, tavanları ve altından süsleri belirtmesi, Firavun'un Hz. Mûsâ hakkında söylediği şu söze
247 reddiye mahiyetindedir: [§]"(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"[60] Dünya önemsiz ve değersiz olduğundan dolayı Allah, dostlarına ve seçkin kullarına o değersiz nimetleri vermez. Şayet iman ehli imanı terketmeyecek olsaydı, Firavun'a verdiği nimetlerin benzerini her kâfire de verirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur. Yani bütün bu anlatılanlar, dünya hayatının geçici menfaatlerinden başka bir şey değildir. Allah onu, âhiret nimetlerine tercih edenlere verir. Takvâ sahipleri

---

59 el-İsrâ, 17/18-19.
60 ez-Zuhruf, 43/53.

ise âhiret nimetlerini tercih ettikleri için en güzel akıbet onlar içindir. Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.

İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyetteki "meâric" (معارج) kelimesi, merdiven demektir, yukarı çıkma vasıtasıdır. Mîraç kelimesi de buradan gelir, göklere yükselme veya yolları geçme vasıtası demektir.

Yukarı çıkmak için kullanacakları diye tercüme ettiğimiz "aleyhâ yazherûn" (عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ) ibaresi, sözlükte yukarı çıkmak demektir. İnsan evin damına çıktığında "zahartü ale'l-beyt" (ظَهَرْتُ على البَيْتِ) der. "Zuhruf" (زُخرف) kelimesi de altın demektir[61]. Ebû Avsece de şöyle der: "Meâric", merdiven anlamına gelir. "Zuhruf" da, güzel olan her şeydir. "Zuhrufe" (الزخرفة) ise süslemek ve güzelleştirmek demektir. Bu daha uygun bir mânadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzü güzelliğine kavuşup süslendiğinde"[62]. "Sukuf" (السقف) kelimesi, "sakf"ın çoğuludur ve evin tavanı demektir.

وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾

36. "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır."

Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz. Bazıları "ya'şu" (يعش) kelimesine yüz çevirmek mânası verdiler, **kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse...** Bazıları şöyle dedi: "Aşâ, ya'şû" (عَشَا، يَعْشُو) fiili, gözün kör olması ve zayıf görmesi mânasına gelir. "Aşiye, ya'şâ" (عَشِيَ، يَعْشَى) fiili de yüz
çevirmek demektir. Bu kelimeye Ebû Ubeyde, gözü kararır diye mâna verdi[63].
[§]Ferrâ şöyle dedi: "Ya'şu" kelimesi yüz çevirdi demektir, şin harfi üstünlü 248
olarak "ya'şe" diye okunursa kör oldu mânasına gelir[64]. Ebû Avsece, geçmek,
gözü kararmak ve kör görünmek diye farklı mânalar verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Rahmân'ın zikrinden** maksat, Kur'ân'dır. Tevhit ve din olma ihtimali de vardır. Resûlullah (s.a.) kastedilmiş de olabilir. **Bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır.** Buradaki "nukayyıd" (نُقَيِّض) kelimesi takdir ederiz mânasına gelir. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Bazıları bu cümleye, onun için bir şeytan hazırlarız ve onu kendisine iliştiririz diye mâna verdi. **Artık bu onun**

---

61 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 397.

62 Yûnus, 10/24.

63 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 204.

64 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 32.

arkadaşıdır. Bu konuda asıl olan şudur: Kim Allah'a isyanı O'na itaate tercih ederse, onun lezzeti ve zevki bundadır. Şeytan da Allah'a isyanı O'na itaate tercih ettiğinde onun lezzeti de bundadır. Buna göre kim şeytanın davetine uyar ve onun davetini kabul ederse, onun lezzeti bunda olur, bu konuda ona yaklaşır ve onun yanında olur. Onlar dünyada ve âhirette birlikte olurlar. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurulmuştur: "Allah, görevlilere buyurur: Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[65]

وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar."

Bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. "Sebîl" (سبيل) kelimesi mutlak olarak belirtildiğinde "sebîlullah" (سبيل الله), yani Allah'ın yolu anlamına gelir. Din kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın dini mânasına gelir. Mutlak olarak kullanılan kitap kelimesi ile de Allah'ın kitabı anlaşılır. **Kendilerini doğru yolda zannederler.** Onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını zannediyorlardı, çünkü şeytanlar onlara yollarını güzel ve süslü gösteriyor, şöyle diyorlardı: Sizin üzerinde bulunduğunuz din, babalarınızın ve atalarınızın dinidir. Onlar şayet hak değil de bâtıl yolda olsalardı, o halde bırakılmaz, helâk edilirler ve kökleri kurutulurdu. Helâk edilmediklerine ve o halde bırakıldıklarına göre, onlar hak ve doğru yolda idiler. Şeytanlar onların akıllarını karıştırıyor ve tuttukları yolu güzel gösteriyorlardı. Onlar da şeytanın söylediği gibi doğru yolda olduklarını zannediyorlardı. *Doğru yola kavuşturan sadece Allah'tır.*

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ
الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾

249 ***[S]38. "Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- 'Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!' der. Ne kötü arkadaş!"***

65 "Allah, görevlilere buyurur: Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22).

Sonunda o kişi bize gelince, yani kâfir ve yandaşı âhirette bize gelince, kâfir **şöyle der: Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı! Ne kötü arkadaş!** Kâfir âhirette muhtemelen şöyle der: Dünyada seninle benim aramda keşke doğu ile batı arası kadar uzak bir mesafe olsaydı! Seni görmesem ve sana uymasaydım! Şöyle demesi de muhtemeldir: Keşke âhirette seninle benim aramda doğu ile batı arası kadar uzak bir mesafe olsaydı! "Bu'de'l-meşrikayn" (بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ) sözü, bazılarına göre yazın doğusu ile kışın doğusu arasındaki mesafe mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: Doğu ile batı arsındaki uzaklık demektir, cümlede bu iki isimden sadece biri belirtilmiş, ama ikisi kastedilmiştir. Nitekim "iki Ömer" ve "iki siyah" tabirleri kullanılır, her ikisine de sadece birinin ismi verilir. Çünkü ikisinden siyah olanı birdir, o da akrep değil yılandır. "İki Ömer"den maksat da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir. İşte iki doğu anlamına gelen (الْمَشْرِقَيْنِ) kelimesi de böyledir. **Ne kötü arkadaş!** Çünkü söylediğimiz gibi bu arkadaş onun cehenneme atılmasına sebep oldu ve onu helâke sürükledi.

وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır."

Bugün size bir fayda sağlamayacaktır, yani âhirette özür dilemeniz size fayda vermeyecektir. Zulmettiğiniz için, yani dünyada kendinize kötülük yaptığınız ve hakkı ait olduğu yere koymadığınız için. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çekmekte olduğunuz bu azapta hepiniz ortaksınız.** Bu beyan tefsir edilmesi gerekli bulunmayan açık bir ifadedir.

اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾

40. "Sen sağıra duyurmak veya köre yahut apaçık sapkınlık içinde bulunan kimseye yol göstermek mi istiyorsun?"

Sen sağıra duyurmak veya köre yol göstermek mi istiyorsun? Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Sağıra duyurmak, köre yol göstermek, apaçık sapıklık içinde bulunana doğru yolu göstermek senin gücün dâhilinde değildir. Cenâb-ı Hakk'ın burada hidâyetle, beyan hidâyetini ve bir sözü kulaklara duyurmayı

kastetmediği açıktır. Çünkü Resûlullah (s.a.) bunları yapma gücüne sahipti.
250 [Ş]Allah'a hamdolsun, Resûlullah (s.a.) bunları yapmıştır. Allah Teâlâ, burada sadece kendi gücü dâhilinde olan hidâyeti ve kendisinden başka kimsenin muktedir olamadığı işittirmeyi kastetmiştir, o da başarıya ulaştırmak, isyandan korumak ve doğru yola iletmektir, Cenâb-ı Hakk'ın bunları verdiği kişi de doğru yolu bulmuş olur. Allah Teâlâ, Resûlullah'ın (s.a.) bundan aciz olduğunu söylemektedir. Bu, Mûtezile'nin aleyhine bir açıklamadır; çünkü Allah kendisinde, kimseye vermediği lütufların ve inkârların bulunduğunu, bunları herkese değil ancak bazılarına verdiğini, bu lütufları verdiği kişinin de hidâyeti benimsediğini haber vermektedir. Bundan maksadın da muvaffak kılmak ve isyandan korumak olduğunu söylemiştik. Mûtezile'nin iddiasına göre ise Allah katında, insanlara doğru yolu gösterecek hiçbir şey yoktur. Çünkü onlar, her kâfire, istediği takdirde kendisini hidâyete kavuşturacak olan her şeyi vermiştir, artık kendisinde onların hidâyete ermelerini sağlayacak bir lütuf kalmamıştır diyorlar. Onların iddiasına göre, nasıl ki Resûlullah bundan aciz kalmışsa, artık Allah da acizdir. Cenâb-ı Hak ise kullarının değil ancak kendisinin hidâyete erdirme gücünün bulunduğunu bildirmektedir. Mâlumdur ki Allah Teâlâ, rablığın ve ulûhiyetin ancak kendisine ait olduğu için bunu söylemektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın **Sen sağıra duyurmak veya köre yol göstermek mi istiyorsun** sözünü, kavminin iman etmesinden Resûlullah'ın (s.a.) artık ümidini kesmesi için söylemiş olması da mümkündür. Çünkü Allah onların iman etmeyeceklerini biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِى
وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

41-42. "Ya seni alıp götüreceğiz, onlara da hak ettikleri cezayı vereceğiz yahut kendilerine yapacağımızı söylediğimiz şeyi sana göstereceğiz; onlara dilediğimizi yapabiliriz!"

Bu âyet-i kerîmede, geleceği konusunda insanların uyarıldığı azabın gelmesini istemesi Resûlullah'a (s.a.) yasaklanmıştır. Bu yasaklama konusu da iki şekilde açıklanır: Birincisi, azabın onlara ne zaman geleceğini sorması yasaklanmaktadır. İkincisi, acele etmesi yasaklanmaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar için acele etme"[66]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bu

[66] "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkâf, 46/35).

senin işin değildir, o ancak bana aittir, dilersem azabı sen hayatta iken gönderir
ve onu sana da gösteririm, dilersem seni vefat ettiririm ve ondan sana hiçbir
şeyi göstermem. [§]Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Bu işte senin ya- 251
pacağın bir şey yok"[67]. Bu konuda Katâde şöyle dedi: Allah Teâlâ peygamberini dünyadan aldı, azabı ondan sonraya bıraktı ve onu ümmetinden hak edenden başkasına göstermedi. Sizin peygamberinizden başka hiçbir nebî ve resûl yoktur ki, ümmetine verilen cezayı görmüş olmasın! Allah bunu ona bağışlamış ve o cezayı hak edenden başkasına göstermemiştir. Katâde şöyle devam eder: Bize rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, kendisinden sonra ümmetinin karşılaşacağı olaylar gösterilmişti, bundan dolayı Hz. Peygamber'in gülüp sevinme hali ile çekinip dürülme hali Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar devam etti. **Ya seni alıp götüreceğiz ve onlara da hak ettikleri cezayı vereceğiz** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî de Katâde'nin söylediklerine yakın sözler söyledi: Allah, Peygamber'ine ikram etmiş ve ümmetinde görmekten hoşlanmadığı davranışları göstermemiştir, onu kendine almış ve cezayı geride bırakmıştır[68].

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٖٓى اُو۫حِىَ اِلَيْكَۚ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٤٣﴾

43. "Artık sana vahyolunan kitaba sımsıkı sarıl; şüphesiz sen dosdoğru yolun üzerindesin."

[Vahyin Çeşitleri]

Resûlullah'a (s.a.) gelen vahiy üç çeşittir. Birincisi Kur'ân'dır, bunun kendisine vahyedildiği açıktır. İkincisi, beyan vahyidir; Allah Teâlâ onu Cebrâil'in diliyle yahut Allah'ın dilediği başka bir vasıta ile vahyetmekte, Hz. Peygamber de insanların lehine ve aleyhine olan ve sadece bazılarını ilgilendiren hükümleri beyan etmektedir. Üçüncüsü ilham ve kavratma vahyidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye..."[69] Allah'ın ona gösterdiğinden maksat, Allah'ın ona ilham ettiği ve kavrattığı bilgidir. Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. Peygamber'e, kendisine verilen vahiy çeşitlerinin hepsine; Kur'ân, beyan ve ilham yoluyla gelen vahiylere sarılmasını emretmektedir. Allah bütün bunları ona göstermiş ve bunlarda şaşırmaktan
[§]yahut yanılmaktan veyahut doğru yoldan sapmaktan onu emin kılmıştır. 252

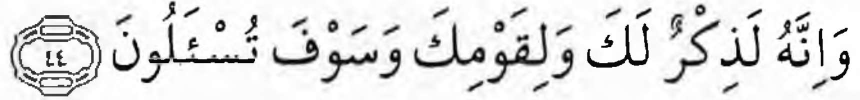
---

67 "Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

68 Katâde ve Hasan-ı Basrî'nin sözleri için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 600-601.

69 "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik" (en-Nisâ, 4/105).

Bütün bunlarla ilgili olarak ona şöyle müjde vermiştir: Sana vahyedilenlerin hepsine sımsıkı sarılırsan, en doğru olan yola girmiş olursun. Nitekim meâlen şöyle buyurmuştur: **Artık sana vahyolunan kitaba sımsıkı sarıl; şüphesiz sen dosdoğru yolun üzerindesin.**

44. "O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır; yakında sorgulanacaksınız."

O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır. Müfessirler bu âyeti şöyle tefsir ederler: Bu Kur'ân senin için bir hatırlatmadır, yani senin için ve kavminden iman edenler için bir şereftir. Buradaki "zikir" (ذكر) kelimesiyle, Hz. Peygamber'e verilen bütün vahiy türlerinin kastedilmiş olması mümkündür. "İnnehû" (إنّه) lafzı, önceki âyette geçen "Sana vahyolunana sarıl"[70] cümlesinden kinâyedir. Yani ona vahyedilen bilgilerin hepsi, diğerleri insanlar arasından özellikle onu seçtiği için hem kendisi hem de kavmi adına bir şereftir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki "zikir" kelimesi ile gerçekten zikir, yani hatırlatma mânası kastedilmiş de olabilir. Yani Allah'ın ona vahyettiği bilgiler, hem onun için hem de kavmi için bir hatırlatmadır. Cenâb-ı Hak kendisinin insanlar üzerindeki ve insanların birbirleri üzerindeki hakkını, ayrıca insanların lehine ve aleyhine olan hükümleri onlara hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yakında sorgulanacaksınız. Sana vahyedilen Kur'ân'dan ötürü şükretmekten, sana vahyedilen Kur'ân'ın senin ve kavmin için bir öğüt olmasından ve bunun şükrünü eda etmekten sorgulanacaksınız. Âyette geçen "innehû" (إنّه) sözü "billezî ûhiye ileyke" (بالذى اوحى إليك) cümlesinden kinâyedir. Yani peygambere vahyedilenlerin hepsi kendisi ve kavmi için bir şereftir. Zira vahyi peygambere ait kılmış ve insanların arasından onu seçmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Kur'ân'da bulunan ve Resûlullah'a (s.a.) vahyedilen şeylerin hepsini yerine getirip getirmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına da gelebilir. Bazı müfessirlerin söylediği gibi onu kimin inkâr ettiğinden yahut o nimete şükredip etmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına gelmesi de muhtemeldir. Kıyâmet günü Kur'ân'dan, yani onunla amel edip etmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[70] ez-Zuhruf, 43/43.

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

[§]45. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım; Rahmân'dan başka tapılacak ilâhlar belirlemiş miyiz?" 253

Burada şöyle bir problem vardır: Resûlullah'ta (s.a.) bulunan alâmetlerin doğruluğu, Allah Teâlâ'nın kendilerine sormasını emrettiği Ehl-i Kitab'ın doğruluğundan çok daha açıktır. Çünkü onun doğruluğunun alâmetleri mûcizelerdir, kâfirler onun yaptıklarının benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine sormasını emrettiği o kişilerde ise bu mûcizevî alâmetlerden hiçbiri bulunmamaktadır. Böyleyken Ehl-i Kitab'a sormasının anlamı nedir? Biz deriz ki: Azîz ve Celîl olan Allah'ın onlara sormasını emretmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, bu sorma, kınama ve ayıplama anlamındadır. Senden önce gönderilen peygamberlerden herhangi birinin veya bir ilâhî kitabın Allah'tan başkasına kulluk etmeyi emretmiş midir? anlamına gelmek üzere bir takrir ve uyarı sorusudur. Onlar da, bunun mübah olduğunu söyleyen bir peygamberin gelmediğini ve kendilerinden hiç kimsenin bununla emrolunmadığını hep birlikte ikrar ettiler. İkincisi, her ne kadar âyetteki emrin zâhiri ve hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığı açık ise de onlara sorması emrini Resûlullah'tan (s.a.) başkası için vermektedir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna ilişkin deliller, onların doğruluğundan daha açıktır. Allah Teâlâ şu ilâhî beyanlarda buna işaret etmektedir: "Anne babandan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama!"[71], "(De ki:) 'Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?' Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur", "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[72], "Sakın müşriklerden olma!"[73] Mâlumdur ki Resûlullah (s.a.) kendisine vahyedilen hiçbir şeyden şüphe etmiş değildi, dolayısıyla hitap ona olmakla birlikte hedef başkalarıdır. **[§]Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım** meâlindeki âyetin, şayet onlara soracak olsan, hepsi şöyle diyecekler, mânasına da gelebilir: Allah'tan başkasına kulluk yapmayı emreden hiçbir peygamber gönderilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* 254

---

71 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23). Mâlumdur ki Hz. Peygamber'in anne ve babası önceden ölmüşlerdi.

72 el-En'âm, 6/114.

73 Yûnus, 10/105.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾

46. "Mûsâ'yı, mûcizelerimizle destekleyerek Firavun ve çevresine gönderdik. (Onlara) *'Ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim' dedi."*

[Takıyye]

Mûsâ'yı, mûcizelerimizle destekleyerek Firavun ve çevresine gönderdik. Mûsâ aleyhisselâma verilen mûcizeleri muhtelif yerlerde açıklamıştık. Bu âyette onun risâleti tebliğ etmesi emredilmektedir. **Ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim** cümlesi, kendi canlarından korksalar bile risâleti tebliğ etmekte peygamberlerin takıyye yapamayacaklarına işaret etmektedir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Onlara mûcizelerimizi gösterince bunlara gülüverdiler."

Firavunların ve küfür önderlerinin âdeti budur, peygamberler kendilerine mûcizeler getirdiğinde onlar gülüyor ve alay ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Günahkârlar (dünyada) iman edenlere gülüp dururlardı"[74].

وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü. Belki yanlış yoldan dönerler diye kendilerini felâketlerle sarstık."

Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Sonradan gelen her mûcize, önce gelen mûcizeden daha yüce ve daha büyüktür. Meselâ insanlar önce şu sözlerle yardım istemişlerdi: "Bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan

---

74 el-Mutaffifîn, 83/29.

mutlaka sana inanacağız"[75]. Bu, Allah'ın onlara daha önce göstermiş olduğu mûcizelerden daha yüce idi. Bazıları da şöyle dedi: **Her mûcize bir diğerinden daha büyüktü** cümlesi, Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâ mûcizesi, asâ mûcizesinden daha büyüktü mânasına gelir. [§] Çünkü asâ büyücüler için hazırlanmıştı, onun 255
şaşırtması ve yanıltması, kendisiyle aynı türden ve özden olan diğer asâlara yönelikti. Onlara elin mâhiyetini değiştirmek mûcizesi gösterilmişti, ama Mûsâ aleyhisselâmın kendisine yönelik olarak hazırlanmıştı. Bu da göstermektedir ki yed-i beyzâ mûcizesi, asâ mûcizesinden daha büyüktü. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şöyle söyledi: Bu âyet bir mûcizenin gerçek anlamda asâ mûcizesinden daha büyük ve daha yüce olduğu anlamına gelmez, bütün mûcizelerin büyük ve yüce olduğu mânasına gelir. Buna işaret eden bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin faydalı olması itibariyle size daha yakın olduğunu bilemezsiniz"[76]. Bu ilâhî beyan, onlardan birinin diğerinden daha yakın olduğunu ispat etmek anlamına gelmemektedir, ancak yakınlık konusunda onlardan her birinin diğerinden daha yakın olduğu anlamında bir nitelemedir. Nitekim gelenekte de şöyle denilir: Falancının atlarının her biri diğerinden daha saldırgandır. Filanın arkadaşlarından her biri diğerinden daha faziletlidir. Bu sözle onlardan birinin tercih edilmesi gerektiği mânası kastedilmemektedir, aksine kendilerinden haber verilenlerin eşit oldukları anlamında bir tespit yapılmaktadır. İşte **kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü** meâlindeki ilâhî kelâm da her iki mûcizenin de büyük olduğu anlamında bir nitelemedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Onlara mûcizelerimizi gösterince bunlara gülüverdiler"[77] ve benzeri beyanlarda Cenâb-ı Hak, verdiği mûcizeler ve peygamberliğinin delili olarak gönderdiği kanıtlar sebebiyle kavminin yaptığı eziyetlere, kendisiyle ve ona tâbi olan müslümanlarla gülüp alay etmelerine karşı Resûlullah'a (s.a.) sabırlı olmasını söylemektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbine güç verebileceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz"[78]. Önceki peygamberlerin haberlerini, ancak kalbini teselli etmek için anlattığını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[75] "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz' derlerdi" (el-A'râf, 7/134).

[76] en-Nisâ, 4/11.

[77] ez-Zuhruf, 43/47.

[78] Hûd, 11/120.

وَقَالُوا يَا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Bunun üzerine şöyle dediler: Ey büyücü! Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et, artık biz doğru yola döneceğiz."

Bunun üzerine şöyle dediler: Ey büyücü! Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et. Burada şöyle bir problem vardır: Onlar, Rabb'ine dua etmesini ve O'ndan üzerlerindeki azabı kaldırmasını istemesini rica ettik-
256 leri Hz. Mûsâ'ya nasıl büyücü diyorlar? [S]Cevaben deriz ki: İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onların nazarında büyücü büyük âlim, ilmin son noktasına ulaşmış biri sayıldığı için Hz. Mûsâ'ya da büyücü demişlerdir[79]. Bundan dolayı onlar, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et,** diye hitap ettiler. Yoksa ondan, kendileri için Rabb'ine dua etmesini ve O'ndan üzerlerindeki azabı kaldırmasını istedikleri halde sonra büyünün yalan ve bâtıl olduğunu kastederek ona "Ey büyücü!" diye hitap etmeleri muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Mukātil şöyle dedi: Onlar, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et** demişler, Hz. Mûsâ da onlara şöyle demiş: Siz bana büyücü derken, ben sizin başınıza gelen azabı kaldırması için Rabb'ime nasıl dua edebilirim? Bunun üzerine o sözlerinden dönmüşler ve A'râf sûresinde belirtildiği gibi şöyle demişlerdi: "Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et!"[80] *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. Mûsâ'ya, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et** demeleri, muhtemelen kendileri onun büyücü olduğunu düşünmeleriydi, bundan dolayı ona şöyle demişlerdi: Sen büyücüsün, ancak Rabb'ine dua eder ve bizden azabı kaldırırsan, o zaman senin büyücü değil, peygamber olduğunu anlarız ve sana iman ederiz. Muhtemelen onlar, yed-i beyzâ, asâ ve Hz. Mûsâ'ya verilen diğer mûcizeleri, nesnelerin yapısını büyü ile değiştirmenin ve büyü ile ondan istifade etmenin mümkün olduğu işlerden sayıyorlardı. Fakat onlar Hz. Mûsâ'dan sözünü ettikleri azabı kaldırmayı Rabb'inden istemesini talep etmişlerdi, çünkü onlar büyücünün duasının kabul edilmeyeceğini, ancak hak bir peygamberin duasının kabul edileceğini biliyorlardı. Dolayısıyla

---

79 İbn Abbâs'ın (r.a.) bu yorumunu kaynaklarda bulamadık. Ancak Taberî bu görüşü müfessirlere nispet etmektedir (bk. *Câmi'u'l-beyân*, XX, 609).

80 "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz' derlerdi" (el-A'râf, 7/134).

Rabb'in duanı kabul ederse, biz de sana iman ederiz diyorlardı. *En doğrusu-
nu Allah bilir.* Onların, bunu hakikat mânasında söylemiş olmaları da muhte-
meldir. Onların, çelişkili olmasına rağmen gerçekten büyü yapmasını istemek
üzere bunu söylemeleri muhtemeldir. Çünkü büyücülerin sözleri genel olarak
çelişkiye ve halkın kafasını karıştırmaya dayanmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak
meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir"[81].
Mûcize onları büyülemiyordu, çünkü mûcize hakikattir ve kalıcıdır. Büyü ise
hakikat olmadığı gibi kalıcı değildir. Mûcize onları büyülemediğine ve Mûsâ
onu yapmaktan aciz olmadığına göre büyü değildi. [§]Eğer o büyü olsaydı, 257
mûcize olmazdı. Yukarıda Kur'ân'dan birçok âyetten hareketle belirttiğimiz
gibi onların bütün sözleri birbiriyle çelişmektedir. İşte bu âyetin bu mânaya
gelme ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak. Bu beyan hakkında müfessirler şöyle dedi: Allah Teâlâ, eğer insanlar iman ederlerse onlardan azabı kaldıracağına dair Hz. Mûsâ ile bir sözleşme yapmıştı. Ancak Hz. Mûsâ dua ettiği ve Allah da onlardan azabı kaldırdığı halde yine iman etmemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ ile yaptığı sözleşme, muhtemelen ona peygamberlik vermesi ve kendi risâleti için onu seçmesidir. **Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak** cümlesinde sanki gizli bir kelime var gibidir. Onlar sanki şöyle diyorlardı: Rabb'inin senin nezdindeki herkesle olan sözleşmesine uygun olarak bizim için dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan, biz de hidâyeti benimseyenlerden oluruz. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Azap üzerlerine çökünce, 'Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız' dediler"[82]. Görmez misin ki Allah Teâlâ müteakip âyette şöyle buyurmaktadır:

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾

50. "(Dua sebebiyle) ***onların başından felâketi uzaklaştırınca bir de bakıyorsun sözlerinden dönüveriyorlar.***"

Yani onlar verdikleri sözde durmadılar. Onların verdikleri sözün ne olduğunu yukarıda söylemiştik.

---

[81] "Dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz" (el-A'râf, 7/132).

[82] el-A'râf, 7/134.

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فٖى قَوْمِهٖ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لٖى مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ
الْاَنْهَارُ تَجْرٖى مِنْ تَحْتٖىۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذٖى هُوَ مَهٖينٌ وَلَا يَكَادُ يُبٖينُ ﴿٥٢﴾

51-52. "Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz adamdan daha iyi değil miyim?"

Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Lânetli Firavun bu sözleri, Hz. Mûsâ'nın peygamberlik iddiasına karşılık olarak kavminin ve halkının kafasını bulandırmak için söylemişti. Yani Allah eğer bir elçi gönderecek olsa, buna en lâyık olan ve Mûsâ'dan önce peygamberliği hak eden benim. Çünkü gördüğünüz gibi Allah Mısır diyarının mülkiyetini bana verdi, ayaklarımın altından da ırmaklar akıp duruyor. Mûsâ ise bunlardan hiç birine sahip değildir. Dolayısıyla peygamberlik Mûsâ'dan önce benim hakkımdır, ona ben daha lâyık biriyim. Bundan do-
258 layı şöyle demişti: **Ben bu değersiz adamdan daha iyi değil miyim?** [§]Yani o zayıftır, malı-mülkü yoktur, ordusu yoktur, halkı yoktur, neredeyse kendini ispatlayacak kanıtları da yoktur. Sonra şöyle dedi: "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse ya!"[83] Yani bana indirildiği gibi, bana verilen mal ve altın gibi bir servet ona da verilse ya! Yahut şöyle söylemişti: İnsan, birini kendine elçi seçerse, ona çeşitli iyilikler ve güzellikler verir, bol bol mal verir, kendisine bunlardan verilmeyen kişi de elçi değildir. Şöyle demiş de olabilir: İddia ettiği gibi eğer o Allah'ın elçisi ise benim halkıma ve orduma verdiğim gibi mutlaka Allah ona da altın bilezikler verirdi. Lânetli Firavun, bu türlü sözlerle Mûsâ'nın peygamberlik davası konusunda kavminin aklını bulandırmaya çalışıyordu. Meselâ şöyle diyordu: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[84], "Anlaşılan o, size sihiri öğreten üstadınızmış!"[85] Bunlara benzer pek çok örnek vardır. Buna göre Firavun'un açıklamaya çalıştığımız âyetteki sözleri de, kavminin aklını karıştırmak amacını taşıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 ez-Zuhruf, 43/53.
84 eş-Şuarâ, 26/35.
85 eş-Şuarâ, 26/49.

Neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz. Bazıları bu cümleyi şöyle açıkladı: Hz. Mûsâ'nın dilinde bir tutukluk ve acele konuşma alışkanlığı olduğundan getirdiği deliller ve söylediği sözler neredeyse anlaşılmıyordu. Firavun burada, Hz. Mûsâ'nın konuşmaktan aciz olduğunu söylemektedir. Bazıları da şöyle dedi: Aslında Firavun bunu kastetmemektedir, çünkü Hz. Mûsâ, "Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar"[86] diye Rabb'ine dua ettiğinde Allah onun duasını kabul etmiş, "Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi"[87] buyurmuş ve onun dilindeki düğümü ve hızlı konuşma problemini çözmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Firavun şunu demek istiyordu: Mûsâ'nın getirdiği deliller anlaşılmıyor, kalpleri cezbedecek şekilde delilini getiremiyor. **Ben bu değersiz adamdan daha iyi değil miyim,** cümlesine İbn Kuteybe, ben ondan daha hayırlıyım, mânasını verdi[88]. Müfessirler de ben ondan daha hayırlıyım diye bir anlam verdiler. Bu cümlenin, Firavun'un söylemiş olduğu, **Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz?** sözüyle bağlantılı olması mümkündür. Yani, ben ondan daha hayırlıyım, çünkü Mısır'ın mülkiyeti Mûsâ'ya değil bana aittir.

فَلَوْلَٓا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِن۪ينَ ﴿٥٣﴾

[§]53. "(O bir peygamber ise) *kendisine altın bilezikler indirilse yahut* 259
dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"

Bu söz iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Mûsâ dünyada hâkimiyet iddiasında ise ve bunu istiyorsa, o zaman diğer sultanlara verilen altın bilezikler ve taçlar ona da verilse ya! Şayet kendisinin peygamber olduğunu iddia ediyorsa, dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya! Kâfirler, peygamberlerden, kendilerinin arzu ettikleri ve hoşlandıkları mûcizeleri getirmelerini istiyorlardı. Cenâb-ı Hak, mûcizelerin onların isteğine ve arzusuna göre gelmeyeceğini, fakat Allah'ın iradesine göre geleceğini haber vermektedir. İkincisi, bunların her ikisini de kastederek şöyle demektedir: O, Allah'ın elçisi olduğunu iddia ediyor; elçi olan kişi, kendisini elçi gönderenin nezdinde üstün bir değere sahiptir. Buna göre eğer o hak peygamber ise o zaman ona değerli bilezikler verilse ya!

86 Tâhâ, 20/27-28.
87 Tâhâ, 20/26.
88 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 399.

Kendisine saygı ve hürmet için yanında dizi dizi melekler bulunsa ya! *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Kendisine altın bilezikler indirilse ya** cümlesi, altınlar ve ipeklerle donatılsa ya, mânasına gelir, çünkü onlardan biri üstün bir değere ulaştığında onu altınlar ve ipek giysilerle donatırlardı. Yahut onun peygamberliğini tasdik için **dizi dizi melekler onun yanında olsalar ya!** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Esâvir" (أساور) ve "esvire" (أسورة) kelimeleri, "isvâr" (إسوار) kelimesinin çoğuludur, iyi ok atan adam demektir. Böyle denilmesinin sebebi de, oku attığı zaman koluna altın bilezik takmış olur.

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾

54. "Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler; onlar zaten yoldan çıkmış bir topluluk idi."

Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi. Bazıları şöyle dedi: Firavun bu konuşmalarla kavmini küçümsedi, aşağıladı ve onlar da kendisine itaat ettiler. Bazıları da şöyle mâna verdi: Firavun bu sözlerle onların aklını çeldi ve Mûsâ'ya tâbi olanların üzerine yürümelerini istedi, onlar da kendisine itaat ettiler. Bundan maksat da şudur: Hz. Mûsâ, müminlerle birlikte onların yurdunda çıkıp denize doğru gidince, Firavun ordusuna onları takip etmelerini emretti, onlar da bu emre uydular ve Firavun'la birlikte Mûsâ'yı takibe koyuldular. Neticede başlarına gelen musibet geldi. Bu mâna, âyetin maksadına sanki daha yakın ve daha uygun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾

260 [§]*55.* ***"Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük."***

Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar Allah'ın gazabını gerektiren şeyler yaptıkları zaman, biz de onlardan bu şekilde intikam aldık. Âyetteki "âsefûnâ" (آسفونا) kelimesi, bize karşı gazap getirici davranışlar sergiledikleri zaman mânasına gelir. Ancak Allah'ta bir gazap ve öfke halinin oluşması caiz değildir, bundan maksat, cezayı gerektiren gazap belirtisidir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce** cümlesi, dostlarımızı öfkelendirdikleri zaman mânasına gelir, o zaman biz de **onlara hak ettikleri cezayı verdik.** Yani dostlarımızın bedduasını

onların başına musallat ettik. Yahut dostlarımızı öfkelendirmeleri sebebiyle onlardan intikam aldık. Nitekim "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[89] meâlindeki âyet de Allah'ın dostlarını aldatmaya çalışıyorlar mânasına gelir. Bu âyet de öyledir.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَ ﴿٥٦﴾

56. "Onları, arkadan gelecek diğerlerinin geçmişi ve ibretlik örneği kıldık."

Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, arkadan gelecek olan diğerleri için ibretli bir geçmiş ve müminler için bir örnek yaptık. Yani bu olay, onlar için ibrettir. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakîler için de bir öğüt kıldık"[90]. İkincisi, biz onları, sonrakilerin öğüt almaları için ibretlik bir geçmiş ve örnek yaptık; bunu da onların düştüğü hale düşmekten sakınarak onların yaptıklarından vazgeçmeleri hikmetine bağladık. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen "selef" (سلف) kelimesi ötreli olarak "sülüf" diye de okunur[91], geçmiş atalar anlamına gelir. Yani biz daha önce geçen o insanların başına gelenleri sonrakiler için örnek ve ibret yaptık. "Haşeb, huşub" (خشب و خشب) ve "semer, sümür" (ثمر و ثمر) kelimeleri de bu şekildeki okunuşa örnektir. Ebû Avsece de şöyle diyor: "Selfu" (السّلف) kelimesi, içine azık konulan deriden mâmul tulum demektir, çoğulu "sülûf" gelir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾
وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ
خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾

[§]57. *"Meryem'in oğlu misal olarak verilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar."* 261

58. "Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar. Onlar gerçekten inatçı bir muhalefet!"

---

[89] el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

[90] el-Bakara, 2/66.

[91] Farklı kırâatlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 618-619.

Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar. Burada niçin Hz. İsâ'nın örnek gösterildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[92] meâlindeki âyet gelince, putlara tapan kâfirler şöyle dediler: Allah'tan başka İsâ aleyhisselâma da tapıldı, Üzeyir'e ve meleklere de tapıldı; öyleyse bunların hepsi cehennemdedirler. Çünkü Allah'tan başka onlara da tapılmıştır. Eğer onlar cehennemde iseler, biz de onlarla birlikte cehennemde olmaya razıyız. Bunun hemen arkasından da **Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? dediler.** Buradaki "o" anlamına gelen "huve" (هو) zamiri ile Hz. İsâ'yı kastediyorlardı. Onların bu sözleri iki anlama gelir: Birincisi, eğer Hz. İsâ'nın ve Allah'tan başka kendisine ibadet edilen diğer varlıkların cehennemde azap edilmeleri caiz ise bizim tanrılarımıza da cehennemde azap edilmelerine razıyız. Çünkü onlar Hz. İsâ'dan ve Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen meleklerden ve diğerlerinden daha hayırlı değildirler. İkincisi, onlar şöyle diyorlardı: Allah'tan başka kendisine ibadet edildiğinden dolayı eğer Hz. İsâ cehennemde ise bizim taptığımız putlar daha hayırlı olduğu için onlara azap edilmeyecektir. Bu iki yorumdan biri, onların, eğer Allah'tan başka kendisine ibadet edilen herkese azap edilmesi doğru ve caiz ise, bizim taptığımız putlara azap edilmesi de caizdir iddiasına dayanmaktadır. Diğeri de, Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen İsâ ve diğerlerine azap ediliyorsa, bizim taptığımız putlara azap edilmeyecektir, çünkü putlar onlardan hayırlıdır iddiasına dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz deriz ki: Âyetle onların böyle bir delil getirmesi ancak şu durumda geçerli olur: Eğer putlara azap olsun diye onlar cehennemde yakılacak olsalardı, burada putlara azabı kastediyorum [, bu doğru bir delil gösterme olabilirdi]. Putların ateşte yanmaları onlara tapanlara azap olsun diye gerçekleşmesine gelince bu onlar için delil olmaz. Onların taştan, demirden ve tunçtan yaptıkları putlar, ancak onlara tapanların azabı daha çok olsun diye yakılır. Nitekim Allah "Cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardır"[93] buyur-
262 maktadır. [§]Bununla birlikte putları yakmakla bir cinayet işlenmemekte ve kimseye zarar verilmemektedir. Hz. İsâ ve kendilerine ibadet edilen melekler nasıl yakılır? Onları yakmak, bizzat onların kendilerine zarar vermektir. Onlar bir suç işlemedikleri halde zarara uğramış olurlar. İnsanların taptıkları putları cehenneme sokmak ve onları ateşte yakmak, onlara tapan insanlara azap

[92] el-Enbiyâ, 21/98.

[93] "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

etmek için ise böyle bir tartışma ve münakaşa yapmanın anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, âyet-i kerîmede, kendilerine tapılan putların cehennemin yakıtı olduğunun belirtilmesi, sadece onlara tapanlara yönelik bir ifadedir, başkaları hedef alınmamıştır. Çünkü Allah Mekkelilere hitap ederek meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[94]. Mekkeliler ise Hz. Îsâ'ya, başka insanlara ve meleklere değil, sadece putlara tapıyorlardı. Dolayısıyla âyet, tapılan diğer kişilere değil, sadece putlara tapan herkese hitap etmektedir. Âyetten çıkarılan mâna budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu da var ki bu âyette, onların söyledikleri gibi Hz. Îsâ'yı ve diğerlerini kapsamadığına dair bir açıklama da mevcuttur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[95] buyurmaktadır. Bu âyetteki "mâ" (ما) edatı, cansız ve benzeri akılsız varlıklar için kullanılır, akıl sahibi olanlar için kullanılmaz. Başka bir açıdan bakılınca da âyette onların kastedilmediği anlaşılmaktadır, çünkü Allah Teâlâ, "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[96] meâlindeki âyette onları istisna etmekte, önceden en güzel sonucun vâdini almış olanların cehennemden uzak tutulacağını haber vermektedir. Hiç şüphe yoktur ki Hz. Îsâ ve melekler, daha önce Allah'tan en güzel sonucun vâdini almış olanlardandır. Dolayısıyla âyetin hükmüne onları da dâhil etmek ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[97] meâlindeki âyet, onlara ibadet etmeyi emreden ve insanları buna davet eden herkese yöneliktir, onlardan maksat da şeytanlardır. Çünkü Allah'tan başka birine ibadet eden, ancak şeytanların emri ve çağrısı ile ona ibadet etmektedir. Âyet-i kerîmenin, onların emrinden uzak duran ve onlara ibadetten kaçınan insanları kastetmesi söz konusu değildir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözüne benzemektedir: "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak"[98]. Hz. İbrahim, babasına "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[99] demişti. [§]Hiç kimse şeytana kulluk etmeyi murat etmez, fakat 263

---

[94] el-Enbiyâ, 21/98.

[95] el-Enbiyâ, 21/98.

[96] el-Enbiyâ, 21/101.

[97] el-Enbiyâ, 21/98.

[98] "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler" (el-Furkân, 25/17-18).

[99] Meryem, 19/44.

Allah'tan başkasına kulluk yapan, ancak şeytanın emriyle kulluk yapmaktadır. Şeytanın emriyle başkasına kulluk yapınca da şeytana kulluk yapmış gibidir. Bu ve yukarıdan beri söylediklerimiz, kâfirlerin tartıştıkları konuda söylediklerinin bâtıl olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: Burada Hz. Îsâ'yı örnek vermeleri, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Îsâ'dan bahsetmesinden dolayıdır. Kureyş müşrikleri Muhammed aleyhisselâma, Îsâ'yı anmakla neyi kastediyorsun? diye sormuşlar, sonra da şöyle konuşmuşlardı: Hıristiyanlar Îsâ'yı sevdikleri ve ona ibadet ettikleri gibi Muhammed ancak bizim de Îsâ'yı sevmemizi ve ona ibadet etmemizi istiyor. Sonra şöyle demişlerdi: **Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu?** Muhammed bizim tanrılarımıza aynı sevgiyi göstermiyor, vallahi onlar Îsâ'dan daha hayırlıdırlar. Yahut Allah'ın, **Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar** meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi onlar bâtıl uğruna bu mücadeleyi yapıyorlardı. Bu, Katâde'nin sözüdür[100].

Meryem oğlu Îsâ'yı örnek olarak, Muhammed aleyhisselâmın kavmi değil, hıristiyanların belirtmiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü onlar Hz. Îsâ hakkında farklı görüşler taşıyorlardı; kimisi o ilâhtır ve rabdır diyor, kimisi ilâhın oğludur diyor, kimisi de o ve annesi ikisi de ilâhtırlar diyordu. Hz. Îsâ hakkında aralarında bunlara benzer farklı görüşler taşıyorlardı. İşte kavminin onun hakkında söyledikleri sözler üzerine Cenâb-ı Hak, **Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince,** meâlindeki âyeti göndermişti. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar.** Yani Hz. Îsâ'dan yüz çeviriyorlar yahut bağırıp çağırıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut ona ihtiyaç olmadığı için âyette bahsedilen örnekle ilgili açıklamadan vazgeçmemizi istiyorlar. Bu, o kâfirlerin bahsettiği bir örnektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar** cümlesinde geçen "yesıddûne" (يَصِدُّونَ) kelimesi "yesuddûne" diye de okunmuştur. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Yesıddûne", bağırmak, gürültü etmek anlamına gelir, "yesuddûne" ise dönmek, yüz çevirmek demektir[101].

---

100 Abdürrezzâk [es-San'ânî]'nin Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: Meryem oğlu Îsâ zikredilince Kureyşliler bağırıp çağırmaya başladılar: Yâ Muhammed! Meryem oğlu Îsâ'yı zikretmekten amacın ne? Sonra birbirlerine şöyle dediler: Muhammed, hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'ya yaptıklarının aynısını yapmak istiyor. Aziz ve Celîl olan Allah da şöyle buyurdu: "Onlar bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar" (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 198. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 626-627).

101 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 400. Bu âyetin farklı kırâatları ile ilgili olarak bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 623-624.

[§]Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar. Onlar gerçekten inatçı bir muhalefet! Bu ilâhî beyan da yukarıda bahsettiğimiz iki yorumla aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* 264

إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَاءِيلَ ﴿٥٩﴾

59. *"İsâ, kendisine lütuflarda bulunduğumuz ve İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak."*

Azîz ve Celil olan Allah, Hz. İsâ'nın kul olduğunu, ilâh olmadığını, onların söyledikleri gibi değil, aksine ona peygamberlik nimeti verdiğini, ilim, hikmet ve başka lütuflarda bulunduğunu haber vermektedir. **Onu İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldık.** Yani babasız dünyaya gelmesi, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığı olan kişiyi iyileştirmesi, beşikte iken insanlarla konuşması ve ona mahsus başka mûcizelerle Hz. İsâ'yı İsrâiloğulları için bir ibret ve delil yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾

60. *"İsteseydik sizin yerinize, yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık."*

İsteseydik sizin yerinize melekler yaratırdık. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, âyetlerde belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın melekleri nurdan yaratmış olmasının, onları yaratmak için nurdan yardım almak amacı taşımadığının bilinmesi için, isteseydik sizin özünüzden ve sizin türünüzden melekler yaratırdık. Allah zatıyla kādirdir, hiçbir şey O'nu, dilediğini dilediği nesneden dilediği gibi yaratmaktan aciz bırakamaz. İkincisi, isteseydik sizin yerinize melekleri yaratırdık. Sizi helâk eder ve sizin yerinize, asla isyan etmeyen, aykırı davranmayan, bir an bile ibadetten uzak durmayan, usanmayan ve yorulmayan melekleri getirirdik[102]. Fakat böyle yapmadı, çünkü âsinin isyanının ve muhalifin muhalefet etmesinin O'na bir zararı olmadığı gibi itaatkârın itaatinin, emirlerine ve yasaklarına uyanın da O'na bir faydası yoktur. Bu âlemi ve

[102] Muhtemelen müellif merhum, şu âyete işaret etmektedir: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

oradaki mahlûkatı da kendi ihtiyacı için yaratmadı. İnsanları çeşitli yollarla imtihan etmesi de ne kendi menfaati için ve ne de kendinden bir zararı defet-
265 mek içindir. [§]Onları yaratması ve imtihan etmesi, ancak insanların ihtiyacı içindir. Durum böyle olunca, isyan edeceğini ve itaat etmeyeceğini bildiği kişileri yaratmasında da bir hikmet olduğu anlaşılır. Dünyada kendisine zararlı olacağını veya fayda vermeyeceğini bildiği bir fiili yapan kişi akılsızca davranmış olur. İnsan yaptığı bir fiili ancak kendi ihtiyacı için yapar. Bunu bilmesine rağmen yine de zararlı olanı yapıyorsa, bu akılsızca bir hareket olur. Buna göre o iki iş de birbirinden ayrılmış olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İsteseydik yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, nasıl ki insanları asırdan asıra tenasül ve doğum yoluyla birbirlerinin arkasından getiriyorsa, melekleri de asırdan asıra tenasül ve doğum yoluyla birbirlerinin peşinden getirirdi. Çünkü meleklerde üreme ve doğum yoktur. İkincisi, isteseydi sizin helâkinizden sonra sizin yerinize geçecek ve size halef olacak melekler yaratırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

61. "Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun. Bu dosdoğru yoldur."

Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Yani kıyâmet için bir işarettir. Buradaki "ilm" (عِلْمٌ) kelimesi "alemun" (عَلَمٌ) diye de okunmuştur. Sonra bu işaretin ne olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Kıyâmetin alametinden maksat, Hz. Îsâ'nın gökten inmesidir. Buna göre âyet-i kerîme, daha önce geçen "Îsâ, İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak"[103] meâlindeki âyetin sılası olur. Sanki şöyle buyurmuştur: **Onu örnek kıldık,** yani İsrâiloğulları için bir işaret ve ibret kıldık. Biz onu kıyâmete ait bir bilgi yaptık. Bazıları da şöyle dedi: **Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir,** yani Muhammed aleyhisselâm ve ona indirilen Kur'ân, kıyâmete ait bir bilgidir, çünkü Allah nübüvveti ve risâleti onunla mühürledi. Nitekim Hz. Peygamber elinin birbirine bitişik olan iki parmağını göstererek, "Ben ve kıyâmet

---

[103] ez-Zuhruf, 43/59.

böyleyiz"[104] buyurdu. Allah Teâlâ onu kıyâmete ait bir bilgi olarak kıyâmetten önce göndermiştir. Kelimeyi "alemun" diye okuduğumuzda, kıyâmetin alameti ve delilidir mânasına gelir. "İlm" diye okununca da kıyâmetin yaklaştığı onunla bilinir anlamına gelir.

Sakın ondan şüphe etmeyin. Yani kıyâmetin kopacağından asla şüphe etmeyin, çünkü kıyâmet mutlaka kopacaktır. Buna göre "Kıyâmetin vaktinin alâmetleri geldi"[105] meâlindeki âyeti tefsir edenlerden bazıları şöyle diyorlar: Kıyâmetin alâmetlerinden maksat, salâtın en üstünü ve selâmların en kâmili üzerine olsun Muhammed aleyhisselâmdır. **Bana tâbi olun. Bu dosdoğru yoldur. Şayet, o kıyâmete ait bir bilgidir** ilâhî kelâmıyla [§]Muhammed 266
aleyhisselâm kastedildi ise sanki Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben kıyâmete ait bir bilgiyim, kıyâmete yakın olarak gönderildim, dolayısıyla bana tâbi olun! Eğer maksat Hz. Îsâ ise o zaman Resûlullah (s.a.) şunu demek istemiştir: Hz. Îsâ, kıyâmete ait bir bilgi ve onun işaretidir, dolayısıyla o gelmeden önce bana tâbi olun!

وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٦٢﴾

62. "Şeytan sizi sakın doğru yoldan engellemesin, o sizin apaçık düşmanınızdır."

Şeytan sizi sakın engellemesin. Bu beyan muhtemelen, şeytan sizin kıyâmete ve onun vuku bulacağına iman etmenize mani olmasın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır demektir. Muhammed aleyhisselâm ve onun gösterdiği doğru yola uymaktan sakın sizi engellemesin, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır anlamına da gelebilir. Burada Cenâb-ı Hak, şeytanın insanlara düşman olduğunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا جَٓاءَ ع۪يسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِاُبَيِّنَ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي تَخْتَلِفُونَ ف۪يهِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٦٣﴾

63. "Îsâ sağlam kanıtlarla geldiğinde şöyle dedi: Size hikmeti getirdim ve anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun."

104 Buhârî, "Rikāk", 39; Müslim, "Fiten", 27.
105 Muhammed, 47/18.

[Peygamberlerin Mûcizeleri]

Îsâ sağlam kanıtlarla geldi. Müfessirler şöyle der: Hz. Îsâ'nın sağlam kanıtları ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi, insanların yedikleri ve evde sakladıkları eşyayı haber vermesi gibi şeylerdir. Nebilerin ve resûllerin getirdiği mûcizeler konusunda asıl olan, insanları tasdik etmeye mecbur bırakan şu üç husustur. Birincisi, peygamberlerin, büyük olsun küçük olsun, her şey hakkında getirdiği mûcize, akıl ve idrak sahibi herkesin anlayacağı gibi hikmettir ve haktır, dolayısıyla insanların ona uyma zorunluluğu vardır; bundan maksat da Allah Teâlâ'nın birliğine iman etmek ve O'nu lâyık olmadığı nitelik ve fiillerden tenzih etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, peygamberlerin kendi şahısları ve halleri ile ilgili herkese açık olan durumları, insanları, onları tasdik etmeye zorlar. Bundan maksat da şudur: Onlar, insanların içinde yaşıyorlar, hayatlarının uzun yıllarını onların arasında geçiriyorlar; bu uzun yıllar boyunca onların yalan söylediği asla görülmemiş, ahlâki düşüklüğe işaret edecek bir halleri de görülmemiştir. *En doğ-*
267 *rusunu Allah bilir.* [§]Üçüncüsü, peygamberlerin yaptıkları işler ve getirdikleri mûcizeler, insanların şüphe etmelerini engellediği ve mûtat uygulamalara da uymadığı için her insaf sahibi kişiyi onu kabule zorlar. İşte sözünü ettiğimiz bu yorumlar, peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin hedefidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size hikmeti getirdim, dedi. Bazıları şöyle dedi: Buradaki hikmetten maksat İncil'dir. Allah Teâlâ başka bir âyette kitabı ve hikmeti şöyle belirtti: "Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim"[106]. Bütün bunların aynı şey olması da mümkündür. Kitaptan maksadın okuma yazma, hikmetten maksadın okunan ve yazılan âyetlerin mânaları olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Hikmetin, aklın gerektirdiği her söze ve onun kabulüne yönelik olması da muhtemeldir. Bu hususa daha önce temas etmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Bu beyanı bazıları şöyle açıkladı: İhtilaf ettiğiniz her meseleyi size açıklamaya geldim; çünkü onların bazılarını göz ardı edip bazılarını açıklaması caiz değildir. Zaman zaman bir kısmı belirtilir, fakat onunla bütünü kastedilir. Meselâ pek çok âyette örneği görüldüğü gibi Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmekte, fakat bütün ümmeti kastedilmektedir. Bazan da bütünü değil, gerçekten sadece bir kısmı kastedilebilir. Buna göre âyet, üç şekilde yorumlanır. Birincisi, anlaşmazlığa

---

106 el-Mâide, 5/110.

düştüğünüz bazı konuları açıklayacağım, kalanını da benden sonra gelecek olan peygamber açıklayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, ihtilaf ettiğiniz meselelerin bir kısmını size açıklayacağım demedi, ihtilaf edeceğiniz meselelerin bir kısmını açıklayacağım buyurdu. Bu ifade zâhirde gelecek zamanı gösterir. İkincisi, şunu söylemektedir: Size temel ilkeleri açıklayacağım ve siz ondan ayrıntılara ait hükümleri çıkarmaya muktedir olacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü de şöyle demektedir: İhtilaf ettiklerinizin bir kısmını açıklayacağım; bu da maişet konusunda değil din işlerine dair meseleleri açıklayacağım anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun. Yani size emrettiğim, sizi davet ettiğim ve yasakladığım işlere uyun! Bu sözle, sizi helâke düşürecek işlerden sakının, kurtuluşa götürecek işlere sarılın ve bunlara itaat edin, mânası da kastedilmiş olabilir.

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٦٤﴾

[§]*64.* ***"Kuşkusuz Allah benim de Rabb'imdir, sizin de Rabb'inizdir. Şu*** 268
halde O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru yoldur."

Kuşkusuz Allah benim de Rabb'imdir, sizin de Rabb'inizdir. Şu halde O'na kulluk edin! Hz. Îsâ bunu, kendisinin Allah katındaki değeri ne kadar büyük, makamı ne kadar yüksek olursa olsun Cenâb-ı Hakk'a kul olmanın dışına çıkamayacağını, o kâfirlerin iddia ettikleri gibi tanrı veya tanrının oğlu değil, Allah'ın kulu olduğunu insanların bilmeleri için söylemektedir. Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.

فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٦٥﴾

65. "Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler. Haksızlığa sapanların, acılı bir günün azabından çekecekleri var!"

Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, âyetteki "min" (مِن) harf-i cerri sıladır ve zâittir, âyetin mânası şudur: Gruplar kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Aralarındaki anlaşmazlık sebebinin Hz. Îsâ'nın durumu olduğu açıktır. İkincisi, **Gruplar aralarında**

anlaşmazlığa düştüler, yani gruplar, kendilerinden kaynaklanan sebeplerle ihtilafa düştüler. Dolayısıyla vuku bulan ihtilaf, peygamberlerden duydukları bir sözden dolayı değil, bizzat onların kendi şahıslarından meydana gelmişti. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ bu ümmete ihtilaf ve tefrikayı yasaklamakta ve meâlen, şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[107]. Fakat Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra bu ümmet tefrikaya düşmüştü, çünkü Araplar irtidat etmiş, zekât vermeyi reddetmişler ve şöyle demişlerdi. Zekât, cizyenin kız kardeşidir. Neticede Hz. Ebû Bekir (r.a.) onlarla savaşmak zorunda kalmış, diğer ashap da ona uymuşlardı. Erkekleri öldürmüş, kadınları ve çocukları esir almıştı. Hz. Ali (r.a.) zamanında da Hâricîler ortaya çıkmış ve o da onlarla savaşmak zorunda kalmıştı. Sonunda bir anlaşma sağlanmıştı. Müslümanlar arasında bunlara benzer çeşitli ihtilaflar ve ayrışmalar yaşanmıştır.

269 [§]Burada Hz. Peygamber'in peygamberliğine dair delil de vardır, çünkü Allah Teâlâ kitabında, kendisinin vefatından sonra insanların ihtilafa düşeceklerini, topukları üstünde geriye döneceklerini söylemiş, şöyle buyurmuştur: "O ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[108] Onların irtidat etmeleri konusunda da şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"[109]. Bu, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) durumu ile ilgilidir. Hz. Ali'nin (r.a.) durumu hakkında da şöyle buyurdu: "Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de müminlerdir"[110]. Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi (r.a.) kastederek, "Biz nâzil olan âyetler için savaştığımız gibi bu adam da âyetlerin yorumu için savaşacaktır"[111]. Bütün bunlar, yani insanların gerisin geri dönmeleri,

---

107 Âl-i İmrân, 3/105.

108 Âl-i İmrân, 3/144.

109 el-Mâide, 5/54.

110 el-Mâide, 5/55.

111 Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.) ile beraberdik, çarığının bağları kopmuştu. Hz. Ali de onları bağlamak için geride kalmıştı. Bir müddet yürüdükten sonra Hz. Peygamber şöyle söyledi: "Ben Kur'ân'ın nüzulünden dolayı savaştığım gibi sizin içinizde âyetlerin yorumundan dolayı savaşacak insanlar da vardır". İçlerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu insanlar gözlerini diktiler, Hz. Ebû Bekir, o ben miyim? diye sordu, Resûlullah (s.a.) "Hayır!" buyurdu. Hz. Ömer, ben miyim? diye sordu. Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi kastederek, "Hayır, şu çarığı diken adamdır" buyurdu. Hemen Hz. Ali'nin yanına gidip kendisini müjdeledik. Fakat o, sanki bu sözü Resûlullah'tan (s.a.) duymuş gibi başını bile kaldırmadı. Hâkim en-Nîsâbûrî dedi ki: Bu rivayet, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir, fakat onlar bunu rivayet etmediler (Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 142. Ayrıca bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 465-466; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 385).

irtidat etmeleri, zekât vermekten vazgeçmeleri, onların yerine Allah'ın, kendilerini sevdiği ve onların da Allah'ı sevdikleri, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzetli kimseleri getirmesi, Allah'tan yana olanların ve tevhit ehlinin mutlaka galip gelmesi, bunların hepsi müslümanların dinde ihtilafa düşüp, tartışmaları ve ayrışmaları yüzünden olduğunun göstergesidir. Bütün bu âyetler de Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğini ispat eden delillerdir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği ve gelecekle ilgili olarak söylediği haberler gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak lütfu ve rahmetiyle aralarındaki bu ihtilafı kaldırdı ve onları sevgi ve muhabbetle birleştirdi. Fakat aralarındaki ihtilaf olgusunu bütünüyle kaldırmadı. **Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler** buyurdu. Buradaki gruplar, hizipler ve cemaatlerdir. Yani onlar tefrikaya düştüler demektir. Bu konuyu biz daha önce açıklamıştık[112].

Haksızlığa sapanların, acılı bir günün azabından çekecekleri var! Âyet gayet açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

[§]*66. "Bütün yaptıkları, kendileri farkında bile olmadan kıyâmetin ansızın kopmasını beklemekten ibaret!"* 270

Bu âyetteki **kendileri farkında bile olmadan** sözü, asla iman etmeyeceklerini Allah Teâlâ'nın bildiği bir kavimden haber vermektedir. Allah buyuruyor ki: Onlar kıyâmetten başka bir şeyi beklemiyorlar; kıyâmet onlara kendileri farkında bile olmadan ansızın gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır."

[Dost Seçiminin Âhirete Yansımaları]

Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında. Bu beyanda kastedilen kişiler, muvahhitlerdir, yani Allah'ın birliğine iman edenlerdir. Dünyada kâfirlerle dost olanlar, âhirette birbirine düşman olacaklar. Çünkü Allah, "Sonra kıyâmet gü-

112 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/103, 104 ve 105 numaralı âyetlerin tefsirinde; el-Mâide, 5/54 ve 55 numaralı âyetlerin tefsiri.

nünde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[113] buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de onların birbirlerini lânetleyeceklerine ve birbirilerinden uzak duracaklarına dair başka âyetler de vardır. Bunlardan biri şöyledir: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[114]. Muvahhit müminlerle dost olanlar ise her iki dünyada da beraber olacaklar. Âyette bu mânanın kastedilmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal da şudur: **Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır** cümlesinde, kendini cehennemden koruyan, Allah Teâlâ'nın emirlerine itaat etmesini ve hayırlar yapmasını emrederek dostunu Allah'a isyandan ve emirlerine muhalefetten sakındırarak onu da cehennemden koruyan dostlar kastedilmiş de olabilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyun"[115]. Bu âyette Allah hem kendilerini ve hem de yakın çevrelerini cehennemden korumalarını müminlere emretmektedir. Onların kendilerini ve yakın çevresini cehennemden korumaları, ancak yerine getirmekle emrolundukları ve yapmaları yasaklanan buyruklara uymaları ile mümkün olur. Müminler arasında bu ölçüler içerisinde meydana gelen dostluk, her iki dünyada da devam edecek olan bir dostluk ve muhabbet bağıdır, bu dostluğun düşmanlığa dönüşmesi söz konusu değildir. Çünkü o, Allah için kurulan dostluktur ve onda sadece Allah'ın rızası aranır. Dünyevî çıkarlar için kurulan dostluk ise, az önce söylediğimiz gibi neticede düşmanlığa dönüşür. *En doğrusunu Allah bilir.*

271 [§]Resûlullah (s.a.) atfedilen bir rivayette şöyle buyurmuştur: "İkisi mümin ikisi kâfir olmak üzere dört kişi arasında kurulan dostluğun aslı şudur: İki müminden biri öldüğünde kendisine dostundan sorulur, o da şöyle der: 'Ey Allahım! Mârufu emretmek ve münkeri yasaklamakta onun gibi bir dost görmedim. Allahım! Beni hidâyete erdirdiğin gibi onu da hidâyete erdir ve onu da beni öldürdüğün şekilde öldür! Çünkü o bana sürekli mârufu, hayırlar yapmamı ve sana itaat etmemi emrediyor, münkerden, kötülük yapmaktan ve sana isyandan beni men ediyordu.' İki kâfirden biri ölünce ona da dostundan sorulur, o da şöyle der: 'Ey Allahım! Münkeri emretmek ve mârufu yasaklamakta onun gibi bir dost görmedim. Allahım! Beni saptırdığın gibi onu da doğru yoldan saptır ve onu da beni öldürdüğün şekilde öldür!' Sonra kıyâmet

113 el-Ankebût, 29/25.

114 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

115 et-Tahrîm, 66/6.

günü geldiğinde onlar diriltilir ve Allah, 'birbiriniz hakkındaki düşüncenizi dile getirin' buyurur. Dost olan iki mümin birbirlerini güzel övgülerle niteler. Birbiriyle dost olan iki kâfir ise, çirkin sözlerle birbirlerini niteler". Bu hadis bu şekilde Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilmiştir[116]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Allah için sev, Allah için nefret et! Allah için muhabbet besle, Allah için dostluk yap ve Allah için düşmanlık yap! Allah'ın dostluğuna ancak bu şekilde ulaşılır. Allah katındaki nimetler de ancak bu yolla elde edilir. Sonra şöyle söyledi: Kulun namazı, orucu, hayır hasenatı çok olsa da bunlara uymadığı müddetçe imanın tadını alamaz. Bugün bütün insanlar dünya için birbirleriyle kardeş olsalar, bu kimseye bir hayır kazandırmayacaktır. Sonra İbn Abbâs (r.a.) şu âyetleri okudu: **Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.** "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin"[117]. İbn Abbâs bu sözlerle, müminler arasında dünyevî çıkar için kurulan bütün dostlukların ve kardeşliklerin âhirette düşmanlığa dönüşeceğine işaret etmektedir[118]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾

[§]68. ***"Ey kullarım! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz."*** 272

Yani dostlukla ilgili durumunuzun değişeceğinden korkmayın! "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[119] meâlindeki âyet de orada durumları değişmeyecektir mânasına gelir. **Üzüntü de çekmeyeceksiniz,** yani onlar oradaki hallerin-

---

[116] bk. Nuaym b. Hammâd, *Ziyâdâtü Kitâbi'z-Zühd*, s. 107. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 226.

[117] el-Mücâdile, 58/22.

[118] İbn Ebû Ömer el-Adenî ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî, İbn Abbâs'ın sözünü buna yakın ibarelerle naklederler. Yukarıdaki ibare, İbn Ebû Ömer'in *Kitâbü'l-Îmân* adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır: Allah için sev, Allah için nefret et! Allah için dostluk yap ve Allah için düşmanlık yap! Allah'ın dostluğuna ancak bu şekilde ulaşılır. Kulun namazı ve orucu çok olsa da bunlara uymadığı müddetçe imanın tadını alamaz. Bütün insanlar dünya için birbirleriyle kardeş olsalar, bu kimseye bir şey kazandırmayacaktır. Sonra şu iki âyeti okudu: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin". "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır" (bk. İbn Ebû Ömer, *Kitâbü'l-Îmân*, I, 155; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salâh*, I, 406).

[119] el-Kehf, 18/108.

den üzüntü duymazlar ve durumlarının değişeceği ve zevale ereceği korkusunu yaşamazlar. Çünkü mevcut halin zeval bulacağı korkusu, nimete mazhar olan kişiyi üzer. Cenâb-ı Hak, o halin ebedî ve sürekli olduğunu, asla zevale ermeyeceğini ve bitmeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِم۪ينَۚ ﴿٦٩﴾

69. "Âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler!"

[İman ve İslâm'ın Manası]

Burada şöyle bir problem vardır: Allah Teâlâ burada âyetlere teslim olanlara mümin adını vermektedir. Bu durumda Allah'a iman ve İslâm aynı şey midir? Biz deriz ki: İman, sözlükte âyetlerin haber verdiği Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini tasdik anlamına gelir. Çünkü Allah Teâlâ'yı bilmenin ve O'nu tanımanın yolu, ancak âyetler ve buna dayanan delillerle olur, bizzat Allah'ı görmek ve müşahede etmekle olmaz. Dolayısıyla âyetlere iman ve onları tasdik, hakikatte Allah'ı tasdik etmek ve O'na iman etmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Emirlerimize boyun eğenler!** Bu âyetin zâhiri, iman ve İslâm'ın farklı olduğu izlenimi vermektedir. Ancak bu, ibarenin zâhiri itibariyledir. Meselenin hakikatine gelince, bunların ikisi de aynı mânaya gelir. Çünkü İslâm, her şeyi Allah Teâlâ'ya teslim etmek ve başkasını O'na ortak etmemek demektir; nitekim Allah bir âyette aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır"[120]. Yani samimiyetle, tam bir teslimiyetle ve başka birini hiç katmadan sadece bir tek kişiye bağlıdır. İman da, Cenâb-ı Hakk'ı her şeyde Rab olarak nitelemek ve rablığı O'na teslim etmektir. Dolayısıyla bu iki kelimenin mânası aynı noktada birleşir. Çünkü Allah Teâlâ'yı her konuda Rab ve ilâh olarak nitelediğin zaman, salim bir şekilde Allah'a kul olursun. Salim bir şekilde Allah'a kul olduğun zaman da, O'nu her konuda Rab ve ilâh olarak nitelemiş olursun. İşte bu da her ne kadar bu iki kelimenin lafızları farklı olsa da aynı mânaya geldiğini gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

---

[120] "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır" (ez-Zümer, 39/29).

[§]*70. "Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin."* 273

Buradaki "ezvâc" kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, bilinen anlamıyla eş, aile mânasına gelir. Nitekim insan dünyada ailesini ateşe düşmeyi gerektirecek sebeplerden korur. Cenâb-ı Hak da bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[121]. İkincisi, dostları, cennete gitmelerini sağlayan salih amelleri yapmak konusunda kendilerine yardımcı olan arkadaşları mânasına da gelebilir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[122] Bu âyette geçen "ezvâc" (أزواج) kelimesi de yoldaş, dost ve onlara yardımcı olan ahbapları mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki tuhberûn (تحبرون) kelimesine İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, sevindirilirler diye mâna verdiler. "Habre" (الحَبْرة) kelimesi sevinç demektir[123]. Bu kelimeye bazıları da, ağırlanırlar, kendilerine nimetler ikram edilir mânasını verdiler. Bundan maksat da önceki âyette söylediğimiz gibi nimetlerin zeval bulacağı ve yok olacağı korkusunun olmayacağı, hallerinin bozulacağı endişesini de duymayacaklarıdır.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ
الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾

71. "Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız."

Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Burada altın tabakların ve bardakların belirtilmesinde muhtelif sebepler olabilir. Birincisi, insanlar bu gibi kıymetli kaplara özendiklerinden dolayı Allah da âhirette bunları elde etmek için gerekeni yapmaya özendirmek ve teşvik etmek gayesiyle bunlardan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, dünyada insanlar bu gibi şeylerle övündükleri için onlardan bahsetmiş olabilir, aynı kıymetli nesneleri âhirette dostlarına vereceğini haber vermektedir; [§]âhiretteki bâki, dünyadaki ise fânidir. Dolayısıyla fâni olanın bir 274
değeri olmadığı gibi, onunla övünmenin de anlamı yoktur. Üçüncüsü, dün-

[121] et-Tahrîm, 66/6.

[122] es-Sâffât, 37/22.

[123] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 400.

yada altın, gümüş ve ipeği kullanmak haram olduğu için onlardan bahsetmiş olabilir; bunlardan faydalanmanın nimetler yurdu olan âhirette mümkün olacağını haber vermektedir. Söz konusu edilenlerin dışında kalan mallarda, döşeklerde ve diğer kaplarda ise bunlardan faydalanmakta beis yoktur, onlardan faydalanmak her iki dünyada da mübahtır.

Âyette bardaklardan bahsedilmesi de muhtemelen yukarıda söylediğimiz gibi özendirmek gayesiyledir. Çünkü dünyada insanlar böyle kapları kullanmayı arzu ederler ve onlara özenirler. Diğer bir ihtimal de şudur: Allah müminlere, yemek ve içmek için bu kapları kaldırıp indirmek ve taşımak külfetine girmeyeceklerini, bu işi hizmetçilerin göreceğini haber vermektedir. Âyetteki "sıhâf" (صحاف) kelimesi, "sahfe"nin (صَحْفة) çoğuludur ve büyük olmayan tabak demektir. "Ekvâb" (اكواب) kelimesi de kulpu olmayan ve boyu da uzun olmayan bardak demektir, tekili "kûb" (كوب) gelir. Kulpu olmayan kupa mânasına geldiği de söylenmiştir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür[124].

Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır. Bunlar cennettedir ve cennet nimetleri dünya nimetleri gibi değildir. Çünkü dünyada insan, bazan iştah ve arzu ile yer-içer, fakat gözler ondan zevk almaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın bunu, müminler dünyada canların istediği ve gözlerin zevk aldığı güzelliklerden mahrum edildiklerinden yahut gözlerin zevk aldığı bu nimetler dünyada kendilerine helâl olmadığı için onlardan ellerini çekmelerinden ve bu nimetlerden mahrum bırakıldıklarından dolayı, buna bedel ve karşılık olarak âhirette kendilerine canların istediği ve gözlerin zevk aldığı nimetler ihsan edileceği için bunları belirtmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

72. "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir."

Azîz ve Celîl olan Allah kullarına nimetler vermek, lütuf ve ihsanda bulunmak itiyadında olduğu için, sanki bütün bunları insanların Allah'a karşı
275 yaptıklarından dolayı lütfetmiş ve ikram etmiş gibidir. [§]Çünkü Allah, müminlere ihsan ettiği cenneti, her ne kadar onu hak etmeseler ve buna dair amelleri gerçek olmasa dahi yine de onların amellerine nispet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez". Kendisine, sen de mi ey Allah'ın resûlü,

[124] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 400.

diye sorulunca, “Ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır” cevabını verdi[125]. Burada Resûlullah (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti olmadan kimsenin cennete giremeyeceğini haber vermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak, müminlere lütfettiği cenneti ve zikrettiği sevapları, kendisinden bir ikram ve ihsan olarak onların amellerine nispet etmektedir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır”[126]. Bu âyette Allah, müminlerin canlarını ve mallarını cenneti vermek mukabilinde satın aldığını söylemektedir, halbuki onların canları da malları da zaten kendisine aittir. Hiç kimse kendi mülkünü ve malını, kendisine ait mal ve mülk karşılığında satın almaz. Fakat Allah kendisinden bir lütuf ve ikram olarak, sanki onlar kendi mülkü ve hakkı değilmiş gibi, bir bedel karşılığında satın aldığını söylemektedir. Ödünç vermekle ilgili âyette de aynı şeyi söylemektedir: “Allah'a güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir”[127]. Mâlum olduğu üzere hiç kimse kendi malını ve mülkünü başkasından ödünç almaz. Fakat Allah müminlere sevap ve mükâfat vererek onların canları ve malları sanki kendi mülkü değilmiş gibi muamele etmektedir. Bütün bunlara göre müminler yaptıkları amellerle bu mükâfatları hak etmeseler de cenneti ve âyette belirtilen sevabı onların amellerine nispet etmesi, bunların tamamen O'nun lütfu ve ihsanı olduğu mânasına gelir.

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

73. “Orada sizin için çeşitli meyveler vardır, onlardan afiyetle yersiniz.”

Âyetlerde sözü edilen buna benzer vâdler, sanki Mekkeliler hakkında gelmiş gibidir; Mekke'de insanların yiyeceği bol bol meyveler ve benzeri ürünler bulunmuyordu. Allah onlara, cennette asla tükenmeyen ve arkası kesilmeyen bol bol meyveler vereceğini haber vermektedir. **Onlardan afiyetle yersiniz,** yani her istediğiniz anda hiç eziyet çekmeden ve çok yeseniz dahi hiç zarar görmeden onlardan afiyetle yersiniz. Muhtemelen Allah bunu, insanların dünyada meyve ve benzeri ürünlere düşkünlükleri mâlum olduğundan dolayı belirtmiş, bunları cennette bol bol vereceğini söyleyerek onu kazanmaya teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

125 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52; Buhârî, “Rikāk”, 18; Müslim, “Münâfikîn”, 73-78. Yukarıdaki lafız *el-Müsned*'den alınmıştır.

126 et-Tevbe, 9/111.

127 “Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır” (el-Hadîd, 57/18).

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾

276 [§]*74. "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar."*

Âyette geçen icrâm (الإجرام) kelimesi sözlükte kazanmak, edinmek mânasına gelir. Mücrim de (günah) kazanan insan demektir. Kelime, büyük olsun küçük olsun her şeyi kazananı içine alır. Ancak insanlar âyette zikredilen azabı, mücrimlerin özel bir kesimine, yani kâfir ve müşrik olana tahsis ederler, dolayısıyla bu kelime iyi ve kötü her şeyi kazanan için kullanılmaz, sadece günah kazanan için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Onların azapları hafifletilmeyecek ve** (kurtuluştan) **ümit kesip susacaklar!"

Onların azapları hafifletilmeyecek. Allah Teâlâ bu hususu, ateş onların derilerini kızartıp yaksa bile duydukları acının, ateşin yakmasıyla bitmeyeceğini, aksine ateş derilerini kızartıp yaktıktan sonra da yanmadan önceki acıyı aynen duyacaklarını bilmeleri için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar!** Bazıları buradaki "müblis" (مبلس) kelimesine ümidini kesmek mânasını verdi. Bazıları da "müblis", teslim olan, zillete düşen, boyun eğen anlamına gelir dedi. Zeccâc şöyle dedi: "Müblis", konuşmakla kurtuluş ümidi bulunmayan kişi gibi susar demektir, çünkü ancak konuştuğu takdirde bir rahatlama ümidi taşıyan insan konuşur[128].

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾

76. "Biz onlara haksızlık etmedik, kendilerine haksızlık edenler onlardır."

Biz onlara haksızlık etmedik, yani vermiş olduğumuz bu azapta biz onlara haksızlık yapmadık. **Kendilerine haksızlık edenler onlardır,** yani kendilerinden azabı defetme gücüne sahip olana kulluğu bırakıp azabı defetme gücüne sahip olmayana tapmak suretiyle asıl onlar kendilerine zulmettiler. *En*

---

128 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 419.

doğrusunu Allah bilir. Bu âyet, kendileriyle ilgili gerekli beyanda bulunmamak suretiyle onlara haksızlık yapmış değiliz mânasına da gelebilir, yani biz onların lehine ve aleyhine olan işleri açıklamayı ihmal etmedik, aksine her iki yolun akıbetinin nereye varacağını, şu işin ve şu yolun onları nereye götüreceğini kendilerine açıkladık. Fakat onlar, kendilerini bu felâkete götüren yolu tercih ederek kendilerine zulmetmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾

[§]77. ***"Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler; o da 'Burada*** 277
kalıcısınız' cevabını verecektir."

[Cehennemliklerin Kurtulmak İçin Yalvarmaları]

Sanki onlar şöyle diyecekler: Ey Mâlik! Rabb'inden bizi öldürerek yok etmesini iste! Onlar önce müminlere yalvaracaklar: "Onlar 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[129]. Onlardan ümitlerini kesince meleklere yalvarmaya başlarlar: "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar"[130]. Onlardan da ümitlerini kesince, Allah'a yalvarırlar, daha önce yaptıklarından farklı işler (itaat) yapmaları için kendilerini tekrar imtihan yurduna döndürmesini isterler: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım, diye feryat ederler"[131]. Bundan da ümitlerini kesince, son olarak Rabb'inden kendilerini öldürmesini istemesi için Mâlik adlı cehennem görevlisine yalvarırlar: **O da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir.** Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler, ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır"[132].

---

129 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler" (el-A'râf, 7/50).

130 "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler" (el-Mü'min, 40/49-50).

131 Fâtır, 35/37.

132 Fâtır, 35/36.

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾

78. "Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik, fakat çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz."

Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın yukarıda söylediklerinin hemen devamında gelmektedir. Tıpkı, "Elbette biz, elçilerimize yardım ederiz" cümlesini, "Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?"[133] meâlindeki âyetin devamında belirttiği gibi. Her iki sözün, yani **Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik** cümlesinin ve "Elbette biz, elçilerimize yardım ederiz" meâlindeki ilâhî kelâmın Allah tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

278 [§]**Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik.** "Hak" (الحق) kelimesi, failinin yapmakla övüldüğü her iş ve onun da o fiilin sonunda elde ettiği mükâfata hamdettiği her şey demektir. Bâtıl da fâilinin yapmakla yerildiği her iş ve onun da vardığı neticeden dolayı kendini kınadığı her şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yukarıdaki âyette belirtilen hak kelimesi ile muhtemelen Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir. Hz. Peygamber'in kastedilmiş olması da mümkündür. İnsanların, Resûlullah'ın (s.a.) davet ettiğine uymayı reddettikleri hidâyet yolu mânasına da gelebilir; onlar şöyle diyorlardı: Hak, atalarımızın takip ettikleri yoldur: "Biz atalarımızın izlerinden gitmekteyiz". Resûlullah (s.a.) şu cevabı verdi: "Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?"[134] Burada da **Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik** buyurmaktadır. Yani size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu ve daha hak olanı bildirmiştik.

Fakat çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz. Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak cehennemliklere hitap ettiği ve cehennemliklerin hepsi hakkı kabul etmek istemediği halde, nasıl olur da burada **Çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz** buyurmaktadır? Buna cevaben deriz ki: Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların çoğu onun hak olduğunu biliyorlardı, fakat hak olduğunu anladıktan sonra da kibirlerinden ve inatçılıklarından onu kabul etmek istemediler, liderliklerinin elden gideceği ve sahip oldukları

---

133 "Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler. Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz" (el-Mü'min, 40/50-51).

134 ez-Zuhruf, 43/23-24.

imkânların kaybolacağı korkusuyla ona uymadılar ve boyun eğmediler. Onun hak olduğunu, onların ancak pek azı bilmiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onların çoğunun hakkı kabul etmek istememeleri, muhtemelen onların tabiatları ile ilgili bir durumdur, onların ekserisinin tabiatında hakkı kabul etmemek anlayışı hakimdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Onlar bir şeye kesin karar verdilerse biz de vermişizdir."

Allah tarafından kullanılan soru edatına verilecek cevabın olumluluk ve gereklilik mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Burada Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar bir şeye kesin karar verdiler, biz de karar verdik. Burada onların kesin karar verdikleri hüküm, muhtemelen başka bir âyette ifade buyurulan karardır: [§]"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale 279
getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[135]. Onların kesin karar verdikleri hüküm, âyette belirtildiği gibi Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmak istemeleriydi. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların kesin karar verdikleri hükmün bundan başka bir iş olması da muhtemeldir. Olay nasıl olduysa oldu, bu âyette iki hususa işaret vardır. Birincisi, onların kendi aralarında gizlice karar verdikleri hüküm, Allah Teâlâ'nın bildiğini ve gördüğünü anlamaları için Cenâb-ı Hak bunu belirtmektedir. Çünkü onlar, gizlice karar verdikleri hükmü Allah'ın bilmediğini ve duymadığını zannediyorlardı. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmaktadır: "Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar!"[136] İkincisi, burada Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair delil vardır. Çünkü onlar bu işe kendi aralarında ve gizlice karar vermişlerdi, fakat Resûlullah (s.a.), bunu kendisine Allah'ın bildirmesi sayesinde öğrendiğini anlamaları için onların verdikleri kararı kendilerine haber verdi.

Biz de karar vermişizdir. Bu beyan, onların verdikleri kararın cezasını kendilerine vereceğiz mânasına gelebilir. Onların verdikleri kararın yönetimi bize aittir ve kurdukları bütün tuzaklara hâkim olan biziz anlamına da gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır"[137]. İşte âyet-i kerîme sözünü ettiğimiz bu iki mânaya gelir.

---

[135] "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu" (el-Enfâl, 8/30).

[136] ez-Zuhruf, 43/80.

[137] er-Ra'd, 13/42.

أَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar! Hayır! Doğrusu şudur ki onların yanındaki elçi meleklerimiz her şeyi kaydediyorlar."

Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar! Daha önce de söylediğimiz gibi soru edatı, müspet mânaya gelir, yani onlar kesin öyle sanıyorlar. **Doğrusu şudur ki onların yanındaki elçi meleklerimiz her şeyi kaydediyorlar.** Bu beyan, Allah'tan onlara yapılan bir uyarı ve tehdit cümlesidir. Cenâb-ı Hak, sürekli bir dikkat ve uyanıklık halinde olmaları için, onların gizlice yaptıkları ve konuştukları kötü eylemleri elçilerinin yazdığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾

81. "De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum."

Rahmân'ın çocuğu olsa. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Rahmân'ın
280 çocuğu olsaydı, yani onun çocuğu yoktur demektir. [§]Buna göre **Ona ibadet edenlerin başında ben olurum** cümlesi de iki mânaya gelir. Birincisi, Rahmân'ın çocuğu yoktur, ben O'nu çocuk sahibi olmaktan tenzih ederek kendisine ibadet edenlerin ilkiyim. Yani ben, Rahmân'ın çocuk sahibi olmadığına dair O'na iman ve tasdikle ibadet edenlerin ilkiyim. Ben Allah Teâlâ'ya bu şekilde ibadet ediyorum. İkincisi, Rahmân'ın çocuğu yoktur, olsaydı bundan imtina edenlerin başında ben olurdum. Bu mânaya göre âyetteki "âbidîn" (العابدين) kelimesi, çekinmek anlamına gelen "abide, ya'bedü" (عَبِدَ، يَعْبَدُ) kökünden gelmektedir. Bu mâna, Allah'ı çocuk sahibi olmaktan açıkça tenzih etmektedir, ilk mâna ise Allah'ı bundan kinâye yoluyla tenzih etmektedir. **De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa** sözüne, Rahmân'ın çocuğu yoktur mânasına geldiği zaman böyle mâna verilir.

İkincisi, **De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa,** yani eğer Rahmân'ın çocuğu olsaydı **Ona ibadet edenlerin başında ben olurum** mânası verilince de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sizin inandığınız ve iddia ettiğiniz gibi eğer

Rahmân'ın çocuğu olsaydı, O'nun çocuk sahibi olmasından ilk uzaklaşan ben olurdum ve sizi çocuğu olmayan Rahmân'a davet ederdim. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?"[138] Başka bir âyette de yine meâlen şöyle buyurur: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[139] Yani senin iddiana göre tanrı olan şu ilâhına şimdi bak ne oldu? İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e şöyle demiş olabilir: De ki: Eğer Allah'ın çocuk sahibi olması caiz veya muhtemel olsaydı, bu şekilde O'na ilk ibadet eden ben olurdum yahut bunu ilk söyleyen ben olurdum. Ben Allah'ın resûlü olduğum halde bunu dememişsem, Allah'ın çocuk sahibi olma ihtimali yoktur, böyle bir şey mümkün değildir.
[§]Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir 281
evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur"[140]. Yani Allah bir çocuk sahibi olmak isteseydi, sizin yanınızda olanı ve sizin seçtiğiniz birini değil, elbette kendi katındakilerden ve dilediği kişilerden birini seçerdi. Fakat O'nun evlat sahibi olması caiz değildir, böyle bir ihtimal de yoktur. **De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum** meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Ben Allah'a bu şekilde ilk ibadet eden kişi olmadığım gibi Rahmân'ın da çocuğu yoktur. Nitekim insan şöyle der: Eğer senin dediğin hak ise ben eşeğim. Bunun anlamı şudur: Benim eşek olmadığım gibi senin söylediğin de hak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Allah Teâlâ, çocuk sahibi olmaktan kendini tenzih etmekte, çocuk sahibi olmasının caiz olmadığını söylemekte, şöyle buyurmaktadır:

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Göklerin ve yerin Rabb'ini, arşın Rabb'ini onların yakıştırdığı niteliklerden tenzih ederim, de."

Yani göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, gökte ve yerde bulunanların Rabb'i ve arşın Rabb'i olan Allah'ı tenzih ederim. **Arşın Rabb'i** sözüne müfessirler, tahtın Rabb'i mânasını verdiler. Ancak burada arşın taht diye tefsir edilmesi ve Allah'ın tahta nispet edilerek tahtın Rabb'i denilmesi uygun değildir. Çünkü Allah'tan başkası için tahtın Rabb'i (sahibi) denilmesi de caizdir. Bu durumda

138 "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar" (el-Kasas, 28/62, 74).

139 Tâhâ, 20/97.

140 ez-Zümer, 39/4.

Allah ile yaratılanlar arasında bir benzerlik anlamı ortaya çıkar. Ancak şöyle denilebilir: Yaratılanlar nezdinde tahtın büyük bir kıymeti ve saygınlığı vardır, çünkü o, yaratılan nesnelerin en önemlisi ve en ilgi çekici olanlarındandır. Bunun, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'a nispeti ise, O'na saygı ve O'nu yüceltme anlamındadır, bütün âlemi O'na nispet etmek gibidir. Bu ise mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada arşın "mülk" diye yorumlanması da mümkündür, buna göre Allah şöyle söylemektedir: Göklerin ve yerin Rabb'ini, mülkün Rabb'ini O'na nispet ettikleri çocuk sahibi olmaktan ve ortakları bulunmaktan tenzih ederim. Sonra çocuk konusunun hemen arkasından göklerin ve yerin belirtilmesinin hikmetini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

282 [§]*83.* ***"Geleceği kendilerine söylenen günlerine ulaşıncaya kadar bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler!"***

Bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler! Bu âyet zâhirde, onları dünyaya dalıp eğlendikleri halde bırakmak konusunda emir mânasına gelir. Bu gibi haller ise hikmete uygun değildir, çünkü insanları o halde bırakmak hikmet açısından da uygun değildir. Âyet-i kerîme her ne kadar emir sigasıyla gelmiş ise de hakikatte tıpkı "İstediğinizi yapın!"[141] meâlindeki âyette olduğu gibi tehdit mânasındadır. Bu âyet zâhirde emir olsa da hakikatte tehdit olması gibi, açıklamaya çalıştığımız âyet de tehdit anlamındadır. Bununla birlikte bu âyet, onların alay etmelerine ve yaptıkları çeşitli işkencelere karşılık verilmemesi, hak ettiklerinin karşılığı olan azabı bizzat görecekleri güne kadar ertelenmesi için emir mânasına gelmesi de muhtemeldir; o gün duyacakları pişmanlık ve tekrar dünyaya dönme arzusu onlara hiç fayda vermeyecektir. Bu meselenin aslı şudur: [Birincisi,] Allah Teâlâ bir yandan onları ağır cezalarla tehdit etmekte, diğer yandan ince ve beliğ sözlerle onlara öğütler vermektedir: "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar!"[142] Bunun gibi tehdit mânasına gelen pek çok âyet vardır. Fakat bu tehditlerin onlara hiç faydası olmadı ve hiçbir işe yaramadı. İkincisi, Allah Teâlâ onların kafasındaki şüpheleri ve onunla ilgili her tereddüdü izâle edecek açıklamalar yaptı, onlara

141 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

142 ez-Zuhruf, 43/74.

hak ve doğru olan yolu gösterdi, fakat onlar hak yola girmediler, işte bunun üzerine onları, pişmanlığın fayda vermeyeceği bir günden korkutmaktadır.

وَهُوَ الَّذ۪ي فِي السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ اِلٰهٌۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٨٤﴾

84. "Gökteki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur. O sınırsız hikmet ve ilim sahibidir."

[İnkârcılara Peygamber Göndermek Hikmetli mi?]

Gökteki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur. İlâh kelimesi sözlükte mâbut anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Gökte de yerde de mâbut olanın Allah Teâlâ olduğunu siz de biliyorsunuz; sizin taptığınız putlara ise sizden başkası tapmıyor, böyleyken gökte de yerde de yegane mâbut olana ibadeti nasıl terkeder ve sadece sizin tapmanız sayesinde mâbut olana ibadeti nasıl tercih edersiniz? Allah Teâlâ'nın, burada şunu söylemiş olması da muhtemeldir: Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yerin ilâhı olduğunu, göklerde ve yerde yaşayan herkesin ve her nesnenin ilâhı olduğunu, bütün bunları O'nun yarattığını siz de biliyorsunuz. [§]Cenâb-ı Hak bu hususu başka bir âyette meâlen 283
şöyle açıklamaktadır: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[143]. Bütün bunları sizin taptığınız putların yaratmadığını, putların bunların hiçbir nesnesine ve özelliğine mâlik olmadığını da biliyorsunuz; öyleyse Allah'ı bırakıp da onları nasıl ilâh edinirsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

O sınırsız hikmet ve ilim sahibidir. Bu beyanın sonunda Hakîm ve Alîm kelimelerinin belirtilmesi farklı mânalara gelir. Birincisi, Seneviler'in sorusudur, onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine ve dostlarına düşman olacağını ve küfredeceğini bildiği kişilere bol bol rızık vermesi ve dünyada onları müreffeh yaşatması caiz değildir, çünkü dünyada bir kimsenin, kendisine düşman olacağını bildiği birine iyilik yapmasının hikmete uygun düşmediği bilinmektedir. Onlar bu gerekçeye dayanarak diyorlar ki: Bütün bunlar Allah'tan gelmez, fakat aklı kıt başka bir ilâhtan gelir; çünkü Allah kendini hikmet sahibi olmakla nitelemektedir, bu ise hikmete mugayirdir. Berâhime'nin peygamberliği inkâr etmelerinin aslı da bu iddiadır, onlar da şöyle diyorlar: Kendisini

[143] Lokman, 31/25.

ve elçilerini inkâr edeceğini, elçilerini kabul etmeyeceğini, aksine onları öldüreceğini ve onlara düşman olacağını bildiği birine elçi göndermek hikmete uygun bir davranış değildir. Bu gerekçeye dayanarak onlar peygamberlerin elçiliklerini inkâr etmektedirler. Allah Teâlâ ise **Sınırsız hikmet ve ilim sahibi** olduğunu haber vermektedir. Yani benim insanlara nimetler lütfetmem, inkâr edeceklerini ve düşman olacaklarını bilmeme rağmen onlara peygamberler göndermem, beni hikmetin dışına çıkarmaz. Dünyada böyle şeyleri yapan insanı ise hikmetin dışına çıkarır. Çünkü yeryüzünün sultanları elçilerini ve hediyelerini ancak kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için gönderirler, dolayısıyla gönderdiği elçilere ve yaptığı iyiliklere sözü edilen inkârla karşılık verileceğini bilen bir sultanın yine de elçi göndermesi hikmete aykırıdır. Allah Teâlâ ise peygamberleri ancak göndermiş olduğu insanların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için göndermektedir. Aynı şekilde onlara ihsan ettiği dünya malını da onların kendi ihtiyaçları için vermektedir. Bu ise hikmete aykırı değildir. Çünkü Allah'a düşman olan birinin düşmanlığı O'na zarar vermediği gibi Allah'a dost olanın dostluğu da O'na fayda vermez, aksine bütün bunlar insanların kendilerine yöneliktir. Hatta kendisine düşman olacağını bildiği birine iyilik yapmak, O'nun son derece kerîm ve cömert olduğunu gösterir. Bütün bunlardan dolayı Seneviyye'nin ve Berâhime'nin ileri sürdükleri iddialar bâtıldır[144]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَتَبَارَكَ الَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ

عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

284 [§]*85.* ***"Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların mülkiyeti kendisinin olan, kıyâmetin kopacağı zamanı yalnızca kendisi bilen ve kendisine döneceğiniz Allah'ın şanı ne yücedir!"***

[Tebâreke Kelimesinin Anlamı]

Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların mülkiyeti kendisinin olan Allah'ın şanı ne yücedir! Müfessirler buradaki "tebârake" (تبارك) kelimesine yüce ve saygın olmak diye mâna verdiler. Yüce ve saygın olmanın anlamı da, mülhitlerin ileri sürdükleri Allah'ın ortağı, çocuğu ve eşi bulunduğu

---

144 İmam Mâtürîdî, "O, sınırsız hikmet ve ilim sahibidir" meâlindeki âyetle ilgili çeşitli yorumlar yapacağını söylemesine rağmen, sadece Seneviyye'nin, Allah'ın insanlara bol bol rızık vermesini inkâr etmeleri meselesine ve Berâhime'nin peygamberleri inkâr etmeleri konusuna temas etmekle yetinmiştir.

iddiası gibi O'na lâyık olmayan ve O'nun için caiz olmayan nitelemelerden yüce ve saygın olmasıdır. Allah, onların ileri sürdüğü bütün bu nitelemelerden münezzehtir. Bu kelime, insanların ileri sürdükleri ve Allah'a lâyık olmayan nitelemelerden münezzeh olduğu anlamına gelen "sübhâne" (سبحان) lafzı ile aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı dilcilere göre ise, "tebârake" kelimesi bereket anlamına gelir. Ancak bazı âlimler bu yorumun doğru olmadığını söylemişlerdir, çünkü "tebârake" bereketin kendisiyle vuku bulmasını ifade eder, Allah'tan ayrılmaz bir niteliktir. Allah Teâlâ'yı kendisine bereketin vaki olduğu bir varlık olarak nitelemek caiz değildir. Bize göre ise, "tebârake" kelimesi, tefâul bâbından gelir, tefâul bâbı da müşareket, yani ortaklık ifade eder, iki kişi tarafından yapılan iş demektir. Buna göre bereketi hakikatte iki kişiye, vukûunu ise ikisinden birine nispet etmek mümkündür, o da aralarındaki bağlantıyı yaratmaktır, bu tür meselelerde aslolan budur, bunun benzerleri çoktur. "Tebârake" kelimesinin yorumunda asıl olan müfessirlerin söyledikleridir; Cenâb-ı Hakk'a lâyık olmayan şekilde Allah'ın çocuğu ve ortağı bulunduğu mülhitlerce ileri sürülen bütün nitelemelerden Allah Teâlâ'nın yüce ve saygın olmasıdır. Fakat bu, kelimenin hakiki mânası değil, yoruma dayalı bir mânadır. Bunun örneği "Ve teâlâ ceddük" (وتعالى جدك)[145] cümlesini "azametüke" (عظمتك), yani saygınlığın ve yüceliğin diye tefsir etmeleridir. Buradaki "ced" kelimesi hakikatte azamet mânasına gelir. [§]Ancak o, iş Allah'ın dilediği ve 285
istediği gibi oldu mânasına da gelir. Bunun için insanlar arasında Farsça olarak "baht" kelimesi kullanılır. Buna göre "ced" kelimesini de, yüce iradesinin egemen olduğu ve her şeyin Allah'ın arzusuna ve iradesine göre meydana geldiği için "azamet" diye, yani yücelik ve saygınlık diye tefsir ettiler. Buna göre müfessirlerin "tebârake" kelimesini yücelik ve saygınlık diye tefsir etmeleri, kelimenin hakiki anlamı değil, yoruma dayalı bir mânadır. Çünkü kelimenin aslı bereket kökünden gelmektedir, ancak kendisi için bereketli kılınan her şey üstün ve değerli görülür, bunun için de hakikat mânasında değil, fakat üstün oldu mânasında tebâreke kelimesi kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'a Nispet Edilmesi Caiz Olanlar ve Olmayanlar]

Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin sahibi olan Allah'ın şanı ne yücedir! Cenâb-ı Hak bunları kendisine nispet etmenin caiz olduğunu beyan etmekte ve bunu da yaratılanlara öğretmekte, **Göklerin ve yerin mülkiyeti**

---

[145] Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.) geceleyin namaza durduğunda tekbir alır, sonra şu duayı okurdu: "Ey Allahım! Seni tesbih ve tenzih ederim. Sana hamdederim. Senin ismin mübarektir, şanın yücedir ve senden başka ilâh yoktur" (Tirmizî, "Salât", 65; ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 50, 69; İbn Mâce, "İkâmet", 1).

O'na aittir buyurmaktadır. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur"[146]. Buna benzer âyetlerde Allah Teâlâ insanlara, bunları kendisine nispet etmelerini, fakat çocuk, ortak, eş gibi yaratıkları nispet etmemeleri gerektiğini beyan etmektedir. Çünkü nesnelerin bütünüyle O'na nispet edilmesi, aşağıdaki âyetler münasebetiyle söylediğimiz gibi, O'nun yüceliğinin ve şanının niteliği anlamına gelir; **Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir.** "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir"[147], "O, her şeye kādirdir"[148], "O her şeyin yaratıcısıdır"[149]. Özellikle bir nesnenin Allah'a nispeti ise, o nesnenin değerini ve üstünlüğünü gösterir. Meselâ Allah'a nispet edilen beyt (Beytullah), mescit (mesâcidullah) ve resûl (Resûlullah) gibi kelimeler böyledir. Bu gibi şeyleri Cenâb-ı Hak yüceltmiş, değerini ve katındaki konumunu üstün tutmuştur. Pis, çirkin ve aşağılık nesneleri ve nitelikleri Allah'a nispet etmek ise caiz değildir, çünkü bunların Allah'a nispet edilmesi yüceltilmeleri anlamına gelir. Halbuki onlar değerli ve saygıya lâyık nesneler ve özellikler değildirler, aksine alçak ve pistirler. Dolayısıyla onları Allah'a nispet etmek, nesneleri lâyık olmadığı yere koymak demektir. Bu ise hikmete aykırıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

286 [§] **Kıyâmetin kopacağı zamanı yalnızca O bilir.** Bu âyetteki "sâat" (الساعة) kelimesi farklı mânalara gelebilir. Birincisi, herkesin düşüp öleceği zaman mânasına gelir, tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "(O gün) sûra üflenecek, ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[150]. Sarsıntı mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır"[151]. Kelime, dehşet ve korku anlamına da gelebilir, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar"[152]. Nihayet kıyâmet mânasına da gelir: "O gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[153]. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak yaratılanlardan hiçbirini sözü ettiği kıyâmete ait bilgiye muttali kılmadığını haber vermektedir.

---

[146] en-Nahl, 16/52.

[147] el-Bakara, 2/29; el-En'âm, 6/101; el-Hadîd, 57/3.

[148] el-En'âm, 6/120; Hûd, 11/4; er-Rûm, 30/50 vb.

[149] el-En'âm, 6/101; er-Ra'd, 16/13; ez-Zümer, 39/62 vb.

[150] ez-Zümer, 39/68.

[151] el-Hac, 22/1.

[152] "Sûrun üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler" (en-Neml, 27/87).

[153] el-Mutaffifîn, 83/6.

O'na döneceksiniz. Bu cümle her türlü ahvalde herkesin Allah'a döneceği mânasına geliyor ise de, dönüşün özellikle Allah'a tahsis edilmesinde farklı mânalar bulunduğunu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık. Birincisi, Allah Teâlâ'nın insanları yeniden yaratması, defalarca söylediğimiz gibi onları dünyada boş yere yaratmadığını gösterir. Başka bir ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak özellikle o günü, kabirden çıkma ve kendisine dönme günü diye nitelemiştir, çünkü insanlar o gün sadece Allah'ın huzuruna gitmek ve O'na boyun eğmek için kabirlerinden çıkarlar. Bunu daha önce belirttik. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

86. "Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka."

[Şefaat Edilecek Olanlar]

Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler. İnsanlardan bazıları, meleklerin özelliklerini ve Allah katındaki faziletlerini bildikleri için kendilerine şefaatçi olacaklar ümidiyle meleklere ibadet ediyorlardı. Günün birinde başlarına bir belâ gelir ve bir şeye ihtiyaç duyarlarsa sultan nezdinde kendilerine yardımcı olurlar ümidiyle, sultanların has adamlarına hizmet etmek ve onlara saygı göstermek, insanlarda yaygın bir anlayıştır. İşte o kâfirler de meleklerin özelliklerini ve Allah katındaki faziletlerini bildiklerinden dolayı meleklere ibadet ediyorlardı. [§]Sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin 287
şefaat etme gücüne sahip olmadıklarını, onların ancak Allah'ın belirttiği kişilere şefaat edebileceklerini haber veriyor: **Bilerek hakka tanıklık edenler başka.** Yani ancak Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik edenler müstesnadır, eğer meleklerin Allah katında bir değerleri varsa, ancak Allah'ın sözünü ettiği kişilere şefaat edebilirler, başkasına değil. Çünkü Allah insanlara, meleklere ibadet etmelerini ve ibadet yoluyla onları yüceltmelerini yasakladı. Bundan dolayı melekler onlara şefaat edemezler. Bu aynen, bir sultanın halkına, kendisi dışında has adamlarından birine hizmet etmelerini veya saygı göstermelerini yasaklaması gibidir. Halk bu yasağı dinlemeyip başka birine hizmet edecek ve saygı gösterecek olursa, o has adamlar, kendisi dışında başka birine hizmet etmeleri ve saygı duymaları sultan tarafından yasaklanan tebaaya hiç fayda veremezler ve sultandan şefaat istemeye de cesaret edemezler. İşte aynı şekilde

melekler de, Allah'ı bırakıp kendilerine ibadet eden insanlara şefaat edemezler, yalnız şefaat etmeleri için Allah'ın belirttiği kişiler müstesnadır, onlar da hakka şahitlik edenler ve sadece Allah Teâlâ'ya kulluk yapanlardır. Cenâb-ı Hak onlara, ancak bu kişilere şefaat etmeleri için izin verir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler** buyruğu, şefaat etseler bile bu şefaatin onlara faydası olmaz mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[154]. Yani şefaatçileri olsa bile, onların şefaatleri kendilerine fayda vermez, dolayısıyla onlar için ne şefaat vardır, ne de şefaatçi! Bu şu ilâhi beyanlarda belirtilen husustur: "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler..."[155], "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[156]. Yani şefaatçileri olsa bile onlara fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

288 [§]**Bilerek hakka tanıklık edenler başka.** Buradaki **bilerek** kelimesi, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, buradaki zamir meleklere gider, Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar kimseye şefaat edemezler, onlar da kimseye şefaat edemeyeceklerini bilmektedirler. İkincisi, buradaki zamir hakka tanıklık edenlere gider, buna göre de Allah sanki şunu söylemiştir: Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar kimseye şefaat edemezler, ancak hakka şahitlik edenler müstesnadır, onlar kendilerinin hakka şahitlik ettiklerini bilmektedirler. Hakk'a şahitlik etmek belirttiğimiz şekildedir, yani Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine ve ulûhiyetine, kulluk edilmeye lâyık olanın onların taptığı varlıklar değil, Allah olduğuna şahitlik ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾

87. "Onları kim yarattı? diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Şu halde (Allah'ı bırakıp) ***nasıl onlara dönebiliyorlar!***

---

154 el-Müddessir, 74/48.

155 "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez" (el-Mâide, 5/36).

156 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

Onları kim yarattı? diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Sûrenin baş tarafında Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyordu: "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir"[157]. Sonra Allah, o yaratıcının niteliğini şöyle açıklıyor: "Yeri sizin için döşek yapan O'dur"[158]. Sözü edilen insanların hepsi, gökleri ve yeri yaratanın, kendilerini ve ihtiyaç duydukları her nesneyi yaratanın Allah Teâlâ olduğunu ikrar ettiler. Onların bu bilgiyi ve bu anlayışı nasıl elde ettikleri konusunda üç ihtimal vardır. Birincisi, bu, Allah'ın onların kalplerinde yaratmış olduğu zorunlu ve hakiki bir bilgidir, bu sayede onlar her şeyi yaratanın Allah Teâlâ olduğu konusunda gerçek bir bilgi sahibi olmuşlardır. İkinci ihtimal, onlar atalarını ve onlardan duydukları inancı taklit ederek böyle söylemişlerdir. Üçüncü ihtimal de, tefekkür ve düşünmekle istidlâlde bulunarak bu bilgiye ulaşmışlardır. Nesneleri düşünüp onlar hakkında tefekkür etmek Araplar'ın âdetlerindendi, onlar da düşünüp tefekkür etmişler ve aklî istidlâl yoluyla böyle olması gerektiği kanaatine varmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Allah'ı bırakıp) nasıl onlara dönebiliyorlar! Allah şöyle buyuruyor: Kendi dilleriyle Allah'a vermiş oldukları söze vefa göstermekten onları vazgeçiren sebep nedir? Her nesneyi yaratanın Allah olduğunu ve her şeyin O'ndan geldiğini söyleyip ikrar ettikleri hakikatten yüz çevirmelerine sebep olan düşünce nedir? Allah bu soruyu kendilerini yaratanın Cenâb-ı Hak olduğunu ve yaratmakta putların hiç dahlinin bulunmadığını, bu gerçeği öğrendikten sonra bilenlere soruyor. Yani taptıkları putlar yaratıcı değildir. *Doğru yola kavuşturan sadece Allah'tır.*

[§]Müfessirler bu âyete, nasıl inkâr ediyorlar mânasını verdiler, yani bü- 289
tün bunları bildikten sonra ibadet ettikleri putlara nasıl ilâh adını verebiliyorlar yahut ibadet yoluyla teşekkürlerini Allah'a değil de bütün bunları yaratmayan nesnelere nasıl sunabiliyorlar?

وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

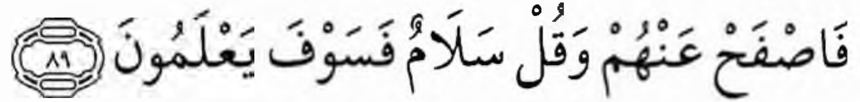
88. "Allah, peygamberin 'Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluk' dediğini de biliyor."

---

[157] ez-Zuhruf, 43/9.

[158] ez-Zuhruf, 43/10.

Allah, peygamberin 'Ey Rabbim!' dediğini de biliyor. Burada geçen "kîlihi" (قيله) kelimesindeki lâm harfi "kîlehû" diye üstün olarak da "kîlihî" diye esre olarak da okunmuştur. Üstünlü olarak okuyan, cümleyi, "Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar!"[159] meâlindeki âyete atfetmiş olur, yani biz söyleneni, onların açıkladıkları sözleri duyarız, hatta biz her şeyi duyarız. Esreli okuyan da cümleyi "Kıyâmetin kopacağı zamanı yalnız Allah bilir"[160] meâlindeki âyete atfetmiş olur, yani kıyâmetin ne zaman kopacağını ve onların söyledikleri sözleri Allah bilir. **Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur.** Bu cümlede sanki gizli bir kelime var gibidir, yani ona denildi ki: Şöyle söyle: Bunlar tasdik etmeyen bir topluluktur. Bu cümle de Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğuna dair bir delil vardır, çünkü Hz. Peygamber onların iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Sonuçta onun verdiği haber gerçekleşti ve onlar iman etmediler. Bu, kendisine bunu öğretenin ve bu bilgiyi ona verenin Allah olduğunu gösterir.

89. "Onları bırak ve 'Sizinle kavgam yok' de. Yakında bilecekler!"

Onları bırak, yani onlardan yüz çevir! **Sizinle kavgam yok, de.** Yani doğruyu ve hakkı söyle. **Yakında bilecekler!** Bir gün gerçeği görecekler, bu bir tehdit cümlesidir. Buradaki "selâm" (سلام) kelimesi, kâfirlere değil, müminlere selâm olsun mânasına da gelebilir. Eğer bunun müminlere yönelik olduğu düşünülürse, o zaman son cümle de muhatap sigasıyla yakında bileceksiniz anlamına gelir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size!"[161] Buna göre Azîz ve Celîl olan Allah sanki şunu söylemektedir: Ey müminler! O kâfirlerin başına nelerin geleceğini yakında bileceksiniz! *En doğrusunu Allah bilir, dönüp kendisine varılacak olan da sadece Allah'tır.*

---

159 ez-Zuhruf, 43/80.

160 ez-Zuhruf, 43/85.

161 "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabb'iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı" (el-En'âm, 6/54).

[§]DUHÂN SÛRESİ 291

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Aydınlatan kitaba yemin olsun!"

Bu ilâhî beyanın tefsirini daha önce yapmıştık[1].

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِر۪ينَ ﴿٣﴾

3. "Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız."

Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Müfessirler bunun anlamına dair şöyle dedi: Biz kitabı, yani Kur'ân'ı Kadir gecesinde levh-i mahfûzdan dünya semasına indirdik. Sonra da Muhammed aleyhisselâma parça parça indirildi. **İndirdik** kelimesinde geçen zamirin, baştaki "Hâ-mîm" (حٰمٓ) harflerine râci olması da muhtemeldir, buna göre âyet, olacak şeyler hükme bağlandı mânasına gelir. Müfessirlerin söylediklerine göre; her sene vuku bulacak olan ölüm, hayat ve rızık gibi hususların dökümü Kadir gecesinde bu işlerle görevlendirilen meleklere indirir. Bu mâna da mümkün ve muhtemeldir. Başka bir ihtimal de şudur: Buradaki zamir, "Hâ-mîm" (حٰمٓ) harflerinde gizlenen şeye, yani Allah'ın murat ettiği şeye gider. *En doğrusunu Allah bilir.* Muhtemeldir ki bununla Allah, emrini Kadir gecesinde indirdiğini kastetmişti, Resûlullah (s.a.) ve ashabı bunu biliyorlardı, bu bakımdan onu indirdiğini haber verdi, fakat bizim bilmemizin gerekli olmadığı için onu bize açıklamadılar. **Biz onu indirdik** cümlesi
hakkında Râfizîler şöyle dediler: [§]Allah Teâlâ peygamberine bir âyet indir- 292
diği zaman, o peygamberinin kafasına ve ondan sonra gelecek olan imamların

---

[1] Mukattaa harfleri için bk. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin baş tarafı. Ayrıca bk. Mü'min sûresinin başı.

kafalarına yerleşir, onu sadece onlar görürler, onlardan başka kimse görmez. Bir olayla karşılaştıkları veya akıllarına yeni bir fikir geldiği zaman o âyete bakarlar, ihtiyaç duydukları bilgiyi ve kendileri için uygun olan yolu oradan öğrenirler. Müfessirlere göre ise söylediğimiz gibi bu âyet, Resûlullah'a (s.a.) indirilen kitaba yahut **Hâ-mîm** harflerinde mündemiç olan mânaya işaret etmektedir. Müfessirler, "Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik"[2] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylediler. **Mübarek bir gecede** sözünden maksat, Kadir gecesidir, Allah ona mübarek diye isim vermiştir. Yağmura, yani gökten inen suya da mübarek demiştir: "Gökten bereketli yağmurlar indirdik"[3]. Gökten indirilen ve yerden çıkan rızıklara da mübarek demiştir: "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık"[4]. Mübarek, kendisinde her türlü hayrın bulunduğu nesnedir. Bereket de sürekli artan ve çoğalan her hayrın ismidir. İşte Cenâb-ı Hak, içinde hayırlar ve bereketler yarattığı için o geceye mübarek adını vermiştir.

Biz daima uyarmaktayız. Bu cümle muhtemelen, insanlar yaratıldıkları ve uyarmayı gerektiren hallere düştükleri zaman biz onları sürekli uyarmaktayız mânasına gelir. Biz onları peygamberlerle uyarırız anlamına da gelebilir. Bu sözün Allah tarafından söylendiği açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olması da mümkündür, Resûlullah (s.a.) sanki şöyle demektedir: Biz, Kur'ân ile ve bana gönderilen emirlerle sürekli uyarmaktayız.

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍۙ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَاۜ اِنَّا كُنَّا
مُرْسِلِينَۚ ﴿٥﴾

4-5. "O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır. Biz devamlı göndermekteyiz."

O gecede hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır. Yani olacak olan bütün işler Kadir gecesinden ayrılır ve açıklanır. Âyet-i kerîmenin, o sene içinde olacak olan olayların hepsi Kadir gecesinde açıklanır mânasına gelmesi
293 de muhtemeldir. **Hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler,** [§]yani içinde

---

[2] el-Kadr, 97/1.

[3] Kâf, 50/9.

[4] el-A'râf, 7/96.

hikmet bulunan bütün işler yahut muhkem ve sağlam olan bütün işler **bizim katımızdan bir emirle** iner. **Biz devamlı göndermekteyiz.** Yani **hüküm ve hikmet konusu olan bütün işleri bizim katımızdan bir emirle** göndermekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦﴾

6. "Onları Rabb'inden bir rahmet olarak göndermekteyiz. O her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

Buradaki **rahmet** kelimesinden maksat, gönderdiği kitaptır, o gerçekten Rabb'inden gelen bir rahmettir. Bu kelime ile Kadir gecesinin kastedilmiş olması da muhtemeldir, o geceyi kendisinden rahmet olarak lütfetmiştir. Bununla, hikmet konusu olduğunu söylediği âyetler kastedilmiş olabilir, onlar da Allah'tan gelen bir rahmettir. Başka bir ihtimal da, insanlara gönderilen Hz. Peygamber'in kastedilmiş olmasıdır, o da Allah tarafından insanlara gönderilen bir rahmettir. Nitekim Allah "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[5] buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Bu âyet, Allah onların gizlice yaptıkları konuşmaları **işitmekte**, saklayıp gizledikleri fiillerini de **bilmektedir** mânasına gelebilir. Dua edenin duasını **işitir** ve kabul eder, insanların din ve dünya menfaatlerine uygun olan şeyleri **bilir** anlamına da gelebilir.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾

7. "Eğer doğru biliyorsanız göklerin, yerin ve bunlar arasında olan her şeyin Rabb'inden bir rahmet olarak göndermekteyiz."

Göklerin, yerin ve bunlar arasında olan her şeyin Rabb'i; bazıları şöyle dedi: Bir şeyin Rabb'i, onu düzeltip faydalı hale getirendir. Buna göre âyetin mânası, gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olan her şeyi düzenleyip faydalı hale getiren ve koruyandır. Bazıları, **Göklerin ve yerin Rabb'i** sözüne, onların ve o ikisi arasında bulunan her şeyin sahibi mânasını verdiler. Bu âyet, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yaratıcısı ve bütün bunları varedeni mânasına da gelebilir. **Eğer doğru biliyorsanız;** bazıları şöyle dedi: Bu, âyet-i kerîmeyi tamamlayan ve âyetin bitiş yerine uygun düşen bir cümledir. Bunun gibi ör-

---

[5] el-Enbiyâ, 21/107.

nekler, bu şekilde anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Eğer doğru biliyorsanız** cümlesinin, **Göklerin ve yerin Rabb'i** sözünün arkasından gelmesi, muhtemelen şunu vurgulamak içindir: Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb'i olduğunu biliyorsanız, nasıl olur da kulluğunuzu ve ulûhiyeti, sözü edilen bu varlıkların Rabb'i olmayana yöneltirsiniz? Çünkü âyetteki "îkân" (الايقان) kelimesi, bir şeyi gerçekten bilmek mânasına gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, Rab kelimesini şöyle tanımlamaktadır:

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨﴾

294 [و]8. *"O'ndan başka tanrı yoktur, hayat verir ve öldürür. Sizin Rabb'inizdir, önceden gelip geçmiş ecdadınızın da Rabb'idir."*

O'ndan başka tanrı yoktur. İbadet edilmeye lâyık O'ndan başka mâbut yoktur. İlâh denince Araplar'da, kendisine ibadet edilen mâbut anlaşılır. Buna göre Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Sizin taptığınız varlıklar, ibadet edilmeye lâyık değildir, ibadet edilmeye lâyık olan kendisinden başka ilâh bulunmayandır. Cenâb-ı Hakk'ın burada şunu söylemiş olması da mümkündür: Allah'tan başka ulûhiyet ismine lâyık olan kimse yoktur! Sizin ilâh diye isimlendirdiğiniz nesneler de ilâh değildir. Sonra ilâhı şöyle nitelemektedir: **O, hayat verir ve öldürür. Sizin Rabb'inizdir, önceden gelip geçmiş ecdadınızın da Rabb'idir.** Yani O, her canlıya can veren ve her diriyi öldürendir. O, sizin de, sizden önceki atalarınızın da Rabb'idir. Araplar'da, Allah'tan başka varlıklara ibadet etmek ve onlara hizmet etmek alışkanlığı vardı; bu ibadetle onların kendilerine şefaat edeceklerini ve Allah'a yaklaştıracağını ümit ediyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ buyurdu ki: Sizin Allah'tan başka ibadet ettiğiniz putlar, kendilerine ibadet ettiğinizi bile bilmezler, öyleyse ibadetinizi, kendisine ibadet ettiğinizi bilene çevirin, samimi bir niyetle sadece O'na ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın!

بَلْ هُمْ فٖي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

9. "Gerçek bu iken onlar kararsızlık içinde oyalanıp duruyorlar."

Buradaki kararsızlıktan maksat, muhtemelen Kur'ân hakkında kararsız olmalarıdır. Resûlullah'ın (s.a.) durumu hakkında kararsız olmaları da kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

10. "Göğün dumana bürüneceği günü bekle."

[Gökyüzünü Duman Kaplaması]

Müfessirler bu âyetin yorumunda ihtilaf ettiler. Bazıları şöyle dedi: O gerçek bir duman değildir, temsilî ve mecazî anlamda dumandır. Onun geçmişte olup bittiği konusunda ittifak etmekle birlikte mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Bazıları şöyle dedi: Âyetteki dumandan maksat, kuraklık ve kıtlıktır. Allah duman kelimesini kuraklıktan kinâye olarak kullanmıştır, bunun farklı sebepleri vardır. Birincisi, şiddetli susuzluk çeken insan, serabı su zannettiği gibi, kıtlık günlerinde aç kalan insan da yaşadığı açlığın şiddetinden kendisiyle gökyüzü ve insanlar arasında duman varmış gibi görür, âyette de bundan dolayı duman kelimesi kullanılmıştır. [§]Böyle görmesinin 295
sebebi de şudur: Şiddetli açlık çeken insanın gözleri zayıflar, açlıktan gözlerine perde iner, dolayısıyla açlık yüzünden etrafını duman gibi görür, işte bundan dolayı âyette onunla istiâre yapılmıştır. [İkincisi,] kuraklık yıllarında yeryüzü kurur, bitkiler sararıp dökülür, kuraklıktan dolayı göğe doğru toz bulutu yükselir, yeryüzünün kuraklığından dolayı yükselen bu toz bulutu dumana benzer, bundan dolayı Allah ona duman dedi. Açlık yıllarına da bu yüzden tozlu yıllar denilmiştir. Ona tozlu açlık da denilmiştir. Çünkü duman yükseldiğinde Araplar çoğu kere onu kötülük yerine koyarlar ve derler ki: Keşke aramızda bir şey olsa da duman onun için yükselse! Bazıları şöyle dedi: Dumanı ortaya çıkaran bu kıtlık ondan kinâyedir. Çünkü kıtlığın arttığı, yağmurların azaldığı, yeryüzünün kuruduğu, toz bulutlarının duman gibi yükseldiği ve açlık yüzünden görme duyusunun zayıfladığı ortamda insanlar gökyüzünü duman kaplamış gibi görürler. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsanlardan biri gökyüzüne baktığında şiddetli açlık yüzünden onu duman gibi görürdü[6]. Bazıları da şöyle söyledi: Yeryüzü o gün, içinde ateş yakılan ve ateşin közleri kararmayan ev gibi oldu. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Bir duman hali oluştu ve insanların yılları Hz. Yûsuf'un (kıtlık) yılları gibi oldu ve insanlar bitkin hale düştü[7]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şunu söylemektedir: O, hakiki bir dumandı, daha sonra görülmedi. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Duman daha sonra

---

6 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 16-21; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 262.

7 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 14-18; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 262-264.

devam etmedi, mümini nezle olmuş hale getirmişti, kâfirde ise had safhaya
296 ulaşır, nihayet onu bitirirdi[8]. [§]Ebû Saîd el-Hudrî, Hasan-ı Basrî ve diğerleri de aynı açıklamayı yapmışlardır[9]. Ancak âyet-i kerimede sözü edilen dumanın temsilî mânada kullanılmış olması daha uygun gözükmektedir. Çünkü bir iş şiddetlendiği ve son hadde vardığı zaman, ateşe ve dumana benzetilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür"[10]. Burada ateş yoktur, fakat savaşın şiddeti tasvir edilmektedir. İşte yukarıdaki âyette de bu mânada bir teşbih söz konusudur; açlığın ve kuraklığın şiddeti dumana benzetilmiştir. Nitekim bir şey şiddetlenip had safhaya vardığında insanlar şöyle derler: Ortalık duman doldu ve yayıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١﴾

11. "Bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana. Bu acı veren bir azaptır."

O duman, olmuş ve geçmiştir diyenlere göre, bu acı veren bir azaptı. Ancak duman kendilerini kapladığında insanların, bu acı veren bir azaptır demeleri de muhtemeldir; bu mâna, duman olayı henüz vuku bulmamıştır, daha sonra görülecektir diyenlere göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

12. "Rabb'imiz, üzerimizden azabı kaldır, bizler artık inanmaktayız."

Bu âyet-i kerîme, sözü edilen duman ve azabın geçmişte olmuş bitmiş olduğuna işaret eder, bu olayın daha sonra meydana geleceğini ifade etmez. Dolayısıyla **Rabb'imiz, üzerimizden azabı kaldır, bizler artık inanmaktayız** diye dua etmeleri, şart ve cevap anlamına gelebilir, yani eğer bizden azabı kaldırırsan, sana ve bizi davet ettiğin vahiylere kesinlikle iman ederiz demektir. Nitekim Hz. Mûsâ'ya da insanlar şöyle demişlerdi: "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden

---

8 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 20-21; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3288; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195.

9 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 20-21; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195;

10 el-Mâide, 5/64.

azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız' derlerdi"[11]. **Bizler inanmaktayız** sözünün, mevcut hali ifade etmiş olması da mümkündür, yani ey Rabb'imiz! Bizden azabı kaldır, çünkü biz halen iman eden insanlarız. Sonra Allah Teâlâ onların iman etmediklerini ve yalan söylediklerini şöyle haber vermektedir:

أَنَّىٰ لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Kendilerine apaçık bir elçi geldiği halde onlar mı bundan ibret* 297
alıp akıllarını başlarına toplayacaklar!"

Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kendilerine peygamber olduğunu açıklayan bir elçi geldiği halde inanmayan o insanlar, canları ellerinden gittikten sonra nasıl tövbe edecekler yahut tövbe etmelerinin onlara ne faydası olacak? *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾

14. "Sonra ondan yüz çevirerek, 'Bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!' dediler."

Sonra ondan yüz çevirdiler, yani Resûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu Kur'ân'dan yüz çevirdiler. Resûlullah'ın (s.a.) onları davet ettiği ve kendilerine emrettiği işlerden yüz evirmiş olmaları da muhtemeldir. Bizzat Resûlullah'ın (s.a.) kendisinden yüz çevirmiş olmaları da mümkündür. **Bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!** Burada **öğretilmiş** kelimesinin kullanılması, onların "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[12] demelerinden dolayıdır. Onun deli olduğunu söylemelerinin iki sebebi olabilir. Birincisi, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) vahiy geldiğinde, vahyin ağırlığından dolayı hali ve rengi değişiyordu, bundan dolayı da, o hastadır, delidir diyorlardı. İkincisi, başlarındaki firavunlara ve liderlere muhalefet ettiği, liderlerinin de kendilerine muhalefet eden ve üzerinde bulundukları dinden başka inançlara davet eden kişileri öldürmek ve yok etmek kararında olduklarından dolayı, buna rağmen Resûlullah'ın (s.a.) davasını devam ettirdiği için kendisini bedenen ve ruhen tehlikeye attığını görmüşler ve bundan dolayı onun deli olduğunu söylemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

11 el-A'râf, 7/134.
12 en-Nahl, 16/103.

إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾

15. "Biz azabı biraz hafifleteceğiz, kuşkusuz siz de hemen eski halinize döneceksiniz."

Bazıları bu âyete, siz isyanınıza ve küfrünüze geri döneceksiniz mânasını verdiler. Bazıları da şöyle dedi: Siz, kıyâmet günü azaba varacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

16. "Amansız bir şekilde yakaladığımız gün yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz."

Bazıları bu âyetin Bedir gününe işaret ettiğini söyler. Bu, İbn Mesûd (r.a.) ve müfessirlerin görüşüdür. Onlar, bu, dumandan daha şiddetli bir azaptı dediler. Bazıları ise, kıyâmet günündeki azaba işaret ettiğini söyler. Bu da İbn Abbâs (r.a.) ve Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾

298 [§]***17. "Onlardan önce Firavun'un kavmini de imtihan ettik ve onlara değerli bir elçi geldi."***

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Biz senin kavmini seninle imtihan ettiğimiz gibi senden önce de Firavun'un kavmini Mûsâ ile imtihan etmiştik. Şunu söylemiş olması da muhtemeldir: Biz senin kavmini imtihan ettiğimiz şekilde Firavun'un kavmini de imtihan etmiştik. Sonra Hz. Peygamber'in kavmini imtihan ettiği şekilde Firavun'un kavmini imtihan etmiş olması hakkında farklı yorumlar yapılabilir. Birincisi, Hz. Mûsâ onlara, Firavun'un asla mukabele edemeyeceği mûcizeler getirmişti ve onlar bu mûcizelerin benzerini yapmaktan aciz kalmışlardı. Bütün bunların Allah'tan gelen mûcizeler olduğunu anlamalarına rağmen onlar vahiyleri inkâr edip reddetmişler ve Mûsâ aleyhisselâmın büyücü, yalancı ve Allah'a iftira eden biri olduğunu ileri sürmüşlerdi. Mekkeliler de Resûlullah'a (s.a.) karşı aynı davranışı sergilemişlerdi, onların Hz. Mûsâ'ya yaptıkları gibi bunlar da Resûlullah'ın (s.a.) büyücü, deli, yalancı ve Allah'a iftira eden biri olduğunu iddia etmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* [İkincisi,] bazıları da şöyle dedi: Fi-

ravun ve kavmi, Hz. Mûsâ'yı hor görüyor ve tahkir ediyorlardı, çünkü Mûsâ onların arasında dünyaya gelmişti. Mekkeliler de Muhammed aleyhisselâma aynı davranışı sergilemişler ve onu, sen bizim en küçüğümüz, en fakirimiz ve en yoksul olanımızsın diye tahkir etmişlerdi. Firavun da Hz. Mûsâ'ya aynı sözleri söylemişti: "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi?"[13] Mekkeliler'in Resûlullah'a (s.a.) karşı mücadele edebilmek ve onun yalanını ortaya çıkarmak için yahudilerden kitaplarındaki haberleri sormuş olmaları ve onların da geçmiş dönemle ilgili haberleri vermiş olmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara değerli bir elçi geldi. Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu bütün peygamberler değerlidirler. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, cahil ve aklını kullanamayan, dünyaya tapan ve dünyevî menfaatler için çırpınan bir kavme göndermiştir. O insanları yönetsinler, onların tavırlarına hazırlıklı olsunlar ve kötü davranışlarına tahammül göstersinler diye peygamberleri en güzel ahlâk ile göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (s.a.) en üstün ahlâka sahip olmakla nitelemiştir: "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin"[14].

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾

[§]*18. "Allah'ın kulları! Bana istediğimi verin, ben size gönderilmiş gü-* 299
venilir bir elçiyim."

Allah'ın kulları! Bana istediğimi verin! Hz. Mûsâ şunu söylemektedir: İsrâiloğulları'nı benimle gönderin, onları serbest bırakın, hapsetmeyin, onları köleleştirmeyin, çünkü onlar özgür insanlardır. Hz. Mûsâ'nın şöyle demiş olması da muhtemeldir: İsrâiloğulları'nı benimle gönderin, çünkü onlar benim davetimi kabul etmek ve emrettiğim işlere uymak istiyorlar.

Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Yani ben size gönderilmiş, vahiy ve peygamberlik verilmesi konusunda güvenilir bir elçiyim. Şunu söylemiş olması da mümkündür: Ben sizin aranızda güvenilir biriydim, benden bir hıyanet görmediniz ve yalan söylediğimi de asla duymadınız, öyleyse neden benim yalancı ve büyücü olduğumu iddia ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[13] "Firavun şöyle dedi: Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!" (eş-Şuarâ, 26/18-18).

[14] el-Kalem, 68/4.

وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿١٩﴾

19. "Allah'a başkaldırmayın. Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım."

Allah'a başkaldırmayın. Bazıları buna şöyle mâna verdi: Allah'a karşı büyüklenmeyin ve yücelik taslamayın! Fakat bize göre âyetin anlamı şudur: Resûlullah'a (s.a.) karşı büyüklenmeyin ve yücelik taslamayın! Yahut Allah'a kulluk yapmakta yücelik taslamayın veyahut Allah'ın dinine karşı büyüklenmeyin! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi, "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[15]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım.** Yani söylediklerimin Allah'tan geldiğini ve benim de Allah'ın elçisi olduğumu kanıtlayacak açık bir delil sunacağım. Bundan maksat da Allah'ın onlara gönderdiği mûcizeler ve apaçık delillerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾

20. "Beni taşa tutmanıza karşı, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım."

Bu sözü Hz. Mûsâ'nın, Firavun'dan kaynaklanan ve geçmişe ait bir sebep olmadan söylemiş olması mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir*
300 *ya,* bunun sebebi [§]başka bir sûrede şöyle belirtilmiştir: "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!' dedi"[16]. Firavun bunu söyleyip Hz. Mûsâ'yı öldürmeye yeltenince, Mûsâ aleyhisselâm şöyle dedi: **Beni taşa tutmanıza karşı, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım.** Bu âyet, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin delillerinden biridir; çünkü Firavun, bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim ve o da kendisini öldürmeme engel olması için tanrısına yalvarsın demiş, Hz. Mûsâ da, **benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım** diye karşılık vermişti. Hz. Mûsâ'nın bu sözü, Firavun'un sözünü ve kendisini öldürme niyetini, öldürülmesine mani olması için Allah'a dua etmesinden dolayı kötülediğini bildiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın, Firavun'un tuzağından ve kötülüğünden kendisini koruyacağını da biliyordu ve o yüzden o sözü söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

15 Muhammed, 47/7.

16 el-Mü'min, 40/26.

وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾

21. "Eğer bana inanmazsanız bari yolumdan çekilin."

Burada Hz. Mûsâ şunu söylemektedir: Eğer benim davet ettiğim ve emrettiğim şeyleri kabul etmezseniz, bırakın beni de bari ben onlara inanıp tasdik edeyim. Benim tasdik ve imanımın size bir zararı olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle bir mâna verdi: Benim yakamı bırakın, ne lehime ve ne de aleyhime hiç bir işe karışmayın! Bazıları da, eğer bana iman etmiyorsanız, bari yolumdan çekilin ve beni öldürmeyin, anlamını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Sonuç alamayınca Rabb'ine, 'Bunlar günaha batmış bir topluluk!' diye arzıhal etti."

Bu söz aynen daha önce geçen âyetteki söze benzemektedir: "Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur"[17]. Nuh aleyhisselâm da buna benze şeyler söylemişti: "Nuh, 'Rabbim! Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı' dedi"[18]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar şunu söylemek istiyorlardı: Ey Rabb'imiz!
Onlara senin bize emrettiğin şekilde davrandık ve [§]senin bize öğrettiğin şe- **301**
kilde onlara yaklaştık. Fakat bunun onlara bir faydası olmadı, onlar bize uymadılar ve tebliğimizi kabul etmediler. Onların bize uymaları ve tebliğimizi kabul etmeleri için acaba bundan başka bir yol veya yapacağımız bir davranış tarzı var mı? Onlar bu duayı işin başında değil, uzun yıllar insanları hakka davet için mücadele ettikten sonra yapmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Rabb'i şöyle buyurdu: Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir."

---

17 ez-Zuhruf, 43/88.

18 Nûh, 71/5-6.

Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları, düşmanlarından kimsenin bilmemesi ve farkına varmaması için geceleyin onların arasından çıkıp gitmişlerdi. Rivayet edildiğine göre Firavun taraftarları yaklaşık altı yüz bin kişilik bir düşmandı. Bu sayı, Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu gösteren büyük ve şaşılacak bir mûcizedir. Çünkü onların arasından bir avuç insanın çıkıp gitmesi çok zordur. Sözü edilen az sayıda insanın oradan çıkıp gitmesi nasıl mümkün olmuştur? *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz peşinize düşülecektir.** Bu cümle iki şekilde açıklanır. Birincisi, Firavun'un kavmi, daha önceden onları kullandıkları hizmetçilik ve kölelik işlerinde çalıştırmak için geri dönmelerini sağlamak üzere onların peşine düşecektir. İkincisi, onları öldürmek ve savaşmak için peşlerine düşecekler; çünkü rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları onların mallarını, zînetlerini ve elbiselerini çalarak oradan kaçmışlardı. Onlar birbirlerine düşman oldukları için kendilerini öldürmek ve onlarla savaşmak için peşlerine düşmüş olmaları mümkündür, düşmanlar birbiriyle savaştıkları gibi onlar da İsrâiloğulları'yla savaşacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

302 [§]*24.* ***"Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur."***

Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak! Hz. Mûsâ denizi geçtikten sonra sanki suyun birbirine kavuşması ve Firavun ile kavminin arkalarından gelememesi için asâsını denize vurmayı düşünmüştü de Cenâb-ı Hak, denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, çünkü onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur, buyurmuştu. Âyette geçen "rahven" (رَهْوًا) kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun Farsça'dan Arapça'laştırılmış bir kelime olduğunu söyledi, denizi açık bırak mânasına gelir. Bazı dilciler de, sakin bırakmak mânasına geldiğini söyledi. Bazıları da bitişik bırak dedi. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Müfessirler buna kuru bırak diye mâna verdiler ve delil olarak da şu âyeti gösterdiler: "Onlara denizde kupkuru bir yol aç"[19]. **Onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur.** Allah onlara Firavun'u ve ordusunu boğacağını vâdetmişti, bunu da yaptı.

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾

---

19 Tâhâ, 20/77.

25-27. "Geride nice bahçeler, su kaynakları, ekili ürünler ve iyi bir konum, vaktiyle içinde yüzdükleri refah bıraktılar!"

Buradaki "fâkihîn" (فاكهين) kelimesi faydalandıkları nimetler mânasına gelir. Bazıları buna hayretler içinde kaldıkları nimetler mânasını verdi. Sonra insanlardan bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, başka bir âyetin zâhirine aykırı düşmektedir. O âyet şudur: "Mûsâ, şöyle dedi, Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver!" Sonra Allah, "İkinizin de duası kabul edildi"[20] buyurdu. Hz. Mûsâ ve Hârun'un yapmış oldukları "Onların servetlerini silip yok et!" şeklindeki duaları kabul edildiğine göre kesinlikle servetleri yok edilmiştir. Öyleyse **Geride nice bahçeler, su kaynakları bıraktılar** demenin mânası nedir? Ayrıca "İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik"[21] meâlindeki âyetin de mânası nedir? Bize göre ise bu iki âyet arasında aykırılık yoktur. Çünkü onların sahip oldukları zînetleri ve özellikle altın, gümüş gibi mallarını yok etmesi caizdir. [S]Fakat onların sahip 303
oldukları bağları, bahçeleri ve benzeri mallarını yok etmemiş, onları olduğu gibi İsrâiloğulları'na bırakmıştır. Bunu da âyette şöyle ifade etmiştir:

كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾

28. "İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik."

Yani bunun gibi malları biz başka bir kavme de miras bıraktık. Bu konuda başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı yaptık"[22]. Bu âyet, İsrâiloğulları'nın tekrar Mısır'a geldiklerini, anavatanlarına döndüklerini, evlerine ve bağlarına bahçelerine yeniden sahip olduklarını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 "Mûsâ, 'Rabb'imiz!' dedi, 'Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!' Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın" (Yûnus, 10/88-89).

21 ed-Duhân, 44/28.

22 el-A'râf, 7/137.

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَآءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Onlar için ne gök ağladı ne de yer. Kendilerine aman da verilmedi."

Onlar için ne gök ağladı ne de yer. Bu cümleye bazıları şöyle mâna verdi: Onlar için ne göktekiler ağladı, ne de yerdekiler, aksine hepsi sevindiler ve onların helâkini birbirlerine müjdelediler. Burada ağlama yapılmadığının belirtilmesi, aksinin vukûuna işaret eder, ondan maksat da sevinmek ve mutlu olmaktır, yoksa sadece ağlama yapılmadığını ifade etmez. Dilde böyle kullanımlar caizdir; bir şeyin olmadığının söylenmesi, sadece onun yokluğunu değil, zıddının varlığını da ifade eder. Meselâ Allah Teâlâ, "Onların ticaretleri kâr etmemiş"[23] buyurmaktadır. Burada maksat sadece onların kâr etmedikleri değil, aksine kaybettikleri ve zarara uğradıklarıdır, yani onlar kaybettiler ve zarara uğradılar. İşte **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** ilâhî kelâmı da onların helâk olmasıyla göktekiler ve yerdekiler mutlu oldular, sevindiler ve birbirlerini müjdelediler mânasına gelir. Çünkü Firavun'un tanrı olduğunu iddia ettikleri için onlardan nefret ediyorlar ve onları düşman görüyorlardı. Bazıları **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** cümlesinde kastedilen mânanın, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadiste belirtilen anlam olduğunu söylerler: "Her müminin mutlaka gökte bir kapısı vardır, salih amelleri oradan yükseltilir. Yerde de bir namazgâhı vardır, namazını orada kılar. Mümin öldüğü zaman bunlar onun için şu kadar şu kadar gün ağlar. Onların (Firavun ve kavminin) ise böyle bir kapıları ve namazgâhları yoktur, bu yüzden onların ağlayanı da yoktur"[24]. **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** cümlesinde geride çocuklarından ve diğer
304 yakınlarından onlara ağlayacak kimse kalmadı mânasına da gelebilir. [§]Çünkü onların çocuklarının ve yakınlarının toptan kökleri kazınmıştı, dolayısıyla geride onlara ağlayacak kimse kalmamıştı. Diğer ölenlere gelince, geride onlara ağlayacak insanlar kalmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Göğün ağlaması ifadesi muhtemelen sultanlardan, büyük önderlerden ve kendileri katında değeri çok üstün olan kişilerden birinin ölmesi gibi büyük bir olay meydana geldiği için temsilî mânada kullanılmış da olabilir. Allah Teâlâ da Firavun ve avanesinin ölmelerinin, yer ve gök ehline hiç de önemli bir olay gibi gelmediğini haber vermektedir, çünkü onların nazarında Firavun ve avanesinin hiçbir değeri yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[23] el-Bakara, 2/16.

[24] Tirmizî Enes b. Malik'ten (r.a.), İbn Cerîr, İbn Abbâs (r.a.) ve diğerlerinden, İbn Ebû Hâtim er-Râzî de Hz. Ali (r.a.) ve diğerlerinden buna benzer rivayetleri vardır (bk. Tirmizi, "Tefsîr", 45; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 41-45; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3288-3289).

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ
إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Gerçekten İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun'un işkencesinden kurtarmış olduk. O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi."

Gerçekten İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan kurtardık. Bu âyete bazıları şöyle mâna verdi: İsrâiloğulları'nı, Firavun ve kavmi gibi denizde boğulmaktan kurtardık. Allah onları denizde boğdu, bunları ise kurtardı. Allah İsrâiloğulları'nı içinde yaşadıkları Firavun ve kavminin kendilerini öldürmek, hizmetçi ve köle olarak kullanılmak gibi mâruz kaldıkları azaptan kurtardı mânasına da gelebilir. Cenâb-ı Hak İsrâiloğulları'nı onların arasından çıkararak bu halden kurtardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu mâna daha uygun gözükmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun'un işkencesinden kurtardık** buyurmaktadır. Çünkü **O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi.** Yani onları ezen ve çeşitli işkencelerle kahreden biriydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Bunları, bilerek çağdaşları olan topluluklara tercih ettik."

[İsrâiloğulları'nın Tercih Edilmesinin Sebebi]

Yani İsrâiloğulları'nı tercih ettik. Buradaki **bilerek** sözü, farklı mânalara gelir. Birincisi, onlara verip başkalarına vermediğimiz ilim sebebiyle onları tercih ettik. Bu da, bütün topluluklarda ilmin fazileti ve şerefi ortaya çıksın diye-
dir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]İkincisi, onlar hakkında tarafımızdan bilinen 305
bazı özellikler ve sebepler yüzünden onları başkalarına tercih ettik. Bu sebepler ve özellikler başkaları hakkında bilinmemektedir. Bu yüzden onlar bütün topluluklara tercih edilmeyi hak etmişlerdir. Üçüncüsü, ilim sebebiyle başkalarını onlara muhtaç kıldık, dolayısıyla onlar, başkalarına ihtiyaç duydukları bilgileri öğretmeleri sebebiyle seçilmiş ve fazilet kazanmış duruma geldiler. Böylece onlar, hocanın talebeye karşı olan üstünlüğünü kazanmış oldular. Bu, Araplar mevâlîden daha üstündür dediğimiz gibidir; çünkü mevâlî, hem dillerini ve hem de ihtiyaç duydukları şeyleri öğrenmek için Araplar'a muhtaç idi. Mevâlînin kendilerine muhtaç olmaları sebebiyle Araplar onlardan üstün kabul edilirdi. Bundan dolayı Kureyş kabilesi de diğer Araplar'a üstün kabul

edilirdi; çünkü diğer Araplar bazı bilgileri öğrenmek konusunda Kureyş kabilesine muhtaç idiler ve ancak onlar sayesinde bu ihtiyaçlarına ulaşabiliyorlardı. Bundan dolayı Kureyş, diğer Araplar'a üstün görülürdü. Buna göre **Bunları, bilerek çağdaşları olan topluluklara tercih ettik** meâlindeki âyet de nesneleri tanımak konusunda diğerlerini İsrâiloğulları'na muhtaç kıldı, bu sayede onlar diğerlerine karşı tercih edilmeyi ve üstün gelmeyi hak ettiler mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ مَا ف۪يهِ بَلٰٓؤٌا مُب۪ينٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onlara, kendileri için apaçık imtihan içeren mûcizeler verdik."

Âyetteki "belâun mübîn" (بلاء مبين) ifadesi, iki mânaya gelir. Birincisi, apaçık bir imtihan mânasına gelir; bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın onları belâ ve zorluk çeşitleriyle imtihan etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, büyük nimetler mânasına gelir; bundan maksat da Allah'ın onlara lütfetmiş olduğu kudret helvası, bıldırcın eti, bulutların gölgelemesi, taştan pınar fışkırması, denizi yarıp onları karşı sahile geçirmesi ve düşmanlarını denizde boğması gibi sayılamayacak derece fazla nimetleridir. Bu da Bakara sûresinde belirtilmiştir. "Bu size reva görülenlerde Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı"[25]. Yani Rabb'inizden gelen büyük bir nimettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَر۪ينَ ﴿٣٥﴾

306 [§]***34-35. "Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: Bu iş bizim ilk*** (ve son olarak) ***ölüp gitmemizden ibarettir, biz artık yeniden diriltilecek değiliz."***

[Âhirete İnanan Allah'a İnanır]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Bu insanları inkâra, küfre ve imanı terke sevkeden şey, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âhirete inananlar buna da inanırlar"[26]. Allah Teâlâ, kedisine iman edenlerin âhirete iman eden-

---

[25] el-Bakara, 2/49.

[26] "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

lerden olduklarını, âhirete iman etmeyenin O'na da iman etmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İşin aslı şudur: Resûlullah (s.a.) insanları dünyaya ihtirasla sarılmaktan sakındırmak, âhirete özendirmek, dünyanın bütün şehvetlerinden ve sonu gelmeyen emellerinden koruyup bütün bunları âhirete ertelemeye davet etmek için gönderildi. Dolayısıyla âhirete iman eden kişiye, bütün bunları göz ardı etmek kolay gelir, nefsinin bütün arzularını yerine getirmekten sakınmakta zorluk çekmez. Bunlara uymak, âhireti inkâr eden kişiye zor gelir. İşte bu yüzden âhireti inkâr etmek, insanı Allah'ı da inkâra sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٦﴾

36. "Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) ***babalarımızı geri getirin!"***

Bu, kâfirlerin ileri sürdükleri delillerdendir. Onlar şunu söylüyorlar: "Ölümden sonra dirilmek" haktır şeklindeki sözün eğer doğru ise, hadi âyette sözü edilen o kişileri dirilt, onları tekrar getir! Fakat ileri sürülen bu delil geçersizdir, çünkü deliller ve kanıtlar onların nefsânî arzularına göre gelmez, aksine hikmetin gereğine ve delilin lüzumuna göre gelir, onlar delil istedi diye Allah delil göndermez. Nitekim dünyada davacı olan kişi, davalının istediği delili değil, kendi davasına uygun olan delili gösterir. Eğer düşünseler ve akıllarıyla böbürlenmeselerdi, Hz. Peygamber de ölümden sona dirilmeyi anlamaya yetecek kadar açıklamayı ve delili onlara getirmişti. Bu durumda onların
başka bir delil istemeleri reddedilir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra, Allah 307
Teâlâ bu ümmetin kıyâmete kadar var olacağını vâdetmiştir. Cenâb-ı Hak eğer onların istedikleri delilleri gönderse, sonra onlar yine de inkâr etselerdi, helâk edilirlerdi, kökleri kurutulurdu. Çünkü Allah, insanların istekleri üzerine bir mûcize gönderir de insanlar yine inkâr ederlerse, onları helâk etmek ve azaba uğratmak da Allah'ın kanunlarındandır. İşte bundan dolayı Allah onlara istedikleri mûcizeyi vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ اَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا
مُجْرِم۪ينَ ﴿٣٧﴾

37. "Bunlar mı güçlü, Tübba'ın kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi."

Bunlar mı güçlü, Tübba'ın kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik. Bu, o insanların söylediği "Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin"[27] sözünün cevabı değildir. Âyette bu talebin cevabı verilmemektedir. Çünkü onların bu istekleri cevap verilmeye lâyık değildi, zira onlar inatçılıklarından dolayı böyle bir istekte bulunuyorlardı. Bununla birlikte bu âyetin, onların sözlerine ve gösterilmesini istedikleri mûcizeye cevap mânasına gelmesi de mümkündür. Âyet, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna da işaret etmektedir. Burada ilk söylenmesi gereken şey şudur: Allah Teâlâ, peygamberlerin elçiliklerini inkâr eden ve onları yalanlayan Tübba' kavminden ve daha önce geçen diğer ümmetlerden haber vermektedir; peygamberler onları azapla ve helâk olmakla uyarmışlar, fakat insanlar onların ölümden sonraki hayatla ilgili uyarılarını reddetmişlerdi, bundan dolayı da kendilerini helâk eden azap başlarına gelmişti. Allah burada şunu söylemektedir: Onlar mı daha hayırlıdır, yoksa Tübba'ın kavmi mi? Yani onlar mı daha güçlü kuvvetlidir, yoksa bunlar mı? Onlar da biliyorlardı ki, öncekiler kendilerinden daha güçlü kuvvetli ve daha atılgan idiler, buna rağmen peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri sebebiyle azap başlarına geldiğinde, Allah'ın azabından kaçmaları mümkün olmamıştır. Siz ise onlardan daha zayıfsınız, öyleyse başınıza Allah'ın azabı gelecek olursa, ondan nasıl kurtulacaksınız? Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi?"[28] Başlarına gelen azabı defetmeye onların güçleri yetmediği, istekleri üzerine gönderilen mûcizeleri inkâr etmeleri halinde köklerini kazımanın Allah'ın kanunlarından olduğu dikkate alınır ve Hz. Peygamber'in duasının[29] bereketiyle ve Allah'ın kullarına olan merhameti sebebiyle bu ümmetin kıyâmete kadar bâki kalacağı ve bu yüzden gerekli olan cezanın âhirete ertelendiği de göz önünde bulundurulursa, onların istediği mûcizeyi Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine niçin göndermediği de anlaşılır.

---

27 ed-Duhân, 44/36.

28 "Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler!), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?" (el-Kamer, 59/43).

29 Abdullah b. Habbâb b. Eret, babasından şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.) uzun bir namaz kıldırmıştı. Namazdan sonra insanlar dediler ki: Ey Allah'ın resûlü! Neden namazı daha önce kıldırmadığın kadar uzun kıldırdın? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Evet, o korku ve ümit namazıdır. Ben bu namazda Allah'tan bana üç şeyi vermesini istedim. İstediklerimin ikisini verdi, fakat üçüncüsünü vermedi. Allah'tan ümmetimi açlıkla helâk etmemesini istedim, kabul buyurdu. Onlara, kendilerinden başka bir düşmanı musallat etmemesini istedim, kabul buyurdu. Onlara birbirlerinden gelecek olan belâyı tattırmamasını istedim, kabul etmedi" (Tirmizî, "Fiten", 14. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 474, 505).

En doğrusunu Allah bilir. [§]İkincisi de şudur: Allah Teâlâ'nın, peygamberleri 308
yalancılıkla itham ettikleri ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için o kâfirlere azap ettiğini haber verdiğine göre, bu, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna ve onu inkâr edenin azaba müstahak olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette ismi geçen Tübba'ın salih adam olduğu rivayet edilir. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Tübba'a sövmeyin, çünkü o salih bir adamdı[30]. Onun peygamber olduğu da rivayet edilmiştir. Onun niteliklerini daha önce anlatmıştık[31]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾

38. "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık."

Allah başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[32]. Kâfirler mutlak olarak ve açıkça, Allah gökleri, yeri ve arasındakileri boş yere ve oyun-eğlence olsun diye yaratmıştır, demiyorlardı. Ancak zanna dayalı olarak boş yere ve oyun eğlence olsun diye yaratmıştır diye düşünüyorlardı. Çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: Ölümden sonra dirilmek yoktur, hesap yoktur, sevap yoktur, ceza yoktur! Onların ölümden sonra dirilmek yoktur, haşir neşir yoktur şeklindeki zanları, gökleri, yerleri ve sözü edilen diğer varlıkların boşuna yaratıldığı sonucuna varmaktadır. Çünkü onların iddiasına göre sözü edilen varlıkları yaratmaktan maksat, onları yok etmekten ve helâk etmekten başka bir şey değildir. Dünyada bir bina yapan insan, onu sadece yıkmak ve ortadan kaldırmak maksadıyla yapıyorsa, o beyinsizce ve hikmete aykırı bir iş yapmış olur. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın yaptığı da buna göre değerlendirilir: Allah'ın onları yaratmasında, âlemi onlar için varetmesinde ve onları bir halden başka bir hale döndürmesinde; "nutfe"den "alaka"ya, "alaka"dan "mudğa"ya, "mudğa"dan insan suretine, sonra da yaşlılık haline çevirmesinde hikmetler vardır. Belirttiğimiz nesneleri yaratmaktan maksat, onların iddia ettikleri gibi şayet onları yok etmek ve helâk etmekten başka bir akıbet olmasaydı bu, akılsızca, boş yere ve hikmete aykırı bir iş olurdu. Çünkü söylediğimiz gibi dünyada da bir insan, sadece yıkmak maksadıyla bina yapsa, onun yaptığı iş ve maksadı beyinsiz-

---

30 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 50.

31 Tübba'dan ilk defa burada söz ediliyor. Bir de Kâf sûresinde geçer (50/14).

32 Sâd, 38/27.

309 ce, boş yere ve oyun eğlenceden ibaret olurdu. [§]Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadını akılsızlıkla nitelemektedir: "Sakın, ipliğini kuvvetlice eğirdikten sonra söken kadın gibi olmayın"[33]. Buna göre o kâfirlerin zannettikleri gibi ölümden sonra dirilmek ve haşir neşir yoksa mahlûkatı yaratmak akılsızca ve hikmete aykırı bir iş olur. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[34] Allah'ın insanları yaratması, onları boş yere huzuruna getirmesi için değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَا خَلَقْنَاهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Bunları hakikat ve hikmet çerçevesinde yarattık, fakat çoğu bunu bilmez."

Hakikat ve hikmet çerçevesinde yarattık cümlesine bazıları, hakkı ayağa kaldırmak için yarattık diye mâna verdi. Bazıları da olmasını istediğimiz bir şey için yarattık anlamını verdi. Hak kelimesinin asıl mânası, yaptığı işin sonunda fâilinin övülmesine, bâtıl da fâilinin kötülenmesine sebep olan fiildir. Şânı yüce olan Allah sözünü ettiği varlıkları, kötülenmesi için değil, ancak yaptığı işten dolayı övülmesi için yaratmıştır. Eğer onları yaratmaktan maksat, sadece yok etmek ve helâk etmekten olsaydı, Allah Teâlâ övülmeye lâyık olmaz, aksine yerilirdi. **Fakat onların çoğu bunu bilmez.** Yani, Allah gökleri ve yeri kâfirlerin zannettiği gibi boşuna yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٤٠﴾

40. "Yargı günü hepsinin belirlenmiş günüdür."

Cenâb-ı Hak kıyâmet gününe bazan "toplanma günü", bazan "dağılma günü"[35], bazan da "ayırım günü" adını vermiştir. Kıyâmet günü, bütün yaratılanların toplandığı gün olduğu için "toplanma günü", aynı zamanda "haşir gü-

---

[33] en-Nahl, 16/92.

[34] el-Mü'minûn, 23/115.

[35] Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7). "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar" (er-Rûm, 30/14).

nüdür". *Ayırım günü de iki mânaya gelir. Birincisi, Allah dostları ile düşmanlarını o gün birbirinden ayıracaktır; dostlarını değerler ve ikramlar yurduna,* yani cennete koyar, düşmanlarını da horlanma ve ceza görme yurduna, yani cehenneme atar. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[36]. Âyetteki **fasıl günü** vasfından maksat, muhtemelen *kazâ ve hüküm günüdür,* [5]yani dünyada iken mümin- 310
lerle kâfirlerin tartıştıkları ve ihtilaf ettikleri konularda hüküm vereceği gündür. Cenâb-ı Hak bunu şöyle ifade buyurmaktadır: "Kuşkusuz Rabb'in kıyâmet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir"[37]. Az önce söylediğimiz gibi ayırım (fasıl) gününden maksat, dostlarla düşmanları birbirinden ayırmak da olabilir. Eğer âhirette bu ayırım yapılmasaydı, Allah'ın dostları ile düşmanları bir arada ve eşit konumda olacaklardı. Onlar dünyada bir arada iken görünüşte eşit idiler. Dostu ile düşmanını eşit gören biri, hikmete aykırı davranmış olur. Bu da göstermektedir ki, onlar için dünyadan başka bir âlem daha vardır ve Allah orada onları birbirinden ayıracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾

41. "O gün hiçbir dostun dostuna bir faydası dokunmaz, onlar başka yerden de yardım görmezler."

Bu âyet-i kerîme, özellikle kâfirler hakkında gelmiştir. Allah Teâlâ, o gün kâfire fayda verecek bir dostu olmayacağını, dünyada bir belâya ve kötülüğe mâruz kaldıklarında birbirlerine yardım ettikleri gibi o gün onların birbirlerine yardım etmelerinin mümkün olmayacağını haber vermektedir. Bunu başka ilâhi beyanlarda da açıklamaktadır: "İşte o gün kişi kardeşinden kaçar"[38], "O günden korkun!"[39], "O gün hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz"[40]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

36 eş-Şûrâ, 42/7.

37 el-Câsiye, 45/17.

38 "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır" (Abese, 80/34-37).

39 "Ey insanlar! Rabb'inize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evladından fayda göremeyeceği, evladın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun" (Lokman, 31/33).

40 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

O gün hiçbir dostun dostuna bir faydası dokunmaz. Burada dünyada birbirlerine yardım eden en yüksek dost ve en aşağı dost kastedilmiş olabilir. Her dost ve her yakın da kastedilmiş olabilir. Burada Allah o gün, kimsenin kaybettiğini kendisine verebilecek bir yakını, kendisine destek ve yardımcı olabilecek bir dostu olmayacağını haber vermektedir. Çünkü dostlukları o gün düşmanlığa dönüşecektir: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[41]. Bu âyet, sadece müttakîleri istisna etmektedir. Bu istisnaya, şu ilâhî beyanın işaret ettiği kişiler de girer:

اِلَّا مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ اِنَّهُ هُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿٤٢﴾

311 [§]*42. "Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Allah izzet ve rahmet sahibidir."*

Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Yani Allah'ın merhamet buyurduğu, lütfettiği, iman yolunu gösterdiği ve tevhit ile rızıklandırdığı kişiler müstesnadır. Çünkü bunlar birbirleri için şefaatçi ve dostturlar, birbirlerine yardım eder ve birbirlerine şefaat ederler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah izzet ve rahmet sahibidir.** Buradaki "Azîz" (عزيز) kelimesi, düşmanlarından dostlarının intikamını almakta güçlüdür mânasına gelir. "Rahîm" (رحيم) kelimesi de, **Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna** meâlindeki âyette buyurduğu gibi istisna ettiği müminlere merhametlidir anlamına gelir.

اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْاَثٖيمِ ﴿٤٤﴾

43-44. "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir."

[Zakkum Ağacı]

Bu âyetin zâhirine göre zakkum ağacı, sanki her günahkârın yiyeceğidir. Fakat o her günahkârın yiyeceği değil, aksine bir kısım günahkârın yiyeceğidir, onlar da kâfirlerdir. Çünkü mutlak günahkâr, her yönüyle günaha batmış olan kişidir, o da kâfirdir. Mümin ve müslüman olan kişi ise imanı var olduğu ve itaati günahından daha çok olduğu müddetçe mutlak günahkâr değildir, dolayısıyla büyük günah işleyen bir mümin bu âyetin kapsamına girmez. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir** meâlindeki âyet nâzil olunca, bazı kâfirler bal ve kaymak getirerek arkadaşlarına şöyle seslen-

---

41 ez-Zuhruf, 43/67.

diler: Gelin, bunları zıkkımlanalım, çünkü Muhammed bize bunları vâdetti. Bazı Arap lehçelerinde zakkum kelimesi kaymak, hurma veya bal mânasına geliyordu. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme geldi: "O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir"[42]. Cenâb-ı Hak, "O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır" buyurarak onun cehennemde yetiştiğini, diğer ağaçlar gibi olmadığını haber vermektedir. Sonra şu beyanında, onu kaynayıp fokurdayan bir katrana benzetmektedir:

كَالْمُهْلِ يَغْلِى فِى الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾

45-46. "O, karınlarda fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir."

Âyette geçen "mühl" kelimesi, yağın dibinde biriken tortu anlamına gelir. Böyle bir benzetme (teşbih) yapılmasının iki anlamı olabilir. Birincisi, onun vücuda yapışmasıdır. Çünkü onun, vücuda yapışan bir nesne olduğu söylenmiştir. Böyle bir benzetmenin, [§]çok renkli olmasından ve bir halden başka 312
bir hale intikal etmesinden dolayı yapılmış olması da mümkündür. Burada şöyle bir problem vardır: Yağın dibe çöken tortusunu içmekte fazla bir zorluk ve sıkıntı olmadığı halde bu teşbihin anlamı nedir? Fakat Cenâb-ı Hak, **O, karınlarda fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir** buyurarak bu fokurdayan suyun ve kaynayan tortunun ateşten olacağını açıklamaktadır. Burada başka bir problem de şudur: Zakkum ağacı günahkârların nasıl yemeği olabilir? Bunun iki açıdan mümkün olduğu düşünülebilir. Birincisi, cehennemden bir şey çıkıyor ve akıp gidiyor, işte ondan kâfire içirilir. İkincisi, kâfir onu olduğu gibi yer, sonra midede erir ve kaynar, böylece âyette belirtildiği gibi olur. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) bir gümüş parçasının eritildiğini görünce, işte "mühl" budur, demiş[43]. Bu şekilde eritilen ve yakan her şeyin "mühl" olması mümkündür. Âyetteki "hamîm" kelimesi ise sıcaklığı son hadde varmış olan şey demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ اِلٰى سَوَٓاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾

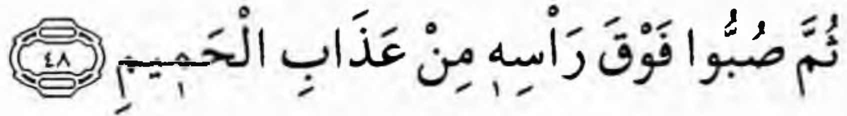
47. "(Görevlilere şöyle denir:) ***O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin."***

---

[42] es-Sâffât, 37/64-65.

[43] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 55.

Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre bu olay, insanlar cehenneme atıldıktan sonra olacaktır. Ancak cehenneme sokulmak istenildiği sırada olması da mümkündür. Nitekim başka bir âyette, "Onu yakalayıp bağlayın"[44] buyurmaktadır. Buna göre **O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin** emri de o sırada verilir. "Fa'tilûhu" (فاعتلوه) fiiline bazıları cehennemin ortasına atın diye, bazıları da cehennemin ortasına sürükleyin diye mâna verdi. Bazıları da şöyle dedi: Onu şiddetle ve hırpalayarak sürükleyin. Bunların hepsi birbirine yakın anlamlardır. "Cahîm" (جحيم) kelimesi, cehennemin en kabarık yeri anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

313 [§]*48.* ***"Sonra başının üstünden kaynar su dökme cezasını uygulayın!"***

Yani başına çok sıcak su dökün. Allah Teâlâ cennetliklerin içeceklerine karşılık olarak cehennemlikler için de kaynar su, irin ve benzeri çeşitli içecekler hazırlamıştır. Bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Müminler için orada doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları vardır. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu da vardır. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsakları parçalayıcı kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?"[45] Sonra her iki kesim de onları bizzat kendileri içmez, fakat onlara içirilir. Nitekim Kur'ân'da cennet ehlinden bahseden muhtelif âyetlerde bunun böyle olacağı beyan edilir: "Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki içirilir"[46], "Orada onlara zencefil karışımlı dolu bir kadeh içirilir"[47]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Allah Teâlâ cehennem ehli hakkında da şöyle buyurdu: **Sonra başının üstünden kaynar su dökme cezasını uygulayın!** "Kendilerine kaynar su pınarından içirilir"[48], "Yananların akıntısından (irinden) başka yiyeceği de yoktur!"[49]

---

44 el-Hâkka, 69/30.

45 Muhammed, 47/15.

46 el-Mutaffifîn, 83/25.

47 "Orada onlara zencefil karışımlı dolu bir kadeh içirilir. İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır" (el-İnsân, 76/17-18).

48 el-Ğâşiye, 88/55.

49 el-Hâkka, 69/36.

ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْكَر۪يمُ ﴿٤٩﴾

49. "Tat bakalım; zira sen (aklınca) ***güçlü ve değerlisin!"***

Müfessirler şöyle der: Böyle bir şey, ancak lânetli Ebû Cehil için söylenir. Onun için âyette bahsedilen azap vardır, o âyetten maksat da günahkârların yiyeceğini konu edinen âyettir[50]. Ebû Cehil dünyada böbürleniyor ve şöyle diyordu: Ben güçlü ve değerli bir insanım; şuradan şuraya kadar benden daha güçlü, kimse yoktur, ben çok değerli ve saygın biriyim. Âhirette de ona şöyle denilecek: Tat bakalım şimdi cehennem azabını! Çünkü sen dünyada güçlü ve itibarlı biriydin! Bu sözlerle onu horlar ve aşağılarlar. Bunun, dünyada kendisini güçlü ve itibarlı gören her kâfir ve her lider için söylenmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme hakkında bazıları şöyle dedi: Şimdi tat bakalım; çünkü sen güçlü ve değerli biri değilsin. Bu, onlara alay etmek maksadıyla söylenen bir sözdür. Yani sen eğer güçlü ve değerli biri olsaydın cehenneme girmezdin. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِه۪ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي مَقَامٍ اَم۪ينٍ ﴿٥١﴾

[§]***50. "Bütün bunlar sizin şüphe ile karşıladığınız şeylerdir!"*** 314

51. "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler."

Allah'a itaatsizlikten sakınanlar güvenli bir yerdedirler. Buradaki "mekām" (مقام) kelimesi, mim harfi üstünlü veya ötreli olarak "mekām" veya de, "mukām" diye de okunur. Üstünlü olarak "mekām" diye okunduğunda, kalacağı yer, ev, mesken anlamına gelir, yani güvenli bir meskendedirler, orada her türlü âfetten, yorgunluktan ve hastalıktan güvendedirler. Ötreli olarak "mukām" diye okunduğunda ise kelime mastardır ve ikamet etmek mânasına gelir, yani oradan çıkarılmaktan ve mevcut nimetlerin kaybolmasından güven içinde keyif sürmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِل۪ينَ
﴿٥٣﴾ كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ ع۪ينٍ ﴿٥٤﴾

---

50 Bu sûrede daha önce 44 numara ile geçen âyete işaret etmektedir.

52-53. "Dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar."

54. "Ayrıca onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz."

Dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar. Bu âyetteki "sündüs" (سندس) kelimesi ince ipek, "istebrak" (استبرق) kelimesi de kalın ipek mânasına gelir. Burada sözü edilen elbisenin ince ipekten dokunmuş olması muhtemeldir. Kalın ipek ise yaygı olarak kullanılır. Her ne kadar âyette elbise için ince ve kalın olmak üzere her iki ipek çeşidi belirtilmiş olsa da maksat giyilen elbisedir, o da ince ipekle dokunur. İki nesne, âdeten veya hakikaten birbirine yakın olduğu zaman ikisinin belirtilip birinin kastedilmesi dilde caiz olan bir uygulamadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Dünyada insanlar o ikisine düşkün olduklarından dolayı ikisi birlikte belirtilmiş de olabilir. Cenâb-ı Hak insanları âhirette de onları elde etmek için gayret göstermeye teşvik etmekte ve orada bunları kendilerine vereceğini vâdetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Karşı karşıya**; Allah Teâlâ, dünyada dostların karşı karşıya oturdukları gibi cennette de karşı karşıya oturacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Aynı şekilde**, yani dünyada bir masada veya bir sofrada karşılıklı oturdukları gibi, aynı şekilde cennette de karşılıklı oturacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz. Bazıları buradaki "hûr" (حور) kelimesine beyaz yüzlü, "în" (عين) kelimesine de güzel gözlü mânasını verdi. Bazı dilciler şöyle dedi: "Hûr" kelimesi göze ait bir sıfattır, siyahı çok siyah olan, beyazı da çok parlak beyaz olan göz demektir. Bu sıfat çoğul olarak erkek için de kadın için de kullanılır. Güzel göz anlamına gelen "în" kelimesi de çoğul olarak hem erkek için hem de kadın için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ ﴿٥٥﴾

315 [§]*55.* ***"Orada güven içinde her meyveden isteyebilecekler."***

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyetin tefsiri şöyledir: Cennetin ürünleri ve meyveleri, dünyadakiler gibi bitmez, tükenmez ve eksilmez. Cennetin meyveleri bitip tükenmediğine göre her an ondan isteyebilirler; dünyada olduğu gibi bir şey kaldı mı yahut sizde meyve var mı? diye sormak ihtiyacı duymazlar. Çünkü söylediğimiz gibi dünyanın meyveleri biter ve tükenir, âhiretin meyve-

leri ise bitmez ve tükenmez. *En doğrusunu Allah bilir.* Güven içinde ibaresi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, meyvelerin ve sözü edilen nimetlerin bitmeyeceğinden emin olarak mânasına gelir. [İkincisi,] cennette güven içindedirler, yani cennetten çıkarılmayacaklarından ve oradaki nimetlerin son bulmayacağından emindirler. Dünyada karşılaştıkları her türlü âfetten de emindirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولٰى وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾

56. "İlk ölümlerinden başka bir ölüm tatmayacaklar. Rabb'in, onları cehennem azabından da koruyacak."

Burada şöyle bir problem vardır: Cennette ölüm olmadığı belirtilmekte, ancak ilk ölüm istisna edilmektedir. Halbuki cennette asla ölüm yoktur. Öyleyse ilk ölüm nasıl istisna edilmektedir? İstisna zâhirde, müstesnanın cinsinden olursa, cennette de ölüm olayının var olduğu düşüncesi çıkar. Bazıları şöyle dedi: Burada istisna edatı olan "illâ" (إلا) kelimesi, başkası mânasına gelir ve orada gizli bir kelime vardır. Âyet sanki şunu söylemektedir: Orada tatmayacaklar, yani dünyada iken tatmış oldukları ölümden başka cennette ölümü tatmayacaklar. Çünkü dünyada iken tatmış oldukları ölüm, -ki o ilk ölümdür- [Ş]şayet onun bir benzeri olsaydı, ikinci defa tadılması tasavvur edilmez. Çün- 316
kü cennet, ölüm mahalli değildir, dolayısıyla maksat bizim söylediğimizdir. Yani onların dünyada iken tatmış oldukları ölümden başka bir ölümü cennette tatmayacaklar. Bu, aynen şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin"[51]. Yani geçmişte olanlardan başka böyle bir evlilik yapmayın! Bu âyet hakkında yapılan iki yorumdan birine göre o iş, o zaman da ahlâksızlıktı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre ise açıklamaya çalıştığımız âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Tatmış oldukları ilk ölümden başka onlar cennette ölümü tatmayacaklar, bir hadiste rivayet edildiğine göre kıyâmet günü ölüm, alaca veya şöyle bir koç şeklinde getirilir ve insanların arasında boğazlanır. O zaman insanlar, âhirette ölümden güvende olurlar[52]. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **orada ölümü tatmayacaklar** cümlesi, dünyada gördükleri ölümden başka bir ölümü ora-

[51] en-Nisâ, 4/22.

[52] bk. Buhârî, "Tefsîr", 19/1; Müslim, "Cennet", 14.

da görmeyecekler demektir. Dünyadaki ölümü biliyorlar ve hatırlıyorlar, ama onun dışında bir ölüm yoktur. Buradaki tatmak kelimesi, mecâzî olarak tanımaktan istiâre yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'in, onları cehennem azabından da koruyacak. Burada onları sadece cehennem azabından korumak değil, her türlü azaptan korumak kastedilmektedir. "Cahîm" (جحيم), cehennemin en kabarmış yeridir, onu belirtmekle her şeyden kinâye yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾

57. "Rabb'inden bir lütuf olarak... İşte büyük kazanç budur!"

Rabb'inden bir lütuf olarak... Daha önce müteaddit yerlerde geçtiği üzere Cenâb-ı Hak, müminleri azaptan korumanın, onların yaptıkları amellerle hak ettikleri bir karşılık değil, kendisinin bir lütfu olduğunu haber vermekte-
317 dir. İşte büyük kazanç budur! [§]Buradaki kazanç kelimesi, iki şeyden biriyle açıklanır: Ya insanın beklediği ve ümit ettiği sonucu elde etmesidir, insan onu elde ettiği zaman, kazandı denilir. Yahut da sakındığı ve korktuğu akıbetten kurtulmasıdır, insan sakındığı ve korktuğu akıbetten kurtulunca da, kazandı denilir. Bunlardan hangisi olursa olsun, ikisi de büyük kazançtır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Azîm" (عظيم) kelimesi de âhiretin bütün işleri ve halleri ile ilgilidir, Allah Teâlâ azabı da nimeti de büyük diye nitelemiştir. Muhtelif âyetlerde şöyle buyurur: "O büyük gün!"[53] "Büyük bir azap!"[54] "Büyük kazanç!"[55]

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Anlayıp düşünsünler diye Kur'ân'ı senin dilinde kolaylaştırdık."

[Kur'ân, Anlayıp Üzerinde Düşünmek İçin Gönderilmiştir]

Kur'ân'ı senin dilinde kolaylaştırdık. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı ancak senin dilinde Arapça olarak indirdik ve anlayıp düşünmeleri için onu kolaylaştırdık. Dolayısıyla

---

53 "Onlar, o büyük günde diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-5).

54 el-Bakara, 2/7.

55 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur" (en-Nisâ, 4/13).

insanların Kur'ân'ı anlayıp düşünmeleri gerekir. Çünkü Allah Kur'ân'ı onların dilinde Arapça olarak gönderdi ve onu anlamayı da kolaylaştırdı. Eğer onu başka bir dilde indirmiş olsaydı, anlamaları kolay olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık"[56]. Bu beyanda Allah, Kur'ân'ı düşünmeyi kolaylaştırmak için gönderdiğini, okumayı kolaylaştırmak için göndermediğini haber vermektedir. Ancak âyet, az önce de söylediğimiz gibi anlayıp düşünmeyi kolaylaştırmak için Kur'ân'ı onların diliyle gönderdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, biz yazmadan ve bir kitaba bakmadan hatırlaman ve ezberlemen için Kur'ân'ı senin diline kolaylaştırdık mânasına gelir. Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber uzun sûreleri de Cibrîl okuduğu zaman hemen ezberlerdi. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ, "Sana okutacağız ve unutmayacaksın"[57] meâlindeki âyetle Resûlullah'ı (s.a.) unutmaktan emin kılmıştır.

Anlayıp düşünsünler diye. Bu cümle, insanlar Kur'ân'ı anlayıp düşünmeleri gerektiğini bilsinler mânasına gelebilir. Allah'ın onlara verdiği emirleri hatırlasınlar yahut Allah'ın öğütlerinden ibret alsınlar diye mânasına da gelebilir.

فَارْتَقِبْ اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

[§]59. ***"Kuşkusuz onlar bekliyorlar, sen de bekle!"*** 318

Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Allah'ın onlara indireceğini vâdettiği azabı bekle, çünkü onlar da senin helâk olmanı bekliyorlar. İkincisi, bekle, onlara karşılık verme ve onların helâk olmaları için beddua etme! Çünkü onlar, senin hâkimiyetinin sona erip mülkün kendilerine geçeceğine dair şeytanın kafalarına soktuğu temennilerin gerçekleşmesini bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un mushafında "fertekıbhum innehum murtekıbûn" (فارتقبهم انهم مرتقبون), yani onlar bekliyorlar, sen de onları bekle şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 el-Kamer, 54/17.

57 el-A'lâ, 87/6. Âyetin nuzül sebebi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 315; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3416.

[§]CÂSİYE SÛRESİ 319

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Kitabın indirilmesi izzet ve hikmet sahibi Allah'tandır."

Hâ-mîm. Kitabın indirilmesi... Bu cümleyi daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

[Azîz ve Hakîm Kelimelerinin Anlamı]

İzzet ve hikmet sahibi Allah'tandır. Buradaki Azîz ve Hakîm kelimelerini de daha önce açıklamıştık. **Kitabın indirilmesi** sözünün hemen arkasında Allah Teâlâ'nın Azîz ve Hakîm olduğunun belirtilmesinin hikmeti şunun bilinmesi içindir: İnsanların, indirilen kitaba, onun emirlerine ve yasaklarına, Cenâb-ı Hakk'ın insanları çeşitli yollarla imtihan etmesine uymaları ve Allah'ın buyruklarına itaat etmeleri ile Cenâb-ı Hakk'ın şerefli ve izzetli olacağı yahut şerefinin veya gücünün ve kuvvetinin daha da artacağı için olmadığı gibi, aksine Allah'a karşı çıkmaları, emirlerine itaat etmemeleri ve yasakladığı işleri yapmaları ile de Allah'ın zelil olacağı yahut mülkünde ve hükümranlığında noksanlık meydana geleceği için değildir. Aksine bu emirler, yasaklar ve çeşitli yollarla imtihan etmeler, ancak insanların kendi menfaatleri için, Allah'ın emirlerine uyup itaat etmeleri halinde kendi izzet ve şereflerinin artacağı, O'na itaati terketmeleri halinde de zillete düşeceklerinin bilinmesi içindir.
[§]Bu durum, yeryüzündeki sultanlarda gördüklerimizin aksinedir; çünkü 320
halkın kendilerine tâbi olmalarıyla sultanların şerefi ve izzeti ile hükümranlığının gücü artar, halkın onlara itaat etmemeleri ve yasakladığı işleri yapmaları da onları küçük düşürür, yönetimdeki gücünü azaltır. Çünkü yaratılan varlık, ancak başkalarının desteğiyle güç kazanır, başkalarının desteğini kaybedince, gücünü de kaybeder ve zillete düşer. Her türlü noksanlıktan münezzeh

olan Allah Teâlâ ise, zatıyla güçlüdür, başkalarının muhalefeti ile O'nun gücü azalmadığı gibi, başkalarının itaati ile de gücü artmaz. "Hakîm" (حكيم) ismi de Allah'ın yönetiminde asla hata yapmayan anlamına gelir. Yarattığı varlıkların kendisini inkâr ve isyan edeceklerini bilmesine rağmen, bunun kendisinden hikmeti yok etmediğinin ve O'nu hikmetin dışına çıkarmadığının bilinmesi için bunu belirtmektedir. Çünkü az önce de söylediğimiz gibi Allah onları kendi ihtiyacı veya kendi menfaati için yaratmamış, fakat her şeyi onların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için yaratmıştır. Dünyada böyle bir durumun insanlar arasında yaşanması halinde, buna mâruz kalan insandan hikmeti yok eder ve onu akılsızca davranan biri seviyesine düşürür, çünkü az önce de söylediğimiz gibi insanlar her işi ancak kendi menfaatleri için yaparlar. Kendisine fayda getirmeyeceğini, aksine zarar vereceğini bilmesine rağmen insan o işi yaparsa, bu hikmete uygun bir davranış olmaz. İşte bundan dolayıdır ki dünyada insanların durumu ile Allah'ın konumu aynı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ
وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

3. "Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır."

4. "Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur."

5. "Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) ***-ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."***

Göklerde ve yerde, inananlar için önemli işaretler vardır. Bilenler için deliller mevcuttur... Düşünenler için alınacak dersler vardır. Bu nevi ilâhî beyanlarda onlar için bu sözleri söylemenin bazı sebepleri vardır. Birincisi, onlar için söz konusu beyanlar düşmanlarına karşı ileri sürecekleri delillerdir, bu delillerle onlar düşmanlarına karşılık verirler. Dolayısıyla bu beyanlar,

onların düşmanlarına gösterecekleri delillerdir. [§]İkincisi, bu ilâhi beyanlar 321
onların faydalanmaları içindir. Bunlardan âyetlere sırt dönenler değil, onlara uyanlar yararlanacaklar. Üçüncüsü, bu âyetler, onlara uymak gerektiğine inananlar ve onların Allah'tan geldiğini bilenler içindir, yani müminler içindir, onları reddeden ve onlara uymaya yanaşmayanlar için değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik; Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratmasında, gece ile gündüzü peşpeşe getirmesinde, gökten su indirmesinde, onunla yeryüzünü canlandırmasında ve oradan mahlûkatın rızkı olan yiyecekleri çıkarmasında, Allah'ın varlığı, birliği, kudreti ve hükümranlığının, ilmi ve yönetiminin, hikmeti ve sayılması uzun sürecek diğer niteliklerinin delilleri vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. "İşte şunlar, sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir. Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra (buna değil de) *hangi habere inanacaklar?"*

İşte şunlar, sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir. Burada **işte bunlar** mânasına gelen işaret ismi, daha önce geçen âyetlere işaret etmektedir. **Sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir.** Onlar Allah tarafından gelmiştir, beşerin idraki ondaki hikmeti anlamaktan aciz olduğu için insanlar onların Allah'tan geldiğini bilirler.

Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra (buna değil de) hangi habere inanacaklar? Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer onlar herhangi bir sözü kabul edeceklerse, Allah Teâlâ'nın sözünden daha doğru ve daha gerçek olan bir söz yoktur. Çünkü o âyetler, insanların benzerini söylemekten aciz kaldıkları mûcizelerdir. İkincisi, şayet onlar söylenen bir sözü asla kabul etmeyeceklerse, bu onların beyinsiz olduklarını gösterir, yorgunlukları onlara yeter. Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ ﴿٧﴾

[§]7. ***"Her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun!"*** 322

"Effâk" (الأفاك) kelimesi, hikmetin gerektirdiği buyruklara uymaktan kaçınan demektir. Bazıları buna, yalancı diye mâna verdi. "Esîm" (الأثيم) de günah işlemeyi alışkanlık haline getiren kişi demektir. Yine günahkâr anlamına gelen "âsim" (الآثم) kelimesine nispeten daha çok günah işleyendir. Sonra Cenâb-ı Hak bu "effâk" kelimesini şöyle açıklamaktadır:

يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٨﴾

8. "Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar edenin göreceği ağır azabı ona bildir."

Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden! Buradaki **Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken** sözünden maksat Kur'ân'dır. Ancak bu cümle, Allah'ın birliğinin işaretleri yahut insanları tekrar dirilteceğinin ve mahşerde toplayacağının alâmetleri veyahut Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğinin delilleri mânasına da gelebilir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların Allah'ın âyetlerine nasıl inatla karşı çıktıklarını haber vermektedir: **Sonra büyüklenerek inkârda ısrar eden!** Yani onlar daha önce ısrarla inkâr ettikleri gibi, âyetler okunduktan ve onların gerçekten Allah'tan geldiğini anladıktan sonra da büyüklenerek inkârda ısrar etmektedirler. Bu Kur'ân âyetleri insanların gücünü aşan sözlerdir, çünkü onlar bu âyetlerin benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Bu âyetler, insanların gücünü aşan sözler olduğuna göre Muhammed aleyhisselâmın da gücünü aşmaktadır, çünkü o da onlar gibi bir beşerdir. İnkârcılar, bu sözlerin benzerini kendisine ancak Allah Teâlâ'nın vahyedebileceğini de biliyorlardı. **İşitmemişçesine,** yani inatçılıklarından ve büyüklenmelerinden dolayı işitmemiş gibi davranarak... Sonra Allah ağır bir azapla korkutmaktadır: **Göreceği ağır azabı ona bildir.** Yani can yakan ve acı veren azabı.

وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩﴾

9. "Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta. İşte bu gibiler için alçaltıcı bir azap vardır."

Bu ilâhî beyan, Allah'ın âyetleriyle alay etmelerinden dolayı onların alçaltıcı bir azap göreceklerini haber vermektedir.

مِنْ وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُۚ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌۜ ﴿١٠﴾

[§]*10. "Ötelerinde cehennem! Ne dünyada elde ettiklerinden ne de* 323
Allah'ı bırakıp sırtlarını dayadıkları dostlardan kendilerine bir fayda erişir. Onların nasibi büyük bir azaptır."

Ötelerinde cehennem! Allah'ın burada cehennemin, onların ötelerinde olduğunu söylemesi, muhtemelen dünyanın önünde olduğu anlamına gelmektedir. Sanki şunu söylemektedir: Onlar için bu dünyanın ilerisinde cehennem vardır. Fakat Allah burada cehennemi bu dünyanın değil, o insanların ötesinde olmakla nitelemiştir, çünkü o insanlar bu dünyada yaşamaktadırlar. **Ötelerinde cehennem** sözü, onların yaşadıkları halin ilerisinde cehennem vardır mânasına da gelebilir.

Ne dünyada elde ettiklerinden ne de Allah'ı bırakıp sırtlarını dayadıkları dostlardan kendilerine bir fayda erişir. Yani ne âhirette kendilerine faydalı olacakları ümidiyle çalıştıkları yakınları, ne de âhirette şefaat ederler yahut kendilerini Allah'a yaklaştırırlar ümidiyle taptıkları putlar[1] onlara fayda verebilir! Allah, bunların hiçbirinin âhirette onlara faydası olmayacağını haber vermektedir.

[Her Günaha Farklı Bir Ceza]

Onların nasibi büyük bir azaptır. Allah onlara, her bir halden ve her bir işten dolayı ayrı bir azap vereceğini söylemektedir. Cenâb-ı Hak onların kendisini bırakıp putlara tapmaları ve Rab olarak onları kabul etmeleri sebebiyle kendilerine büyük bir azap verecektir, Allah'ın âyetleriyle alay etmeleri sebebiyle de alçaltıcı bir azap verecektir, büyüklenerek Allah'ın âyetlerini ve Resûlullah'ı (s.a.) inkârda ısrar etmelerinden dolayı da can yakıcı bir azap verecektir. Böylece onlar, yapmış oldukları her işin mukabili olarak farklı ve değişik bir azap görecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Müellif merhum burada şu âyete işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

هٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ
رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿١١﴾

11. "Bu (Kur'ân) *bir doğru yol rehberidir. Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır."*

Bu (Kur'ân) bir doğru yol rehberidir. Yani Kur'ân insanlara doğru yolu göstermektedir. **Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır.** Yani azaplardan elem verici olanı vardır, çünkü âyetteki "ricz" (رجز) kelimesi zaten azap anlamına gelir. Burada Allah sanki o azabı tefsir etmekte ve onu elem verici olmakla nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِاَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

324 [§] *12. "Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lütfettiği nimetleri elde edesiniz ve belki şükredersiniz diye denizi istifadenize veren Allah'tır."*

Denizi istifadenize veren Allah'tır. Ürkütücülüğü ve azgın dalgalarının çokluğu yüzünden kendisinden yararlanılması zor olan denizleri, lütfuyla ve rahmetiyle diğer mekânlar gibi insanların istifadesine veren, derinlerde saklı incilere ve cevherlere ulaşmalarını ve içindeki balıkları avlamalarını sağlayan, bütün bunların yollarını öğreten ve böylece denizlerde saklı nefis servetleri ve değerli nimetleri elde etmelerine imkân veren Allah Teâlâ, kullarına verdiği nimetlerin büyüklüğünü hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kendilerine verdiği gemiler ve öğrettiği yollarla deryaları geçerek, ihtiyaçlarını kazanacakları uzak beldelere gitmeleri için de denizi onların istifadesine vermiştir. Bunun için **Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün diye** buyurmuştur. Burada **buyruğu ile** anlamına gelen "emr" (امر) lafzını kullanması, muhtemelen onu yaratması ve o şekilde varetmesi ile anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[2]. İkinci olarak, kullar ve diğer yaratıklar hakkında ona verdiği emirle mânasına gelebilir. Üçüncü olarak da, O'nun izniyle anlamına gelebilir.

2 Yâsîn, 36/82.

Belki şükredersiniz diye, yani bu nimetler belki sizi şükretmeye mecbur eder yahut yapılan yorumlarda belirtilenler sizi şükretmeye sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ اِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

13. "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır."

Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Yani göklerde bulunan melekler, güneş, ay, yıldızlar ve diğer nesneler ile yerde bulunan ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, böcekler vb. hepsini insanların emrine vermiş, bunların hepsini kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için kullanmalarına imkân tanımıştır. Allah Teâlâ, tıpkı kendi ellerindeki malları kullandıkları gibi bütün bunlardan yararlanmaları imkânını kullarına vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âyetteki **hepsini** ifadesi, bütün bunların Allah Teâlâ'dan gelen bir lü- 325
tuf olduğunu gösterir. Allah, o iki yerde, yani göklerde ve yerde olan her şeyi insanların emrine verdiğini bildirmektedir. **Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.** Bu âyetin tefsirini daha önce muhtelif yerlerde yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

14. "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) ***günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü*** (böyle) ***bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır."***

[Zâlimi Affetmek]

İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar. Cenâb-ı Hak müminlere, kendilerine kötülük yapan ve zulmeden insanları affetmelerini ve bağışlamalarını emretmektedir. Hatta kendilerine kötülük yapan ve zulmeden kâfirleri de affetmelerini ve bağışlamalarını em-

retmektedir. Bunu da zulmü ve kötülüğü affedip bağışlamanın Allah katındaki büyük değeri ve bu vesile ile alınacak olan sevabın çokluğu bilinsin diye açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Bu âyetler Mekke'de nâzil olmuştur. Mekkeliler'den orada müslümanlığı kabul edenler korku içinde yaşıyorlar, kâfirlerin baskısı altında inliyorlardı. Dolayısıyla onlara galip gelmeye ve yaptıkları kötülüklerin intikamını almaya güçleri yoktu. Bir insana, kendisine yapılan kötülüğü ve zulmü affetmesi, ancak o insan zâlimden intikam almak gücünde ise emredilir. İnsanda eğer zâlimden intikam almak gücü yoksa ona böyle bir emir vermenin mânası yoktur, çünkü zaten intikam almaktan acizdir.

Buna şöyle cevap verilir: Söylediğiniz gibi müslümanlar eğer kâfirlerin baskısı altında mağlup ve mahkûm halde iseler, onlara affetmelerini ve bağışlamalarını emretmenin iki mânası vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak bunu müminlere, böyle bir tabiatla Allah'a yaklaşmaya çalışmaları için, bu davranışı Allah'a yaklaşmanın vesilesi kılmaları için emretmektedir. Her ne kadar zâlimden intikam almak gücüne sahip olmasalar da, onların zâlimi affetmeleri bir korku ve
326 zillet ifadesi değil, Allah'a yaklaşmanın vesilesidir. [§]Çünkü Allah'ın rızasını kazanmak isteyen herkes, intikam almaya muktedir olsa bile, kendi tabiatı ve tercihi ile affeder, sabırlı olur, sabırsızlıktan ve düşmanlık göstermekten sakınır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlar"[1] meâlindeki âyette peygamber aleyhisselâma, Mekkeliler'in kendisini öldürmek yahut yurdundan çıkarmak istediklerini haber verdikten sonra ona Medine'ye hicret etmesini emretmişti. Bu hicret, onu vatanından çıkaracakları için bir zillet anlamında değil, aksine Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için yapılmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, burada affetme emri, herkesin kendi özel durumuna göre verilmiştir. Çünkü müslümanlar bütün olarak kâfirlerden intikam alacak güçte olmasalar da, içlerinden bazıları birey olarak kendisine kötülük yapandan intikam alacak güçte olabilir, işte affetme emri onun içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın günlerine inanmayanlar; bu cümle farklı mânalara gelir. Birincisi, **Allah'ın günleri** sözü, Cenâb-ı Hakk'ın iman edenlere âhirette vereceğini vâdettiği ebedî nimetleri, asla bitmeyecek ve kesilmeyecek olan nimetleri mânasına gelir. Nitekim Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!", yani Allah Teâlâ'nın onlara lütfettiği nimetleri hatırlat! Görmez misin ki Hz. Mûsâ buradaki "Allah'ın günleri" sözünü, Allah'ın nimetleri diye tefsir etmekte ve

---

[1] el-Enfâl, 8/30.

bunun hemen arkasından şöyle demektedir: "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı"[4]. İkincisi, buradaki Allah'ın günleri ibaresi gerçek günler anlamında değildir, çünkü onlar dünyadaki bu nimetleri ve bolluğu kendi gayretleri ve güçleriyle elde ettiklerine, Allah tarafından onlara o günlerde verilen nimetler olmadığına inanırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, **Allah'ın günlerini beklemiyorlar**, yani Allah'ın intikamından ve cezasından sakınmıyorlar.

Çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır. Yani herkese iyi ve kötü ne yapmışsa, Allah onun karşılığını verecektir. İnsanları affedeni, karşılık olarak onu affedecek, iyilik yapana iyilikle karşılık verecek, kötülük yapana da kötülükle karşılık verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir; sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."* 327

İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir. Allah Teâlâ, iyilik yapan birinin ancak kendisi için yaptığını, kötülük yapanın da ancak kendi aleyhine kötülük yaptığını haber vermektedir. Hayır yapan veya iyi bir iş yapanın da kendisi için yaptığını ve onun karşılığını âhirette alacağını, kötülük yapan da kendi aleyhine yaptığını ve âhirette onun cezasını göreceğini haber vermektedir. Nitekim dünyada yiyip içen kişi de kendisi için çalışmaktadır; kötülükler yapan da hem dünyada hem de âhirette onu kendi aleyhine yapmıştır, çünkü onu yapmakla kendini helâk etmekte, dünyada ve âhirette onun vebâlini yüklenmektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız ilâhî beyan da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz.** Yani sonra Rabb'inizin vâdetmiş olduğu sevaba veya cezaya gideceksiniz.

---

4 "Mûsâ'yı da, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!' diye mûcizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır. Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı" (İbrâhim, 14/5-6).

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٦﴾

16. "Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık."

Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap verdik. Müfessirler bundan maksadın Tevrat olduğunu belirtirler. Burada problem şudur: Allah onlara bütün olarak çok kitap verdi; Tevrat, İncil ve Zebûr hepimizin bildiği meşhur kitaplardır. Onlara bunlar dışında başka kitaplar verilmiş olması da mümkündür. Öyleyse burada kitap kelimesini kullanmanın anlamı nedir? Onu Tevrat diye yorumlamanın dayanağı nedir? Biz deriz ki: Burada kitap kelimesi ile bütün kitapları kastetmiş olması mümkündür. Çünkü marife alâmeti olan elif lâm harfi, başında bulunduğu ismin bütün cinsini içine alır. Müfessirlerin söylediği gibi Cenâb-ı Hakk'ın burada Tevrat'ı kastetmiş olması da muhtemeldir. Bir cümlede âmmın belirtilip hâssın kastedilmesi caizdir, çünkü has olan o âmmın bir parçasıdır. İlâhî hükümlerin genelinin bulunduğu kitap olan Tevrat da kastedilmiş olabilir; rivayet edildiğine göre Zebûr'da hikmetli sözler, hamd ve tesbih âyetleri bulunmaktadır, İncil'de de çok az ahkâm âyeti vardır. Bundan dolayı Tevrat'ın kastedilmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

328 [§]Bazıları buradaki **hüküm** kelimesine, kitabı anlama, bazıları da kitabın içinde bulunan hükümleri anlamak mânasını verir. Çünkü **hüküm** lafzı zahirde **kitab** kelimesinin kapsamına dâhildir. Ancak **hüküm** kelimesiyle kitabı açıklamakta; kitapta açık olarak yer alan hüküm, ondan istinbat edilen hüküm ve ictihadî hüküm mânasını vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki "Kitâb" kelimesiyle, Allah ile aralarında okunan şey; hüküm kelimesiyle de insanlar arasında Allah'ın kitapta emrettiği hükümlerle hükmetmeleri gerektiği kastedilmiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada belirtilen ve peygamberlik anlamına gelen "nübüvvet" (النبوّة) kelimesi, İsrâiloğulları arasında açıkça bilinen bir kavram olduğu için söz konusu edilmiştir, rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları'na şu kadar sayıda resûl ve nebî gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları güzel şeylerle rızıklandırdık.** Gerçekten Allah Teâlâ onları, kudret helvası, bıldırcın eti ve sayılamayacak kadar çok temiz yiyeceklerle rı-

zıklandırmıştır. **Kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık.** Onların diğer topluluklara üstün kılınması konusunu daha önce açıklamıştık[5].

وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِۚ فَمَا اخْتَلَفُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْۜ اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا
ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

17. "Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra sadece birbirine karşı hak tanımazlık yüzünden aralarında görüş ayrılığına düştüler. Kuşkusuz Rabb'in kıyâmet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir."

Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. Bazıları bu ilâhî beyana, onlara âyetler gönderdik mânasını verdi. Şöyle de denilmiştir: Helâl, haram ve şüpheli olan meseleleri açıkladı ve önceki ümmetlere dair haberler verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu cümle, dine dair ihtiyaç duyulan meseleleri açıkladık mânasına da gelebilir. Bize göre bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, yaratılışla ilgili açıklamalar ve Cenâb-ı Hakk'ın, her insanın içine koymuş olduğu vahdâniyetine ve ulûhiyetine ait delillerdir. Yahut ulûhiyetin ve rablığın kendisine ait olduğuna dair olarak âlemin yapısında varettiği delillerdir.

Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra aralarında görüş ayrılığına düştüler. Yaratılış meselesinde söylediğimiz gibi, kendilerine ilim geldikten sonra ulûhiyeti ve vahdâniyeti Allah'tan başkasına nispet etmekte görüş ayrılığına düştüler. [S]Yani onlar ancak, açık deliller ve kesin kanıtlara bağlı olarak 329
ulûhiyetin ve rablığın, yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğuna dair açıklamalar geldikten sonra ihtilafa düştüler. Burada ilim kelimesi belirtilmiş, fakat onunla ilmin yolları ve delilleri kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Onlara din konusunda açıklamalar yaptık** cümlesi, kulların imtihanı ile ilgili olabilir; emirler ve yasaklar, helâller ve haramlar, yapmaları ve sakınmaları gereken işler ile lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiillere dair açıklamalardır.

Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra aralarında görüş ayrılığına düştüler. Onların imtihan edildikleri işler etrafındaki ihtilaflarına dair farklı ihtimaller vardır. Birincisi, imtihan edildikleri dinî meselelerde görüş ayrılığı-

---

5 bk. el-Bakara, 2/47 nolu âyetin tefsiri.

na düştüler. [İkincisi,] Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmak, davetini kabul etmek ve kendisine itaat etmekle ilgili imtihanları konusunda görüş ayrılığına düştüler. [Üçüncüsü,] Kur'ân hakkında ihtilaf etmeleridir. [Dördüncüsü,] helâl ve haramla imtihan edilmelerinde görüş ayrılığına düşmeleridir. Sonra şanı yüce olan Allah, bu konularda hakikat bilgisi gelip, bunların Allah'tan insanlara iletildiği, gittikleri kendi yollarının bâtıl olduğu ve bâtılın da yokluğa mahkûm bulunduğu açıklandıktan sonra görüş ayrılığına düştüklerini haber vermektedir. Sonra da onların birbirlerinden nefret ettikleri ve birbirlerini kıskandıkları için görüş ayrılığına düştüklerini bildirmektedir, ihtilafa düşmelerinin sebebi işte budur. Cenâb-ı Hak en sonunda da aralarında ihtilâfa düştükleri konularda kıyâmet gününde hükmünü vereceğini bildirmektedir.

Kıyâmet gününde aralarında hükmünü verecektir. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, dünyadaki ihtilaflarının karşılığını âhirette verecektir mânasına gelir. [İkincisi,] hak ile bâtılın, hak yolda olanla bâtıl yolda olanın hükmünü kıyâmet günü verecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ
الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾

18. "Sonra seni de bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!"

[Şeriat Kelimesinin Anlamı]

Sonra seni de bir din yoluna koyduk, onu izle! Bu ilâhî beyanın, "Onlara din konusunda açıklamalar yaptık"[6] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Onlara din konusunda açıkla-
330 malarda bulunduk ve bunu [§]senin şeriatin yaptık. Onlar bu şeriate uymadılarsa da sen ona uy! Şeriat, din ve gidilen yol anlamına gelir; ondan maksat da meşru kılınan ve gidilmesi gereken yoldur. Aynı şeyi İbn Kuteybe de söylemiştir: Falan şu konuda kural koydu denildiğinde "şera'a" (شرع) fiili kullanılır. Bu kökten gelen "meşâriu'l-mâ'" (مشارع الماء) tabiri de su kaynakları mânasına gelir, bundan maksat da insanların ve gelip geçenlerin su içtiği yerdir[7]. Ebû Avsece de şeriat, kanun anlamına gelir dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[6] el-Câsiye, 44/16.
[7] bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, s. 405.

Sonra Allah Teâlâ, onların gittikleri yolun ancak nefsî arzularının yolu olduğunu haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Bilmeyenlerin arzularına uyma!** Buradaki **bilmeyenler** kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, onlar düşünmedikleri ve tefekkür etmedikleri için bilmiyorlar, eğer düşünseler ve tefekkür etselerdi mutlaka bilirlerdi. Çünkü âyetin başında onların, kendilerine bilgi geldikten, yani ilmî deliller geldikten sonra görüş ayrılığına düştüklerini haber veriyordu, eğer düşünselerdi mutlaka bilirlerdi. İkincisi, bildiklerinin ve Allah'ın onlara ilettiği bilgilerin kendilerine faydası olmadığı için Allah onlarda bilgiyi yok saymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ
بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

19. "Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar ve kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır, Allah da kendisini sayanların koruyucu dostudur."

Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar. Yani onların arzularına uyacak olursan, Allah'a karşı onların sana hiçbir faydaları olmaz, Allah tarafından sana gelecek olan bir belâyı defetmeye onların gücü yetmez. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"[8]

Sonra Cenâb-ı Hak, zâlimlerin birbirlerinin dostu olduğunu haber vermektedir: **Kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır.** Burada muhtemelen din ve mezhep dostluğu kastedilmektedir. Yani onlar dinde birbirlerinin dostudurlar. Başka dostluklar da kastedilmiş olabilir; onlar destek ve yardım konusunda birbirlerinin dostudurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah da kendisini sayanların koruyucu dostudur.** Yani Allah onların işlerini üzerine almıştır. Bu cümle, Allah onların koruyucusu ve yardımcısıdır mânasına da gelebilir.

---

[8] el-İsrâ, 17/73-75.

هَٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

331 **[§]*20. "Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışık, inananlar için bir kılavuz, bir rahmettir."***

Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışıktır. Allah Teâlâ Kur'ân'a bazan ışık, bazan hidâyet (doğru yol), bazan beyan (doğru yolun rehberi), bazan rahmet, bazan nur vb. isimler vermektedir. Tâbi olanlar, saygı duyanlar ve kabul edenler için Kur'ân hidâyettir, beyandır, nurdur ve ışıktır. Buradaki "besâir" (بصائر) kelimesi, beyan mânasına da gelebilir; Cenâb-ı Hak bu kitabın insanlara Allah tarafından gönderildiğini, hak ile bâtılı ve **inananlar için** lehlerinde ve aleyhlerinde olacak fiilleri açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"

Bazı müfessirler şöyle dediler: Kâfirlerden bir grup dediler ki: Muhammed'in cennetteki sevap ve nimetler hakkında söyledikleri doğru ise vallahi biz buna onlardan daha lâyık durumdayız. Zaten dünya nimetlerine ve lezzetlerine de onlardan daha lâyık bulunmaktayız. Yahut onlara verilenlerden daha üstünü mutlaka bizlere verilecek ve dünyada onlardan üstün tutulduğumuz gibi âhirette de mutlaka üstün tutulacağız diyorlardı. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, onların bu sözleri üzerine şöyle buyurdu: **Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Ancak bize göre bu yorum zayıftır, çünkü bu âyetin, müfessirlerin belirttiği o sözün cevabı olması uygun değildir. Zira onlar şunu söylemişlerdi: Âhiretteki nimetlere ve lezzetlere bizler onlardan daha lâyık durumdayız, nitekim bizler dünyada onlardan daha lâyık bir konumdayız, dünyada üstün tutulduğumuz gibi âhirette de mutlaka üstün tutulacağız. **Yoksa onları, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Bu ilâhî kelâm, onların bu sözlerinin cevabı olmaz.

Onlar sadece, biz onlardan daha evlâyız, dünyada onlara üstün tutulduğumuz gibi âhirette de üstün tutulacağız, demişlerdi. [§]Onlar âhirette müminlerle 332
eşit durumda olacaklarını değil, müminlerden üstün tutulacaklarını zannediyorlardı. Bu durumda Allah, onların eşit olacaklarını zannettiklerini nasıl söyleyebilir? Azîz ve Celîl olan Allah'ın verdiği haberler, asla gerçeğe muhalif olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre âyet-i kerîme, ancak ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Yani mesele eğer onların, ölümden sonra dirilme yoktur, haşir-neşir yoktur diye zannettikleri gibi olsaydı, kötülüğe, yani şirke gömülüp kalanların ölümleri ve yaşamları, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi olurdu. Çünkü onların hepsi, bu dünyada, dünyanın lezzetlerinde, nimetlerinde, zorluklarında ve acılarında eşit durumdadırlar. Hikmet ve akıl ise, onlardan her birinin ayırtedilmesini, her birinin ait olduğu yere konulmasını, kötülük yapanın lâyık olduğu cezayı görmesini, iyilik yapanın da iyiliğine uygun olan mükâfatı almasını gerektirir. Cenâb-ı Hak bu dünyada onları eşit tuttuğuna göre, herkese lâyık olduğu cezayı ve mükâfatı vermek için onların tefrik edileceği ve ayırtedileceği başka bir âlem vardır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, şu ilâhî beyanda ifade edilen husustur: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[9]. Eğer o kâfirlerin zannettiği gibi ölümden sonra dirilmek olmasaydı, haşir neşir olmasaydı, Cenâb-ı Hak ifade buyurduğu üzere göğü, yeri ve ikisi arasındakileri, onların zannettiği gibi boş yere yaratmış olurdu. Şu âyet-i kerîme de aynı mânayı teyit etmektedir: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[10] Eğer Allah'ın huzuruna gidilmeyecek olsaydı, o zaman gökler ve yer boş yere yaratılmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyetin bu şekilde anlaşılması daha doğru ve daha uygundur. Allah'ın bu mânaya gelen başka âyetleri de vardır: "De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu?"[11], "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[12] Yani bunlar eşit değildirler. Eğer onların zannettiği gibi ölümden sonra dirilmek ve haşir neşir olmasaydı, bu dünyadan başka bir hayat olmasaydı, her iki kesim eşit olurdu. Nitekim bu dünyada her iki kesim Allah tarafından eşit kılınmıştır. Hikmet ve akıl ise onların birbirinden ayrıştırılmasını ve ayırtedilmesini gerektirmektedir. Çünkü Cenâb-ı

---

9 Sâd, 38/27.

10 el-Mü'minûn, 23/115.

11 el-En'âm, 6/50; er-Ra'd, 13/16.

12 Hûd, 11/24.

Hakk'ın dost ile düşmanı eşit tutması caiz değildir, bu dünyada ise onlar eşit konumdadırlar. Buradan anlaşılmaktadır ki, onların eşit tutulmaması, başka bir âlemde gerçekleşecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

333 [§]Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada insanlara vermiş olduğu sağlık konusunda görüş farklılığına düştüler. Mûtezile'nin çoğunluğuna göre Allah Teâlâ bu dünyada mümin olsun kâfir olsun herkese ancak dinde onun için en uygun olan şeyi verir. Sonra onların iddiasına göre âhirette Allah'ın affı onlara uygulanmaz. Çünkü onlar şöyle diyorlar: İnsanlar sevabı ve cenneti Allah'ın rahmeti ile değil, ancak kendi amelleriyle hak ederler. Allah Teâlâ kötülük yapanı affettiği zaman, o bunu hak etmiş miydi, yoksa Allah lütfedip mi onu bağışladı bilinmez. Bize göre ise Cenâb-ı Hakk'ın kullarına verdiği şeyleri, ancak kendisinin lütfu, ihsanı ve rahmeti sayesinde vermiştir. Böylece insanlar da Allah'ın lütfunu, ihsanını ve affediciliğini anlamış olurlar. Hocalarımızın çoğunluğu şöyle der: Allah Teâlâ'nın dünyada kâfire verdiği nimetlerin hepsi onun için şerdir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[13], "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"[14]. Buna benzer âyetlerde Cenâb-ı Hak, onlara vermiş olduğu nimetlerin kendileri için hayır olmadığını, müminlere verdiği nimetlerin ise onlar için hayır olduğunu haber vermektedir. Bize göre bu görüş mutlak olarak doğru değildir, ancak Allah'ın muradına muvafık düşen hayır, O'nun desteğinden mahrum olan da şerdir. Mûtezile'nin söylediği gibi insanlar için en uygun (aslah) olanı gözetmek Allah için şart değildir. Ancak Allah insanlar için lütfunun ve ihsanının gereğini yaptığı gibi hikmete ve adalete uygun olanı da yapar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İbn Kuteybe, **kötülüğe gömülüp kalanlar** sözüne, kötülük kazananlar mânasını verdi. Av köpeklerine de **cevârih** (ava giden hayvan) denilir[15].

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

---

13 Âl-i İmrân, 3/178.
14 el-Mü'minûn, 23/55-56.
15 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 405.

22. ***"Halbuki Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla ve hiçbiri haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı."***

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla, herkesin hak ettiği karşılığı görmesi için yarattı, yani herkes ancak yaptığının karşılığını hak ettiği şekilde görsün diye yarattı. Eğer insanların dünyada yaptıklarının âhirette bir karşılığı olmasaydı, [§]-nitekim kâfirler ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için dün- 334
yada yaptıklarının sevap ve ceza türünden bir karşılığı olmadığını iddia ediyorlar- söylediğimiz gibi gökleri ve yeri hak ile yaratmazdı. Herkesin her yaptığının karşılığı âhirette verileceği için ancak gökleri ve yeri hak ile yarattığını söylemektedir. Bu da göstermektedir ki, bundan önceki âyet, ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır, müfessirlerin söyledikleri gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

23. ***"Arzularını tanrı yerine koyan, Allah'ın -bilgisine rağmen*** (sapmayı tercih ettiği için)- ***kendini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?"***

[Arzularını Tanrı Edinme]

Arzularını tanrı yerine koyan kimseyi bir tasavvur et! Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, hakikat mânasına gelir, nitekim bütün müfessirler şöyle derler: Onlar güzel gördükleri her şeye tapıyorlardı. Bir şeyi güzel gördüklerinde onu arzu ederler, onu arzu ettiklerinde de ona taparlardı. Sonra ondan daha güzel bir şeyi görünce, öncekine tapmayı bırakır, ikincisine taparlardı. Bu, onların âdeti idi. İşte bu durum, onların arzularını tanrı yerine koyduklarını gösterir. Çünkü onlara göre tanrı, kendisine tapılana, ibadet edilene denir. İşte bundan dolayı âyetteki arzularını tanrı yerine koydukları ifadesi, hakikat mânasına gelmektedir. İkincisi, âyet temsilî mânaya gelmektedir. Katâde şöyle der: Müşrikler bir şeyi arzu ettikleri zaman onu mutlaka yaparlardı. Allah kor-

kusu onları arzu ettikleri fiilleri yapmaktan alıkoymaz, onlara değer vermekten vazgeçirmez, kendi arzularının peşinden giderlerdi. Dolayısıyla nefsâni arzuları onlar için tanrı yerinde idi, onları bırakıp Allah'ın emrine uymazlar ve Allah'ı onlardan çok da üstün görmezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırdığı kimseyi bir tasavvur et! Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, insan hak ve doğru yolu bilmediği için değil, bildiği için Allah onu saptırdı. Yani Allah ona hak yolunu gösterdiği halde o kendi iradesiyle sapık-
335 lığı tercih etti. İkincisi, [Ş]Allah onu, kendi iradesiyle sapıklığı ve küfrü tercih edeceğini bildiği için saptırdı, Allah'ın vuku bulacağını bildiği olay ve insanın yapacağı tercih gerçekleşsin diye bunu yapar. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, Allah onun neyi seçeceğini biliyordu, bu sebeple de sapıklık fiilini onda yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Bu âyet de iki şekilde yorumlanır Birincisi, Allah onun kalbini, kendi arzularıyla örttü ve orada bir karanlık yarattı. Bu karanlık ve o örtü, kulağın ve gözün mühürlenmesine yol açtı, kişi ile duyduğu deliller ve kanıtlar arasında perde oldu. Gözün örtülmesi ve kararması, kişinin düşünmesine ve tefekkürde bulunmasına engel olur. [İkincisi,] onlar Allah'ın emrine uysalar ve davet ettiği dini kabul etselerdi, ebedî hayatı kazanacaklardı, fakat nefsânî arzuları onların ebedî hayatı kazanmalarına mani olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun"[16], "Ölü iken dirilttiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"[17] Yani onların uyup peşinden gittikleri arzuları, davet edildikleri ebedî hayatı kazanmalarını engellemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Bu âyetin de iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, bundan maksat gerçek hidâyetin hakikatidir, o da Allah'ın tevfik ve ısmet lütfetmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Sapıklığı tercih ettikten sonra Allah'tan başka kim onu hidâyete erdirebilir ve başarı ihsan eder? İkincisi, buradaki hidâyetten maksat beyandır, yani doğru yolu açıklamadır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah'ın gönderdiği açıklamalardan

---

16 el-Enfâl, 8/24.

17 "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

sonra, onlardan daha açık ve daha çok açıklamayı kim yapabilir? Yani bunu kimse yapamaz. **Düşünmüyor musunuz?** Yani öğüt almıyor musunuz? Yahut Allah'ın beyanını yahut onlar için yapmış olduğu açıklamayı düşünmüyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyeti Cenâb-ı Hak, ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında indirmiştir ve Resûlullah'ın (s.a.) onlarla uğraşmaması, ilgilenmemesi, başkalarıyla uğraşması, onların iman etmelerinden ümidini kesmesi gerektiğini, söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا
الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

[§]24. ***"Bir de şöyle demektedirler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir*** 336
hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.' Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok."

Şöyle demektedirler: Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Yani hayat, sadece dünya hayatıdır, dediler. Onların, bize yakın olan hayattan başka hayat yoktur demiş olmaları da mümkündür. **Ölürüz, yaşarız.** Bu ibare iki mânaya gelir. Birincisi, biz ölürüz, başkaları gelir yaşar. Yahut biz ölürüz çocuklarımız yaşar. İkincisi, **ölürüz** kelimesi, biz ölüler idik, yani yoktuk, ölü konumunda idik de bize hayat verdi mânasına gelir. **Yaşarız** kelimesi de hayat bulduk mânasına gelir. Sonra da bu hayattan başka hayat yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi öldüren, zamandan başkası değildir. Bu cümle de iki mânaya gelir. Birincisi, bizi öldüren sadece zamanın durmayıp devam etmesidir, yani zamanın devam etmesi bizim ecelimizi bitirmekte ve bizi ölüme götürmektedir. Aynı şeyi İbn Kuteybe de söylemiştir: **Bizi öldüren, zamandan başkası değildir,** yani bizi öldüren günlerin ve senelerin geçmesidir[18]. İkincisi, onların gözünde "dehr" (الدهر) kelimesi ebediyet anlamına gelir. Buna göre **Bizi öldüren, zamandan başkası değildir** meâlindeki âyet hakkında şunu söylüyorlar: Bizim şahsımız ebedî ve bâki olmak için değil, son bulmak ve yok olmak için yaratıldığından dolayı geçen zaman bizi öldürmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 405.

Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok. Bu cümle de iki mânaya gelir. Birincisi, onların ileri sürdükleri dünya hayatından başka hayat yoktur şeklindeki iddiaları, hiçbir bilgiye dayanmamakta, sadece zanna dayanmaktadır. İkincisi, onlar bu sözleri zandan başka bir şey değildir, bilgi ile değil, zanla bunu söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا
بِاٰبَائِنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

337 [§]25. *"Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, 'Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin' demekten başka bir delil ileri süremiyorlar."*

Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda. Yani ölümden sonra dirilmek ve ölüm sonrası hayat hakkındaki âyetlerimiz onlara okunduğu zaman; **açık açık**, yani ölümden sonra dirilmek ve ölüm sonrası hayat hakkındaki âyetlerimiz onlara son derece açık ve net bir şekilde okunduğunda, **Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin, demekten başka bir delil ileri süremiyorlar.** Burada şöyle bir problem vardır: Cenâb-ı Hak burada onların bir delilini belirtmektedir. Delil, insanın ortaya koyduğu ve kendisini mâzur gösteren bir gerekçedir. Halbuki onlar, delil yoktur demediler ki mâzur görülmesinler! Biz deriz ki: **Onların delilleri yoktur** cümlesinin anlamı şudur: Onların şu sözlerinden başka delilleri yoktur yahut onlar delil olarak sadece şunu söylüyorlar: **Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin.** Bu ilâhî beyan, kendisine soru sorulan kişinin, soranın istediği ve arzu ettiği delili getirmesinin gerekli olmadığına işaret etmektedir. O, kendisince delil kabul ettiği bilgiyi getirir ve ona uyar. Soruyu soran kişinin arzusunu ve tercihini yerine getirmesi gerekmez. Allah Teâlâ müşriklere, ölümden sonra dirilmeye inanıp ikrar etmelerine yetecek miktarda delil ve âyet gönderdi. Sonra Allah Teâlâ, sizi dirilten ve öldürenin zaman olmadığını, kendisi olduğunu şöyle haber vermektedir:

قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا
رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Onlara şöyle de: 'Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra gerçekleşeceği kesin bulunan kıyâmet sürecinde sizi bir araya getirecek!' Bunda kuşku yok ama insanların çoğu bilmez."

Onlara şöyle de: Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra kıyâmet sürecinde sizi bir araya getirecek! Buradaki **size hayat verecek olan Allah'tır** cümlesi, kabirde sizi diriltecek, sonra orada tekrar öldürecek, sonra da kıyâmet gününde sizi toplayacak olan Allah'tır mânasına gelebilir. Yahut Allah şunu söylemektedir: Allah size önce hayat verecek, sonra dünyada eceliniz bittiği zaman sizi öldürecek, sonra da kıyâmet gününde sizi bir araya getirecektir. **Fakat insanların çoğu bilmez.** Yani insanların çoğu bildiklerinden yararlanmazlar. Yahut düşünmeyi ve bilgiyi elde etme vesilelerini terkettikleri için insanların çoğu bilmez.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ
الْمُبْطِلُونَ

[§]*27. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. Kıyâmet* 338
vakti geldiğinde; işte o gün, hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği ortaya çıkacaktır."

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. Bu ilâhî beyan şöyle tefsir edilir. Birincisi, göklerde ve yerde bulunan bütün hükümdarların mülkü Allah'a aittir. [İkincisi,] göklerin ve yerin mülkü, yani göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı böyledir. [Üçüncüsü,] göklerin ve yerin mülkiyetinin hakikati Allah'a aittir. Eğer ilk yorum doğru ise, bu beyanda o zaman göklerde ve yerde bulunan bütün sultanların mülkü Allah'ındır, mânasına gelir. Bu anlamda, ellerindeki mülk, saltanat ve varlık sebebiyle o sultanların peşinden gitmekten, onlara saygı göstermekten, hizmet etmekten ve onları yüceltmekten vazgeçilmesi bildirilmekte, aksine bütün bu davranışların Allah'a yöneltilmesi, hamd ve şükrün de onlara değil Allah'a yapılması emri vardır. Çünkü o sultanların sahip oldukları varlıkların hepsi Allah'ındır. Bunları onlara veren de onlardan alacak olan da Allah'tır. Dolayısıyla şükrün ve kulluğun da O'na yapılması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanın göklerin ve yerin hazineleri mânasına geldiği yorumunu kabul edersek o zaman bundan, insanların sahip oldukları mülke göz dikmekten sakınmak, arzu ettiklerini sadece Allah'tan istemek ve başkasına değil sadece O'na ümit bağlamak gerektiği emri çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer üçüncü yoru-

mu, yani mülkün hakikatinin Allah'a ait olduğu yorumunu kabul edersek bu yorumda da Allah Teâlâ'nın insanları dünyada çeşitli yollarla imtihan ettiği, bu imtihanı kendisinin elde edeceği bir menfaat veya defedeceği bir zarar için yapmadığı, aynı şekilde âhirette bazılarına sevap, bazılarına ise ceza vereceğini bildirmesinin de dünyada kendisinin elde edeceği bir menfaat veya defedeceği bir zarar için yapmadığı, fakat insanların lehinde ve aleyhinde neticelenecek bu gerçeği hikmetin gereği olarak yaptığı mânası çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet vakti geldiğinde... Cenâb-ı Hak burada kıyâmete, saat diye isim verdi. Bu ismi ona, süratle kopacağı yahut çabucak neticeleneceği için vermiş olması mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[19]. Yahut bu ismi ona, insanların hesapları ve işleri kıyâmet gününde ancak bir saat içinde görüleceği için vermiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o gün, hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği ortaya çıkacaktır.** Yani dünyada iken hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği o gün ortaya
339 çıkacaktır. [§]Buna göre dünya ticaretine katılan yahut taksim edilen serveti toplamak için çalışan herkesin zarar ettiği o gün ortaya çıkar. Onların dünyadaki çalışmalarının ve ticaretlerinin zararla sonuçlandığı o gün anlaşılır. Bu meselenin esası şudur: Allah Teâlâ dünyayı ve dünyada yaratmış olduğu mal ve mülkü, dünyadaki insanların sermayesi olarak yaratmıştır, onunla ticaretlerini yaparlar ve onunla âhiret kârını kazanırlar. Çünkü Allah dünyayı kendisi için değil, ancak âhiret için yaratmıştır. Bundan dolayı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[20], "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[21]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz."

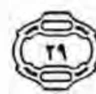
[19] en-Nahl, 16/77.

[20] et-Tevbe, 9/111.

[21] el-Bakara, 2/207.

Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak. Burada sözü edilen diz çöküp boyun eğme hâli, muhtemelen insanlar için bir haber ve tanımlamadır; dünyada diz çöküp boyun eğmiş halde yargıçlar ve yöneticiler tarafından yargılandıkları gibi, kıyâmet günü de diz çöküp boyun eğmiş oldukları halde yargılanacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* O günün dehşetinden ve korkusundan ayakları onları taşımadığı ve ayakta duramadıkları için diz çökmüş olmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak.** Buradaki defter kelimesinden maksat, muhtemelen herkesin amellerinin yazıldığı kendisine ait defterdir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik"[22], "Kitabı sağ tarafından verilen kimse..."[23], "Kitabı sol tarafından verilene gelince..."[24] [§]**Her topluluk** 340
kendine ait defterin başına çağrılacak. Bu ilâhî kelâmın, her ümmet dünyada bağlı olduğu Kur'ân'a vb. kitaba çağrılacak mânasına da gelebilir. Denilir ki: Ey İncil ehli! Ey Tevrat ehli! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî beyan, her ümmet dünyada yapmış olduğu amellerin hesabına çağrılacak mânasına da gelebilir. Bu yorumun delili de, **O gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz** meâlindeki âyettir.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Câsiye" (جاثية), toplanmak mânasına gelir. Aynı kökten gelen "tecâseynâ" (تجاثينا) kelimesi, yargılanmak için dizlerimizin üzerine çöktük anlamına gelir. İbn Kuteybe, dizleri üstüne çökmek cümlesinden, tatmin olmadıkları halde mânası murat edilmiştir, der. **Kitabına çağrılacak** ifadesi de, hesabına çağrılacak demektir.

هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

29. "Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik, denilecek."

Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır. Burada Allah Teâlâ'nın kendisine nispet ettiği kitaptan maksat, muhtemelen insanlara hakkı söyleyen Kur'ân-ı Kerîm'dir. Buradaki **hak** kelimesinden maksat da, Allah'ın insanlar

[22] el-İsrâ, 17/13.
[23] el-Hâkka, 69/19.
[24] el-Hâkka, 69/25.

üzerindeki ve insanların da birbirleri üzerindeki haklarıdır. Yahut da **hak**, Allah Teâlâ'dan geldiği doğru olan kitap demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada sözü edilen kitap, yapmış oldukları iyiliği ve kötülüğü herkes için ayrı ayrı kaleme alan meleklerin yazmış oldukları kitap mânasına gelebilir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[25] *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz, bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik. Bu ilâhî beyanın tefsirine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Hafaza melekleri, âdemoğullarının yaptıkları her işi yazarlar, sonra bu yazdıklarını, falancı şunları şunları yapacak diye yazılmış olan levh-i mahfûzdaki kitapla karşılaştırırlar, ne fazla ne de eksik bir bilginin olmadığını görürler. İbn Abbâs'ın (r.a.) buna yakın şöyle bir sözü vardır: Gökte bir kitap vardır, onun başında melekler bekler, âdemoğlunun yanında bulunan melekler de, o kitaptan insanların yaptıklarını kaydederler. Sonra şöyle derler: Bu nüsha, yalnız o kitaptan mıdır, yoksa onda
341 başka bir şey var mıdır? *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bazıları şöyle dedi: Onlar, herkesin yaptığı her şeyi yazmakla görevli iki melektir, göğe çıkmak istediğinde her biri yazdığını diğerinin yazdıklarıyla karşılaştırır, aralarında bir harflik bir hata bile olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Her insanın yaptıklarının yazıldığı kitap her gün yahut her perşembe günü arz olunur, oradaki hayır ve şer ile sevabı ve cezayı gerektiren işler ve sevaba ve cezaya konu olmayan diğer olaylar kaydedilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki istinsahtan (kaydetmek) maksat muhtemelen, kitap ve benzeri kaynaktan almadan ilk olarak yazmaya başlamaktır. Çünkü kitap ve diğer kaynaktan almadan ilk olarak yazmaya da istinsah denilmesi mümkündür. Meselâ bir insan, istinsah ettim dediği zaman, yazdım demek istemiştir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: **Biz, bütün yaptıklarınızı yazıyorduk;** onları sizin için hayır ve şer diye tespit ediyorduk. İşte o gün onların amellerinin yazıldığı kitapları çıkarılır ve bu onların aleyhine delil olur. Bunlar da hafaza meleklerinin yazdıklarıdır. **Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır.** Yani onların okudukları, durumlarını gösteren ve yaptıklarını hatırlatan o kitap, sanki onların aleyhine konuşmaktadır. **Biz istinsah ediyorduk** ibaresi, söylediğimiz gibi yazıyorduk mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾

[25] el-İsrâ, 17/14.

30. "İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları sorarsan, Rab'leri onları rahmet deryasına daldıracak. İşte apaçık başarı budur."

İman edenler, yani inanılması ve tasdik edilmesi gereken her habere ve hükme iman edenler; **din ve dünyaya yararlı işler yapanlar,** yani menfaatlerine uygun olan ve hikmetin gerektirdiği şeyleri yapanlar. **Rab'leri onları rahmet deryasına daldıracak,** yani cennete koyacak. Cenâb-ı Hak cennete rahmet adını vermiştir, çünkü oraya Allah'ın rahmeti sayesinde girilir. Yahut rahmetle, istenen ve arzu edilen şeylerin nihaî gayesi cennet olduğu için ona rahmet adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte apaçık başarı budur.** Buradaki "fevz" (الفَوْز) kelimesi, amellerinin neticesinde arzu ve ümit edilen nimetleri elde etmek anlamına gelir. Yahut da arkasında hiçbir korku ve endişenin olmadığı kurtuluş mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَات۪ي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ
وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٣١﴾

[§]***31. "Hakk'ı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek: Âyetlerim size okunur değil miydi? Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz."*** 342

Hakk'ı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek: Âyetlerim size okunur değil miydi? Burada sanki gizli bir kelime var gibidir. **Hakk'ı inkâr edenlere gelince** sözü, üçüncü şahıstan haber vermektedir. **Âyetlerim size okunur değil miydi?** sorusu ise muhataba, yani insanın karşısında bulunana hitaptır. Dolayısıyla bu cümle, ilk cümlenin cevabı olmadığı gibi aynı şahsa da hitap etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Dünyada iken hakkı inkâr edenlere, âhirette cehennemden çıkmak ve affedilmek yahut cezasının hafifletilmesini istedikleri zaman şöyle denilir: Dünyada iken âyetlerim size okunur değil miydi? Sonra buradaki **âyetler** kelimesinden maksat, Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair âyetleri yahut kudretinin ve azap etmeye ilişkin hükümranlığının işaretleri veyahut ölümden sonra insanları diriltmeye kādir olduğunun kanıtları veyahut da peygamberlerin risâletinin delilleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz. Allah'ın âyetlerine karşı kimsenin kibre kapılması söz konusu değildir, ancak onlar Allah'ın âyetlerini inkâr edip reddettikleri ve onların gereğini yerine ge-

tirmedikleri zaman sanki o âyetlere karşı büyüklenmiş oluyorlardı. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş miydim?"[26] Hiç kimse şeytana kulluk etmeyi düşünmez, ancak onlar şeytanın emrine uyarak putlara taptıkları zaman sanki şeytana kulluk etmiş olmaktadırlar. Onların, peygamberlere karşı büyüklenmiş olmaları da muhtemeldir. Buna göre de Allah'ın elçilerine karşı büyüklenmeleri, Allah'a karşı yahut Allah'ın âyetlerine karşı büyüklenmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Günaha batmış bir topluluk oldunuz. Buradaki "mücrim" (المجرم) kelimesi, günaha gömülmüş kişi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا قِيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur, denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz."

Onlar kıyâmet konusunda şüphe içinde idiler. Fakat Allah'ın âyetlerinde ortaya konulan delilleri düşünüp tefekkür ettikleri zaman bu konudaki şüpheleri yok oldu. Âyette kuşku duyulduğu ifade ediliyorsa da söyleyen kişi kesin bir bilgiye dayanarak söylediği zaman, bu söz kesin bilgi anlamına da gelebi-
343 lir. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir. [§]Kıyâmet konusunda insanlar iki gruptur: [Birincisi,] ona kesin inanan ve hakikat olduğunu kabul eden, fakat ona göre davranmak ve kıyâmet için hazırlanmaya dair kuşku içinde olanlar. [İkincisi] de ondan şüphe eden, vukuunu inkâr eden ve böyle bir olayın vuku bulmayacağını kesin bilgi ile bilen biri gibi onu reddedenlerdir. Bir şeyi kesin bilmek, onu zâhirî sebepleriyle bilmektir. Bu sebeplere bazan küçük bir şüphe ve tereddüt girebilir, bundan dolayı âyette "zan" (الظن) kelimesi kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir şeyi bilmek, bazan sebeplerle mümkün olur, bazan da sebepsiz olarak insanda ortaya çıkar. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ "îkan" (الإيقان) kelimesiyle değil, "ilim" kelimesiyle tavsif edilir. Söylediğimiz gibi ilim, bazan sebeplerle bazan da sebepsiz elde edildiğinden dolayı Allah için "O mûkindir" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* îkan kelimesinde küçük de olsa bir şüphe ve tereddüt mânası vardır. İnsan bazan sebeplerin galip

---

[26] Yâsîn, 36/60.

gelmesi yüzünden gerçek şeyler yapabilir, meselâ kötülük yapmaya zorlanan biri, onun hakikat olmadığını, sebeplerin galip gelmesi ile tehdit edildiğini bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız. Buna benzer başka âyetlerde Allah şöyle buyurmaktadır: "Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar"[27], "Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını bilen kimselerdir"[28]. Bu âyetler, her zaman sözün ifade ettiği zâhirî mânanın anlaşılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah'a kavuşmakla ilgili bu son âyette Cenâb-ı Hak müminler hakkında da zan kelimesini kullanmaktadır. Bundan maksat "îkan"dır (inanmaktır), bilinen mânasıyla zan değildir. Kâfirler hakkındaki âyette geçen zan kelimesi ise hakikat mânasında kullanılmıştır. Dolayısıyla zan kelimesinin mümin-kâfir her iki grup hakkında aynı mânaya geldiği şeklinde anlaşılması caiz değildir, aksine biri hakkında anlaşılması gereken diğerinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾

33. "(İlâhî vâd gerçekleşince) ***yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi.***"

Yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar dünyada iken yaptıkları şeylerin kötü olduğunu âhirette görecekler. Çünkü dünyada iken yaptıkları işler onlara [§]gü- 344
zel görünüyordu, âhirette ise kötü oldukları ortaya çıkacak. İkincisi, dünyada iken yaptıkları davranışların ne kadar kötü işler oldukları âhirette onlara görünecek ve dünyada yaptıkları işlerin ne kadar kötü olduğunu hatırlayacaklar. Yani dünyada iken yapmış oldukları o kötülükleri âhirette hatırlayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi.** Yani peygamberlerin kendilerini uyardıkları ve onların da hemen gelmesini istedikleri azap başlarına geldi. Onlar, peygamberlerin kendilerini korkuttuğu azabın vâki olmayacağını düşünüyor ve eğer varsa hemen azabı getirmesini söyleyerek onlarla ancak alay ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[27] el-Kehf, 18/53.

[28] el-Bakara, 2/46.

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾

34. "Kendilerine şöyle denildi: Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur."

Kendilerine şöyle denildi: Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Burada şöyle bir problem vardır: Onlar o gün nasıl unutulurlar? Eğer unutulacak olurlarsa, azaptan kurtulmuş olurlar. Buradaki unutmak kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, buradaki unutmak terketmekten kinâyedir, Allah şöyle buyurmaktadır: Siz bugün için gerekli olan işleri yapmayı ve bu günü düşünmeyi nasıl terkettinizse, biz de bugün sizi cehennemde ve azabın içinde terkedeceğiz, İkincisi, âyet temsilî bir anlam içermektedir. Yani siz bu günü nasıl unutulmuş bir olay gibi gördüyseniz, o güne nasıl hiç aldırmamış ve o gün için hazırlık yapmamışsanız, biz de bugün size unutulmuş bir insan gibi muamele edeceğiz, halinize hiç aldırış edilmeyecek, yüzünüze bakılmayacak ve hiç önemsenmeyeceksiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur. Onlar evleri, binitleri, elbiseleri ve benzeri her türlü imkânlarıyla, Allah'ın elçilerine ve onlara uyanlara tepeden bakıp övünmelerinin karşısına, onlar için mesken olarak cehennemi koymuştur. Ayrıca onları bu ateşten, onlar için yaratmış olduğu bu meskenden çıkarmaya kādir bir yardımcıları olmayacağını ve bu azabı onların başından savmaya kimsenin muktedir olamayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾

345 [§]35. ***"Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir. O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez."***

Sonra Allah Teâlâ, onların başına gelen bu azabın bir kısmının, dünyada iken Allah'ın âyetleriyle alay etmeleri yüzünden geldiğini, onların âyetlerle

ve peygamberlerle eğlendiklerini haber vermektedir. Buradaki **Allah'ın âyetleri** sözü, daha önce de söylediğimiz gibi muhtemelen Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine dair âyetler yahut ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya kādir ve hâkim olduğuna veyahut Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair âyetlerdir.

Dünya hayatı sizi aldattı. Aldatmanın hayata nispet edilmesinin mânasını daha önce açıklamıştık, her ne kadar hayattan kaynaklanan bir aldatma hakikatte yok ise de neticede bir aldatma ve aldanma vardır. Yani onlar dünya hayatı ile gururlandılar, bu yüzden aldatma fiili dünya hayatına nispet edilmiştir, sanki dünya hayatı onları aldatmış gibidir. Her ne kadar gerçek öyle olmasa da bazan bir fiil, sebebe nispet edilir. Meselâ Allah, "Görmenizi sağlasın diye gündüzü yaratan O'dur"[29] buyurmaktadır. Yani gündüzün aydınlığı sayesinde göresiniz diye. Bu türlü kullanımlar dilde çoktur. Yahut bu ilâhî beyan şöyle de yorumlanabilir: Dünya hayatının şayet aldatma gücü olsaydı, aldatırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez. Buradaki "ve lâ hum yüsta'tebîn" (ولاهم يستعتبون) cümlesi, farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazıları şöyle dedi: Onlar, "Siz şunları yapmıştınız, şunları da terketmiştiniz, neden böyle yaptınız?" gibi sözlerle cehenneme sokuluncaya kadar azarlanırlar. Cehenneme atıldıkları zaman azarlama artık terkedilir ve orada unutulmuş bir halde bırakılırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Yani onların tekrar dünyaya dönmek ve kendilerine salih ameller yapma imkânı verilmesine dair talepleri kabul edilmez. Allah onların bu taleplerini şöyle açıklıyor: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım"[30].

فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾

36. "Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun!"

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a hamd ifadesinin geçtiği her yerde, ancak şu iki mânadan biri kastedilmiştir. Birincisi, yaratılmışlarla ilgili bütün mânalardan ve bütün niteliklerden çok yüce olması itibariyle övgüye lâyık yegâne mâbut anlamına gelir. İkincisi, [S]insanlara verdiği nimetler ve güzellikler itibariyle 346

29 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

30 Fâtır, 35/37.

övgüye lâyık olan Allah mânasına gelir. Bu anlamı teyit eden âyetlerden iki tanesi meâlen şöyledir: "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur"[31], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[32]. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada söylenmesi gereken başka bir husus da şudur: Bütün nesneler Allah'a nispet edildiği zaman, bundan Cenâb-ı Hakk'ın azametinin ve şanının nitelemesi mânası çıkar. Nesnelerin bir parçası ve bir özelliği Allah'a nispet edildiğinde ise ancak o özelliğin saygın olduğu anlaşılır. **Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun** meâlindeki ilâhî kelâmda da nesnelerin bütünü ile cüzleri ve özellikleri Allah'a nispet edilmektedir. Burada da az önce söylediğimiz her iki mâna birleştirilmektedir. Çünkü **Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun** cümlesinde nesnelerin parçaları ve özellikleri Allah'a nispet edilmekte, **Bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun** cümlesinde de nesnelerin bütünü O'na nispet edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Rab kelimesinin tefsiri daha önce çeşitli yerlerde geçmişti[33].

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

37. "Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir."

Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, göktekilere ve yerdekilere karşı azamet ve ululuk vasfı O'na aittir. [İkincisi,] göktekilerden ve yerdekilerden kendisinde azamet, ululuk ve üstünlük niteliği gören herkese karşı azamet ve ululuk vasfı O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir.** Yani O, yaratılanların ve onların isyanlarının aksine olarak kendisine zilletin hiç yaklaşamadığı bir izzete sahiptir. Yahut O, öyle bir izzete sahiptir ki, kendisinden başka izzet ve şeref sahibi olan ve böyle nitelenen herkes şerefini ondan almaktadır. Buna göre izzet, hakikatte O'na aittir. "Hakîm" (الحكيم) ise, bir şeyi ait olduğu yere koyan yahut yönetiminde hata görülmeyen hikmet sahibi mânasına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun, sadece O'ndan yardım dileriz.*

---

31 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/1.

32 el-En'âm, 6/1.

33 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/2.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Kitabın indirilişi, sonsuz güç ve hikmet sahibi Allah'tandır."

Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak daha önce gerekli açıklamaları yapmıştık[1].

مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

3. "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık. Ama inkâr edenler kendilerine karşı yapılan uyarıdan yüz çevirmektedirler."

Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri şüphesiz yerli yerince yarattık. Âyetteki "illâ bil hakkı" (إلا بالحق) ibaresi gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri yerli yerince, yani bütün bunları hikmete uygun şekilde yarattık, mânasına gelir. Çünkü eğer o kâfirlerin söyledikleri gibi olsaydı, yani ölümden sonra dirilme olmasaydı ve insanlara sevap ve ceza olarak bir karşılık verilmeyecek olsaydı, daha önce değişik yerlerde söylediğimiz gibi, gökleri ve yeri yaratması ve diğer bütün varlıkları yaratması boşuna ve anlamsız olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 bk. Bakara, Âl-i İmrân, Mü'min ve Zuhruf sûrelerinin baş tarafları.

Ama inkâr edenler kendilerine karşı yapılan uyarıdan yüz çevirmektedirler. Buradaki **yapılan uyarıdan yüz çeviriyorlar** cümlesi iki mânaya gelir. Birincisi, Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri ve onlardaki her türlü faydayı insanlar için yaratmasının anlamsız ve boşuna olmadığını, fakat bütün bunlarda bir maksat ve amaç bulunduğunu düşünmeleri gerekirken düşünmekten yüz
348 çeviriyorlar. [§]Çünkü onlar yaratıkları boş yere yaratmanın, onları başıboş bırakmanın, hiçbir emir ve yasak koymamanın, kimseyi imtihan etmemenin mümkün olmadığını akıllarıyla anlarlardı. Bütün bunlar, onları düşünüp tefekkürde bulunmaya zorlarken, düşünmekten ve tefekkürde bulunmaktan yüz çevirdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar, peygamberlerin dilleriyle uyarıldıkları emir ve yasaklardan yüz çevirdiler. Bu uyarı da iki şekilde olmuştur. Birincisi, önceki peygamberleri inkâr edenlerin başlarına gelen belâlarla uyarıldılar. İkincisi, âhiretteki azapla korkutularak uyarıldılar. İşte bütün bunlardan onlar yüz çevirmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اِيتُونِى بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

4. "Onlara şöyle de: Allah'ı bırakıp da kendilerinden medet umduğunuz tanrıları bir düşündünüz mü? Yerden hangi parçayı yarattılar bana gösterin? Yoksa göklerde onların ortaklığı mı var? Eğer iddianız gerçek ise bana, bundan önce inmiş bir kitap veya bir bilgi kalıntısı getirin."

Bu ilâhî beyandan yapılan açıklamaların hepsi birbiriyle irtibatlı olabilir, ancak bazılarının diğerlerinden ayrı bir açıklama olması da muhtemeldir. Eğer hepsinin birbirine bağlı olduğu kabul edilirse, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp da taptığınız putları ve tanrı olarak onlardan medet ummanızı hiç düşündünüz mü? Onlar sizin için herhangi bir faydayı yaratmışlar mı? Size hayat ve onu devam ettirecek imkânlar vermişler mi? Sizin için yerden rızıklar çıkarmışlar mı? Yahut sizin için yaratılan yağmur ve benzeri bir faydayı size gökten indirebilmişler mi? Yahut, taptığınız putlara ibadet etmenizi emreden Allah katından size bir kitap getirmişler mi? **Bir bilgi kalıntısı** sözü de iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, size önceki bilginlerden böyle yapmanızı söyleyen bir kitap veya bir söz mü geldi? [İkincisi,]

yoksa çeşitli ilimlerden çıkardığınız bir netice ile mi bu bilgiye ulaştınız? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: İnsanları ibadete ve bir mâbuda hizmete sevkeden sebepler üçtür: Ya onlardan gelen hayatı ve onun devamını sağlayan rızık ve benzeri imkânlar gibi elde ettiği bir menfaattir. [§]Yahut içinde insanlar için delil ve emir bulunan Allah Teâlâ'dan ge- 349
len bir kitaptır. Veyahut bilginlerden ve peygamberlerden onlara gelen ve öyle yapmalarını emreden bir kitaptır. Onlar ise ne peygamberlere ne de kitaplara inanıyorlardı! İlimlerden çıkardıkları bir bilgiye de sahip değillerdi. Diğer bir ihtimale göre de Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizi onlara ibadete sevkeden sebeplerden ve bilgilerden hiçbirine sahip değilsiniz. Böyleyken putlara ibadeti, sizi ayakta tutanın ve size can verenin kim olduğunu bildiğiniz zata ibadet etmeye nasıl tercih edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyette belirtilenlerden bazısının diğerlerinden tamamen ayrı olduğu kabul edilecek olursa, Allah sanki şunu söylemektedir: Onların yerden hangi faydayı yarattığını bana bir gösterin! Yoksa belirtilen bu nimetlerin yaratılmasında onların ortaklığı mı var? Şayet onlar, sözü edilen bu nimetleri putlar da yarattılar veya bunların yaratılmasında onlar da ortaktırlar derlerse, kendilerine şunu söyle: Söylediğiniz nesneleri ve nimetleri onlar yarattı veya yaratmada onlar da ortaktı iddianızda eğer doğru söylüyorsanız, bana bundan önceki bilginlerden bir kitap yahut ilimlerden çıkarılmış bir bilgi getirin! *En doğrusunu Allah bilir.* Böyle bir kitap veya delil getirmelerinin mümkün olmadığını onlar da biliyorlardı, çünkü o vesilelerden hiçbirine sahip değildirler; halbuki ilmi elde etmenin vesilesi budur ve onlar bütün bunlardan yoksun idiler.

"Ev esâratin min ilmin" (أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ) ibaresine bazıları, ilimden bir özellik diye mâna verdi. Bazıları da bir bilgi kalıntısı dedi. Bazıları şöyle dedi: Öncekilerin ilimlerinden bir kalıntı. İbn Kuteybe'nin sözü de şöyledir: Önceki ümmetlerden rivayet edilen bir bilgi. Bu kelime "eseratin" (أَثَرَةٍ)[2] diye de okunmuştur, "fealetin" (فَعَلَةٍ) vezninde mebnî bir isimdir. "Esâratin" kırâatı ise "feâletun" vezninden gelir[3]. Kelimenin aslı söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Birincisi, bilginlerin ve peygamberlerin kitabından bir parça, ikincisi de diğer ilimlerden çıkarılmış bilgiler mânasına gelir. Bazıları buna, bir yazı mânasını verdi, bu da İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[4]. Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Peygamberlerden biri yazardı, onun yazısına benzer bir

---

[2] Farklı kırâatlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 112-113.

[3] İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, 407.

[4] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 113; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 2393.

yazıya tesadüf eden, bilgi elde etmiş olur"[5]. Ebû Avsece bu kelimeye, eski bir
350 bilgi diye mâna verdi ve esâratin kelimesi eski yağ demektir, dedi. [§]Bu kelimeye, peygamberlerden gelen bir rivayet mânası da verilmiştir. Sonra Allah Teâlâ onların akılsızca davrandıklarını söylemekte ve inatçılıklarının sonunu da şöyle açıklamaktadır:

وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُٓ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَٓائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾

5. "Allah'ı bırakıp da -yakarmasından habersiz olduğundan- kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır?"

Allah'ı bırakıp da kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır? Yani Allah'ı bırakıp da kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kimse yoktur. **Kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere** cümlesi iki mânaya gelir. Birincisi, onun duasına kıyâmet gününe kadar cevap vermez, çünkü onun cevap vermeye gücü yetmez, dolayısıyla cevap verme ihtimali yoktur. İkincisi, kıyâmet gününe kadar ona cevap vermez, sonra kıyâmet günü gelince lânet etmek ve ondan uzaklaşmakla cevap verir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[6], "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[7], "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz"[8]. Kıyâmet günü onların birbirlerinden kaçacaklarını ve birbirlerine lânet okuyacaklarını ifade eden başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar ise bunların yakarmasından habersizdirler.** Bunların dualarına ve ibadetlerine o put-

---

5 Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâ*, II, 693; ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XIII, 311; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXVI, 5-6.

6 el-Ankebût, 29/25.

7 el-Bakara, 2/166.

8 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler..." (Yûnus, 10/28).

ların verebilecekleri hiç bir cevap yoktur. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadık"[9].

Allah'ı bırakıp da başka şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır? Eğer bu âyetteki ibadetten maksat, bilinen anlamıyla hakiki ibadet ise, o zaman bu beyan, "Onlara şöyle de: Allah'ı bırakıp da kendilerinden medet umduğunuz tanrıları hiç düşündünüz mü? Yerden hangi parçayı yarattılar bana gösterin? Yoksa göklerde onların ortaklığı mı var?"[10] meâlindeki âyetin sılası olur. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemek- 351
tedir: Âyette belirtildiği gibi yeryüzünü yaratmaya gücü yetmeyene, göklerde ortağı olmayana ve sözü edilen niteliklerin hiç birine sahip olmayana ibadet eden, buna mukabil gökleri yaratana, yeri yaratana ve hepsinin de kendilerini Allah'ın yarattığına şahitlik ettiği, buna dair çeşitli deliller ve kanıtlar gönderen gerçek tanrıya ibadet etmeyi terkeden kişiden daha şaşkın kim olabilir? Yani bu niteliklerle nitelenen bir yaratıcıya ibadeti terkederek bunların hiçbirine gücü yetmeyen varlıklara ibadet edenden daha şaşkın ve daha sapık kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat bilinen anlamıyla dua ise o zaman devamında gelen **Kıyâmete kadar onun duasına cevap veremezler ve onlar onun duasından da habersizdirler** meâlindeki âyetin sılası olur. Yani, duasını işitene ve onu kabul etme gücüne sahip olana, dualarında talep ettiklerini vermeye muktedir olana dua etmeyip duymayan ve cevap vermeye bile gücü yetmeyene dua edenden daha şaşkın kim olabilir? Bütün bunlara sahip olanı bırakıp hiçbir şeye mâlik olmayana dua etmeyi tercih edenden daha şaşkın kim olabilir? Cenâb-ı Hak burada, onların yaptıkları işlerde ve tercih ettikleri yollarda ne kadar beyinsizce davrandıklarına işaret etmektedir.

وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

6. "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve (onlara yaptıkları) ***ibadetlerini de inkâr edeceklerdir."***

Daha önce de söylediğimiz gibi onlar kıyâmette birbirlerine düşman olacaklar, birbirlerinden kaçacaklar, birbirlerine lânet yağdıracaklar ve ibadetlerini de inkâr edecekler.

---

9 "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" (Yûnus, 10/29).

10 el-Ahkâf, 46/4.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا
جَٓاءَهُمْ هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ۝٧

7. "Gerçek kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Bu açık bir sihirdir' dediler."

Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, yani Allah'tan geldiği apaçık olan âyetler yahut insanlara aleyhlerinde ve lehlerinde olan hüküm ve davranışları, birbirlerine karşı ve Allah'a karşı yükümlülüklerini açıklayan âyetler... **Gerçek kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler 'Bu açık bir sihirdir' dediler.** Buradaki **hak** kelimesi ile muhtemelen, kendilerine okunan Allah'ın apaçık âyetleri hakkında, "bu sihirdir" şeklindeki sözleri kastedilmektedir. Onların "o sihirdir" sözleri, bu âyetlerin mûcize olduğuna ve insanların gücü dâhiline giren sözler olmadığına işaret etmektedir, bundan dolayı onun sihir olduğunu söylemişlerdir.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لٖي مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاً
هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفٖيضُونَ فٖيهِ كَفٰى بِهٖ شَهٖيداً بَيْنٖي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ
الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ۝٨

352 [§]*8. "Yoksa 'O'nu Allah adına uyduruyor' mu diyorlar? Şöyle de: Onu uydurmuş olsaydım, Allah'a karşı beni korumaya asla gücünüz yetmezdi. İçine gömüldüğünüz iftira batağını O daha iyi bilmektedir. Sizinle benim aramda şahit olarak O yeter. Çokça bağışlayan, rahmetini esirgemeyen O'dur."*

Yoksa 'O'nu Allah adına uyduruyor' mu diyorlar? Şöyle de: Onu uydurmuş olsaydım, Allah'a karşı beni korumaya asla gücünüz yetmezdi. Bu, bir meydan okuma ifadesidir. Peygamber aleyhisselâm şöyle söylemektedir: Onu uydurmuş olsaydım, bu iftiranın cezasını benden gidermeye hiçbirinizin gücü yetmezdi. Başka bir ilâhî beyanda da meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir"[11]. Yani onun günahı ve sorumluluğu bana aittir. Böyle bir söz ancak, delillerin ve kanıtların sonuna gelindiği halde yine de kabul

---

[11] Hûd, 11/35.

etmedikleri, gösterilen delillerin kendilerine hiç fayda vermediği ve artık iman etmelerinden ümit kesildiği sırada söylenir. İşte bu söz böyle bir zamanda söylenir ve onlara meydan okunur. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçine gömüldüğünüz iftira batağını O daha iyi bilmektedir.** Cenâb-ı Hak bunu, yaptıklarından Allah'ın habersiz olduğunu iddia etmemeleri için söylemektedir. Allah Teâlâ, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi bildiğini onlara hatırlatmaktadır. Buradaki "tufîdûn" (تُفِيضُونَ) fiili, konuştuklarında iftira batağına battılar anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[12].

Sizinle benim aramda şahit olarak O yeter. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, onun risâletini tebliğ ettiğine Allah âhirette şahitlik eder. İkincisi, dünyada sizinle benim aramda şahit olarak, sizin şirk koşup yalanladığınızı, benim ise tebliğ ettiğimi bilen Allah yeter. O, dünyada sizin ve benim gizli ve açık bütün söylediklerimize şahittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çokça bağışlayan, rahmetini esirgemeyen O'dur.** Allah Teâlâ onların akılsızca davrandıklarını ve inatçılık yaptıklarını söyledikten sonra, *en doğrusunu Allah bilir ya,* burada bu ifadeyi kullanmakla, sanki şunu beyan etmektedir: Siz akılsızca davranmakta son hadde vardığınız halde eğer bundan vazgeçer ve tövbe ederseniz, Allah sizin işlemiş olduğunuz günahları bağışlayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرٖى مَا يُفْعَلُ بٖى وَلَا بِكُمْ اِنْ
اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿٩﴾

[§]9. *"De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri* 353
değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım."

De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Mekkeliler, peygamberlerin insanlardan seçilmesini inkâr ettikleri ve peygamberlik makamını insanlar için çok üstün gördükleri için Cenâb-ı Hak bunu belirtmiştir. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber'e şunu söylemesini emretmektedir: **Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim.** Yani ben insanlardan gönderilen ilk peygamber değilim, aksine bundan önce dünyanın çeşitli bölgelerine insanlar arasından peygamberler gönderilmişti. İnsanım diye neden benim peygamberliğimi inkâr ediyorsunuz? Benden önce gönderilen peygamberlerin hepsi

[12] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 197.

de insan oldukları halde neden onu bana yakıştıramıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: **Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim** cümlesi, peygamber olan ilk insan ben değilim, benden önce de peygamberler gönderildi mânasına gelir. İbn Kuteybe buna şöyle mâna verdi: İnsanlardan peygamberliği ilk başlatan ben değilim[13].

Bana ve size ne yapılacağını da bilemem. Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, bana ve size ne yapılacağını bundan önce bilmiyordum, yani peygamberlik için benim seçileceğimi, size gönderileceğimi ve sizin de bana uymaya ve benim davetimi kabul etmeye mecbur olacağınızı daha önce bilmiyordum. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, yani daha önceki peygamberler ümmetlerinin arasından çıkmakla emrolundukları, sonra da ümmetlerinin kökünün kazındığı gibi, benim de sizin aranızdan çıkarılıp sonra sizin helâk edilip edilmeyeceğinizi bilmiyorum. Daha önceki peygamberlere ve ümmetlerine yapılan cezalandırmanın aynısının bana ve size de yapılıp yapılmayacağını bilmiyorum. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, insanların tavırlarının ve hallerinin değiştirilmesinden korkarak bana ve size ne yapılacağını bilemem, demiş de olabilir. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberler, insanların kendilerine karşı hallerinin değişmesinden, onlara verilen nimetlerin değiştirilmesinden ve onlar için seçilenlerin kaybolmasından korkuyorlardı. Meselâ Hz. İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tap-
354 maktan uzak tut!"[14] Şuayb aleyhisselâm da şöyle söylemişti: [§]"Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır"[15]. Yûsuf sûresinde de şöyle buyurulur: "Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı"[16]. Hz. Yûsuf da şöyle dua etmişti: "Ey Rabbim! Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların

---

[13] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 407.

[14] İbrâhim, 14/35.

[15] "Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: 'Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!' Şuayb dedi ki: İstemesek de mi? Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın" (el-A'râf, 7/88-89).

[16] "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı" (Yûsuf, 12/76).

arasına kat!"[17] Hz. Yâkup da şöyle söylemişti: "Oğullarım! Yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!"[18] Nihayet Resûlullah (s.a.) da şöyle dua etmişti: "Ey kalpleri değiştiren Allah'ım! Kalplerimizi sana itaatte sabit kıl!"[19] Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, üzerinde bulundukları hallerin değişmesinden endişe ediyorlardı. Buna göre **Bana ve size ne yapılacağını da bilemem** meâlindeki âyetin, sizin de benim de bugün içinde bulunduğumuz hal değişecek mi, yoksa bu halde bırakılacak mıyız, bilmiyorum mânasına gelmesi mümkündür. Bu sözün hakikati, geçmişin sonuna kadar araştırılmasıdır[20]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre, Mekkeliler, Resûlullah'a (s.a.) ve ashabına (Allah hepsinden razı olsun) çeşitli işkencelerle eziyet ediyorlardı. Ashâb-ı kirâm onlardan gördükleri bu eziyetler üzerine Resûlullah'a (s.a.) şikâyette bulundular. Hz. Peygamber şöyle söyledi: "Ben onlara karşı ne savaş yapmakla ve ne de başka bir şeyle emrolundum! Dolayısıyla bu duruma sabredin. Fakat ben rüyamda şu nitelikteki bir yere hicret ettiğimi gördüm". Bunun üzerine ashap sevindi ve beklemeye başladı. Bir müddet bekledikten sonra herhangi bir değişiklik göremeyince, tekrar gördükleri eziyetten şikâyete başladılar ve şöyle dediler: Bunlardan kurtulacağımıza dair bize söylemiş olduğun olaya dair bir gelişme görmedik. Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ben onu ancak rüyamda görmüştüm, bunun olup olmayacağına dair bana gökten bir vahiy gelmedi"[21]. [§]Ashabın böyle bir sözü 355
söylemeleri muhtemel değildir. Ashâb-ı kirâmın Resûlullah'a (s.a.), buradan kurtulacağımıza dair söylediklerin gerçekleşmedi demeleri düşünülemez. Çünkü bu sözde Resûlullah'ı (s.a.) itham etmek ve ona duydukları saygıyı kaybetmek mânası vardır. Buna cevaben Resûlullah'ın (s.a.) da onlara, "Ben onu rüyamda görmüştüm, bunun olup olmayacağına dair bana gökten bir vahiy gelmedi" demesi düşünülemez. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin rüyaları da gökten gelen vahiy gibidir. Dolayısıyla böyle bir rivayetin sahih ve sabit olma ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yukarıda belirttiğimiz yorumlar, akla daha uygun gelmektedir. *En doğrusunu Allah bi-*

---

17 Yûsuf, 12/101.

18 "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)" (el-Bakara, 2/132).

19 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 91; Tirmizî, "Daavât", 95; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 345-346.

20 Muhtemelen müellif burada "Mâsum olmak, imtihan edilmeyi ortadan kaldırmaz" ilkesini kastetmektedir.

21 bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 605; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186. *Esbâbü'n-nüzûl*'un muhakkıkı şöyle der: Bu rivayetin isnadı yalandır, râvi Ebû Salih de zayıftır, İbn Abbâs'a yetişmemiştir.

lir. **Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım.** Âyet-i kerîme gayet açıktır, tefsire ihtiyaç yoktur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِه۪ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ عَلٰى مِثْلِه۪ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠﴾

10. "Siz inkâr ederken İsrâiloğulları'ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Hiç düşündünüz mü? Şüphe yok ki Allah, hakka karşı cephe alanları doğru yola iletmez."

Siz inkâr ederken İsrâiloğulları'ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Bazıları şöyle dedi: Abdullah b. Selâm, Resûlullah'a (s.a.) iman etmiş, onu tasdik etmiş ve onun Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik yapmıştı. Sonra İbn Yâmîn de aynı şeyi yapmıştı. Bazıları da şöyle dedi: Onun peygamber olduğuna önce İbn Yâmîn iman etmiş, sonra Abdullah b. Selâm onun peygamberliğine şahitlik yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki **İsrâiloğulları'ndan bir tanık şahitlik etti** ifadesinde Tevrat'ın veya Hz. Mûsâ'nın kastedilmiş olması daha yakın bir ihtimaldir. Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan Arapça olarak gelmiş bir kitaptır"[22]. Resûlullah'ın (s.a.) kitabının ve Resûlullah'ın (s.a.) şahitlik ettiğinin benzerine Hz. Mûsâ'nın kitabı ile Hz. Mûsâ da şahitlik etmişti. *En*
356 *doğrusunu Allah bilir.* [§]Çünkü Abdullah b. Selâm ancak Medine'de müslüman oldu, İbn Yâmîn de orada müslüman oldu. Bu sûre ise Mekke'de nâzil oldu. Bu duruma karşılık müfessirler şöyle diyorlar: Bu üç âyet hariç bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur[23]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[22] el-Ahkāf, 46/12.

[23] Buhârî, Tirmizî ve diğerlerinin rivayet ettiklerine göre bu âyet Abdullah b. Selâm hakkında geldi. Bu aynı zamanda müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Ancak Taberî, Mesrûk'un görüşüne uyarak bu âyetin zâhirinin Arap müşrikleri hakkında geldiğini gösterdiği kanaatindedir (bk. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 19; Tirmizî, "Tefsîr", 46. Ayrıca bk. Mukātil, *Tefsîr*, IV, 17-19; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 124-125; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XIII, 318-321).

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَٓا اِلَيْهِۜ وَاِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِه۪ فَسَيَقُولُونَ هٰذَٓا اِفْكٌ قَد۪يمٌ ﴿١١﴾

11. "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: 'Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi!' Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir."

İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi! Bu sözü, inkâr edenlerin akrabalık, çeşitli iyilikler ve hayırlı amellerle bağlı oldukları reisleri ve büyük liderleri tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. Onlar şunu diyorlardı: Bu şey hariç, bütün hayırlarda biz öndeyiz, dolayısıyla eğer bizi davet ettiğin şey hayır ise, nasıl ki diğer hayırlara ulaşmakta biz önde isek, bunda da biz önde olmalıydık.

Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir. Yani bizim aramızdaki o insanlar Kur'ân ile doğru yolu bulamadıkları için, bu Kur'ân eski bir yalan, diyorlardı. Onların, **Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi** sözleri, onlar tarafından delil olarak söylenmişti. **'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir** cümlesi ise onlar tarafından inkâr edileceğini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların **Bu eski bir yalandır** sözleri ile onlar şunu söylemektedirler: Peygamberlik iddiasına kalkışanlar, Muhammed'in (s.a.) iddia etmiş olduğu gibi Allah'tan kendilerine de kitap indirildiğini, kendilerinin Allah tarafından insanlara peygamber olarak gönderildiğini iddia ediyor ve insanlardan kendi liderliklerini kabul etmelerini istiyorlardı.

وَمِنْ قَبْلِه۪ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا
عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۗ وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kita-* 357
bı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."

Bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti. Yani arkasından gidilecek bir önder olan ve ona uyanlardan azabı defedecek olan bir rahmet kitabı…

Bu ise onaylayan bir kitaptır. Burada Allah **onaylayan** sözünü kullanmakta, fakat neyi onayladığını belirtmemektedir. Ancak başka âyetlerde neyi onayladığı da açıklanmaktadır: "Önce gelen kitapları onaylayan kitap"[24]. Sonra bu, "Önce gelen kitapları onaylayan" sözü, tahrif edilmeyen ve değiştirilmeyen o kitaplara muvafık ve uygun olan kitap mânasına gelebilir. Çünkü onlar, Allah'ın gönderdiği kitapları da tahrif etmişlerdi. Bu kitap ise tahrif edilmemiştir, Allah Teâlâ onu tahriften ve değiştirilmekten korumuştur. İşte bundan dolayıdır ki bu kitap, daha önce gönderilip tahrif edilmeyen ve değiştirilmeyen kitaplara muvafık ve uygun düşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Arap diliyle,** yani Muhammed aleyhisselâm bu kitabı daha önceki kitaplardan almadığının bilinmesi için Arapça olarak indirdi. Çünkü daha önceki kitaplar Arapça değildiler, Kur'ân ise Arapça'dır ve Muhammed aleyhisselâmın diliyle Allah Teâlâ tarafından gönderilmiştir. **Haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olması için.** Buradaki **uyarmak** fiili üçüncü şahıs sigasıyla değil, muhatap sigasıyla "litünzira" (لِتُنْذِرَ) şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ey Muhammed! Haksızlık yapanları uyarman için... Üçüncü şahıs sigasıyla "liyünzira" (لِيُنْذِرَ) diye okuduğunda da, Kur'ân'ı haksızlık yapanları uyarması için gönderdik mânasına gelir[25]. Âyette geçen müjdeleme ve uyarmanın ne anlama geldiğini daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13. "'Rabb'imiz Allah'tır' diyen sonra da devamlı bu söze uygun yaşayanlara ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir."

14. "İşte bunlar, yaptıklarının karşılığı olarak içinde devamlı kalmak üzere cennetliklerdir."

[İstikamet]

'Rabb'imiz Allah'tır' diyen sonra da devamlı bu söze uygun yaşayanlar. Burada geçen istikamet kelimesi iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar

---

[24] Meselâ bk. el-Bakara, 2/97; Âl-i İmrân, 3/3; el-Mâide, 5/46.

[25] Âyetin farklı kırâatları için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 135.

Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra da söyledikleri bu söze uygun yaşadılar, bunda sebat ettiler ve yaşantılarını değiştirmediler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra da yaptıkları amellerle, yaptıklarını dilleriyle ve kalpleriyle yaparak buna hakkıyla vefa gösterdiler. **Onlar için ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir. İşte bunlar, içinde devamlı kalmak üzere cennetliklerdir.** Bu ilâhî buyruğu daha önce açıklamıştık. **Yaptıklarının karşılığı olarak;** Allah Teâlâ kendi lütfu ve rahmetiyle bunu onlara amellerinin karşılığı olarak vermiştir. Onlar kendi amelleriyle bunu hak etmiş değildirler, fakat Allah'ın lütfu ve rahmetiyle bunu elde etmişlerdir. Cenâb-ı Hak burada, amelin karşılığının kendi lütfu olduğunu söylemektedir.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ
اَرْبَعٖينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ لٖى فٖى
ذُرِّيَّتٖى اِنّٖى تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّٖى مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٥﴾

[§]*15.* ***"İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi*** 358
onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!"

İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Allah sanki şunu söylüyor: Biz insana, anne ve babasına iyilik yapmasını emrettik. "Hasen" (الحسن) kelimesi, anne babaya yapılan iyiliğin ismidir ve ism-i mefûl mânasındadır. İhsan kelimesi de, anne babaya yapılan fiilin ismidir. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu.** Başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır"[26]. Diğer bir âyet de meâlen şöyledir: "Kadın hafif bir yük yüklenir

[26] Lokman, 31/14.

ve onu bir süre taşır"[27]. Bu âyetler arasında görünürde bir farklılık vardır. Bu farklılık da iki şekilde açıklanır. Birincisi, bu konuda bir ayırım yapmak mümkündür; âyetlerden bir kısmı anne hakkında, bir kısmı da çocuk hakkındadır. "Kadın hafif bir yük yüklenir" meâlindeki âyet, hamileliğin başlangıç dönemiyle ilgilidir, sonra çocuk büyüdükçe ağırlaşır. Bu da çocuğa ait bir niteliktir. "Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır" meâlindeki âyet de anne hakkındadır. Kadın, hamileliğin başlangıcından doğum yapıncaya kadar sürekli olarak zayıflamaya ve güçten düşmeye devam eder. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu.** Yani annesi hamile kaldığı günden doğuma kadar zorluk çeker. İkincisi, bu âyetlerdeki farklı ifadelerin hepsi annenin muhtelif halleri ile ilgilidir, çocukla alâkası yoktur.
359 [§]Annenin hamileliği başlangıçta hafif seyreder, sonra doğum yaklaştıkça ağırlaşır. Kadının güçten düşmesi ise söylediğimiz gibi hamileliğin başından doğum vaktine kadar gücünü kaybetmeye devam eder. Zorluk çekmesine gelince, kadının hamileliği tamamlandığında zorluk yaşar, aynı şekilde doğum sırasında da hiç şüphesiz zorluk çeker. Yukarıdaki ilk yorum, anne ile çocuğa dair bilgileri ayırmak mânasına dayanmaktadır, yani âyetlerde söylenenlerin bir kısmı çocukla, bir kısmı da anne ile ilgilidir. İkinci yorumda ise, âyetlerin hepsi anne ile ilgilidir. Her iki yoruma göre de âyetler arasında ihtilaf değil bir uyum vardır; âyetler, hamileliğin farklı halleriyle ilgilidir, böylece bütün âyetleri değişik hamilelik hallerine bağlamak mümkündür. Farklılık ise ancak çocukla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Annenin Bebeğini Emzirme Süresi]

Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Bu âyet hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında geldi. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı,** yani zorluk ve meşakkatle taşıdı ve meşakkatle **doğurdu.** Onu altı ay tamamlanınca doğurdu. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında gelmiştir, annesi onları âyette belirtilen sürede doğurdu. Şöyle diyenler de vardır: Bu âyet belli bir kişi hakkında gelmiş olsa da her insan hakkında geçerli olan bir hüküm taşımaktadır, o da bu süre içinde çocuğun nesebinin babaya ait olduğudur. Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer'e (r.a.) altı ayda doğum yapan bir kadın getirilmiş, ona recim cezasını vermeyi düşününce, İbn Abbâs (r.a.) şöyle

27 "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" (el-A'râf, 7/189).

demiş: Ey müminlerin emiri! Allah Teâlâ, kitabında bu konuda bir çözüm yolu göstermiş, şöyle buyurmuştur: "Analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler"[28]. Yukarıdaki âyette ise **karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır** buyurmaktadır. Buna göre bu otuz ayın altı ayı hamilelik süresi, kalan iki senesi de emzirme süresidir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüne uyarak kadını recmetmekten vazgeçti. İbn Abbâs (r.a.) da ona, eğer kadın Allah'ın kitabıyla karşınıza çıksaydı davayı kazanırdı, dedi ve bu âyeti
okudu[29]. Aynı şekilde Hz. Ali (r.a.) de, Hz. Osman'ın (r.a.) [§]altı ayda doğum 360
yapan bir kadının recmedilmesini emrettiğini duyunca, kendisine gitmiş ve "Sen ne yapıyorsun?" diye sormuş. O da, bir kadın tam altı ayda çocuğunu doğurabilir mi? diye sormuş. Hz. Ali de evet demiş ve o âyeti okumuş[30]. Bu sahabîler, bu sürede doğum yapan her kadın hakkında bu âyetin hükmünü esas aldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kadın çocuğunu altı ayda dünyaya getirince onu tam iki yıl emzirir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.** Kadın eğer yedi aylıkken doğum yaparsa, yirmi üç ay emzirir. Dokuz aylıkken doğum yapınca da yirmi bir ay emzirir[31]. Bu kıyasa göre, çocuğunu iki yılda dünyaya getiren kadının altı ay emzirmesi yeter denilmesi câizdir. Bu ölçüye göre birinin süresi artınca öbürününki azalır. Bilmez misin ki bir kadın çocuğunu iki yılda doğurmuştu da çocuğun süt dişleri çıkmıştı. Böyle bir çocuğun süte olan ihtiyacı, altı aylıkken doğan çocuğun ihtiyacı gibi değildir. Bundan dolayıdır ki, mesele bizim söylediğimiz gibidir. Sonra söylediğimiz gibi iki seneden daha az emzirmek muhtemel olunca, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) görüşüne göre iki seneye ilâve edilmesi de caizdir. Çünkü sözü edilen iki sene, ancak en kısa hamilelik müddetinin emzirme süresidir, ki o da altı aydır. Altı aylıkken doğan çocuğun normal gıda ile beslenmesi, bünyesi daha zayıf olduğundan dolayı, dokuz aylık doğan çocuğun normal gıda ile beslenmesinden daha uzaktır. Dokuz aylık doğan çocuğun normal gıda ile beslenme süresi altı aylık doğana göre daha kısadır. İki yılda dünyaya gelen çocuğun normal gıda

---

28 el-Bakara, 2/233.

29 Abdürrezzâk es-San'ânî ve İbn Ebû Hâtim bu konuda başka bir rivayet kaydederler, bu rivayete göre, zikredilen âyeti hatırlatan İbn Abbâs değil, Hz. Ali'dir (bk. Abdürrezzâk es-San'âni, *el-Musannef*, VII, 350-352; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 428).

30 bk. Abdürrezzâk es-San'âni, *el-Musannef*, VII, 352; Mâlik b. Enes, "Hudûd", 1; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3293.

31 bk. Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 201-202; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3294; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 336.

ile beslenmesi de bünyesi daha güçlü olduğu ve sütle beslenmeye daha az muhtaç olduğu için, dokuz aylık doğan çocuğa göre daha kısadır. Buna göre "Tam iki yıl"[32] meâlindeki âyet, en az emme süresi anlamına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hak, daha kısa sürede doğan çocuk için, **karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır** buyurmuş, sonra da "Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur"[33] buyurmuştur. Ebû Hanîfe'nin söylediği ilâve süre ihtimalinin en
361 azı, [§]iki seneye altı ay eklemektir, nitekim en uzun hamilelik müddetinin emzirme süresi de altı aydır. Bu konuda çocuğun güçlü veya zayıf olduğuna ve normal gıdalarla beslenmesinin mümkün olup olmadığına bakılır[34]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince... Bu cümle, sözünü ettiğiniz âyetin bir olay üzerine geldiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah, çocuk o yaşa geldiğinde şöyle dua ettiğini haber vermektedir: **Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye beni muvaffak kıl!** Sonra

---

32 el-Bakara, 2/233.

33 Lokman, 31/14.

34 Serahsî şöyle dedi: Emzirmenin bitiş süresini tespit konusunda âlimler ihtilaf ettiler. Ebû Hanîfe (r.a.) bunu otuz ay olarak takdir etti. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed iki yıl, Züfer de üç yıl olarak takdir etti. Bu süre zarfında emzirme yapılmışsa, emzirme hakkının bittiği sabit olur, aksi halde olmaz. İmâmeyn, bu konuda şu âyetin zâhiri ile istidlâl ettiler: "Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler". Buna göre bitip tamamlandıktan sonra ilâveye gerek yoktur. Ayrıca Allah Teâlâ "Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur" buyurmuştur. Sütten kesildikten sonra tekrar emzirmeye gerek yoktur. Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre bebeğe iki yıl boyunca süt yeterli gıdadır, fakat iki yıldan sonra artık yetmez olur. Süt emmek konusunda iki yıldan sonra çocuk büyümüş kabul edilir. Ebû Hanîfe (r.a.) ise, "karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır" meâlindeki âyete dayanır. Bu ifade, zikredilen hamilelik ve sütten kesmenin her biri için otuz ayın gerekli olduğu anlamına gelir. Ancak iki yıldan fazla hamilelik süresi olmayacağına delil olunca, zâhirde sütten kesmek için geriye atı ay kalır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse...". İki sene dolunca çocuğu sütten kesmek konusunda ana babanın karşılıklı danışmalarına ve anlaşmalarına bakılır. Bu da, iki yıldan sonra da emzirmenin caiz olduğuna işaret eder. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur". Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu âyet, iki yıldan sonra annelerin emzirmek istememeleri hakkındadır. Çünkü süt, iki yıl süresince bebek için gıda olduğu gibi, iki yıldan sonra da gıdadır. Sütten kesme de bir anda olmaz, yavaş yavaş kesilmeye devam edilir, nihayet çocuk sütü unutur ve normal gıda ile beslenmeye başlar. Buna göre de iki yıl gibi bir müddetin geçmesi kaçınılmazdır. İlâve süre gerekli olunca da, biz onu en kısa hamilelik süresi olarak takdir ettik, bu da başlangıcı ve sonu itibariyle altı aydır. Züfer (r.a.) de aynı gerekçeleri ileri sürer, ancak şunları ekler: Söz konusu sürenin bir kısmına itibar etmek gerekli olunca, bütününe itibar etmek de gerekli olur ve buna göre sütten kesme, geçen süre ile takdir edilir. Çünkü geçen süre, alıştırmak ve bir halden başka bir hale geçirmek için güzel bir ölçüdür (Serahsî, *el-Mebsût*, V, 136).

Cenâb-ı Hak, **Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır,** buyurmaktadır. Burada Allah, onun aklının olgunlaşmaya başladığı andan artmaya devam edeceği zamana kadar olan süreyi belirtmektedir. O zamana ulaşınca da azalmaya başlar, sözü edilen zaman da kırk yaştır. Müfessirler şöyle dedi: Aklın olgunlaşması, on sekiz yaşından kırk yaşına kadar olan zaman dilimidir. Söylediğimiz gibi bu zaman dilimi, aklın güçlenmeye başladığı ve gücünün nihaî sınıra ulaştığı zamandır. Nihaî sınıra ulaşınca da yavaş yavaş azalmaya başlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye beni muvaffak kıl! Buradaki **anne babama** sözü şuna işaret etmektedir: Bir insan, kendisine vermiş olduğu nimetlerden dolayı Allah'a şükretmesi gerektiği gibi, anne babasına verdiği nimetlerden ve lütfettiği güzelliklerden [§]dolayı 362
da O'na şükretmekle yükümlüdür. Çünkü çocukların müslüman olmalarının ilk adımını atan anne ve babadır. Anne ve babanın sahip oldukları nimetlerin faydasını da çocuklar görmektedirler. İşte hem kendilerine iman nimetini verdikleri ve hem de sahip oldukları nimetlerden zamanında kendilerini de faydalandırdıkları için onlara da şükretmeleri gerekir. Allah Teâlâ sonra **Beni razı olacağın işleri yapmaya muvaffak kıl** buyurmaktadır. Buna göre de her müslümanın böyle dua etmesi gereklidir, Rabb'inden, kendisinin razı olacağı salih amelleri yapmaya muvaffak kılmasını istemelidir. **Benden gelecek nesli hayırlı eyle.** Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, neslimi, benim yolumu takip etmeleri ve bana uymaları için hayırlı eyle! İkincisi, âyetteki "fî" (في) harf-i cerri atılarak, doğrudan doğruya neslimi hayırlı eyle mânasına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[35], "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver!"[36] *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki "evzi'nî" (أوزعنى) kelimesi, bana ilham eyle mânasına gelir. Bu söz, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü burada insan Rabb'inden, kendisine verdiği nimetlere şükretmeyi ilham etmesini istemektedir. Mûtezile'ye göre ise insanın şükretmesine gerek yoktur, ancak her şey verildikten ve Allah'ın yanında verecek bir lütuf kalmadıktan sonra şükretmektedir, o zaman böyle bir dua yapmak, eğlenme ve alay etme anlamına gelir. Çünkü onlar, Allah'ta bulunmayan bir şeyi istiyorlar, halbuki Allah'ın onu vermeye imkânı

---

[35] Âl-i İmrân, 3/38.

[36] Meryem, 19/5-6.

yoktur. Cenâb-ı Hak, "Anne ve babası, Allah'tan yardım dilerler"[37] buyurmaktadır. Mûtezile'ye göre ise Allah'ın nezdinde yardım edecek bir lütuf kalmamıştır. Dolayısıyla onların mezhebine göre, duaları da boşunadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّـَٔاتِهِمْ فٖٓي اَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذٖي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

16. "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir."

Bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Onların yaptıkları işler, güzellikler ve kötülükler olmak üzere ikiye ayrılır. Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları güzel işleri kabul edip kendilerini mükâfatlandıracağını, yaptıkları kötülükleri ise lütfu ve rahmetiyle görmezden gelip cezalandırmayacağını haber vermektedir. Âyette **en güzel** diye üstünlük sıfatı olarak belirtilen kelime ile "güzel" mânası kastedilmiştir, dilde böyle kullanımlar caizdir. **Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir.** Yani Allah Teâlâ'nın haber verdiği ve yapacağını söylediği bu vâd, gerçek bir vâddir. Allah, kullarına vâdettiği şeyde vefa gösterecektir, O, vâdettiği şeyde
363 vefa göstermeye kâdirdir. [§]Dünyada vâdine vefa göstermemek, ancak şu üç sebepten biri yüzünden olur: Ya yerine getirmekten aciz kaldığı için vâdine vefa göstermez yahut cehaletinden ve aklına farklı bir şey geldiğinden dolayı vâdinden döner, yahut da ihtiyacından dolayı vâdini yerine getirmez. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah bütün bu kusurlardan çok yücedir, vâdini yerine getirmeye zatî kudretiyle, zatî zenginliğiyle ve ezelî ilmiyle kâdirdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَالَّذٖي قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِنٖٓي اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلٖي وَهُمَا يَسْتَغٖيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ

[37] el-Ahkâf, 46/17.

حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ حَقَّ
عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ف۪ٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ
اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٨﴾

17. "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir.

18. "İşte kendilerinden önce gelip geçen insan ve cin toplulukları ile birlikte bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir. Onlar gerçekten kaybedenlerden olmuşlardır."

Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım diler. Müfessirler bu âyetin, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) oğlu Abdurrahman ve annesi hakkında geldiğini, az önce geçen "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik"[38] meâlindeki âyetin ise Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında geldiğini kaydederler ve şöyle derler: Hz. Ebû Bekir (r.a.) annesine ve babasına itaatkârdı, onlara iyi davranmak ve teşekkür etmekle emrolunmuştu, o da Cenâb-ı Hak'tan, kendisine ve ebeveynine verdiği nimetlerden dolayı Rabb'ine şükretmeye muvaffak kılmasını istemişti. Oğlu Abdurrahman ise anne ve babasına isyan etmiş, onların davet ettikleri diriliş inancına karşı çıkmış ve onlara kötü söz söylemiş, şöyle demişti: Öf be! Beni mezardan çıkarılıp yeniden diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz? Benden önceki nesillerden diriltilen kimseyi görmüyorum... Buna benzer sözler söylemişti[39]. Ancak bu rivayet sahih değildir, çünkü Abdurrahman büyük ve önde gelen sahabîlerden biridir. Açık olan şudur ki, onun böyle bir mücadelesi olmamıştır. Müfessirler şöyle diyorlar: O, anne ve babasına şöyle demişti: Eğer sizin söyledikleriniz hak ise, falancayı ve filancayı mezardan çıkarın da görelim! Sonra da dedelerinden bazılarını isimlerini anmıştı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **bunlar**

---

[38] el-Ahkâf, 46/15.

[39] bk. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 258; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 144-145; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3295-3296.

hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir, buyurdu. Bu beyanın, ölümden sonra dirilişi inkâr edenlerin yukarıda geçen sözlerine cevap olması muhtemel değildir. Çünkü bahis konusu edilen meselenin -ki o da inkârcılara azabın müstahak olmasıdır- gerekliliğinde hayata döndürülmesi ve diriltilmesi-
364 ni engellemek yoktur. [§]Çünkü onlar şayet dünyaya tekrar döndürülselerdi, hak ettikleri azap onlardan düşmeyecekti, zira onlar iman etmiyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan davranışlara döneceklerdir"[40]. Ancak bu iki âyetin, Âdemoğulları'ndan iki kişinin ebeveynleriyle ilişkileri hakkında gelmiş olması mümkündür; bunlardan biri anne ve babasına itaat etmiş, davet ettikleri inancı kabul etmişti, diğer ise anne ve babasının davet ettiği inançtan yüz çevirmiş ve onların emirlerine karşı çıkmıştı. Ebeveyni, isyan eden ve emirlerine karşı çıkan çocukları için Allah'tan yardım dilemişler ve âyette belirtilen duayı yapmışlardı. İtaatkâr olan çocuk da yine âyette dile getirilen sözleri söylemişti. "Kadın hafif bir yük yüklenir"[41] meâlindeki âyette belirttiğimiz gibi, bütün müfessirler, bu âyetin Hz. Âdem ve eşi Havva hakkında olduğunu ifade ederler. Biz deriz ki: Bu âyetin her anne baba hakkında gelmiş olması mümkündür, onlar âyette belirtilen akideyi söylüyor ve bahsedilen şekilde dua ediyorlar. Cenâb-ı Hak onlara kusursuz bir çocuk verince, âyette belirtilen olay oldu[42]. Buna göre belirttiğimiz iki âyetin, itaatkâr olsun âsi olsun her çocuğun anne ve babasına karşı davranışı hakkında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla âyetin, onların ismini verdikleri kişiler hakkında gelmiş olduğunu kabul etmek için mutlaka Allah tarafından Peygamber'inin diliyle, bu âyet şu şu olay ve şu şu kişiler hakkındadır diye yapılan bir açıklamanın tevatür yoluyla gelmesi gerekir. Ancak o zaman onların söyledikleri kabul edilir. Âyetin bir kavme işaret ettiğine dair deliller tevatür yoluyla sabit olmazsa, bu rivayetlerden el çekmek en doğru yoldur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' diyorlar. Allah'ın lütfu çok boldur, şayet bu lütuftan ona verilmiş olsaydı, şüphesiz o da iman ederdi. İşte bundan dolayı onlar Allah'tan yardım istiyorlar ve **imana gel** diyerek çocuklarına iman etmesini emrediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[40] el-En'âm, 6/28.
[41] el-A'râf, 7/189.
[42] bk. el-A'râf, 7/190.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

[§]*19. "Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah herkesin yaptığının karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır."* 365

Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Yani yaptıkları hayır ve şerre göre dereceleri vardır. **Allah herkesin yaptığının karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır.** Yani Allah onların hayır olarak yaptıkları her şeyin mükâfatını ve şer olarak yaptıkları her şeyin cezasını tam olarak kendilerine verecektir. **Onlar haksızlığa uğramayacaklar.** Yani hayırları azaltılmayacak, kötülükleri de çoğaltılmayacaktır.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

20. "İnkâr edenler ateşin başına getirilince, 'Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!' denilecektir."

İnkâr edenler ateşin başına getirilince, size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz denilecek. Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle buyurdu: "İnkâr edenler ateşe getirilince, 'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek"[43], "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[44]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak, onlara kendi durumlarını ve içine düştükleri azaba neden müstahak olduklarını bilmeleri maksadıyla bunu hatırlatmaktadır; çünkü onlar dünyada iken insanların iman etmelerini engellemek için Allah'ın âyetlerini yalanlıyorlar ve o âyetlerle alay ediyorlardı.

---

43 el-Ahkâf, 46/34.

44 ez-Zümer, 39/71.

Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız denilecek. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, faydalanmanız için size vermiş olduğum bütün iyi ve güzel nimetleri dünyada tükettiniz, onları bitirdiniz, fakat şükretmediniz ve ahde vefa göstermediniz. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Size ait iyi ve güzel nimetleri dünya hayatınızda tükettiniz,** yani onları bitirdiniz, ama onlarla âhirette size vâdolunan güzel nimetleri ve ebedî lütufları kazanamadınız. Cenâb-ı Hak, bu dünyada insana vermiş olduğu her türlü malı, ondan âhiret amelini yapmak maksadıyla yararlanması, onları kendine azık yapması, âhiret azığı yapması için vermiştir. Fakat insan bu malı başka yolda kullanırsa, bu onu telef etmek ve veriliş amacının dışında kullanmaktır. Bu ise, onun için vebaldir ve pişmanlık sebebidir.
366 [§]Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir"[45]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kavurucu bir rüzgârdır"[46]. Onun yaptığı her harcama, âyette belirtildiği gibi âhiret için azık edinme amacının dışında olup, dünya hayatı içindi. Bu ise oyun ve eğlencedir. O harcama, âyette belirtildiği gibi helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi ise aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz! Yani o azabın içinde aşağılanacaksınız ve o azap sizi aşağılayacak. **Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza karşılık olarak...** Muhtemelen onların büyüklük taslamalarından maksat, peygamberlere karşı kibirlenmeleridir. Onlar, peygamberlere karşı büyüklendiler, bu yüzden onlara uymaya yanaşmadılar ve Allah'ın âyetlerine karşı da büyüklendiler. **Yoldan çıkmanıza karşılık olarak.** Burada geçen ve yoldan çıkmak diye tercüme ettiğimiz "fısk" (الفسق) kelimesi, Allah Teâlâ'nın emirlerinin dışına çıkmak demektir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾

---

[45] el-En'âm, 6/32.

[46] "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır" (Âl-i İmrân, 3/117).

21. "Âd'ın kardeşini* (Hûd) *hatırlat. Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini -kendinden önce ve sonra da bu kabilden uyarılar olmuştur- şöyle uyarmıştı: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!"

[Ahkâf]

Âd'ın kardeşini (Hûd) hatırlat. Bu cümleden maksadın ne olduğuna dair iki ihtimal vardır. Birincisi, Âd'ın kardeşinin haberlerini hatırlat, yani Âd kavminin Hûd aleyhisselâma nasıl kötü muamele ettiklerini ve bu kötülüklere Hûd'un nasıl göğüs gerdiğini hatırlat! Böylece kavminin sana yaptıklarına karşı da teselli bulursun. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Âd'ın haberlerini hatırlat, yani onların peygamberleri inkâr etmeleri, onlara karşı büyüklük taslamaları ve onlarla alay etmeleri yüzünden, başlarına gelen azabı ve köklerinin kazınmasını anlat! Böylece kavmini, seni inkâr etmelerinden ve seni alaya almalarından sakındırmış olursun. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini uyarmıştı.** Yani kavmini kum tepeleri ile korkutmuştu. Buradaki "ahkāf" (أحقاف) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Ahkāf bir yer ismidir, Hz. Hûd azabın orada geleceğini söyleyerek kavmini uyarmıştı. Bazıları da şöyle dedi: Ahkāf, geniş ve yüksek bir kum tepesidir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Ahkāf, "hıkf" (الحقف) kelimesinin çoğuludur, kum demektir; kum tanelerinin oluşturduğu geniş ve inişli çıkışlı bir tepedir[47]. Ebû Avsece de şöyle dedi: Ahkāf, Umman sahilleri kumsalıdır. [S]Rivayet edildiğine göre o kumsallar Âd kavminin yurdu idi. 367
"Hıkf" kelimesinin, inişli çıkışlı tepenin adı olduğu da söylenmiştir. Bazıları ise şöyle dedi: Ahkāf, suyun batarak çekilmesiyle oluşan ve sadece su yatağının izi kalan bir dağdır. Ahkāf'ın Şam'da bir dağ olduğu söylendiği gibi, Âd kavminin evlerinin ve ikametgâhlarının bulunduğu yerin adı olduğu da söylendi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendinden önce ve sonra da 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' diye uyarılar olmuştur. Yani Hûd aleyhisselâmdan önce ve sonra gelen peygamberler tarafından da bu tür uyarılar yapılmıştır. **Allah'tan başkasına kulluk etmeyin** hitabı, insanlığın geneline yapılmıştır. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Peygamberler, kendilerini inkâr etmeleri halinde başlarına gelecek çeşitli azaplarla kavimlerini sürekli uyarmışlardır. Hûd aleyhisselâmdan önce ve sonra gelen bütün peygamberler, insanları sadece Allah'a kulluk yapmaya davet etmişler, O'ndan başkasına kulluk yapmayı yasaklamışlardır. **Ben size**

---

[47] bk. İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 407.

gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum! Buradaki **sizin için korkuyorum** sözü, gerçek korku anlamında kullanılmıştır; peygamberler insanların iman edip kendilerine uymalarından henüz ümitlerini kesmedikleri sırada bu korkuyu dile getirmişlerdi. Bundan dolayıdır ki, onlar azabın ineceğine dair kesin bir dil kullanmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki korkudan maksat, gerçek bir bilgi de olabilir, yani ömrünüzü bu minval üzere tüketirseniz başınıza büyük günün azabının geleceğini ben biliyorum. Buna göre burada korku kelimesini bilgi anlamında kullanmıştır.

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾

22. "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir! dediler."

Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Onlar Hûd aleyhisselâma şöyle demişlerdi: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan uzaklaştırmak için mi geldin? Bazıları şöyle dedi: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan vazgeçirmek mi istiyorsun? Bazıları da, bizi döndürmek mi istiyorsun, mânasını verdi. Bazıları ise şöyle dedi: Tanrılarımız konusunda bize yalan mı söylüyorsun? Âyette geçen "ifk" (إفك) kelimesi yalan anlamına gelir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. "İfk" kelimesinin aslı, geri döndürmektir. Onlar sanki şunu söylüyorlardı: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan döndürmek mi istiyorsun? *En doğrusunu Allah bilir.*

368 [§]**Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!** Onlar bu sözü, alay etmek amacıyla söylüyorlardı. Kâfirler, peygamberlerle alay etmek ve onların tehditlerinin aslı bulunmadığını söylemek için sürekli olarak tehdit edildikleri azabın hemen getirilmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾

23. "O da, 'Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum' cevabını verdi."

O da, 'Bu bilgi ancak Allah katındadır' dedi. Hûd aleyhisselâm onlara, azabın geleceğine ve onun zamanına dair bilgi Allah katındadır, dedi. **Ben, size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum,** yani sizi Allah Teâlâ'nın birliğine iman etmeye ve O'ndan başkasına kulluk etmemeye çağırıyorum. Yahut şöyle diyordu: Ben size, emrolunduğum tevhit inancını ve inanmadığınız takdirde başınıza azap geleceğini tebliğ ediyorum, emrolunmadığım için o azabın size ne zaman geleceğini tebliğ etmiyorum. **Ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum.** Yani Allah'ın dinine karşı cahilce direnen yahut Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine ve ihsanına karşı cahillik yapan veyahut da Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı cahilce karşı koyan bir topluluk olarak görüyorum.

فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا
بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهٖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٤﴾

24. "Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, bir rüzgâr!"

Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Bazıları, buradaki "ârıd" (عارض) kelimesi bulut anlamına gelir, dedi. Şöyle dediler: Bu, bize yağmur getirecek olan buluttur. Sanki "ârıd" kelimesinin hakikati, içinde acı bir azap bulunan rüzgârdır. Onlar onu bulut zannetmişlerdi, ama bulut değildi, rüzgârdı. Ancak o açıdan bakıldığında onlara yağmur getirecek olan buluttu, bundan dolayı, bu bize yağmur getirecek olan buluttur demişlerdi. **Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz cezadır.** Hûd aleyhisselâm onlara şöyle demişti: O size yağmuru getirecek olan bulut değildir, aksine sizin hemen gelmesini istediğiniz azaptır, çünkü siz şöyle diyordunuz: "Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!"[48] O, **içinde acılı azap bulunan bir rüzgârdır.**

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ
نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

---

[48] el-Ahkâf, 46/22.

369 [§]25. *"Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız."*

[Âd Kavminin Rüzgârla Helâk Edilmesi]

Sonra Hz. Hûd, bu rüzgârın niteliklerini beyan etmekte ve Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği gibi şöyle demektedir: **Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr!** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, her şeyi silip süpüren, her şeyi silip süpürmek emriyle gönderilen bir rüzgâr! Rabb'inin emrinin dışına çıkmayan ve silip süpürmek emriyle gönderilmediği nesnelere dokunmayan bir rüzgâr! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[49]. Bu âyet-i kerîme, **her şeyi silip süpüren rüzgâr** meâlindeki âyetin tefsiridir. Yani uğradığı ve silip süpürmesi emredilen her nesneyi yok eden, fakat bu âyette belirtildiği gibi yok etmesi emredilmeyen yerlere yaklaşmayan bir rüzgâr! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Her şeyi silip süpüren bir rüzgâr,** yani onu gören ve düşünen insan, rüzgârın şiddetli ve kuvvetli estiğinden dolayı her şeyi silip süpürdüğünü, yeryüzünde hiçbir şey bırakmadığını, ancak Rabb'inin emrinin dışına çıkmadığını da görürdü. Görmez misin ki, o topluluğun içinde oldukları, hatta rüzgâra onlardan daha yakın yerde bulundukları halde Hûd aleyhisselâma ve ona uyanlara rüzgâr zarar vermedi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir"[50]. Yani Hûd aleyhisselâma her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir, hatta rüzgâra genelde ölüm emri verildiği halde o ölmeyecektir. Buna göre **her şeyi silip süpürür** cümlesi, ona şahit olanın, yanında bulunan her şeyi silip süpüren, onun korkunç haline bakan birine, eğer bunda öldürme emri olsaydı mutlaka öldürürdü diye düşündüren, fakat Rabb'inin emrinin dışına çıkmayan bir rüzgâr demektir. Görmez misin
370 ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: [§]**Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler.** Bu cümlenin zâhirine göre onların meskenleri kaldı, rüzgâr onları silip süpürmedi. Aynı şekilde başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu"[51]. Bazıları şöyle dedi: Onlar kaçıp meskenlerine sığındıklarında, rüzgâr onların meskenlerine giriyor, onları çekip çıkarıyor, cansız bir halde avlularına ve tarlalarına atıyordu. Bazıları da şöyle dedi: Rüzgâr onları mafsallarından çekiyor, organlarını parçalıyor, sonra o halde avluya atıyor ve onları sökülmüş hurma

[49] ez-Zâriyât, 51/41-42.
[50] İbrâhim, 14/17.
[51] el-Kamer, 54/20.

kütüklerine benzer bir halde bırakıyordu. Rüzgârın insanları evlerinden çıkarmaya ve öldürüp sahralara atmaya çalışmasından ise meskenleri ve evleri yıkması daha kolaydı. Aynı şekilde insanları mafsallarından çekmesi ve organlarını parçalamasından ise evlerini ve meskenlerini üzerlerine yıkarak öldürmesi daha kolaydı. Buna rağmen rüzgâr onların meskenlerini yıkmaya çalışmadı. Söylediğimiz gibi bütün bunlar, rüzgârın silip süpürmek konusunda Rabb'inin emrinin dışına çıkmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, rüzgâr, evleri dışında Âd kavminden geriye hiçbir şey bırakmadı. İkincisi, evlerinin kalıntılarından başka bir şey görülmüyor. Bu iki yorumdan birine göre, rüzgâr onların evlerine dokunmadı ve yok etmedi, diğerine göre de evlerinin sadece kalıntılarını bıraktı, evlerin
kendilerini ise yıktı. [§]Bu iki yorum, yukarıda **Rabb'inin emri ile her şeyi** 371
silip süpüren bir rüzgâr meâlindeki âyet hakkında yaptığımız iki yorumla örtüşmektedir. Buradaki ilk yorum, yukarıda geçen her şeyi silip süpürme emriyle gönderilen, ancak meskenlerine dokunması emredilmeyen bir rüzgâr gönderdik, bu bakımdan meskenleri ayakta kaldı şeklindeki ilk yorumla aynı mânadadır. Buradaki ikinci yorum da yukarıda geçen yorumla aynı anlama gelmektedir. Oradaki yorumda çok şiddetli ve kuvvetli esen rüzgârın her şeyi silip süpürdüğüne, insanların meskenlerini de yıktığına, ancak ona bakan birinin meskenlerin sadece kalıntılarını gördüğüne, bundan dolayı âyette onlar için yine de mesken kelimesinin kullanıldığına, dilde bu türlü kullanımların örfen de kabul edildiğine daha önce işaret edilmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak âyetin sonunda meâlen şöyle buyurmaktadır: **Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız.** Burada geçen "mücrim" (مجرم) kelimesi, sanki devamlı suç ve günah işlemeyi itiyat haline getirmiş insan demektir. Bazıları buna ısrarla günaha dalan insan mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا
وَاَفْـِٔدَةًۘ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ
مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾

26. "Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!"

Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik. Bazıları buradaki "in" (إن) şart edatının, olumsuzluk takısı olan "lem" (لم) mânasına geldiğini söyler. Buna göre de âyetin anlamı şöyledir: Size vermediğimiz gücü, kuvveti, aklı, basireti ve diğer özellikleri onlara vermiştik. **Kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı.** Yani ey Mekkeliler! Size vermediğimiz imkânları Âd kavmine vermiştik. Sonra peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle başlarına Allah'ın azabı gelince, onu başlarından savmaya güçleri yetmedi. Dolayısıyla Resûlullah'ı (s.a.) inkâr etmenizden ötürü size de bir azap gelecek olursa, onlara lütfettiğimiz imkânların benzerini vermediğimiz sizler onu hiçbir şekilde başınızdan savamazsınız. Bazılarına göre buradaki "in" (إن) harfi, zâit bir sıla edatıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle takdir olunur: Size verdiğimiz kulak, göz ve kalp gibi organları onlara da vermiştik, bununla birlikte başlarına gelen azabı defetmeye onların gücü yetmedi, buna sizin de gücünüz yetmeyecektir. Çünkü onlarda da sizdeki kulak, göz ve kalp gibi organlar vardı.

372 [§]**Kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı.** Yukarıda söylediğimiz onlara verilmeyen imkânların öncekilere verildiği şeklindeki ilk yoruma göre bu âyette geçen kulak, göz ve kalp kelimeleriyle bu organların hakikati kastedilmemiştir; kulak akıldan kinâye yapılmıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sağırlara -üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"[52] Cenâb-ı Hak bu beyanda önce kulak anlamına gelen "sem'" (السمع) kelimesini belirtti, sonra da onu akıl diye tefsir etti. "Ebsâr" (أبصار) kelimesi ile de basiret kastedilmiştir. "Basar" (البصر) kelimesi kullanılır ve onunla basiret kastedilir. Çünkü Allah Teâlâ, Âd ve Semûd kavmini şöyle nitelemiştir: "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, yaptıklarını güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi"[53]. Âyetteki kalp kelimesi de kuvvetlerden kinâyedir. Allah Teâlâ, sizlere verilmeyen akıl, basiret ve kuvvet onlara verilmişti ey Mekkeliler, buyuruyor. Buna rağmen başlarına

---

[52] Yûnus, 10/42.

[53] el-Ankebût, 29/38.

inen Allah'ın azabını kaldırmaya onların gücü yetmedi, sizin imkânlarınız onlarınkinden daha düşük olduğu halde siz o azabı başınızdan nasıl savacaksınız? İkinci yoruma göre de, âyette sözü edilen kulak, göz ve kalp anlamına gelen sözcüklerden bu organların hakikati kastedilmiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onlardaki bu organlara siz de sahipsiniz, başlarına gelen azabı defetmeye onların gücü yetmediği gibi sizin de gücünüz yetmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, onlara azabın neden geldiğini şöyle açıklamaktadır: **Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!** Onlar bazan peygamberlerin kendilerini azapla korkutmalarından dolayı alay ediyorlardı, bazan da kendilerini hakka davet ettikleri için peygamberlerle alay ediyorlardı.

[§]Cenâb-ı Hakk'ın Hâkka sûresinde zikrettiği üzere Âd kavminin aza- 373
bı rüzgârdı: "Âd halkı dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün"[54]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: "Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik"[55]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

27. "Çevrenizdeki nice şehirleri helâk ettik, belki dönerler diye uyarıcı işaretler de vermiştik."

Çevrenizdeki nice şehirleri helâk ettik. Allah Teâlâ insanı belli bir tabiatta, bünyede ve halde yarattı; insan, benzerlerinin ve emsallerinin işledikleri günahlar sebebiyle başlarına gelenlerden sakınır ve başkalarından ibret alır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: çevrenizde ve yakınınızda bulunanların peygamberleri inkâr etmeleri, inatla karşı koymaları ve onlarla alay etmeleri sebebiyle başlarına gelenlerin sizin de başınıza gelmemesi için onların yaptıklarını yapmaktan sakının! Allah onları, çevrelerinde helâk edilen insan-

---

54 el-Hâkka, 69/6-7.
55 ez-Zâriyât, 51/41.

ların başlarına gelenlerden sakınmaları ve onlara gelen azabın kendilerine de gelmemesi için, onların peygamberlere karşı yaptıklarını Resûlullah'a yapmamaları için uyarmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Belki dönerler diye uyarıcı işaretler de vermiştik. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, doğru söylediklerini kavimlerine bildirmeleri için peygamberlere mûcizeler vermiştik, ama onlar bunları reddettiler ve peygamberleri inkâr ettiler. İşte o zaman onları helâk ediverdik. Ey Mekkeliler! Muhammed aleyhisselâmın size bildirdiği âyetlerde, doğru söylediğini ve peygamber olduğuna gösteren deliller vardır, bunları reddetmeyin ki, öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmesin! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onların peygamberleri inkâr etmeleri, inatçılık yapmaları ve bu haberin ulaştığı kişinin uyması gereken buyrukları reddetmeleri sebebiyle başlarına gelen belâlara dair olarak, onlarla aynı tutumları sergilememeleri ve aynı davranışı yapma-
374 maları için yakın çevrelerde ve ufuklarda uyarıcı işaretler koyduk. [§]Bu iki yorumdan biri, insanların aynı davranışı yapmaktan vazgeçmeleri için onların başına gelenlere ait işaretler ufuklarda dağıtılmıştır, bu, onun için bir işaret olur. Bu işaret de kendisini onların yaptıklarını yapmaktan vazgeçmeye sevkeder. İkincisi, Cenâb-ı Hak, doğru söylediğine ve peygamber olduğuna işaret etsin diye her resûl ve nebî için bir işaret koyduğunu haber vermektedir. Yani Allah, tasdik etmelerini gerektiren şeyleri göstermeden onları helâk etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا
عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

28. "Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir."

Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Bu beyan, biri Allah'a, diğeri taptıkları ve tanrı edindikleri putlara olmak üzere iki mânaya işaret eder. Yardım etmesi gerekenin Allah olduğu düşünüldüğünde mânası şöyle olur. Allah onlara yardım etseydi ya! Eğer onların putlara ibadet etmeleri kendilerini Allah'a yaklaştırıyor ve putlar Allah katında onlara şefaatçi olacak idiyse, azap geldiği zaman Allah onlara yardım etseydi de helâk olmasalardı ya! *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı

Hak şunu söylemektedir: Eğer putların onları Allah'a yaklaştırdığı iddiaları hak ise kendilerine azap geldiğinde Allah onlara yardım etseydi ya! Allah onlara yardım etmediğine, aksine onları helâk ettiğine göre bilin ki bu mesele sizin vehmettiğiniz ve zannettiğiniz gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer sizin taptığınız putlar, iddia ettiğiniz gibi Allah nezdinde size şefaatçi olacak idiyseler, size yardım etseler ve şefaatleriyle sizi helâk olmaktan kurtarsalardı ya! Bunu yapamadıklarına, onlara yardım edemediklerine ve azabı defedemediklerine göre, onların başına gelen azap sizin başınıza geldiğinde sizden de azabı defedemeyecekler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada şart edatı olan "levlâ" (لولا) kelimesi, teşvik edatı olan "hellâ" (هلا) mânasındadır. "Hellâ" edatı mazi fiilin başında bulunur ve fiile olumsuzluk mânası verir. Buna göre âyet de yardım etmedi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aksine onları bırakıp kayboldular. Yani onlar bunları yahut putlar onları bırakıp gittiler. Onlara ibadet etmek suretiyle bekledikleri ve ümit ettikleri şefaati elde edemediler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir.** Muhtemelen onların düzmecelerinden ve iftiralarından maksat, putlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir gibi sözleridir: *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُٓوا اَنْصِتُواۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِر۪ينَ ﴿٢٩﴾

[§]29. *"Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler."* 375

Bu âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Cinlerden uyarıcılar, insanlardan da resûller ve uyarıcılar vardır. Eğer mesele böyle ise, o zaman Kur'ân'ı dinlemeleri için Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (s.a.) yönlendirdiğini söylediği topluluk, uyarıcı cinlerdir. Âyetin sonundaki **uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler** cümlesi buna işaret etmektedir. "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"[56] meâlindeki âyetin zâhiri, insanlardan peygamberler

---

[56] el-En'âm, 6/130.

gönderildiği gibi cinlerden de peygamberler gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak şöyle denilebilir: Bazan iki zümreden söz edilir, fakat bir tanesi kastedilir, dilde böyle kullanımlar caizdir. Tıpkı şu ilâhi beyanda belirtildiği gibi: "O ikisinden inci ve mercan çıkar"[57]. Burada ikisinden denilmesine rağmen sadece biri kastedilmektedir, o da tuzlu denizdir. İşte konuştuğumuz konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cin topluluğundan bir grubu sana doğru yönlendirmiştik. Yani onlara ilham vermiş ve kalplerine o fikri atmıştık, sonunda da cinler Resûlullah'a (s.a.) gitmişler ve onun okuduğu Kur'ân'ı dinlemeye koyulmuşlardı. Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği ve onların bildikleri kitaplarda Resûlullah'ın (s.a.) okuduğu Kur'ân'ı dinlemek üzere ona doğru gitmelerini emretmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bu âyetin hemen arkasından onlardan haber vererek şöyle buyurmaktadır:

قَالُوا يَا قَوْمَنَا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدٖى اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرٖيقٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٣٠﴾

30. "Ey halkımız! dediler, Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik."

Ey halkımız! dediler, Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, bir kitap dinledik. Bu beyan, onların, bu kitaptan önce gelen kitapları tanıdıklarına işaret etmektedir, çünkü onlar şunu söylüyorlar:
376 Ey halkımız! Biz [Ş]Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan bir kitap dinledik. İşte o kitaplarda onlara, bu kitabı dinlemelerinin ve onunla amel etmelerinin emredilmiş olması mümkündür. Onların kulak hırsızlığı yapmak için göğe çıkmaları ve gökte konuşulan haberleri dinlemeleri sayesinde bu bilgiyi elde etmiş, sonra da yeryüzüne inerek oradakilere haber vermiş olmaları da muhtemeldir. İşte bu bilgi onlara, bahsettiğimiz bu üç yoldan biriyle ulaşmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Gerçeğe kılavuzluk eden.** Yani Allah'ın onlar üzerindeki ve onların birbirleri üzerindeki haklara çağıran. **Doğru yola çağıran.** Buradaki "müstakîm" (مستقيم) kelimesi, insanı maksadına ulaştıran, muradına ve ihtiyacına kavuşturan yol demektir.

---

57 er-Rahmân, 55/22.

يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ
وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾

31. "Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun."

[Haber-i Vâhid Delildir]

Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin. Bu âyet, haber-i vâhid ile amelin gerekliliğine işaret eder. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) huzuruna giden, ondan Kur'ân'ı dinleyen ve kendisini tasdik eden cinlerin sayıları azdı. Onlar oradan kendi kavimlerine döndüklerinde, her biri kendi kabilesinin yanına gitmişti. Cinler taifesinin bir araya gelip toplanmış olmaları da mümkündür; orada da her biri kendi kabilesini Allah'ın davetçisine uymaya ve ona muhalefetten sakınmaya çağırmıştı. Söylediğimiz gibi bu haberi bireyler ve tek kişiler tarafından verilmiş olması muhtemeldir. Bu durum, amel konusunda haber-i vâhidin delil olduğunu gösterir. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır"[58]. Söylediğimiz gibi bu âyetler, insanların bu emirleri kabul etmelerini ve onlara muhalif davranmaktan sakınmalarını gerektirdiğine göre insanlarda ve cinlerde haber-i vâhidle amel etmek açık ve meşhur bir uygulamadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın davetçisine uyun! Buradaki uyma emriyle, tevhit inancı ve Allah'a iman kastedilmiş olabilir. Muamelât ile ilgili her emirde ve her şeyde ona uyun mânası da kastedilmiş olabilir. Aynı şekilde aşağıdaki âyet de bu mânadadır:

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ
دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

[§]32. "Allah'ın çağrıcısına kulak vermeyenler yeryüzünde O'nu aciz bı- 377
rakamayacak, O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır; bunlar apaçık bir sapkınlık içindedirler."

---

58 et-Tevbe, 9/122.

Allah'ın çağrıcısına kulak vermeyenler cümlesi, iki konu ile ilgili olabilir. Biri, tevhit inancı ve Allah'a imanla, diğeri de her konudaki muamelatla. Sonra Cenâb-ı Hak, davetçisinin davetine uymayanlara şunu haber vermektedir: **Onlar, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacaklar.** Yani kimse Allah'ın azabından kaçıp kurtulamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Dünyada bazılarının cezasından kaçarak kurtulmak çoğu kere mümkün ise de firar ederek Allah'ın azabından kimsenin kurtulması mümkün değildir. **O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır** cümlesi de aynı mânaya gelmektedir. Yani onlar, dünyada iken başlarına gelen belâlara ve kötülüklere karşı birbirlerinden destek alıyorlar idiyse de, burada kendilerine fayda sağlayacak ve onları azaptan kurtaracak Allah'tan başka dost bulamayacaklar. Çünkü Allah, **O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır** buyurmakta, yani onların hiç dostu olmayacak demektedir. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onlar birbirlerinin yakını ve yardımcılarıdır"[59]. Fakat yakınlıkları dünyada onlara fayda veriyor idiyse de o gün hiçbir yakının yakınına faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.** Yani Allah'ın davetçisine uymayanlar, apaçık bir sapkınlık içindedirler.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِـيَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onlar düşünmüyorlar mı; gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Şüphe yok ki O her şeye kādirdir."

Onlar gökleri ve yeri yaratanı düşünmüyorlar mı? Burada şöyle bir problem vardır: Âyette geçen "evelem yerav" (اَوَلَمْ يَرَوْا) ibaresinin mânası nedir? Bu, görmüyorlar mı anlamına gelmektedir, halbuki onlar göklerin ve yerin yaratılışını görmemiş ve müşahede etmemişlerdi. Ancak bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Onlar haberdar edilmediler mi? Bazıları da şu anlamı verdi: Onlar bilmezler mi? Yani onlar bundan haberdar edilmişler ve bilmişlerdir. Cenâb-ı Hak bunu, gökleri ve yeri yaratanın kendisi olduğunu, onların hepsinin bilip ikrar ettiklerinden dolayı söylemektedir.

---

59 "İnkâr edenler birbirlerinin yakını ve yardımcılarıdır" (el-Enfâl, 8/73).

[Ş]**Bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?** *En doğrusunu Allah bilir ya.* O, burada şunu söylemektedir: Gökleri ve yeri yaratanın her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce bulunan Allah olduğunu, sözü edilen bu nesneleri yaratmanın O'nu zâfa düşürmediğini, gezegenleri uzay boşluğunda tutmak[60] için gerekli olan düzenlemeyi yapmaktan ve idare etmekten aciz bırakmadığını ve oralarda yarattığı canlıların işlerini ayarlamak ve ihtiyacını sağlamaktan aciz olmadığını bildiğinize, hakikatte Allah bunlara kādir olduğuna göre ölüleri veya herhangi bir nesneyi diriltmeye gücünün yetmemesi ihtimali de yoktur. Yahut Allah burada şunu söylemektedir: Bütün bunları yaratmasında kendisinde yorgunluk ve zayıflık görülmediğine göre ölüleri yaratmasında da acizlik ve zayıflık görülmeyecektir. Halbuki yaratıklardan, bir işi yapıp da kendisinde yorgunluk ve zayıflık görülmeyen hiç kimse yoktur. Öyleyse sözü edilen varlıkları yaratmasında kendisinde acizlik ve zayıflık görülmemesi, hiçbir şeyin O'nu zâfa düşürememeyeceğine işaret eder, çünkü O'nun kudreti kendi zatındandır. Kudreti kendi zatından olan birini de hiçbir şey acze düşüremez. Diğer canlılara gelince, onlar ancak birtakım sebepler ve vasıtalarla iş yaparlar, o vasıtaların gücü ölçüsünde o işin üstesinden gelirler, çoğu kere de aciz kalırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut da Allah şunu söylemektedir: Gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu bildiğinize göre onları boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olması ihtimali yoktur. Eğer ölümden sonra dirilmek olmasaydı, onları boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olurdu. Bu meselenin aslı, bizim başta söylediğimizdir: Gökleri, yeri ve onlarda bulunan bütün varlıkları, önceden bir örneği olmadan ve hiç kimseden yardım almadan yaratmaya kādir olan, sonra da hayatın nihayet bulacağı zamana kadar onları uzayda boşlukta tutabilen bir yaratıcıyı hiçbir şeyin acze düşürmesi ihtimal dâhilinde değildir. 378

Şüphe yok ki O her şeye kādirdir. Çünkü O zatıyla kādirdir, başkasının kudretinden yararlanmış değildir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bunları yaratma konusunda acze düşmeyen** cümlesindeki "ayye" (عَيَّ) fiili, aciz olmak, bilememek anlamına gelir. "Ayyîtu bi-hâze'l-emr" (عييت بهذا الأمر), yani şu işi güzel yapamadım, onu yapmaya gücüm yetmedi, denilir.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا
بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

60 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır" (Fâtır, 35/41).

34. "İnkâr edenler ateşe getirilince, 'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler, Allah da 'İnkâr etmiş olmanız sebebiyle azabı çekin!' buyuracaktır."

İnkâr edenler ateşe getirilince, 'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler. Bazan onlara şöyle denilecek: "Onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak; onlar
379 da 'Evet geldi' diyecekler"[61]. [§]Bazan da, **'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, onlar da 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler.** Onların, dünyada iken inkâr ettiklerini itiraf etmeleri için Allah o gün kendilerine bunları soracaktır. Çünkü onlar dünyada iken peygamberleri ve âyetleri inkâr ediyorlar, ölümden sonra dirilmeye ve Allah'ın azabına da inanmıyorlardı. Cehenneme atıldıklarında da onlara şöyle denilecek: Dünyada iken uyarıldığınız akıbet işte budur, gerçek değil miymiş? Onlar da itiraf edip "Rabb'imiz hakkı için öyle" diyecekler. Bunun üzerine kendilerine, dünyada iken inkâr etmiş olmanız sebebiyle şimdi çekin bu azabı! denilecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُو۬لُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ
فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?"

[Peygamberlerin Her Şeye Sabretmelerinin Sebepleri]

Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Peygamberlerin altı açıdan sabretmeleri gerekir. Bunların üçü, sadece onlara özel olan ve başka hiç kimsenin ortak olmadığı sebeplerdir. Diğer üçü ise başkalarının da ortak olduğu sebeplerdir. Sadece peygamberlere mahsus olan sebeplerin ilki, onların firavunlara, küfür önderlerine ve bütün âdetleri ve gayretleri öldürmek, kendilerine muhalif olanları, emirlerine ve gidişatlarına karşı

---

[61] ez-Zümer, 39/71.

gelenleri yok etmek olan zâlimlere ilâhî risâleti tebliğ etmek için gönderilmiş olmalarıdır. Öldürülmek ve yok edilmek tehlikesine rağmen peygamberler, onlara risâleti tebliğden vazgeçmekte mâzur değildirler. Diğer insanlara gelince, onların öldürülmemek için mensup oldukları hak dini gizlemeleri mübahtır. İkincisi, peygamberler kavimlerinin alaylarına, iftiralarına, yalanlarına ve çeşitli eziyetlerine mâruz kalmaları muhtemel olsa bile yine de kendi kavimleri arasında kalmak konusunda sabır göstermekle yükümlüdürler, onlardan ayrılıp gitmelerine izin verilmemiştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sen Rabb'inin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma"[62]. Hz. Yûnus, kendi dininin selâmeti ya da kendini onlardan kurtarmak için onların arasından ayrılmaktan başka bir şey yapmamıştı, ama oradan ayrılmak için kendisine izin verilmediğinden dolayı bu ayrılış yüzünden başına o bilinen olay gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, kavimleri ne kadar direnseler ve inatçılık yapsalar da onlara helâk olmaları ve azaba uğramaları için beddua etmezler. İşte bu üç husus, diğer insanlardan ayrı olarak sadece peygamberlere mahsus olan davranış tarzlarıdır.

[§]Peygamberlerin, insanların da ortak olduğu diğer üç sebepten biri şudur: Onlar, mâruz kaldıkları musibetlere, başlarına gelen belâlara ve zorlukla sabretmekle emrolundular. İkincisi, onlar kendilerine farz kılınan ibadetleri korumak ve onları sabırla yerine getirmekle emrolundular. Üçüncüsü, onlar şehevî arzulara, nefsinin hevâsına ve temennisine karşı sabırlı olmakla emrolundular. İşte onlarla Rableri arasında var olan bu üç niteliğe, diğer insanlar da ortaktırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* 380

[Ülü'l-azm Peygamberler]

Azim ve kararlılık sahibi peygamberler. Bazıları şöyle dedi: Bunlardan maksat, Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun Nuh, İbrahim, Yâkup, Yûsuf ve Mûsâ peygamberlerdir. Bunlar, ülü'l-azm peygamberlerden sayılırlar. Bazıları da maksat bütün peygamberlerdir, der. Ülü'l-azm peygamberlerden maksadın, az önce söylediğimiz gibi kavimlerine karşı sabırlı davranan peygamberler olması da mümkündür. Şöyle de söylenmiştir: Ülü'l-azm peygamberler, ebediyen uyanık olan, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve O'nun koyduğu sınırları koruyanlardır. Meselâ Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem hakkında meâlen şöyle buyurdu: "Biz onda yeterli bir kararlılık görmedik"[63]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar için de acele etme.** Yani onları helâk etmek ve cezalandırmak için acele etme.

---

[62] el-Kalem, 68/48.

[63] Tâhâ, 20/115.

Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* O şunu söylemektedir: Sanki sen, onlara sadece gündüzün kısa bir vakti kadar bir azapla korkutmuş gibisin. Günün kısa bir süresinde görülecek olan bir azap, onları şehvetlerinin peşinden gitmelerini engellemeye ve içinde bulundukları hallerini değiştirmeye yetmez. İkincisi, sanki onlar âhiretteki azabı görüp tattıklarında dünyada çok kısa bir süre kaldıklarını, sanki gündüzün ancak çok kısa bir süresi kadar kaldıklarını zannederler. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtilen husus gibidir: "Biri, 'Dünyada ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler"[64], "Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler"[65]. Onlar kıyâmet gününü ve o günün dehşetini gördükleri zaman dünyada kaldıkları sürenin çok kısa olduğunu düşünürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

381 [§]**Tebliğ konusu işte budur.** Buradaki "belâğ" (بَلاغ) kelimesine bazıları tebliğ mânasını, bazıları da "el-belâğu mine'l-bulğa" (البلاغ من البُلْغة), yani "yapılması düşünülen seyahate yeterli miktar azık" cümlesinde kullanıldığı gibi yeterli miktar mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç, günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?** Allah sanki şunu söylemektedir: Ancak günaha batmış olan insanlar sürekli ve ebedî helâke uğrarlar. Ancak günaha batan ve batmayanın mâruz kaldığı helâk, sürekli ve ebedî olan helâk değildir, çünkü ölüm her şeyi bitirmektedir. Yahut Allah şunu söylemektedir: Azap helâkine, ancak günaha sapanlar mâruz kalır. Dünyanın zorluklarından kurtuluş anlamındaki helâk ise salih kişileri de helâk eden bir gerçektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

64 el-Kehf, 18/19.

65 er-Rûm, 30/55.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾

1. ***"İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanların yapıp ettiklerini O boşa çıkarmıştır."***

İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanlar. Müfessirler şöyle dediler: Bu ilâhî beyan, Mekkeliler'e işaret etmektedir, maksadın Medineli kâfirler, yani Ehl-i Kitap olması da yakın bir ihtimaldir. Çünkü bazı müfessirlerin söylediği gibi sûre Medine'de nâzil olmuştur. Ancak çoğu müfessirin söylediği gibi bu âyetin Mekke kâfirleri hakkında gelmiş olması da mümkündür, çünkü bu sûre, Ahkāf sûresinde onların haberlerinin belirtildiği âyetlerin devamında yer almaktadır. Sonra bu âyet eğer Medine'deki inkârcılar ve Ehl-i Kitap hakkında ise, o zaman **inkâr yolunu seçenler** sözüyle Muhammed aleyhisselâmı ve ona indirileni inkâr edenler kastedilmektedir. **Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır.** Yani onların diğer peygamberleri ve Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeleri sebebiyle Allah onların imanlarını boşa çıkarmıştır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber gönderilmeden önce mümin idiler, fakat Hz. Peygamber gönderilince inkâra kalkıştılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâm peygamber olarak gönderildiğinde, onu inkâr etmeleri sebebiyle daha önceki imanlarını da Allah boşa çıkarmıştır. Müfessirlerin çoğunluğunun söylediği gibi âyet her ne kadar Mekke kâfirleri ile ilgili ise de **Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır** cümlesi, Allah Teâlâ'nın birliğini inkâr edenler yahut Muhammed aleyhisselâmı ve ona indirileni inkâr edenler yahut da ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır.

384 [§]**Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır.** Yani Allah onların küfür halinde iken yaptıkları iyilikleri boşa çıkarmıştır. Onlar küfür halinde iken sadaka veriyor, akrabayı gözetiyor, köle âzat ediyor, bu gibi amellerle Allah'a yaklaşmaya çalışıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onların Allah'a yaklaşmaya çalıştıkları ve Allah nezdinde yakınlaşmaya vesile olacağını düşündükleri bu gibi amellerini Allah boşa çıkarmıştır. Yahut âyet-i kerime şunu söylemektedir: Allah onların putlara yaptıkları ibadetlerini boşa çıkarmıştır, halbuki onlar bu ibadetin kendilerini Allah'a yaklaştıracağını iddia ediyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[1], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[2]. Âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın bunları boşa çıkardığını, sonucun onların ümit ve arzu ettikleri gibi olmayacağını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yoluna da engel koyanlar. Bu cümlenin, onlar kendilerine engel oldular, yani kendileri Allah'ın yolundan yüz çevirdiler mânasına gelmesi muhtemeldir, nitekim onların kâfir oldukları da belirtilmişti. **Allah yoluna da engel koyanlar** cümlesinin, insanları Allah'ın yolundan engellediler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Onlarda bu her iki hal de vardı. **Yapıp ettiklerini Allah boşa çıkardı** anlamındaki "edalle a'mâlehum" (أضل أعمالهم) cümlesi iptal etti mânasına gelir. "Dalle'l-mâu fi'l-leben" (ضل الماء فى اللبن) süte su katılıp su vasfı kaybolduğunda, su sütün içinde yok oldu denilir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ
وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾

2. "İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanların, Rab'lerinden gelmiş bir gerçek olarak Muhammed'e indirilene inananların ise günahlarını affetmiş ve durumlarını düzeltmiştir."

İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanlar ve Muhammed'e indirilene inananlar. Burada Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'a, Muhammed aleyhisselâma, ona indirilen âyetlere iman edenler ve bu imanlarında sebat edenlerin amelleri boşa gitmeyecek, imanları da iptal edilmeyecektir. Aksine onların küfür halinde iken yaptıkları kötülükler ve diğer kötülükleri bağışlanacaktır. Yahut şunu söylemektedir: İman edip din ve dünyaya yararlı

---

1 ez-Zümer, 39/3.
2 Yûnus, 10/18.

işler yapanların ve Muhammed aleyhisselâma indirilene inananların yaptıkları
kötülükler bağışlanacaktır. [§]bundan maksat da küfür halinde iken yaptıkları 385
kötülükler ve inkârlarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[3]. Âyet-i kerîme eğer Arap müşriklerin iman edenleri hakkında ise **günahlarını affetmiştir** sözü, onların küfür halinde iken yaptıkları kötülüklerin ve Allah'a şirk koşmalarının affedileceği anlamına gelir. Şayet âyet Ehl-i Kitap'tan iman edenler hakkında ise o zaman iman hallerindeki kötülükleri affedilecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rab'lerinden gelmiş bir gerçek. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Muhammed aleyhisselâma indirilenin hak olduğuna, yani Rab'lerinden gelen bir hak olduğuna ve Allah Teâlâ'dan gelen her vahyin hak olduğuna iman edenler demektir. İkincisi, o, Rab'lerinden gelen doğru bir sözdür mânasına gelir. **Durumlarını düzeltmiştir,** yani önceki hallerini ve Hz. Peygamber'den sonraki durumlarını düzeltmiştir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا
الْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

3. "Bunun da sebebi şudur ki, inkâr edenler boş şeylerin peşine düşmüşlerdir, iman edenlerse Rab'lerinden gelen gerçeğe uymuşlardır. Allah insanlara kendilerinden örnekleri işte böyle vermektedir."

Sonra Allah Teâlâ o kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını ve bunun sebebini, müminlerin ise amellerini boşa çıkarmadığını ve onların iyi hallerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Bunun da sebebi şudur ki, inkâr edenler boş şeylerin peşine düşmüşlerdir.** Burada kullanılan bâtıl kelimesinden maksat, muhtemelen şeytandır yahut nefsânî arzulardır veyahut bâtıl olan her iştir. Bâtıl ise Cenâb-ı Hakk'ın, fâilini ve peşinden koşanları yerdiği her iştir. **İman edenlerse Rab'lerinden gelen gerçeğe uymuşlardır.** Allah Teâlâ o sözü bâtıla uyanlar, bunu da hakka uyan ve onu kabul edenler için söylemektedir. **Allah insanlara kendilerinden örnekleri işte böyle vermektedir.** Yani "onlar" sözüyle bâtıla uyan herkes için açıkladığı örnekleri ve "bunlar" sözü ile de hakka uyan herkes için beyan ettiği örnekleri böyle belirtmektedir. Örnek vermek, aslında açık olduğu halde insanlara gizli kalan ve onlara karışık gelen işleri

---

[3] el-Enfâl, 8/38.

açıklamak, böylece gizli ve karışık kalan meselelerin cevabını net olarak ortaya çıkarmaktır. İnsanlara verdiği örnekleri ve karmaşık meselelerin cevabını en iyi bilen Allah'tır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ
فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا
ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ
وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ
وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾

386 [§]4. ***"Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın*** (kaçmamaları için tedbir alın). ***Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin*** (sona ersin). ***İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."***

5. "(Dünyada) ***onlara doğru yolu gösterecek, durumlarını düzeltecektir."***

Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun. Başka bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurdu: "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: "Onların boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun"[4]. **Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun** meâlindeki âyetin savaş halindeki durumu kastetmiş olması mümkündür. "Onların boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun" meâlindeki âyet de yine savaş halini kastetmektedir; düşman askerlerinin mafsallarına ve başka yerlerine, ele geçirebildikleri her yerlerine vuruyor ve onları öldürüyorlardı. "Onların boyunlarının üzerine vurun" cümlesi, kırılacak kemik ve başka bir şey bulunmayan mafsallarına vurun, mafsal yerinden başını kesin demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir hadiste, "Öldürürken güzellikle öldürünüz" buyurulmaktadır[5]. Güzel öldürmek de mafsal yerinden keserek

---

[4] el-Enfâl, 8/12.

[5] bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 123, 124, 125; Müslim, "Sayd", 57; İbn Mâce, "Zebâih", 3.

bir anda canının çıkmasını sağlamaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Onların
boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun"[6] ve **öldü-
rücü darbeyi vurun** meâlindeki âyetler de bu mânaya gelir. Burada takdim,
tehir ve gizli bir kelimenin bulunmaması da mümkündür, her âyet zikredildiği
sıra ve düzende gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Söylediğimiz gibi burada
eğer takdim, tehir ve gizli bir kelime yoksa, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şunu
söylemektedir: Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun,
nihayet onları çökertip esir aldığınız zaman boyunlarının üzerine vurun. Çün-
kü bize göre devlet başkanı onları yenip esir aldığı zaman serbesttir; dilerse
öldürür, dilerse lütfeder ve cizye ile serbest bırakır. Çünkü Allah Teâlâ meâlen
şöyle buyurdu: "Kendi elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşın!"[7] Buna
göre, **Esirleri sağlam bağlayın!** cümlesi, onları lütfedip öldürmez, sağlam bir
şekilde bağlar ve dilerse fidye ile serbest bırakır, mânasına gelir. Ancak fidye
konusunda ihtilaf edilmiştir. [§]Bazıları şöyle dedi: Alınan esirler mal kar- 387
şılığında ve onların aldığı müslüman esirler karşılığında serbest bırakılırlar.
Bazıları da şöyle dedi: Onların almış oldukları müslüman esirler karşılığında
serbest bırakılırlar, fakat mal karşılığında serbest bırakılmaları caiz değildir.
Bizim görüşümüz budur. Bazıları ise şöyle söyledi: Mal karşılığında değil, fakat
müslüman esirler karşılığında serbest bırakılırlar. Bu da Ebû Hanîfe'nin (r.h.)
görüşüdür[8]. Alınan esirlerin öldürülmesi konusunda da ihtilaf edilmiştir. Ba-
zıları şöyle dedi: Alınan esirler öldürülmez, ya karşılıksız serbest bırakılır ya-
hut fidye alınır. Bazıları da şöyle dedi: Devlet başkanı muhayyerdir; dilerse
öldürür, dilerse karşılıksız olarak ve müslüman esirler karşılığında serbest bı-
rakır. Öldürmenin delili, yukarıda belirttiğimiz "Onların boyunlarının üzerin-
den vurun"[9] meâlindeki âyetle Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olaydır:
Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), Bedir esirlerine yapılacak muamele
konusunda Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.z.) ve diğer sahâbelerle istişare
etmişti, hepsi karşılıksız serbest bırakılmasını söylemişler, sadece Hz. Ömer
(r.a.) öldürülmelerini söylemişti. Hz. Peygamber onları fidye ile serbest bırak-
mış, sonra da konu ile ilgili ayetin gelmesi üzerine şöyle demişti: "Eğer gökten

---

6 el-Enfâl, 8/12.

7 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

8 Bu âyet hakkındaki görüşler için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 268-272.

9 el-Enfâl, 8/12.

bir ateş gelecek olsaydı, Ömer'den başka hiç biriniz kurtulamazdı"[10]. Bu rivayet, onlar hakkında verilmesi gereken hükmün öldürmek olduğuna işaret eder. Onlar hakkında Hz. Ömer'in (r.a.) verdiği hüküm, öldürmekti. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.), "Ömer'den başka kimse kurtulamazdı" buyurmuştur. Bu rivayet devlet başkanının müşrik esirleri öldürmek ve Ehl-i Kitap esirleri lütfedip cizye ile serbest bırakmakta muhayyer olduğuna da işaret eder. Başlangıçta bile İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde onlardan cizye almamız ve bulundukları din üzere serbest bırakmamız caiz ise muzaffer olup onları esir aldıktan sonra da câizdir. Sonra bazıları şunları söyledi: **Onları ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak serbest bırakırsınız** mealindeki âyet-i kerimenin hükmü, "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün ve esir alın"[11] mealindeki âyetle kaldırılmıştır. Ancak bu iki âyeti telif etmek mümkündür; bunlardan biri bir kavim hakkında, diğeri de başka bir kavim hakkındadır. Yahut biri belli bir zamanla diğeri de başka bir zamanla ilgilidir.

388 [§]**Tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin.** Bazıları bu âyeti şöyle tefsir etti: Tâ ki Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm çıksın! İşte o zaman savaşlar biter, yani İsâ aleyhisselâm çıkana [nüzûl-i İsâ] kadar onları öldürün ve sözü edilen işleri yapın. Bazıları da şöyle dedi: Tâ ki silahlarını bıraksınlar ve savaştan vazgeçsinler. Bazıları ise şöyle söyledi: Tâ ki küfür ve şirk yok olsun ve din olarak sadece İslâm kalsın! Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın"[12]. Buradaki fitneden maksat şirk ve küfürdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen bazı kelimeler şöyle tefsir edildi: "İshân" (الإثخان) kelimesi galip gelmek, öldürmek ve yaralamak suretiyle işini bitirmek mânasına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Eshantumûhum" (أثخنتموهم) kelimesi onlardan çok kişiyi öldürdünüz ve yaraladınız demektir. Konuşmada şöyle söylenir: "Darabtühû hattâ eshantühû hattâ lâ yakdiru en yeteharrake" (ضربته حتى أثخنته حتى لا يقدر أن يتحرك), yani onu kımıldayamayacak derecede dövdüm. Âyette geçen "vesâk" (الوثاق) kelimesi de insanın ellerini veya ayaklarını bağladığın şey demektir. "Evzârahâ" (أوزارها) kelimesi de ağırlıklar demektir, tekili "vizr" (وزر) gelir, o da ağırlık demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin,** yani savaşan askerler silâhlarını indirsin. "Vizr" kelimesi aslında taşınan nesne

---

10 Bedir esirleri kıssası ile ilgili rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 253-254; Müslim, "Cihâd", 71; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 274-275; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 201-204.

11 et-Tevbe, 9/5.

12 el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39.

(eşya) demektir, bundan dolayı silâha da âyette "vizr" denmiştir, çünkü o da taşınmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı. Buradaki **işte böyle** sözü, âyetin başından beri emrolunduğunuz bu şeyler anlamına gelir: **Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin).** *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümlenin tefsiri şöyledir: Allah dileseydi, aranızda savaş ve ölüm olmadan da dostları için düşmanlarını cezalandırırdı. Allah'ın cezalandırması, bazan onları helâk etmekle, bazan boyunduruk altına almakla, bazan da başlarına yarattıklarının en zayıfını ve en rezilini musallat etmek ve yarattıklarının en zayıfı ile onları perişan etmekle olur.

[Müslümanların İmanlarını Sınamak]

[§]**Fakat Allah sizleri birbirinizle denemek istiyor.** Yani bazınızı bazı- 389
nızın eliyle öldürmek ve çeşitli sıkıntılar yaşatmakla sınıyor. Allah Teâlâ insanı, zâhirî hallerinde birbirine aykırı niteliklerle değil, birbirine benzer olarak yarattı. Farklılık ancak çeşitli sıkıntılarla ve farklı haller ile imtihan etmekle ortaya çıkıyor; işte o zaman iman eden inkâr edenden, hak yolda olan bâtıl yolda olandan, muvafık olan muhalif olandan, tasdik eden bocalayandan, kesin inanan şüphe edenden ayırtedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[13], "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[14], "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[15]. Bunlara benzer başka âyetlerde de farklı haller ile imtihandan söz edilmektedir, işte bu imtihanın neticesinde insanın tasdik, tekzip ve tahkik ehli olup olmadığı ortaya çıkar. Sonra Cenâb-ı Hak belirttiğimiz gibi dostları için düşmandan intikam alsa, imtihansız ve külfetsiz olarak onları düşmanlarına galip getirecek olsa, Allah'ın birliğine iman ve peygamberlerini tasdik inancı, ihtiyarî değil zorunlu olarak gerçekleşmiş olurdu. Çünkü peygamberlere muhalefet edenlerin köklerinin kurutulduğunu ve helâk edildiklerini gördükleri zaman, onlara muhalefet etmezler, helâk olmaktan ve köklerinin kurutulmasından korkarak

13 el-A'râf, 7/168.
14 el-Enbiyâ, 21/35.
15 el-Mülk, 67/2.

peygamberlere muvafakat ederlerdi. O zaman imtihan olgusu da kalkar, kendi iradesi ve tercihi ile inanan anlaşılmazdı. Bundan dolayı bu konu, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır. (Dünyada) onlara doğru yolu gösterecektir. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, Allah yolunda savaşıp hezimete uğrayanların yahut galip gelenlerin veyahut bir süre geri çekilenlerin veyahut da savaştan kaçanların **amellerini asla boşa çıkarmayacaktır,** yani onların düşmana karşı cihada giderek yaptıklarını ve diğer amellerini iptal etmeyecektir. **Onlara doğru yolu gösterecektir,** yani ikinci defa olarak onlara dünyada savaşmanın ve düşmana galip gelmenin yollarını ve âhirette de cennete girmenin yollarını gösterecektir. İkincisi, Allah yolunda savaşanların amellerini Cenâb-ı Hak âhirette boşa çıkarmayacak, âhirette onlara cennete giden yolu gösterecektir.

وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

390 [§]6. "(Âhirette ise) *kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır.*"

Bazıları bu âyeti şöyle tefsir etti: Allah onları, dünyada iken kendilerine açıklayıp tasvir etmiş olduğu cennete sokacaktır. Bazıları da şöyle dedi: Allah cenneti âhirette tarif edip açıklayacak ve herkes, hiçbir işaret ve delil olmadan kendi makamını ve ailesini tanıyacak, tıpkı dünyada iken herkesin kendi evini, ailesini ve hizmetçilerini tanıdığı gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Cenneti onlara tanıtacak** cümlesi, temizleyip güzelleştirecek demektir, nitekim bu kelime insan için kullanıldığında güzelleştiren adam, yemek için kullanılınca da güzel yemek mânasına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[16].

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

7. "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır."

---

[16] bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 410.

[Kulun Allah'a, Allah'ın da Kula Yardımı]

Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder. Yani siz Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Yahut siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz, O da düşmanlarınıza karşı size yardım eder. Bizim Allah'ın rızasını kazanmak uğruna O'nun dinine ve dostlarına yardım etmemiz iki şekilde olur; bu yardımı bazan canımızla yaparız bazan da malımızla. İkincisi, bize emredilen delilleri ve âyetleri göstermek suretiyle O'nun dinine deliller ve kanıtlarla yardım ederiz. Allah'ın bize yardımı da iki şekilde olur. Birincisi, kendilerini mağlup etmek ve hükmümüz altına almak için düşmanlarımıza karşı bize yardım eder; ancak bu yardım her zaman ve her türlü ahvalde olmaz, bazı hallerde ve bazı zamanlarda gerçekleşir. İkincisi, Allah'ın bize yardımı, bazı savaşlarda mağlup edilsek, hakimiyet altına alınsak ve düşman da bize galip gelip hükmü altına alsa bile, nihaî akıbeti bizim lehimize çevirmesi şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ayaklarınızı sağlam bastırır.** Muhtemelen bundan maksat savaş sırasında sebat etmek ve sağlam durmaktır yahut âhirette ayaklarınızın kaymaması için sabit tutmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾

[§]8. ***"İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir, amellerini de Allah boşa çıkarmıştır."*** 391

İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir. Buradaki "ta'sen lehum" (تَعْسًا لَهُمْ) kelâmı, sözlükte uzak olsunlar, gebersinler mânasına gelir. Muhtemelen bundan maksat, onların Allah'ın yardımından uzak olmaları yahut Allah'ın rahmetinden uzak olmalarıdır. Bazıları buna helâk olsunlar mânasını verdi. Hezimetle ve öldürülmekle zarara uğramak anlamı da verilmiştir. Mahvolmak, helâk olmak mânasına gelebilir. "Ta's" (التعس) kelimesinin asıl anlamı, sürçmek ve düşmektir, ondan maksat da helâk olmaktır. Bu anlamların hepsi söylediğimiz noktada birleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

9. "Bu onların, Allah'ın indirdiğinden nefret etmeleri sebebiyledir. Allah da onların yaptıklarını sonuçsuz kılmıştır."

Yani Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetlerde belirtmiş olduğu felâkete uğramak, helâk olmak ve amellerini boşa çıkarmak gibi hususların hepsi, peygamberine indirmiş olduğu emirlere onların uymaktan yüz çevirmeleri yüzündendir. Çünkü Allah'ın emrettiği bir hüküm veya fiile inanmayan herkes, ondan nefret etmiş sayılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu onların, Allah'ın indirdiğinden nefret etmeleri sebebiyledir.** Yani onlar, Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'ndan başkalarına indirmiş olduğu vahiylerden nefret ederler. Eğer bu mâna doğru ise o zaman âyet Ehl-i Kitap hakkında gelmiş demektir, çünkü onlar İsrâiloğulları'ndan olmayan peygamberleri ve İsrâiloğulları'ndan başkalarına indirilmiş olan kitapları kabul etmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah da onların yaptıklarını sonuçsuz kılmıştır.** Yani onların, Allah'ın indirdiklerine uymamaları ve onları kabul etmemeleri sebebiyle bütün yaptıklarını boşa çıkarmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾

10. "Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi? Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir."

Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi? Bu ilahî kelâmın üç şekilde yorumlanabileceğine daha önce temas etmiştik. Birincisi, onlar yeryüzünde dolaşsalardı, önceki insanların başına nelerin ve niçin geldiğini anlarlardı; onların başına bu felâketler, peygamberleri yalancılıkla itham edip inkâr etmeleri sebebiyle gelmişti. Aynı zamanda o felâketlerden kurtulan insanların ne sayede kurtulduklarını da anlarlardı; onlar peygamberleri tasdik etmeleri ve onlara iman etmeleri sayesinde kurtulmuşlardı. İkincisi, âyet emir mânasına gelir, yani yeryüzünde dolaşın
392 [S]ve peygamberleri yalancılıkla itham edip onlarla alay edenlerin başlarına nelerin geldiğini görün! Bu sayede, onların peygamberlere yaptıklarını yapmaktan sakınmak gerektiğini anlarsınız. Üçüncüsü, onlar yeryüzünde dolaşıyorlardı, fakat onların başlarına gelen felâketin niçin geldiğini düşünmüyor ve ibret almıyorlardı. Eğer bunu düşünselerdi, aynı davranışları sergilemekten kaçınırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir. Bu ilâhî beyan da farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah onların köklerini kazıdı, Allah'ın köklerini kazıdığı o kâfirlerin dışındaki kâfirleri de peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle benzer sonuçlar beklemektedir. İkincisi, senin kavminden kâfir olanları da benzer sonuçlar beklemektedir. Bu, Hz. Peygamber'in kavmi için bir tehdit ifadesidir. Üçüncüsü de kavmine şunu söylemektedir: Kâfir olan herkesi benzer sonuçlar beklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

11. "Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur."

Bu âyet şöyle tefsir edilir: Allah Teâlâ'nın onlara bütün bunları hatırlatmasının sebebi şudur: Emrine uyanlardan ve kendisine iman edip tasdik edenlerden azabı defetmek için Allah onlara yardım edecektir. Emirlerine uymadıkları ve kendisini tasdik etmedikleri için kendilerinden azabı defetmekte kâfirlere yardım etmeyecektir. Yahut Allah şunu söylemektedir: **Bu** işaret ismi, iman edenlerden azabı defetmeye işaret etmektedir, çünkü Allah Teâlâ onların işlerini üzerine almış ve onları korumuştur. Kâfirlerin işlerini ise üzerine almamıştır, yani onları korumamış, kendi başlarına terketmiş ve inkâr etmeyi tercih edeceklerini bildiği için onları kendi tercihleriyle başbaşa bırakmıştır. Müminlerin ise tasdik etmeyi ve emirlerine uymayı tercih edeceklerini bildiği için işlerini üzerine almış ve onları korumuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِى
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَاْكُلُونَ كَمَا تَاْكُلُ
الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

[§] ***12. "Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir."*** 393

Sonra Cenâb-ı Hak, emirlerine uyan ve peygamberlerini tasdik eden müminlerin akıbetini şöyle açıklamaktadır: **Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır.** İnkârı ve peygamberlerini inkâr etme yolunu tercih edenlerin akıbetini de şöyle dile getirmektedir: **İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.** Yani onların dünyada iken tercih ettikleri yol itibariyle varacakları yer cehennemdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü iman ve tevhit ehli olanlar, bütün hallerinde ve işlerinde sürekli Allah Teâlâ'nın emirlerini ve nihaî akıbette kendilerine fayda verecek olan davranışları düşündüler. Şehevî arzularını ve isteklerini yerine getirmenin peşinden koşmadılar, aksine söylediğimiz gibi her konuda Allah'ın emirlerini tercih ettiler. İnkârcılar ise ne Allah'ın emirlerini ve ne de nihaî akıbette kendilerine fayda verecek davranışları düşündüler, aksine şehevî arzularının ve isteklerinin peşinden koştular, kendi hevâ ve heveslerini Allah'ın emir ve yasaklarının üstünde tuttular. Allah da müminlerin dünyada iken terkettikleri şehevî arzularını ve kendilerini tuttukları isteklerini âhirette yerine getirmek imkânını vermiş, dünyadaki bu davranışlarına karşılık onlara vâdetmiş olduğu cenneti ve bostanları lütfetmiştir. İnkârcılara ise şehevî arzularını ve canlarının istediklerini yerine getirmelerine karşılık cehennemi ve dünyada iken nefislerine uymalarının kederini vermiştir.

[Hayvanlar Gibi Yiyip İçenler]

İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler. İnkârcıların yemek ve içmekte hayvanlara benzetilmesinin iki anlamı vardır. Birincisi, Allah onların yiyip içtiklerini, yiyip içmekteki gayelerinin de karınlarını doldurmak ve şehevî arzularını tatmin etmekten başka bir amacı bulunmadığını, tıpkı hayvanlar gibi Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına hiç bakmadıklarını haber vermektedir. Nitekim hayvanların yiyip içmekteki bütün gayesi de karnını tıka basa doldurmak ve şehevî arzusunu yerine getirmekten başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Allah Teâlâ, onların yemelerinde ve içmelerinde başka bir akıbeti ve ikinci bir zamanı düşünmediklerini, aksine hayvanlar gibi sadece mevcut hallerini düşündüklerini haber vermektedir. Nitekim hayvanlar da başka bir vakti hiç düşünmeden ve arzusunun peşini hiç bırakmadan yiyip içerler ve hiç düşünmezler. İşte o inkârcılar da böyledirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِىَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِى اَخْرَجَتْكَ
اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾

[§] *13. "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu."* 394

Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki ümmetler hakkındaki kanunu sanki şu idi: Önce peygamberleri aralarından çıkarılırdı, sonra onları helâk ederdi. Burada Allah, o inkârcıların azabı hak ettikleri gibi Mekkeliler'in de azabı hak ettiklerini haber vermektedir, çünkü ey resûlüm, sen de onların arasından çıkarıldın, demektedir. Fakat Allah Teâlâ lütfedip merhamet buyurarak onlardan azabı erteledi, çünkü seni onlara rahmet olarak gönderdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[17]. Yahut Allah, senin şeriatin ve risâletin kıyâmete kadar devam etsin diye onlardan azabı erteledi, çünkü sen son peygambersin. Şayet Allah, önceki ümmetlere yaptığı gibi onları da helâk edip köklerini kazısaydı, onun risâleti ve şeriatı da kesilirdi. Halbuki Allah, onun şeriatinin kıyâmete kadar bâki kalacağını vâdetmiş ve bu yüzden onlara merhamet buyurmuştu. Şüphesiz Allah vâdinden dönmez. Sonra Cenâb-ı Hak, öncekilerin bunlardan daha kalabalık bir aileye sahip olduklarını, güç ve saldırganlık açısından da bunlardan daha kuvvetli olduklarını, o güce ve saldırganlık kuvvetine sahip olmalarına rağmen başlarına gelen azabı defedemediklerini, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcı da bulamadıklarını ve bu felâketi onlardan hiç kimsenin engelleyemediğini haber vermektedir. Siz ey Mekkeliler! Azap başınıza geldiği zaman kendinizden onu defetmeye onlardan daha muktedir değilsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Seni vatanından dışarı çıkaran; burada Allah çıkarma fiilini Hz. Peygamber'in kavmine nispet etmektedir, halbuki onlar Resûlullah'ı (s.a.) bizzat kendileri çıkarmamışlar, aksine çıkmaya zorlamışlardı, sonunda Hz. Peygamber kendisi oradan çıktı. Fakat Allah çıkarma fiilini yine de onlara nispet etmektedir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) aralarından çıkmasına onlar sebep olmuşlardı. Bu bakımdan sanki Hz. Peygamber'i onlar çıkarmış gibi oldular. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkmalarına şeytanın sebep olmasını da aynı ifadelerle açıklamaktadır: "Şeytan bulundukları yerden onları çıkardı"[18]. Gerçekte ise şeytanın bizzat kendisi onları cennetten çıkar-

17 el-Enbiyâ, 21/107.
18 el-Bakara, 2/36.

mış değildi, fakat cennetten çıkarılmalarına sebep olacak işlere onları teşvik etmişti, bu bakımdan sanki oradan şeytan çıkarmış gibidir. Burada söylenmesi gereken söz şudur: Nesneler ve fiiller bazan sebeplerine nispet edilirler, her ne kadar o sebepler fiilin bizzat kendisi olmasa da bu nispet yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

395 [§]**Onlara yardım edecek kimse de yoktu.** Bu, Allah Teâlâ'dan gelen bir haberdir. Yani onların hiç yardımcıları yoktu. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, âhirette onların hiç yardımcıları olmayacak. İkincisi, burada gizli bir kelime vardır, yani dünyada onlara azap edildiği zaman kendilerine yardım edecek kimse olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

14. "Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olur mu hiç!"

Bu ifade, onların bedîhî olarak bildiklerinin cevabı değildir. Yani Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olmadığı ilk nazarda hemen anlaşılır. Bu ifade şuna benzer: İyilik yapan, kötülük yapan gibi değildir. Bu, hiçbir açıklamaya ve cevaba ihtiyaç duymadan herkesin bildiği şeylerdendir. Âyet-i kerîme de böyledir. Sonra bu âyet iki hususa işaret etmektedir. Birincisi, Allah, onların kendi hevâ ve heveslerine uymayı ve kendilerine güzel gösterilen kötü işleri yapmayı, Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan ve kesin bilgiye sahip olan kişiye uymaya tercih etmekle ne kadar akılsızca davrandıklarını hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu âyet, ölümden sonra dirilmeye de işaret etmektedir. *Gerçi en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimsenin, nefsinin arzularına uyan kişi gibi olmadığını biliyorsunuz, fakat yine de bunların dünyada eşit olduklarını görüyorsunuz; öbürünün dünyadan faydalandığı gibi bu da faydalanıyor. Halbuki akıl onların eşit olmadıklarını söylüyor. İşte bu dünyada onların eşit olmaları, başka bir dünyanın varlığına işaret etmektedir; orada iyi ile kötü birbirinden ayırt edilip ayırım yapılacaktır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ ف۪يهَٓا اَنْهَارٌ مِنْ مَٓاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍۚ
وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَۚ
وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّىۜ وَلَهُمْ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ
مِنْ رَبِّهِمْۜ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَٓاءً حَم۪يمًا فَقَطَّعَ
اَمْعَٓاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15. "Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?"

Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur. Bu ilâhî kelâm, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, Allah Teâlâ, **Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen** sözüyle, gerçek bir temsile işaret etmektedir. Sanki şunu söylemektedir: Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili, sizin şu bahçeleriniz, bağlarınız gibidir; eğer sizin dünyadaki bahçeleriniz âyette zikredildiği gibi olsaydı, herkesin canı onu arzulamaz, [§]ısrarla onun peşinden koşmaz ve ona sahip olmayı istemez miydi? Öyley- 396
se Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara âhirette vâdetmiş olduğu o bahçelerin peşinden neden koşmuyor ve neden onlara sahip olmak istemiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.* Bu yoruma göre **Bunlar, ateşte devamlı kalan kimse gibi olur mu?** sorusu, Allah'ın vasıflarını belirttiği cennetlerden birinde ebedî kalan biri, cehennemde ebedî kalan kişi gibi değildir mânasına gelir.

İkincisi, **Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennet** ifadesinde, Allah'a itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin vasfıdır. Bu durumda bu âyet, daha önce geçen şu âyetin sılası konumundadır: "Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır"[19]. Sonra Allah, niteliklerini belirttiği cennete girecek olanları da haber vermektedir: **Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen**

---

19 Muhammed, 47/12.

cennetin temsili şudur: Yani o cennetin niteliği şudur, orada nehirler vardır, şunlar vardır, bunlar vardır... Buna göre âyetin sonunda belirttiği **Bunlar, ateşte devamlı kalan kimse gibi olur mu?** sorusu da muhtemelen, "Onların ebedî kalacakları yer cehennemdir"[20] meâlindeki âyetin sılasıdır. Sonra onların gidecekleri ve ebedî kalacakları cehennemin niteliğini de haber vermektedir: **Orada onlara bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilirler.**

Üçüncüsü, Allah'ın emrine karşı gelmekten sakınanlara vâdedilen cennetin ve oradaki nimetler kendisine vâdedilen kişi, cehennem vâdedilen biri gibi değildir. Görmez misin ki şanı yüce olan Allah, cennetin niteliklerini belirttiği âyetin sonunda şöyle buyurmaktadır: **Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?** Yani bunlar onlar gibi değildirler, birbirlerine eşit halde değildirler. Bu, Allah Teâlâ'nın daha önce bahsettiği şu ilâhî beyana benzemektedir: "Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olur mu hiç!"[21] Yani asla onun gibi olmaz. İşte cennetin ve cehennemin nitelikleri hakkında söylenenler de bunun gibidir. Yani Allah'ın kendisine niteliklerini ve nimetlerini belirttiği cenneti vâdettiği kimse, kendisine niteliklerini anlattığı cehennemi vâdettiği kimse gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Cennetin Irmakları]

Orada doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları vardır. Cenâb-ı Hak, cennette bulunan suları, cennet şaraplarını ve sütü belirtmekte, bunların dünyadaki emsalleri gibi olmadığını haber vermektedir, çünkü dünyada sular iki sebepten
397 değişime uğramaktadır; [S]ya bir pislik bulaşması ve başka bir âfete mâruz kalması ile ya da uzun zaman beklemesi ile bozulmaktadır. Allah Teâlâ cennette suları bozacak hiçbir sebebin (bakterinin) bulunmadığını haber vermektedir. Aynı şekilde dünyada süt de biraz bekletildiği zaman bozulur, Allah cennet sütlerinin bekletmekle bozulmadığını, hiçbir unsurun (bakterinin) onu bozmadığını ve süt tadının dışına çıkarmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçenlere lezzet veren şarap ırmakların;** Cenâb-ı Hak cennette şarap ırmakları bulunduğunu, cennet ehlinin bunlardan içerken zevk ve lezzet aldıklarını, ancak bunların dünya şarapları gibi olmadığını, içerken insanları tiksindirmediğini, kadehleri ağızlarına götürdüklerinde yüzlerini buruşturmadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[20] Muhammed, 47/12.

[21] Muhammed, 47/14.

Süzülmüş bal ırmakları. Yani orada karışmış da sonra süzülmüş değil, halis süzme bal ırmakları yaratılmıştır. Yahut bir kısmını karışık, bir kısmını da süzülmüş olarak yarattı, ancak başlangıçta hepsini süzülmüş bal ırmağı olarak yarattı. Bu, "Gökleri yükseltti"[22] meâlindeki âyette buyurulduğu gibidir, yani gökler önce aşağıda idi de sonra yükseltmiş değil, başlangıçta onu yüksekte yaratmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, muhtemelen burada insanların dünyada tanımış ve görmüş oldukları meyveler kastedilmektedir. Yahut arzu ettikleri her çeşit meyvenin orada var olduğunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Üstelik orada Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu vardır. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?** Yani kendisine cennette ebedî kalacağı ve âyette belirtilen her çeşit meyvelerden ve nimetlerden faydalanacağı, bozulmamış sulardan, cennet şarabından ve taze sütlerden istifade edeceği vâdedilen kişiler, cehennemde ebedî kalacağı ve âyette sözü edilen muameleye tâbi tutulacağı söylenen kişiler gibi değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا
لِلَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًاۗ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى
قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾

16. "İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihayet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar. İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler."

[Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Dair Deliller]

İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihayet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar. Allah Teâlâ, peygamber aleyhisselâmın peygamberliğine delil olacak [gaybî] mûcizeler ve alâmetler, [§]münafıkların yaptıklarına ve içlerinde gizledikleri muhalefe- 398
te ve düşmanlığa dair kanıtlar yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) risâletinin alâmeti ve nübüvvetinin kanıtı olsun diye, onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşüncelere resûlünü muttali kıldı. Çünkü onlar, kalp-

---

[22] er-Ra'd, 13/2.

lerde gizlenen düşüncelere Allah'tan başka kimsenin muttali olamayacağını biliyorlardı. Resûlullah (s.a.) onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşünceleri kendilerine haber verince, Hz. Peygamber'in bunları Allah'tan öğrendiğine kanaat getirdiler. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir"[23], "Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında, 'Biz sizinleyiz' derler"[24]. Sonra Resûlullah'a (s.a.) kulak vermekte insanlar üçe ayrılır. Müminler, irşâd olmak için ve girdikleri doğru yolda daha sağlam şekilde devam etsinler diye onu dinlerler. Bu beyan, "Hidâyeti benimseyenlere gelince Allah onların hidâyetlerini arttırır"[25] meâlindeki âyet gibidir. İnkârcılar ise kendi yandaşlarına şunları söylemek için onu dinlerler: O kendi kafasından uydurmaktadır, yalancıdır, büyücüdür. Bunu da yandaşlarının kalplerine Muhammed'in (s.a.) getirdikleri haktır fikri uyanıp da onu dinlemeye gitmesinler diye yaparlar, yandaşlarının yanında Hz. Peygamber'i ve getirdiklerini tahkir ederler. Bu beyan, "Onlar hep yalana kulak verirler"[26] meâlindeki âyet gibidir. Münafıklar ise kendisini kabul ediyor görünmek için Hz. Peygamber'e kulak verirler, bunu da içlerinde saklayıp gizledikleri düşmanlıkları ve muhalefetlerine dair bir hedef olmamak için yaparlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar.** Onların söylemiş oldukları bu söz, zâhirde söyleyeni kınamayı gerektiren bir söz değildir. Çünkü söylenen bazı sözleri duymayan yahut maksadı anlayamayan veyahut işittiğini aklında tutamayan kişinin, onu bilen ve aklında tutan birine sorması gerekir. Ancak onlar bu sözü, kendilerinin de onların dininde olduklarını, Hz. Peygamber'e kulak verdiklerini ve sözlerini ezberlediklerini bilmeleri için söylüyorlardı. Hakikatte ise onlarla alay ediyorlardı. İşte bundan dolayı bu sözle onlar kınanmışlardır.

Sonra Allah onların kalplerini mühürlediğini haber vermektedir: **İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler.** Çünkü söylediğimiz gibi onların Hz. Peygamber'i dinlemeleri, kendisine duydukları muhalefeti, düşmanlığı ve alaylarını gizlemek için onun yanında görünme arzusuna dayanıyordu. Âyette geçen "ânifen" (آنفا) kelimesine bazıları başlangıçta mânası, bazıları da az önce anlamı verdi.

---

23 en-Nûr, 24/63.
24 el-Bakara, 2/14.
25 Muhammed, 47/17.
26 el-Mâide, 5/41-42.

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾

[§] 17. "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam et- 399
melerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder."

Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar. Çünkü onlar Resûlullah'ı (s.a.), irşat olmak ve doğru yolda sebatla devam etmeleri için dinlerler. Bu ilâhî beyan: "Bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[27] meâlindeki âyetler gibidir. **Allah onlara takvâ şuurunu bahşeder.** Muhtemelen bu cümle onlara emrinden sakınma şuurunu verir mânasına gelmektedir. Onları, sonradan emrine muhalefet etmekten sakındıracak davranışlara başlangıçta muvaffak kılar mânasına gelmesi de muhtemeldir. Bazıları şöyle dedi: Allah onlara amellerinin sevabını âhirette verir. Allah şöyle demektedir: Onlara Allah'tan bir emir geldiği ve o emri aldıkları zaman, bu onların hidâyeti benimsemekteki kararlılıklarını arttırır ve Allah onlara takvâlarını, yani mükâfatlarını verir. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında, "ve entâhum takvâhum" (وأَنْطَاهُمْ تَقْوَاهُمْ) şeklindedir, bu da aynı mânaya gelir. "Entâ" (أنطى) fiili de verdi demektir ve yaygın bir kelimedir. "Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik"[28] meâlindeki Kevser sûresini de aynı şekilde okumuştur.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَا
فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

18. "Onlar (yola gelmek için) *kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesini mi bekliyorlar? Halbuki onun alâmetleri geldi. O gelip çatınca akıllarını başlarına devşirmeleri neye yarar!"*

Onlar (yola gelmek için) kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesini mi bekliyorlar? Bu âyet-i kerîme sanki Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmete kadar iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında gelmiş gibidir. Allah sanki şunu söylemektedir: Onlar iman etmek için kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesinden

---

27 et-Tevbe, 9/124-125.
28 el-Kevser, 108/1.

başka bir akıbeti beklemiyorlar, fakat o zaman iman etmeleri onlara fayda vermeyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[29], "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[30]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki Resûlullah'ın (s.a.) o vakitten önce onların iman etmeleri beklentisinden ümidini kestirmektedir.

400 [§]**Halbuki onun alâmetleri geldi.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, geldiği ifade edilen kıyâmet alâmetlerinden maksat muhtemelen Resûlullah'ın (s.a.) gelmesidir, çünkü o peygamberlerin sonuncusudur, peygamberlik kurumu onunla sona erdirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in iki parmağını birleştirerek, "Benim peygamber gönderilmem ile kıyâmetin kopması şöyle beraberdir"[31] dediği rivayet edilmiştir. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman Hz. Peygamber, geleceği söylenen kıyâmetin gerçek alâmetidir. Yani kıyâmet alâmeti gerçekten gelmiş ve tahakkuk etmiştir. İkincisi, kıyâmetin kopacağına alâmet kabul edilen Hz. Îsâ'nın nüzûlü (nüzûl-i Îsâ), "dâbbetü'l-arz"ın ve "Deccâl"in çıkması gibi işaretlerdir. Kıyâmet alâmetlerinden bazıları geçmiştir. Dolayısıyla **onun alâmetleri geldi** sözü, sanki geldi mânasındadır. Çünkü geleceği kesin olan her alâmet, sanki geldi hükmündedir. Nitekim Allah Teâlâ, "Allah'ın emri geldi"[32] buyurmuştur.

O gelip çatınca akıllarını başlarına devşirmeleri neye yarar! Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, o vakit iman etmekle ne kazanacaklar? O zaman akıllarını başlarına devşirmelerinin onlara ne faydası olur? Çünkü kıyâmet gelip çattığında tövbe de kabul edilmez. İkincisi, kıyâmet gelip çattığında imanı ve tövbeyi nereden hatırlayacaklar? Yani bunları düşünemezler ve iman etmezler. Onlar bundan önce dünyada yaşarlarken iman etmemişler ve onu hatırlamamışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾

---

[29] el-En'âm, 6/158.

[30] el-Mü'min, 40/85.

[31] Buhârî, "Tefsîr", 79, "Talâk", 26, "Rikâk", 39; Müslim, "Cuma", 18, "Fiten", 176-179, 181.

[32] "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir" (en-Nahl, 16/1).

19. "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir."

Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Bu ilâhî kelâm da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bil ki olay gerçekleştiğinde, Allah'tan başka tanrı yoktur, denilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bizi dosdoğru yola ilet"[33], "Ey iman edenler! Allah'a iman edin!"[34] İkincisi, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Bil ki, kendisine kulluk yapılmaya lâyık olan tanrı ve gerçek mâbut, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Çünkü Araplar, kendisine ibadet edilen mâbuda ilâh derlerdi. İşte bundan dolayı, kendisine ibadet edilmeye lâyık olan mâbut,
[§]Allah Teâlâ'dır, sizin Allah'ı bırakıp kendilerine ibadet ettiğiniz ve onlara 401
ibadet etmenizin sizi Allah'a yaklaştıracağını iddia ettiğiniz putlar değildir. Üçüncü bir mâna da şudur: Cenâb-ı Hak, ona ihlas halini ve Allah'ın birliği inancını her zaman kalbine nakşetmesini ve bunu dil ile de söylemesini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi günahın için af dile! Bu ifadenin cümle başı olması mümkündür; insana başkalarına dua etmesi emredildiğinde, önce kendi nefsine dua ederek söze başlar. Emrin hakikati ise, kendine değil, diğer mümin erkeklere ve kadınlara dua etmektir. Ancak burada kendisi için dua etmesinin emredilmesi, müstahap anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada, bir günah işlemiş olduğundan dolayı Allah'tan af dilemesi emredilmiş de olabilir, ancak biz onu bilmiyoruz. Peygamberlerin işledikleri günahları ezberlemek ve onları saymakla mükellef değiliz. İşlenebileceği düşünülen her günah için af dilemenin emredilmiş olması caizdir. Nitekim Hz. İbrahim şöyle demişti: "Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur"[35]. Fakat peygamberlerin işledikleri günahlar ve yaptıkları hatalar, diğer insanlarınki gibi değildir; insanların işledikleri günahlar, büyük küçük her türlü çirkinlikleri kapsar, peygamberlerin günahları ise hiçbir çirkinliğe bulaşmadan sadece efdal olanı terketmek şeklinde olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Müminler İçin En Ümit Verici Âyet]

Kur'ân-ı Kerim'de müminler için en ümit verici âyet, şüphesiz bu âyettir. Çünkü şanı yüce olan Allah, peygamberine, müminler için mağfiret dilemesini emretmektedir. Mevlâsı kendisine mağfiret dilemesini emrettiği halde Hz.

---

33 el-Fâtiha, 1/6.

34 en-Nisâ, 4/136.

35 eş-Şuarâ, 26/82.

Peygamber'in af dilememesi düşünülemez. Sonra peygamber aleyhisselâm Allah'ın emri üzerine müminler için af dilediği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın onu kabul etmemesi de düşünülemez. Diğer peygamberlerin duaları da böyledir. Meselâ Hz. Nuh şöyle dua etmişti: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[36]. Hz. İbrahim de şöyle dua etmişti: "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[37] Buna benzer başka örnekler de vardır.
402 [§]Meleklerin insanlar için yaptıkları dualar da böyledir: "Melekler de yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[38], "Ey Rabb'imiz! Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla!"[39] Bu ilâhî beyanlar, müminler için en çok ümit verici âyetlerdir. Hiç şüphe yok ki peygamberlerin duaları, Allah Teâlâ'ya ulaşma vesilelerinin en üstünü ve O'nun nezdinde yakınlaştırıcı yolların en büyüğüdür. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Mûtezile ve Günahların Bağışlanması]

Erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Küçük günahlar bağışlanmıştır, Allah Teâlâ'nın küçük günahlarla kullarına azap etmesi caiz değildir. Büyük günahlar ise tövbe ve istiğfar yapmadıkça Allah'ın onları bağışlaması helâl değildir. Bu âyet ise onların sözlerini ve görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü burada Allah, müminler için af dilemesini peygamberine emretmektedir. İşlenen günah ya küçüktür, onlara göre küçük günahlar zaten bağışlanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber sanki şunu söylemektedir: Haksızlık yapma Allah'ım! Çünkü bağışlanmış olan küçük günahlardan dolayı azap etmesi caiz değildir, eğer bundan dolayı azap edecek olursa haksızlık yapmış olur. Yahut da işlenen büyük günah olur, onlara göre onun da bağışlanması helâl değildir. Bu durumda "Yâ Rabbi! Onları bağışla!" diye dua etmekle sanki şunu söylemektedir: Allahım!, Haksızlık yap! Çünkü O'nun büyük günahları bağışlaması caiz değildi, buna rağmen bağışlarsa haksızlık yapmış olur, uygun olmayan bir hüküm vermiş olur. Nasıl olursa olsun, bu âyet Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmekte ve bizim görüşümüze delil olmaktadır: İşlenen

---

36 Nûh, 71/28.

37 İbrâhim, 14/41.

38 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar" (eş-Şûrâ, 42/5).

39 "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min, 40/7).

günah küçük de olsa, büyük de olsa, onu yapana azap etmesi de bağışlaması da Allah'a ait bir haktır. Çünkü her ikisi de günahı bağışlamak ifadesine girmektedir. *Doğruya ulaşmaya muvaffak kılan sadece Allah'tır.*

[Allah'ın İlmi]

Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Gündüzleri ne yapacağınızı ve geceleri nereye gideceğinizi Allah bilir. Şöyle de denildi: Gündüzleri neler yapacağınızı ve geceleri nerede kalacağınızı Allah bilir. Bunların ikisi de aynıdır. [§]Bazıları da şöyle 403
dedi: Dünyada neler yapacağınızı ve âhirette nereye gideceğinizi, yani nerede kalacağınızı Allah bilir. Bize göre ise bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, muhtemelen Cenâb-ı Hak bir kavmin, "Allah Teâlâ işlerin sonunu bilmez, çünkü bu âlemi yarattı, ama insanlar O'nu ve nimetlerini inkâr ediyorlar, eğer verdiği nimetleri insanların inkâr edeceklerini bilmiş olsaydı onları yaratması ve kendilerine o nimetleri vermesi ihtimal dâhilinde olmazdı, çünkü dünyada böyle yapan biri boş işlerle uğraşan ve hikmete uygun davranmayan kişi sayılır" şeklindeki zanları ve vehimleri üzerine bu âyeti göndermiştir. Buna göre bu âyet, onların bu iddiaları üzerine gelmiştir. Cenâb-ı Hak da onlara şöyle cevap vermektedir: **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.** Yani Allah, neler yapacaklarını bildiği halde onları yaratmıştır, yoksa onların zannettikleri gibi bilmediği halde yaratmış değildir. Ancak Allah Teâlâ'yı bilgisizlikle itham etmek onlara yakışmaz, bu onların, Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı işlerdeki hikmeti hakkıyla bilmemeleri yüzündendir. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âlemi kendi ihtiyacı ve şahsî menfaati için değil, aksine insanların kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratmıştır. Allah'ın buyruklarını kabul edip itaat etmelerinin faydası da onlara dönecektir, O'nun buyruklarını ret ve inkâr etmelerinin zararını da onlar çekeceklerdir. Dünyada bir insanın, reddedeceğini ve kabul etmeyeceğini bildiği halde birine emir vermesi yahut yasak koyması veyahut ona bir elçi göndermesi, akılsızca bir hareket ve hikmete uymayan bir davranış olur. Çünkü o bunu sadece kendi ihtiyacı ve menfaati için yapmaktadır. Dolayısıyla reddedip kabul etmeyeceğini bildiği halde böyle bir şey yaparsa hikmete uygun davranmamış olur. Duyular âleminde ve duyu ötesi âlemde hikmet farklı olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir,** yani sürekli dikkatli ve uyanık olmanız için Allah sizin bütün hareket ve durma halindeki bütün davranışlarınızı bildiğini size haber veriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir,** yani dünyada neler yapacağınızı Allah bilir, âhirette dönüşünüzün nereye olacağını da bilir. Yani Allah her şeyi, insanların bütün hallerini bilerek yaratmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Andolsun biz, onları cehennem için yarattık"[40]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurulur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[41]. Yani Allah inkâr yolunu ve kendisine düşmanlığı seçeceğini bildiği kişileri cehennem için, tevhidi ve kendisine dostluğu seçeceğini bildiği kişileri de cennet için yaratmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ
نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ
مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

404 [§]*20. "İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek!"*

21. "Güzel olan itaattir, makbul sözdür. Durum (savaş emri) *kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadakat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı."*

İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde... İman edenlerin bir sûre indirilmesini temenni etmelerinin ve "keşke bir sûre inse!" diye konuşmalarının birkaç sebebi vardır. Birincisi, o sûrenin risâlet, ölümden sonra dirilmek ve tevhit konularında kendileri için bir delil, düşmanlarına karşı da bir kanıt olsun diye gelmesini istiyorlardı. İkincisi, çeşitli konularda istifade etsinler, dine dair bilgileri ve imanları artsın diye o sûrenin gelmesini istiyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman

---

40 "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk" (el-A'râf, 7/179).

41 ez-Zâriyât, 51/56.

etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[42]. Üçüncüsü, iman edenle inkâr edeni, kesin inananla şüphelere dalanı ayırdetmek için sûrenin indirilmesini istiyorlardı. Sözünü ettiğimiz bu sebepler, sûrenin indirilmesine dair müminlerin düşüncelerini yansıtmaktadır, onlar bu sebeplerden dolayı bir sûrenin indirilmesini arzu ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde. Bu ilâhî beyanda geçen ve kesin hükümlü anlamına gelen "muhkem" (مُحْكَم) kelimesi ile sonradan gelen mânası kastedilmektedir. Sonradan gelen ifadesi de "muhkem" kelimesinin tefsiri değildir, ancak onunla neshedici (nâsih) hükmü kastetmektedirler. "Nâsih" de sonradan gelen, arkadan nâzil olan âyet demektir ve bu âyet muhkemdir, onunla amel etmek zorunludur. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim İbn Mesûd'un mushafında da böyledir: "Levlâ nüzzilet sûratün muhdesetün" (لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ مُحْدَثَةٌ). Bunun tefsiri de belirttiğimiz gibidir. Ancak bize göre muhkem iki mânaya gelir. Birincisi, delillerle ve kanıtlarla sağlam olandır. İkincisi, bir kavme indirildiği ve insanlar arasında dolaştığı için kimsenin değiştiremediği, aksine Allah katından geldiğinin bilinmesi için insanların koruduklari âyetlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçinde savaştan söz edildiğinde.** Cenâb-ı
Hak savaşta çeşitli özellikler yaratmıştır. Birincisi, [§]her ne kadar zâhirde sa- 405
vaşın canları ve malları telef etmesi söz konusu olsa da müslümanların sayılarının ve servetlerinin çoğalması da söz konusudur. Çünkü savaş farz kılınmadan önce insanlar tek tek İslâm'a giriyorlardı, ama savaş farz kılınınca Cenâb-ı Hakk'ın da haber verdiği üzere akın akın İslâm'a girmeye başladılar: "İnsanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde..."[43] İkincisi, iman edenle inkâr eden, kesin inananla şüphelere dalan kimseler, savaş sayesinde birbirinden ayrılır. Çünkü münafık olan birinin gerçek yüzü o zamana kadar ortaya çıkmaz. Savaş farz kılındığında, nifak ve şüphe içinde olanlarla iman ve tasdik edenler ortaya çıkar. Üçüncüsü, savaşta peygamberliğin ve ölümden sonra dirilmenin işaretleri vardır. Peygamberliğin işaretinden maksat şudur: Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı sayı itibariyle az oldukları gibi savaş teçhizatı ve kuvvet bakımından da zayıftılar. Sayılamayacak derecede kalabalık, teçhizat ve kuvvet bakımından da çok üstün olan düşmana karşı savaşmakla emrolunmuşlardı. Bu hal, onların kendi güçleriyle değil, Allah'ın yardımı ile savaştıklarının yahut sayı ve kuvvet bakımından kendilerine denk olan bir ordu ile savaşmadıklarının bilinmesi

---

42 et-Tevbe, 9/124-125.

43 en-Nasr, 110/3.

içindi. *En doğrusunu Allah bilir.* Ölümden sonra dirilmenin delillerine gelince, onlar akrabalık bağlarını kesmek söz konusu olduğu halde yakınlarını, akrabalarını ve dostlarını öldürmekle emrolunmuşlardı, bu emri de onlar ancak ümit edilen ve hedeflenen bir akıbetin var olduğu bilinsin diye yerine getiriyorlardı. Çünkü belirlenen bir hedef ve benimsenen bir gaye olmadan böyle bir işe girişmek mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün.** Münafıklar, içlerinde gizledikleri nifakı ve şüpheleri haber veren bir âyetin gelmesinden nefret ediyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[44]. Böyle bir sûre indirilince de âyet-i kerîmede belirtildiği gibi düşmanlıkları artıyordu: "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[45].

406 [§]**Güzel olan itaattir, makbul sözdür.** Müfessirler şöyle dediler: Tıpkı "Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!"[46] meâlindeki âyette olduğu gibi, bu âyet de onlar için tehdit anlamına gelmektedir. Fakat âyetin zâhiri tehdit değil, sizin için daha uygun olan budur mânasına gelir, sizin için evlâ olan itaat etmeniz ve makbul söz söylemenizdir. Onlar bunu terkettikleri zaman ise âyet tehdit mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Durum kesinlik kazanınca; bu cümlenin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu cümle, **Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde** meâlindeki âyetin sılasıdır, işte o zaman durum kesinlik kazanır demektir. İşte o zaman münafıkların ne hale geleceklerini Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: **Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün.** Onların ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi bakmaları sadece savaşın zikredilmesi yüzünden değildir. Cenâb-ı Hak bu vasfı ve o hâli, savaşın farz kılındığı ve savaşa çıkmanın şart olduğu zamanla ilgili olarak söylemiştir. İşte **Durum kesinlik kazanınca** cümlesi, savaş farz kılınınca ve savaşa çıkmak kesinlik kazanınca onların hali âyette belirtildiği gibi olur demektir, yoksa sadece savaş sözcüğünün kullanılması anlamında değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Durum kesinlik kazanınca,** yani âhirette, peygamberlerin

---

44 "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır" (et-Tevbe, 9/64).

45 et-Tevbe, 9/125.

46 el-Kıyâme, 75/34.

uyardıkları azabın gelmesi kesinlik kazanınca, dünyada iken **Allah'a karşı sadakat göstermiş olsalardı,** âhirette **onlar için hayırlı olacaktı,** çünkü âhirette azap hali başlarından hiç gitmiyor. Yani Resûlullah'ın (s.a.), âhirette azaba uğrayacakları ikazını kabul edip dünyada iken ona muhalefeti terketselerdi, bu onlar için âhirette daha hayırlı olacaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوا اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾

22. "Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?"

Bu âyetin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Âyetin başındaki "fe hel aseytüm" (فَهَلْ عَسَيْتُمْ) kelimeleri, muhtemelen siz öyle yaparsınız demektir. Üstlenirseniz anlamına gelen "in tevelleytüm" (اِنْ تَوَلَّيْتُمْ) tabiri de bu ümmetin işlerini yönetmeyi üstlenirseniz demektir. **Yeryüzünde kötülük çıkarır ve yakınlık bağlarını parça parça edersiniz.** İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Bu âyetin hükmü yaşandı, Ümeyyeoğulları [Emevîler] bu ümmetin yönetimini üstlendiler, hemen sonra âyette belirtilen kötülüğü yaptılar ve akrabalık bağlarını parça parça ettiler. O insanların Resûlullah (s.a.) ile akrabalık bağları vardı, ama bunlar Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette belirttiği kötülüğü yaptılar[47]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları ise şöyle söyledi: Âyet münafıklar hakkında gelmiştir. Onlar 407
Resûlullah'a (s.a.) geliyor ve söylediklerini dinliyorlardı. Sonra oradan ayrıldıklarında yeryüzünde kötülük işliyor ve âyetin belirttiği işleri yapıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez"[48]. Bazıları da şöyle dedi: Âyetin ancak Harûrîler ve Hâricîler hakkında gelmiş olabileceğini zannediyorum. Âl-i İmrân sûresinde geçen "O ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[49] meâlindeki

---

[47] Ehl-i sünnetin rivayet ve tefsir kitaplarında bu yorumu bulamadık. Fakat Şiiler'in rivayet kitaplarında bu ifade yer almaktadır (Meselâ bk. Küleynî, *el-Furû' mine'l-Kâfî*, VIII, 103).

[48] el-Bakara, 2/204-205.

[49] Âl-i İmrân, 3/144.

âyeti dikkate aldığımızda, bu âyetin irtidat edenler hakkında gelmiş olması da mümkündür, çünkü onlar gerisin geriye dönmüşlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Katâde şöyle dedi: "Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadakat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı"[50]. Yani işler gerçekleştiğinde Allah ve resûlünün emirlerine itaat etseler ve makbul söz söyleselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu. **Eğer üstlenirseniz** diye başlayan bu âyette ise Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer benim kitabımdan ve bana itaatten yüz çevirirseniz yeryüzünde kötülük çıkarırsınız[51]. Katâde şöyle diyor: Allah'ın kitabından yüz çevirdiklerinde insanların nasıl haram kanlar döktüklerini, akrabalık bağlarını paramparça ettiklerini, Rahmân'a âsi olduklarını ve haram mal yediklerini görmediniz mi?[52] Bu âyetin, peygamber olarak gönderilmeden önce Resûlullah'a (s.a.) inanan, fakat peygamber gönderildiğinde onu inkâr edenler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

23. "İşte bunları Allah lânetlemiş, kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir."

İşte bunları Allah lânetlemiştir. Lânetlemek, rahmetten çıkarmak demektir. Bu ifade, Allah'ın İblis'e söylediği söz gibidir: "Kıyâmet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!"[53] Yani sen rahmetimden kovulmuşsun. **Bunları Allah lânetlemiştir,** yani Allah onları rahmetinden kovmuştur. **Kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir.** Yani kulaklarını sağır etmiştir, o kadar ki ibret almak ve düşünmek için kulak vermezler. **Gözlerini kör etmiştir,** o kadar ki gördükleri olaydan ibret almak ve üzerinde düşünmek için ona bakmazlar, eğer ibret nazarıyla baksalar ve üzerinde düşünselerdi, gerçeği anlarlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

408 ***[§]24. "Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?"***

---

50 Muhammed, 47/21.

51 Tevellâ fiili, işi üzerine almak mânasına geldiği gibi, yüz çevirmek anlamına da gelir.

52 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 213-214; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 435.

53 Sâd, 38/78.

Şayet onlar Kur'ân'ı okuyup üzerinde düşünselerdi, oradaki sözlerin hakikatini anlarlardı. Aynı şekilde Allah'ın azabını düşünselerdi, Cenâb-ı Hak kalplerine vurduğu kilitleri açardı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?** Yani, aksine onların kalpleri üzerinde kilitler vardır. Kilitler anlamına gelen "akfâl" (أقفال) kelimesi, karanlıklar mânasına da gelir, yani kalplerinde küfür karanlıkları vardır ve bu karanlık, görme ve işitme nurunu örtmektedir. Burada sözü edilen fiillerin, huy ve tabiattan kinâye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى
الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾

25. "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir."

Buradaki "sevvele" (سوّل) kelimesi süsledi anlamına gelir. Cenâb-ı Hak süsleme işini bazan şeytana, bazan da kendine nispet etmektedir. Şeytanın süslemesinden anlaşılması gereken mâna, Allah'ın süslemesinden anlaşılması gerekenden farklıdır; tıpkı saptırmak fiilinin Allah'a nispet edildiğindeki mânası ile şeytana nispet edildiğindeki mânası farklı olduğu gibi. Allah'ın saptırmasından anlaşılması gereken mâna, şeytanın saptırmasından anlaşılandan farklıdır. İşte süslemek de böyledir. **Kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir.** Yani onlara belli bir vakte kadar süre vermiş, cezalarını ertelemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[54]. Yani sözü edilen arttırmanın olması için Allah onların cezalarını erteliyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenler** meâlindeki ilâhî kelâmın yahudiler hakkında gelmiş olması mümkündür. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce onların bir peygamberin geleceğine inandıklarını söylemiştik. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar bilip tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[55]. Onlar önce kendisine inanıyor ve tâbi oluyorlardı, fakat sonra sırtlarını döndüler. Bu âyetin münafıklar

---

[54] Âl-i İmrân, 3/178.

[55] el-Bakara, 2/89.

hakkında gelmiş olması da mümkündür. Onlar da Hz. Peygamber hayatta iken onun yanında görünüyorlardı, fakat vefat edince İslâm'a sırtlarını döndüler ve muhalefet gösterdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ الْاَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

409 [§]*26. "Bu da onların, Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara, 'Bazı hususlarda sizin dediklerinizi yapacağız' demeleri yüzünden olmuştur. Allah onların gizlediklerini bilir."*

Bu da onların, Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara, 'Bazı hususlarda sizin dediklerinizi yapacağız' demeleri yüzünden olmuştur. Âyetin başında geçen ve "bu" anlamına gelen "zâlike" işaret ismi, eğer yahudilerin kastedildiği "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenler"[56] meâlindeki âyete işaret ediyorsa, o zaman âyetin mânası, münafıklara işaret etmiş olması halindeki mânadan farklı olur. "Zâlike" kelimesinin, "Şeytan bunu güzel göstermiş"[57] cümlesine, yani şeytanın onlara güzel gösterdiği fiile işaret etmesi de mümkündür. Bu iki ihtimalden dolayı biz onun hakkında, şuna işaret ediyor diye bir açıklama yapmayacağız. Bazıları **Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara** cümlesi hakkında şöyle dedi: Onlar münafıklardır, yahudilere, Muhammed'i (s.a.) yalancılıkla itham etmekte size itaat ve yardım edeceğiz, demişlerdi. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar yahudilerdir, Muhammed aleyhisselâm ve ashâbına karşı diğer kâfirlere yardım ediyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e vahiy göndermesinden hoşlanmayanlar, Allah'ın "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler"[58] meâlindeki âyette buyurduğuna göre bir kısım yahudiler ile bütün kâfirlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onların gizlediklerini bilir.** Bu ilâhî kelâm, önceki beyanın, **Bu, onların şöyle demeleri yüzündendir** meâlindeki âyeti tefsir etmediğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, onların gizledikleri her şeyi bildiğini haber verdiğine göre şunu kastettiği ve zamirin şu kelimeye râci olduğu da söylenemez, çünkü Allah bunu açıklamamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 Muhammed, 47/25.
57 Muhammed, 47/25.
58 el-Bakara, 2/105.

فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ
اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

27. "Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak onların canlarını alırken durumları nasıl olacak bakalım!"

28. "Bunun da sebebi, Allah'ı öfkelendiren işlerin peşine düşmeleri ve O'nun hoşnut olacağı işlerden nefret etmeleridir. Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır."

Hiç kimse, Allah'ı öfkelendiren işlerin peşine düşmeyi ve O'nun hoşnut olacağı işlerden nefret etmeyi gaye edinmez. Ancak onlar, Allah'ı öfkelendiren işleri yapmanın peşine düştükleri zaman, bu işler yüzünden sanki Allah'ın öfkesinin peşine düşmüş olmaktadırlar. Aynı şekilde Allah'ın hoşnut olacağı işleri terkettikleri ve onlardan nefret ettikleri zaman da, sanki Allah'ın hoşnut olmasından nefret etmiş olmaktadırlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen
husus gibidir: [§]"Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş 410
miydim?"[59] Aslında kimse şeytana kulluk etmeyi gaye edinmez, fakat onlar şeytanın emirlerine ve çağrısına uydukları zaman sanki ona kulluk etmiş olmaktadırlar. Bu, bir şeyi, sebebinin ismi ile isimlendirmektir. Dilde bir şeye, sebebinin ismi ile isim vermeye mani bir durum yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır.**

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

29. "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar?"

Münafıklar, içlerindeki düşmanlık duygusunu ve kalplerindeki kini Cenâb-ı Hakk'ın ortaya çıkarmayacağını zannettiler. Şanı yüce olan Allah ise münafıkların içlerinde sakladıkları ve aralarında gizledikleri düşünceleri açıklamakla, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine büyük bir kanıt ve açık bir delil getirmiştir.

---

59 Yâsîn, 36/60.

وَلَوْ نَشَاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ
الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

30. "İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Burada sanki takdim-tehir var gibidir, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz istersek onları, yüzlerindeki işaretleriyle sana gösteririz, ayrıca sen de onları konuşma tarzlarından tanırsın. Yani biz istesek onların yüzlerine ve konuşmalarına bir alâmet koyardık ve sen de bu sayede onları tanırdın, ancak biz bu alâmeti koymadık. Fakat Allah, onları tanımayı yaptıkları amellerine bağladı ve bu yolla münafıklıklarını ortaya çıkardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider"[60], "Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler)"[61], "Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün"[62], "Onlar namaza ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[63], "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve
411 âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır"[64]. [§]Bunlara benzer âyetlerde Cenâb-ı Hak, onların münafıklıklarını ve karşı duruşlarını, yaptıkları işlerle ortaya çıkarmaktadır. Bu âyetler, Hz. Peygamber'in onları simalarıyla, konuşmalarıyla, sözleriyle ve bedenleriyle değil, yapmış oldukları işlerle tanıdığına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, **konuşma tarzlarından sen onları bileceksin** cümlesine, söylenen sözün anlamından onları bilirsin, mânasını verdiler. Onlar konuştukları zaman Resûlullah

---

[60] "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez" (el-Bakara, 2/204-205).

[61] el-Münâfikûn, 63/4.

[62] Muhammed, 47/20.

[63] et-Tevbe, 9/54.

[64] et-Tevbe, 9/45

(s.a.) kendilerini tanırdı. Buna göre **onları bileceksin** ibaresi, gelecekle ilgili vâd anlamına gelir, yani onları konuştukları zaman bileceksin. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Delilini dikkatli ve uygun bir dille ifade eden adam için "racülün lahınun bi-huccetihi" (رَجُلٌ لَحِنٌ بِحُجَّتِهِ) denilir. Bu fiil "lehane, yelhanu, lahnen" (لَحَنَ, يَلْحَنُ, لَحْنًا) kökünden kullanılınca, hatalı konuşmak anlamına gelir, bununla da haktan sapmış ve dönmüş mânası kastedilir. **Konuşma tarzları** ibaresine İbn Kuteybe, sözlerinin muhtevası diye mâna verdi[65]. **Allah bütün yaptıklarınızı bilir** sözü iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah onların gizli saklı yaptıkları işleri bilir. İkincisi, Allah her şeyi bilir, yani Allah onların bütün yaptıklarını, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi bilir. Bu âyet aynı zamanda, "Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir"[66] meâlindeki âyette olduğu gibi tehdit mânasına da gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَا۬ اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾

31. "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) ***deneyerek açıklığa kavuşturalım."***

[Allah'ın Varlık ve Olayları Bilmesi]

Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, sizi deneyeceğiz ki Allah'ın dostları, içinizden cihat edenleri ve etmeyenleri, zorluklara göğüs gerenleri ve sabırsız olanları bilsinler. Âyette geçen ve "bilelim" anlamına gelen (نَعْلَمَ) fiilini Allah kendi zatına nispet etmekte, fakat bununla dostlarının bilmesini kastetmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[67], "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir"[68]. İki yorumdan birine göre bunlardan maksat, Allah değil, Allah'ın dostlarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, buradaki bilmek fiiliyle mâlum olan, bilinen, bilgiye konu olan şey kastedilmiştir. Dilde böy-

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 411.
66 Hûd, 11/112; Fussılet, 41/40.
67 Muhammed, 47/7.
68 en-Nisâ, 4/142.

le kullanımlar caizdir. Meselâ, namaz Allah'ın emridir sözü, Allah tarafından emredilmiştir anlamına gelir. Aynı şekilde "Kesin olan ölüm gelinceye kadar"[69]
412 meâlindeki âyet-i kerîme de kesinleşmiş olan ölüm demektir. [§]"Kim inanmayı reddederse"[70] meâlindeki âyet de inanılacak olan esasları reddederse mânasına gelir. Bunun örnekleri çoktur. Üçüncüsü, Allah'ın var olacağını bildiği her hangi bir şeyi var oluyor olarak bilir. Çünkü Allah, olacak olanı olmuş olarak bilmekle veya var olacağını bildiği bir şeyi var oluyor olduğunu bilmekle nitelemek mümkün değildir. Ancak Allah, var olanı var olmuş olarak veya var olmakta olanı var oluyor olarak bilmekle nitelenir. Çünkü aksi bir niteleme, bilgisizliği gerektirir, buna göre değişiklik Allah'ın ilminde değil, bilgiye konu olan varlık ve olaylarda vuku bulmuş olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Size ait haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım. Yani sizin kendiniz hakkında verdiğiniz haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir"[71], "Onların içinde öyleleri var ki, Allah'a söz vermişlerdi"[72]. Onlar, kendileri hakkında verdikleri buna benzer haberlerde imtihan edildiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların "iman ettik" diyerek vermiş oldukları sözde imtihan edilmiş olmaları da mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[73] Onlar sözlerinde de verdikleri haberlerde de imtihana tâbi tutulmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size ait haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım** cümlesine bazıları, münafıklığınızı müslümanlara gösterelim mânasını verdi. Çünkü Allah, onları imtihan etmeden önce de içyüzlerini biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[69] "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et" (el-Hicr, 15/99).

[70] el-Mâide, 5/5.

[71] "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir" (et-Tevbe, 9/74).

[72] "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi" (et-Tevbe, 9/75-77).

[73] el-Ankebût, 29/1-2.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

32. ***"Yolun doğrusu kendilerince apaçık anlaşıldığı halde inkârda ısrar edenler, Allah yoluna engel koyanlar ve resûle muhalefet bayrağı açanlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir; bu*** (tutum) ***yaptıklarını da sonuçsuz kılacaktır."***

İnkârda ısrar edenler ve Allah yoluna engel koyanlar. Buradaki **inkâr edenler** kelimesi, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük yapanlar yahut Allah'ın birliğini inkâr edenler mânasına gelir. **Allah yoluna engel koyanlar** cümlesi ise kendileri Allah'ın dininden yüz çevirenler yahut insanları Allah'ın dininden
alıkoyanlar mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]**Resûle muhale-** 413
fet bayrağı açanlar, yani yolun doğrusu kendilerince apaçık anlaşıldığı halde Hz. Peygamber'e düşmanlık yapanlar ve inatla ona karşı koyanlar... **Onlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir.** Bu cümle, verdiği nimetlere nankörlük etmekle yahut Allah'ın birliğini inkâr etmekle asla Allah'a zarar veremezler mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şöyledir: Allah Teâlâ'nın emrettiği yahut yasakladığı fiilleri, kendinden bir zararı defetmek veya bir menfaat elde etmek için emretmiş ve yasaklamış değildir, fakat insanların kendi ihtiyaçları ve yararları için onları emretmiş ve yasaklamıştır. Onlar, Allah'ın emirlerine uymayı ve yasaklarından kaçınmayı terketmekle kendilerine zarar vermektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir** meâlindeki âyetten maksadın, onlar inkâr etmekle ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymakla Cenâb-ı Hakk'ın dostlarına hiçbir zarar veremezler, aksine kendilerine zarar verirler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[74]. Bununla siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz Allah da size yardım eder, demek istemiştir. **Bu (tutum) yaptıklarını da sonuçsuz kılacaktır.** Muhtemelen imandan sonra irtidat etmeleri ve İslâm'a girdikten sonra inkâra sapmaları yüzünden yaptıkları ameller de boşa gidecektir, anlamına gelmektedir. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce imanla yapmış oldukları amelleri boşa gidecektir, anlamına da gelebilir.

---

74 Muhammed, 47/7.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾

33. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resûle itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın."

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Allah'ın cihat konusundaki emrine itaat edin, kazandığınız sevapları riya ve gösterişle boşa çıkarmayın. İbn Mesûd'un mushafında âyet şöyledir: "Yâ eyyuhellezîne âmenû ittekullâhe ve etîu'r-resûle" (يا ايها الذين امنوا اتقوا الله واطيعوا الرسول). Yani ey iman edenler Allah'tan sakının ve resûle itaat edin. **Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın** buyruğu da irtidatla ve imandan sonra inkârla amellerinizi boşa çıkarmayın mânasına gelebilir. Müslüman olmanızı Allah'ı veya Resûlullah'ı (s.a.) minnet altına sokarak, yani siz müslüman oluyorsunuz sonra da Allah'a ve resûlüne iyilik yapmış gibi düşünerek amellerinizi boşa çıkarmayın mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müslüman olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[75]. Katâde şöyle dedi: Yaptıklarınızı riya ile boşa çıkarmayın! Yaptığı kötü bir işle
414 iyi amelini boşa çıkarmamaya kimin gücü yeterse, bunu yapsın, [§]çünkü kötülük iyiliği siler. Ayrıca ameller de ancak sonuçlarına göre değerlendirilir. Hayatını hayırlı amelle bitirmeye gücü yeten, bunu yapsın! Bütün güç ve kudret Allah'a aittir[76]. Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Muhammed aleyhisselâmın ashâbı, bu âyet gelene kadar herhangi bir şeyin amellerimizi boşa çıkaracağını düşünmüyorduk. Ama sonra amellerimizi neyin boşa çıkardığını öğrendik; cehenneme gitmeyi gerektiren büyük günahlar ve ahlâksızlıklar amellerimizi boşa çıkaracaktır. Biz bu düşüncede iken, sonra şu meâldeki âyet-i kerîme geldi: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"[77]. Bu ilâhî beyan gelince, önceki görüşümüzden vazgeçtik[78]. **Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın** cümlesinin, farkında olmadan amellerinin boşa gitmemesi için müminlerin sürekli uyanık ve dikkatli olmaları gerektiği anlamına gelmesi de mümkün-

---

75 el-Hucurât, 49/17.

76 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 226; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 450.

77 en-Nisâ, 4/48.

78 bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, II, 646; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 229-230; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 383.

dür. Nitekim başka bir âyet meâlen şöyledir: "Siz farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[79]. Übey [b. Kâb]'ın mushafında âyet şöyledir: "Ve lâ tübtılû imâneküm" (ولا تبطلوا ايمانكم), yani imanınızı boşa çıkarmayın.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

34. *"İnkâr eden, Allah yoluna engel koyan, sonra da inkâr halinde ölenler yok mu, işte onları Allah asla bağışlamayacaktır."*

Âyet, yoruma ihtiyaç duymayacak derecede açıktır.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

35. *"Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir."*

Gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Yani zâf göstererek sulh çağrısı yapmayın. İbn Kuteybe âyete böyle mâna verdi[80]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Silm" (سِلْم) kelimesi barış anlamına gelir, ancak buradaki "selm" (سَلْم) kelimesinin mânasının ne olduğunu bilmiyorum.

[§]**Siz üstün durumda iken.** Yani siz galipken barış çağrısı yapmayın. Bu 415
beyan, müslümanlar galip durumda iken düşmanı barışa çağırmayı yasaklamaktadır. **Siz üstün durumda iken** cümlesi başka mânalara da gelebilir. Siz deliller ve kanıtlarla üstün geldiğinizde anlamına gelebilir. Eğer bu mâna verilirse, o zaman âyet onları hiçbir zaman barışa davet etmeyin demektir, çünkü müslümanlar her zaman deliller ve kanıtlarla onlara üstün gelir. Neticede mutlaka siz üstün ve galip geleceksiniz, yani sonunda üstün gelecek olan sizsiniz anlamına da gelebilir. Dünyada da âhirette de galip gelecek olan sizlersiniz mânasına da gelebilir, çünkü dünyada mağlup olur ve öldürülürlerse âhiret

---

79 "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider" (el-Hucurât, 49/2).

80 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 411.

onların olacak, şayet muzaffer olurlarsa dünya ve dünyanın serveti onların olacaktır. Bu cümleye bazıları, Allah'a daha yakın olan sizlersiniz diye mâna verdi. Âyet, âhiret kazancı konusunda söylediğimiz mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizinledir. Bu beyan, zafer ve galibiyette sizinledir mânasına gelebilir. Vâdettiği konularda Allah sizinledir, yani size dünyada vâdettiği sözleri yerine getirecek, vâdine vefa gösterecektir anlamına da gelebilir. **Amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir.** Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle bir mâna verdi: Allah kâfirlerin size zulmetmesine ve sizi yormasına imkân vermez. Bu halin dünyada da âhirette de gerçekleşmesi muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir"[81]. Bazıları, sizin amellerinizi azaltmayacaktır diye mâna verdi. Ebû Avsece de buna eksiltmek anlamını verdi. Bazıları, amellerinizde size haksızlık yapmayacaktır mânasını verdi, buradaki fiil, hakkını eksik verdi anlamına gelir. İbn Kuteybe böyle dedi[82]. Ancak bunların ikisi de aynı şeydir, yani onların amellerinden bir şey eksiltmeyecek ve onlara haksızlık yapılmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ
وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا
وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

36. "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecek, sizden servetinizi de istemeyecektir."

37. "Onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz de böylece Allah gizli zâflarınızı dışarı çıkarmış olurdu."

[Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir]

Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Yani onlara ve onların takdirine göre dünya hayatı oyun ve eğlencedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Ölümden sonra dirilmek ve yeniden hayata dönmek yoktur. Bu durumda onlara

---

81 en-Nisâ, 4/141.

82 bk. İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 411.

göre [§]dünya hayatı âyette belirtildiği gibi bir eğlenceden ibarettir. Onların iddiasına göre Allah dünya hayatını âhiretteki ebedi hayatı kazanmaları için değil, bitmesi ve yok olması için yaratmış olduğundan dolayı Cenâb-ı Hak ona oyun ve eğlence adını vermiştir. Bir şeyin özellikle bitip yok olmak için yaratılması ve nihaî bir hedefinin olmaması, onun oyun ve eğlenceden ibaret olduğu anlamına gelir. Sonra âyetteki oyun ve eğlence kelimelerinin ikisinin de aynı mânaya gelmesi mümkün olmakla birlikte, birinden nesnelerin zâhirinden yararlanmak, diğerinden de nesnelerin bâtınından yararlanmak mânası kastedilmiş de olabilir. Buna göre oyun nesnelerin zâhirinden yararlanmak, eğlence de nesnelerin bâtını ile oyalanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* 416

Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecektir. Yani siz emrolunduğunuz gibi Allah'a inanırsanız, O'nun emirlerine muhalefet etmeyi ve size yasakladığı fiillerden sakınırsanız **hak ettiğiniz karşılığı size verecektir.** Azîz ve Celîl olan Allah lütfu ve rahmetiyle, insanların kendileri için yapmış oldukları amellere de mükâfat verecektir. Halbuki hiç kimse kendisi için yapmış olduğu bir işten ötürü başkasından mükâfat beklemez. İnsanlar yaptıkları amellerle, Allah'ın vermiş olduğu nimetlere teşekkür etme sorumluluğundan kurtulmaktadırlar. Başlangıçtan beri bütün nimetleri insanlara Allah vermektedir. Fakat insanlar yaptıkları işleri hakikatte kendileri için yapmalarına ve çalışmalarının faydası kendilerine dönmesine rağmen, Allah sanki kendisi için çalışıyorlarmış gibi onların yaptıklarına mükâfat vermektedir. Şüphesiz ki onların canları da malları da hakikatte Allah'a aittir. Böyle olmasına rağmen yaptıklarından dolayı mevlâlarından mükâfat almaya nasıl hakları olabilir? Bu mesele, tıpkı daha önce belirtildiği üzere Allah'a borç vermek ve onlardan canlarını ve mallarını satın almak gibidir[83]. İnsanların canları ve bütün varlıkları hakikatte Allah'a ait olduğu halde, Cenâb-ı Hak kendisinden bir lütuf ve ikram olarak sanki bunlar kendine ait değilmiş ve kendi mülkü değilmiş gibi davranmaktadır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sizden servetinizi de istemeyecektir.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah sizden kendi malınızdan infak etmenizi istemiyor, O'nun malından infak etmenizi istiyor; böylece başkasının malıyla siz faydalanmış 417

---

[83] Müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/245). "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

ve başkasına ait malı kendinize azık yapmış olacaksınız. **Onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz,** yani Allah sizin kendi malınızdan harcamanızı isteseydi cimrilik ederdiniz ve kendi malınızdan infakta bulunmazdınız. İkincisi, **Sizden servetinizi istemiyor,** yani kendinize ait bütün malınızı infak etmenizi istemiyor, malınızın sadece bir kısmını infak etmenizi istiyor. ***Eğer* onu sizden istese ve sıkıştırsaydı.** Yani şayet bütün malınızı isteseydi, bu sizi cimriliğe ve infaktan el çekmeye götürürdü. Sizden malınızın bir kısmını infak etmenizi istediği halde neden cimrilik yapıyor ve infaktan kaçınıyorsunuz? **Sizi sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz** cümlesi farklı mânalara gelir. Birincisi, Allah sizden bütün malınızı infak etmenizi isteseydi, cimrilik yapardınız. [İkincisi,] Allah sizden bütün malınızı infak etmenizi isteseydi züğürt olurdunuz, elinizde hiçbir şey kalmazdı. Buradaki "yuhfi" (يُحْفِ) kelimesi, elindeki her şeyini almak, kökünü kazımak mânasına gelir. "İhfâu'ş-şevârib" (احفاء الشوارب), yani bıyıkların kökünü kazımak kullanımı da buradan gelmektedir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Yuhfi" kelimesi, ısrarla istemek demektir. Yani mallarınızdan vermeniz gerekenleri vermeniz ısrarla istenseydi **cimrilik ederdiniz.** "Ahfâ fi'l-mes'eleti, elhafe ve elahha" (احفى فى المسالة,ألحف,وألحّ) denir. Bunların hepsi aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah gizli zâflarınızı dışarı çıkarmış olurdu. Yani bütün mallarınızı yahut hakikaten size ait olan mallarınızı infak etmenizi emretseydi, bu, sizin kalplerinizdeki zâfınızı ortaya çıkarırdı. Çünkü bu emir ancak peygamberlerin dillerinde cereyan eder ve peygamberlerin kalplerindeki zâfları ortaya çıkarmayı gerektirir. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman âyet-i kerîme münafıklar hakkında gelmiş demektir. Dolayısıyla onlara infakın emredilmesi, münafıklıklarının, zâflarının ve düşmanlıklarının ortaya çıkmasına vesile olması içindir. Onların savaşa gitmekle emrolunmaları da münafıklıklarının ortaya çıkmasına vesile olması içindir. Eğer âyet-i kerîme müslümanlar hakkında gelmiş ise o zaman müminleri infaka ve tasadduka teşvik etmek anlamına ge-
418 lir. [§]Yani bu, içlerindeki zâfları ve düşmanlıkları çıkarmaya vesiledir, çünkü bunda infak etme emrinde, sevilen mala yapışmak sebebiyle emirden uzaklaşma ve teveddüt etme vardır[84]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[84] Doğru anlamı verebilmek için farklı nüshalar dikkate alınarak tercüme edilmiştir.

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ
وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهٖ وَاللّٰهُ الْغَنِىُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ
وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُٓوا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

38. "(Ey müminler!) ***İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Halbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur; zira Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar.***"

(Ey müminler!) İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz. Yani siz ey müminler, Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, yani Allah'ın dininin galip gelmesi için yahut Allah'a itaat için veyahut da cihat için harcama yapmaya çağrılıyorsunuz. Çünkü bütün bu konularda yapılan harcama, Allah için yapılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Halbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur.** Cenâb-ı Hak, onlara emretmiş olduğu infakı yerine getirdikleri zaman, yapılan infakı gerçek mânada Allah'a itaatin alâmeti saymaktadır. İşte o zaman bu mallar onların olur. Çünkü onlar dünyada faydalandıkları ve haz duydukları mallardan Allah'ın emretmiş olduğu infakı yaptıkları zaman, âhirette muhtaç hale düştükleri sırada da onlardan faydalanırlar. Böylece bu malların hakikaten onlara ait olduğu gerçeği tahakkuk eder. Fakat emrolundukları infak emrine uymadıkları zaman, sahip oldukları malların onlara ait olduğu gerçeği tahakkuk etmez. O zaman o mallar ya vârislerine ait bir mal olur ya da kendilerine hiçbir fayda getirmeyen ve herhangi bir sebebi bulunmaksızın almış oldukları bir mal haline gelir ve az önce söylediğimiz neticeye varır. Bu durumda, *en doğrusunu Allah bilir ya,* **cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur** ilâhî kelâmın yorumu da şöyle olur: Kendi adına infakı terketmekle kendini helâke atmış olur ve âhirette ihtiyaç duyduğu sırada ondan yararlanamaz. Bazıları şöyle dedi: İçinizden bazıları Allah'a itaat ettiğini göstermek için vermesi gereken sadakada ve infakta cimrilik yapar, kim Allah'ın emrine itaat etmek için sadaka vermekte cimrilik yaparsa, ancak âhiretteki mükâfata sahip olmakta kendi şahsına karşı cimrilik yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

419 [§]**Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz.** Yani Allah sizin infak etmenize ve size emretmiş olduğu infakı yerine getirmenize muhtaç değildir, aksine yapacağınız infaka sizin ihtiyacınız vardır. Yani Allah'ın emretmiş olduğu infakı yerine getirmenin faydasını siz göreceksiniz, onun faydası Allah'a gitmeyecektir yahut Allah kendi ihtiyacı için onu size emretmiş değildir, aksine bir gün sizin ona ihtiyaç duyacağınız için emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın şöyle demiş olması da muhtemeldir: Allah'ın size ve sizin elinizdeki mallara ihtiyacı yoktur, aksine her zaman, her an, her türlü halinizde siz O'na muhtaçsınız. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur"[85]. Bu ilâhî beyan, Allah'ın sizin mallarınıza ihtiyacı yoktur, fakat sizin O'nun bağışlamasına, rızık vermesine, cennetine ve rahmetine ihtiyacınız vardır mânasına da gelebilir.

Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar. Bazıları şöyle dedi: Sırtlarını dönenler Mekkeliler'dir, onların yerine getirilen topluluk da Medineliler'dir. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü sûre Medine'de gelmiştir, Medine'de gelen bir sûrenin **Eğer sırtınızı dönerseniz** diye Mekkeliler'e hitap etmiş olması ihtimali yoktur. Bazıları da şöyle dedi: Azîz ve Celîl olan Allah, Medineliler'e, eğer sırtlarını dönerlerse onların yerine Allah'a daha itaatkâr bir topluluğu getireceğini, onların sırtlarını dönmeyeceğini ve dolayısıyla onların yerine başka bir topluluğu da getirmeyeceğini haber vermekte ve onlara bunu vâdetmektedir. Bazıları ise bu âyeti iki şekilde yorumlamıştır. Birincisi, **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir** cümlesi, onlar sırtlarını dönmediler ve Allah da başka bir kavmi getirmedi mânasına gelir. İkincisi, onlar sırtlarını döndüler ve Allah da onların yerine Neha',[86] Hums'[87] kabilelerini ve Kinde kabilesinden bazı insanları getirdi. Sırtlarını dönenler de Hanzala, Esed, Gatafân ve falan kabilelerdir. **Sonra onlar sizin gibi olmazlar.** Yani Allah'a itaat etmekte onlar sizin gibi davranmazlar, aksine sizden daha itaatkâr davranırlar ve Allah'a daha çok boyun eğerler. *En doğrusunu Allah bilir.*
420 [§]Rivayet edildiğine göre **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah**

85 Fâtır, 35/15.

86 Neha', Ezd kabilesinin bir koludur. Yemen'de bir kabile olduğu da söylenmiştir. İbrâhim en-Nehaî onlardandır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "neha'a" md.).

87 Hums, Kureyş kabilesi ile Kureyş'ten doğanlar, Kinâne ve Cedîletu Kays kabileleridir. Bunlar da Amr b. Kays Aylân ve Âmir b. Sa'saa oğulları olan Fehm ve Advân kabileleridir. Bunların hepsine Hums denir. Onlara Hums denmesinin sebebi de, inançlarına sımsıkı bağlı olmalarıdır. Ahmes, dinde tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur kişiler demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hamese" md.).

sizin yerinize başka bir topluluk getirir meâlindeki âyet Resûlullah'a (s.a.) sorulmuş, o da elini Selman'ın dizine vurarak şöyle demişti: "Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, eğer din Süreyya yıldızına asılmış olsaydı bile, Fars ülkesinden birtakım insanlar gidip onu alırlardı"[88]. Resûlullah (s.a.) ayrıca şöyle buyurdu: "(Rüyamda) bir siyah koyun sürüsü gördüm, onların peşine de beyaz koyunlar takılmış ve aralarına karışmışlardı. Ben de onların hepsine birden bağırmıştım". İnsanlar kendisine sordu: Ey Allah'ın resûlü! Bu rüyayı nasıl yorumladın? Buyurdu ki: "Acem halkına yorumladım, onlar dininizde size ve soyunuza iltihak edecekler". Tekrar sordular: Acemler mi dediniz, ey Allah'ın resûlü? "Evet. İman şayet Süreyya yıldızına bağlı olsa bile acemlerden bazı kişiler gidip onu alırdı. Onlara en çok yardım edenler de Farslılar'dır (Persler)"[89]. Eğer bu rivayet sahih ise, acemlerin Araplar'a denk olduğuna işaret eder. Çünkü Hz. Peygamber "Onlar nesep açısından size ortaktırlar" buyurmuştur, nesep açısından onlar gibi iseler, onlara denk olurlar. "Onlar nesep açısından size ortaktırlar" sözü, onlarla evlenirler, onlardan çocukları olur ve belirttiği gibi nesep açısından denk duruma gelirler mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar** meâlindeki âyeti okudu, insanlar kendisine sordu: Onların yerine kimi getirir? Resûlullah (s.a.) elini Selman'ın omuzuna vurdu, sonra şöyle dedi: "Bu ve kavmi! Bu ve kavmi!"[90] Başka bir hadiste de şöyle buyurmuş: "Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, şayet iman Süreyya yıldızına bağlı olsa bile, Fars'tan bazı insanlar gidip onu alırdı". *Doğrusunu en iyi Allah bilir.*

---

88 bk. Tirmizî, "Tefsîr", 47/2-3; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 234; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 379-382; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 205; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XIII, 83. İbn Kesîr şunu ekledi: Müslim b. Hâlid ez-Zencî bu rivayette teferrüd etti, sonra onu pek çok kişi rivayet etti. Bazı hadis imamları bu rivayet hakkında laf ettiler. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğerleri bu hadisi Cuma sûresinin üçüncü âyeti münasebetiyle rivayet ettiler. Metindeki lafız Tirmizî'ye aittir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 62/1; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 230-231).

89 Bunu Hâkim, İbn Ömer'den şu lafızlarla rivayet etti: "Rüyamda büyük siyah bir koyun sürüsü gördüm, aralarına pek çok beyaz koyun da karışmıştı". Dediler ki: Bunu neye yorumladın, ey Allah'ın resûlü? Buyurdu ki: "Acemlere; onlar dinde ve soyda size katılacaklar. İman şayet Süreyya yıldızına bağlı kalsa bile acemlerden bazı kişiler gidip onu alırlardı, onlara en çok yardım edenler de Farslılar'dır". Hâkim şunu ilave etti: Bu rivayet Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir, fakat onlar bunu tahric etmediler (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 551).

90 Bk. Tirmizî, "Tefsîr", 47/2-3. Tirmizî şunu ekledi: Bu hadis garibdir, isnadı hakkında laf edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Müslim Muhammed), Riyad 1410/1989.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405/1985.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimü't-tenzil*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Beyrut 1417/1997.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-imân*, (thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî), Riyad 1419/1998.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî), Beyrut 1405/1985.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1413/1993.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1409/1988.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ali Neccâr), Beyrut 1980.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî), Kahire 1417/1997.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Beyrut 1967.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1995.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Ömer, Ebû Abdillah Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî, *Kitâbü'l-Îmân*, (thk. Hamed b. Hamdî el-Câbirî el-Harbî), Küveyt 1407/1986.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1400/1980.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Kahire 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Ğarîbü'l-hadîs*, Beyrut 1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, (thk. Züheyr eş-Şâvîş), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Dımaşk 1376/1957.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1427/2006.

Küleynî, Ebû Ca'fer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Ya'kūb b. İshak el-Küleynî er-Râzî es-Silsilî, *el-Fürû' mine'l-kâfî*, (tsh. Ali el-Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl*, (İhtisar: Ahmed b. Ali el-Makrîzî), Faysalâbâd 1408/1988.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Ta'zîmu kadri's-salâh*, (thk. Abdurrahman b. Abdülcabbâr el-Füreyvâî), Medine 1406/1986.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut 1421/2001.

Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut, ts., (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh el-Huzâî el-Mervezî, *Ziyâdâtü Kitâbi'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiye).

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1424/2003.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1416/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî el-Mekkî, *Kitâbü'd-Duafâ*, (thk. Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmail es-Selefî), Riyad 1420/2000.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbünüzûli'l-Kur'ân*, (thk. Mâhir Yâsin el-Fahl), Riyad 1426/2005.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1402/1982; XIII, (thk. Şuayb el-Arnaût - Ali Ebû Zeyd), Beyrut 1403/1983.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Riyad 1418/1998.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

H

I

İ

K

L

M

N

U

Ü

V

Y

Z